

Dilnoza ARTIKOVA,

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

E-mail: dilnozaartikova49@gmail.com

Renessans ta'lim universiteti dotsenti, PhD F.Saidova taqrizi asosida

LINGUISTIC-CULTURAL FEATURES OF PHYTONYMS

Annotation

In this article, special attention is paid to the study of phytonyms, in particular, to the disclosure of their linguistic and cultural aspects. This article also deals with diachronic and synchronic study of phytonyms. In the same way, an attempt was made to reveal the spheres of use of phytonyms.

Key words: Phytonym, rose, pomegranate, toponym, proverb, tulip, chilonzor, olmazor, name.

ЛИНГВИСКОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФИТОНИМОВ

Аннотация

В данной статье особое внимание уделено изучению фитонимов, в частности раскрытию их лингвокультурных аспектов. В данной статье также речь идет о диахроническом и синхроническом изучении фитонимов. Таким же образом была предпринята попытка выявить сферы употребления фитонимов.

Ключевые слова: Фитоним, роза, гранат, топоним, пословица, тюльпан, чилонзор, олмазор, имя.

FITONIMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada fitonimlarning o'rganilish, xususan, ularning lingvomadaniy jihatklarini ochib berilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Mazkur maqolada fitonimlarning diaxron va sinxron o'rganilishiga ham to'talib o'tilgan. Shningdek, fitonimlarning qo'llanilish doiralari ham ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Fitonim, atirgul, anora, toponim, maqol, lola, chilonzor, olmazor, ism.

Kirish: So'nggi o'n yilliklarda antropotsentrik, shu jumladan lingvomadaniy paradigma doirasidagi lingvistik tadqiqotlar dolzarb bo'lib qoldi. Barcha tilshunoslik madaniy-tarixiy mazmun bilan singib ketgan, chunki uning predmeti madaniyatning sharti, asosi va mahsuli bo'lgan tildir. S.G.Ter-Minasova ta'kidlaganidek, "tillar ushbu tillarda so'zlashuvchi xalqlarning dunyosi va madaniyati bilan ajralmas birlikda o'rganilishi kerak" [2] Shu nuqtayi nazardan qaraganda, til nafaqat muloqot vositasi, balki u yoki bu xalqning dunyosi, madaniyati, psixologiyasi va mentalitetini anglash vositasidir. Ushbu maqola lingvokulturologik paradigмага mos ravishda yozilgan.

Tillarning diaxronik shakllanishi etnik guruh yoki xalqning tarixi bilan chambarchas bog'liq. Shuni ta'kidlash joizki, bunday muhim holatni dunyoga mashhur olimlar V. Bartold [1], A.N.Bernshtamlar [3] jiddiy tadqiq qilgan. Asrlar davomida o'troq va ko'chmanchi turmush tarzini olib borgan turkiy qabilalarning umumiy dunyoqarashidagi o'simlik nomlarining o'rni, turkiy xalqlar tilining tarixiy rivojlanishiga ta'sirini aniqlash chuqur tahlil qilinishi orqali ko'plab nazariy va amaliy yangiliklarni qo'lga kiritish mumkin. Ko'rinib turibdiki, Oltoy davrida (Paziriy, Kazkul, Uko'k) qazishma ishlarini tashkil etish va bir qator tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan tosh qabristonlarni chet el olimlari tomonidan ilmiy tadqiq etish hozirgi davrda izchil rivojlanib borayotgan tilshunoslik fani bilan bevosita bog'liq. Albatta, sug'orish va qishloq xo'jaligining turkiy qabilalarning hayotidagi ahamiyati tufayli, ya'ni. tarixiy manbalardan ma'lumki, fitonimlar nafaqat bezak vazifasini bajargan, balki nafaqat O'rta Osiyo, balki butun Yevroosiyo qit'asida umumiy madaniyat va urbanizatsiyaning boshlanishida eng muhim vosita sifatida o'ziga xosdir. Bu o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, fitonimlarni faqat daraxt nomlari bilan solishtirish o'ta tor va mohiyatni ochishga halaqit beradigan yondoshuv bo'ladi. To'g'ri, daraxtlarning nomlari uzoq yillik dekorativ ko'kalamzorlashtirish jarayoni bilan cheklanib qolmaganligi sababli, ular ko'plab turkiy xalqlarning ko'chmanchi turmush tarzidan o'troq turmush tarziga o'tishiga asos bo'lib xizmat qilganligini ham inkor etib bo'lmaydi.

Bu fikrni turkiy qabilalar tarixiga ko'plab fundamental tadqiqotlar bag'ishlagan N.E.Abramzon, V.Bartold va A.N.Bernshtamning fikriga asoslanib. shunday xulosa qilishimiz mumkin. Turkiy qabilalar, hamisha Buyuk ipak yo'lining markazida qolib, turli ruhiy xususiyatlar va madaniyat shakllari bilan chambarchas bog'langan, bu hammaga ma'lum tarixiy faktidir.[5]. Tarixiy asarlarda ham fitonimlarni o'rganish alohida masala sifatida mashhur bo'lgan. Xususan, Zahiriddin Muhammad Bobur ham o'zining "Boburnomasi"da Qobulda bo'lganida lolaning 34 turini aniqlaganligini keltirib o'tgan. "Boburnoma"da: "Yana Hindustonda tavre gullar bordur" jumlasidan keyin "josun", "kanir", "kiyura", "yosuman" kabi bir qancha gullarning shakli, rangi, tanasi, ildizi va hidigacha ta'riflaydi (264-bet). Bobur Hind yerida Agraga suv keltirib, obod qilganini shunday yozadi: "Har go'shada maqbul chamanlar, har chamanda muvajjah gul va nastarinlar murattab va mukammal bo'ldi"(275-bet). Boshqa bir o'rinda yozadi: "Tarh bilan chamanlar qilib, chamanlar atrofida xushrang va xushbo'y gul va rayohin tikmak kerak" (330-bet). Bobur Hindistonda "nilufarzor sayr"iga chiqadi. Bu gulni juda yaxshi ta'riflab hindlar nilufarning urug'iga "duda", gulning o'zini "kaval kikriy" atashlarini eslab o'tadi (338)[8]. Bobur qadami yetib borgan turli hududlarda ko'chatlar o'tqizib, gullar ekib, o'nlab bog'-rog'lar va yuzlab gulzorlar barpo qiladi. Buni oradan asrlar o'tib, Javoharla'l Neru "Dunyo tarixiga nazar" kitobida yozadi: "U gullar va bog'larni sevar va jazirama Hindistonda O'rta Osiyodagi vatanini tez-tez eslab turardi: "...binafshasi bisyor latif bo'lur... qalin lola va gullar ochilur", deb xotirlaydi u esdaliklarida" (Ilhom Sultonov tarjimasi).

Xuddi shu kabi O'zbek romanchiligining asoschisi deb qaraladigan Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida ham fitonimlarga alohida urg'u berilgan o'rinlar ko'p. Bu o'rinda shuni ham ta'kidlash kerakki, Abdulla Qodiriyning quddoshlari "gul shaydosi edi" deb esga olishadi, adib o'z qahramonlarini ba'zan gulga taqqoslaydi yoki ulardan ayrimlari gul parvarish bilan mashg'ul bo'ladi. Yozuvchi Kumushbibining parishon holi uchun: "Bir narsa to'g'risida o'ylarmidi yoki bosh og'rig'isi kuchlikmidi, har holda namozshom gul kabi yopiq edi" (30-31-bet), deb izoh

beradi. Kumush turmushga uzatiladigan sahnaga nazar tashlaymiz: qizyig'iniga Kumushning dugonalari jamlangan. Bu yig'inni ham yozuvchi "Qizlar majlisi – gullar, lolalar, to'tilar, qumrilar majlisi!" (53-bet), tarzida "gullar" bilan bezaydi. Bunday go'zal manzaraga uchragan odam "gul tanlashda biror qarorga kelolmay" hammaga kulgi bo'lishi mumkin. Ammo davraga Kumushbibi kirib kelgach, agar gulni guldani ajratib tanlashga zarurat bo'lsa, endi odam mutaraddid bo'lmaydi, ikkilanib esankiramaydi. Chunki "Kumushbibi lolalar ichidagi bir gul va yo yulduzlar orasidagi bir oy edi" (54-bet), deb gul va oyga qiyoslaydi. Dali-g'ulli O'zbek oyim Kumushni birinchi bor ko'rganida goh o'pkalanib, goh erkananib: "Endi ko'rsam miltiqning o'qidek, pushti gulning to'qidek kelinim bor ekan..." (325-bet), deya shoirlanadi va ko'ngil quvonchini izhor qiladi. Roman intihosiga yaqin Otabek tush ko'radi. Adib uning tushini ham gul va gulzor tomon buradi. Otabek "tush ko'rar edi: chamanda gullar ochilgan emish... Bu gulshan uning o'ziniki emish... Ul rango-rang chechaklardan ko'zini ololmas emish" [9].

Turkiy tillarning morfemik formatlari turg'un shaklga ega bo'lib, odatda asrlar davomida o'zgarishsiz mavjud bo'lib kelayotganiga guvoh bo'lamiz. B.O.Oruzboyevaning [6] ta'kidlashicha, Shiriqti, Olmali, Kegetiy toponimlarining postpozitiv yo'nalishi affiksularining fonetik barqarorligi hozirgi turkiy fan uchun muhimligicha qolmoqda. Chunki, yuqorida tilga olingan olim ta'kidlaganidek, turkiy tilli xalqlar toponimik tizimida keng tarqalgan, mahalliy landshaftning qadimiy mo'l-kolligi va rivojlanishini bevosita ifodalovchi toponimik qatlamning shu shakli bilan bog'langan. Qadimgi O'rxon va Yenisey matnlarida uchraydi. Shu bilan birga, akademik B.Oruzboyeva toponimlarning asosiy qismiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ular ham fitonimlardan tuzilganligini ko'rish mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu fikrni diaxron va sinxron o'rganadigan bo'lsak albatta, to'g'ri ekanligigga guvoh bo'lamiz. Masalan, Shahrisabz shahar nomini ko'pchilik "Ko'k shahar,

Yashil shahar" deb tushuntiradi. Aslida shu "Ko'klik" ham "Yashillik" ham fitonimlar, daraxt va gullarning ko'pligi ilan bog'liq.

Bugungi kunda ham "Chilonzor", "Olmazor", "O'rikzor", "Tutzor", "Lolazor", "Paxtazor" kabi yuzlab joy nomlari daraxt va gullar nomi bilan bog'liq ekanligini guvohi bo'lishimiz mumkin.

Fitonimlarning madaniy xoslanishi nuqtayi nazaridan tadqiq qilganda shuni ham inobatga olish kerakki, boshqa turkiy tillar singari fitonimlar shaxs nomlari, xususan ayollarga ism sifatida qo'yilishi ham juda faol. Masalan, Anora, Arg'uvon, Asmogul, Jasmina, Ra'no, Lola, Rayxon (ayrim hollarda er kishi ismi sifatida ham uchraydi), Nilufar, Guli. Shuningdek, qo'shma so'z shaklida: Anorgul, Barnogul, Bodomxon, Bodomgul, Gulhayo, Gulnoza, Gulnora. E. Begematovning [7] "O'zbek ismlari ma'nosi" kitobida gul so'zi qo'shimlgan 1750 ta ism keltirilganligini o'ziyiq o'zbek tilidagi shaxs nomlarida fitonimlarning o'ziga xos o'rni va ahamiyati borligini ifodalaydi.

O'zbek xalqining madaniy hayotida fitonimlar bilan bog'liq muqaddas tushunchalar, madaniy hayotining asosi sifatida qaraladigan o'rinlar nihoyatda ko'p. Jumladan, tut daraxtini kesish go'yoki bir odamni o'ldirgandek gap, bemor odam tut yeyishga yetib borsa vafot etmasdan yana yashab ketimshiga bashorat sifatida qaraladi. Bu borada bug'doyning ham alohida o'rni bor.

Xulosa. O'zbek xalqining madaniy hayotida bug'doyni bos, uvul qilsa "ko'zi ko'r bo'ladi, xor bo'ladi, bir kun shu nonga o'ta muhtoj kunlar boshiga tushadi" deb qarash ham eng muqaddas fitonim sifatida o'rni beqiyosligi tasdiqlaydi.

O'zbek tilida fitonimlar bilan bog'liq asarlar, maqol va matallar ham talaydigan. Masalan, "Ona bila bola – Gul bilan lola", "Bog' ko'rki bodom – olam ko'rki odam", "Gulning ham tikani bor".

Umuman olganda o'zbek tilidagi fitonimlar shu til sohiblarining didi, dunyoqarashi va orzu-umidlari ifodasi desak mubolag'a bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Бартольд В.В. Избранные труды по истории кыргызов и Кыргызстана. – Бишкек, 1996. – 608 с.
2. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: СЛОВО / SLOVO, – 2000.
3. Баскаков Н.А. Тюркские языки. – М., 1960. – 246 б.
4. Бернштам А.Н. Избранные труды по археологии и истории кыргызов и Кыргызстана I. – Б., 1997. – 560 б
5. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Фрунзе, 1990. – 479 б.
6. Орузбаева Б.О. Сөз курамы. – Бишкек, 2000. – 360 б
7. Бегематов Э.А. Ўзбек исмлари маъноси. – Тошкент ЎзМЭ. 207. – 608 б
8. Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома – Тошкент. Ўқитувчи. 2008 – 288.
9. Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар. Тошкент. Инфо капитал. 2017. – 490

Mahmadiyor ASADOV,
TDO‘TAU dotsenti, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
E-mail: asadov@navoiy-uni.uz

QarDU professori, f.f.d D. To‘rayev taqrizi asosida

KAMYU VA X.DO‘STMUHAMMAD ASARIDA “YOLG‘IZLIK MOTIVI”

Annotatsiya

Hozirgi ilm-fan, texnika taraqqiy etgan davrda, adabiyotda modernizm, postmodernizm oqimlari yetakchi bo‘lib turgan ayni paytda psixologiya, falsafa, estetika, adabiyot sohaslarida global masalaga aylangan shaxs yolg‘izligi bugun tom ma‘noda sindrom darajaga ko‘tarildi. Yolg‘izlik mavzusi ayni damda adabiyotda ham global masala ekanligidan kelib chiqib, mazkur maqolada “yolg‘izlik motivi”ning ayrim talqinlari tahlil etilgan. Maqolada Alber Kamyuning “Begona” hamda Xurshid Do‘stmuhammadning “Donishmand Sizif” romanlari qahramonlarining yolg‘izlik holatlari, ular yolg‘izligining tarixiy-mifologik, badiiy-psixologik omillari nazariy asoslangan, ayni obrazlararo umumiy va farqli jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Yolg‘izlik, kimsasizlik, begonalik, absurd holat, milliy ruh, xarakter, jamiyat, axloq.

“THE LONELY MOTIF” IN THE WORK OF CAMUS AND H. DOSTMUHAMMAD

Annotation

In the current era of advanced science and technology, where modernism and postmodernism are leading in literature, individual loneliness, which has become a global issue in the fields of psychology, philosophy, aesthetics, and literature, has literally risen to the level of a syndrome today. Based on the fact that the theme of loneliness is a global issue in literature at the moment, this article analyzes some interpretations of the “motive of loneliness”. The article analyzes the loneliness of the heroes of Albert Camus’s “The Stranger” and Khurshid Dostmuhammad’s “The Wise Sisyphus”, the historical-mythological, artistic-psychological factors of their loneliness, and the common and different aspects of the characters.

Key words: Loneliness, desolation, alienation, absurd situation, national spirit, character, society, morality.

«МОТИВ ОДИНОЧНОСТИ» В ТВОРЧЕСТВЕ КАМЮ И Х. ДУСТМУХАММАДА

Аннотация

В современную эпоху развитой науки и техники, когда в литературе лидируют модернизм и постмодернизм, индивидуальное одиночество, ставшее глобальной проблемой в области психологии, философии, эстетики и литературы, буквально поднялось до уровня синдрома. Исходя из того, что тема одиночества на данный момент является глобальной проблемой в литературе, в данной статье анализируются некоторые трактовки «мотива одиночества». В статье анализируется одиночество героев произведений Альбера Камю «Незнакомец» и Хуршида Достмухаммада «Мудрый Сизиф», историко-мифологические, художественно-психологические факторы их одиночества, общие и разные стороны характеров.

Ключевые слова: Одиночество, запустение, отчуждение, абсурдная ситуация, национальный дух, характер, общество, мораль.

Kirish. Jahon adabiyotshunosligida, asosan, XX asr boshlaridan e‘tiboran “yolg‘izlik” muammosiga jiddiy e‘tibor qaratila boshlandi. Ayniqsa, Ikkinchi jahon urushidan so‘ng ushbu ijtimoiy-psixologik holatni tadqiq etishning ko‘lami global darajaga chiqdi. Yolg‘izlik murakkab ruhiy hodisa sifatida ijtimoiy-gumanitar fanlar – sotsiologiya, falsafa, antropologiya, psixologiya, estetika kabi fanlar qatori adabiyotshunoslikning ham ob‘ektidir. “Yolg‘izlik motivi”ni turli xalqlar adabiyoti doirasida tipologik o‘rganish jahon adabiyotining ravnaqi uchun tarixiy-estetik asos hisoblanadi.

Dunyo xalqlari adabiyoti muntazam ravishda adabiy aloqalar hamda bir xalq madaniyati va adabiyotiga doir tajribalarning boshqa bir xalq tomonidan ijodiy o‘zlashtirilishi natijasida ham taraqqiy etib boradi. XIX asr oxirlarida Yevropada paydo bo‘lgan modernizm adabiyoti insonning ruhiyatini, ichki olamini tasvirlaydi. Modernizm adabiyotining ko‘zga ko‘ringan namoyandalaridan biri Alber Kamyu hisoblanadi. Uning qahramonlari tushkun kayfiyatni, ijtimoiy begonalikni, umidsizlik va yolg‘izlikni boshidan kechiradi. Shu jihatdan olib qaraganda, modernist yozuvchining adabiy-estetik pozitsiyasi va ijod jarayonini o‘rganish badiiy asardagi ustuvor g‘oyalarni belgilash imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Muayyan millat adabiyoti o‘zga xalq adabiyotiga to‘laligicha ta‘sirini o‘tkaza olmaydi. Uslub, shakl va mazmun, syujet, obraz, epizod kabi jihatlarda ijodiy ta‘sirinishlar kuzatiladi, ayrim asarlarda hatto qahramon nomlarining ham ko‘chib o‘tish holatlari ko‘zga tashlanadi. Bunday holatlarni ba‘zan mualliflarning favqulodda ijod mahsuli yoki adabiy ta‘sirinish, adabiy sintezlashuv jarayoni

sifatida ham baholash mumkin. Jumladan, Said Ahmad, Abdulla Qahhor hikoyalarida Mopassan va Chexovning poetik mahorati, O‘tkir Hoshimov romanlarida Folkner va Remarkning badiiy uslubi sezilsa, Nazar Eshonqul, Ulug‘bek Hamdam ijodida esa ko‘proq Kafka, Kamyu an‘analari kuzatiladi. Ayni adabiy hodisadan Xurshid Do‘stmuhammad ijodi ham holi emas. Xususan, “Donishmand Sizif” romani yozilishida Kamyuning “Sizif haqida afsona” esesi bevosita ta‘sir qilganini o‘zaro suhbatimizda muallif inkor etmagan. Biroq, romanni g‘arbiga taqlidan yozilgan asar deyish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Muallif asar syujetini qurishda yunon mifologiyasi, qadim yunon dostonlariga tayanadi. Qahramon xarakteri esa bir qancha obrazlarning gibridlashuv jarayonida shakllantiriladi. X.Do‘stmuhammadning Sizif obrazi D.Defoning Robinzon Kruzo obrazi, Xemingueyning Santyagosi, Kamyuning Mersosi, Dostoevskiyning Raskolnikovi kabi bir nechta obrazlar hamda milliy folklor motivlarining sintezlashuv hosilasidir. Ayni hodisa o‘laroq Sizif obrazi o‘zigacha bo‘lgan talqinlaridan bir qadar universalroq, mukammalroq ko‘rinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. “Donishmand Sizif” romani syujeti yunon dostonlari, Kamyu va X.Do‘stmuhammad asarlarida o‘xshash bo‘lsa-da, qahramon xarakterini yaratish masalasida esa muayyan tafovutlar yuzaga keladi. Har ikki asarda xarakter yaratish individual yondashuv va milliy mentalitet mezonlari asosida belgilanadi. Muallif asar badiiy konsepsiyasini sharqona ma‘naviyat va estetik tafakkur qarashlari negizida shakllantiradi.

X.Do‘stmuhammad o‘zigacha bo‘lgan Sizif talqinlarini barchasini ko‘radi, kuzatadi, uning holati haqida tafakkur qiladi. Bu obrazni badiiy sintezlab, unga milliy ruh va xarakter beradi.

Shu o'rinda, adabiyotshunos A'zamxon Qozixo'ja ta'kidlaganidek, "ijodkor shaklni tashqaridan olishi mumkin, lekin mohiyat, mazmun o'zini bo'lmasa, u shunchaki taqlidchidan nariga o'ta olmaydi" [Qozix'ja A. 2021:167].

Tahlil va natijalar. Sizif obrazining badiiy-tarixiy omillariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Gomerda o'ta ayyor, makkor sifatida tasvirlangan Sizifga Kamyu falsafiy omil sifatida qaraydi. Gomerda ko'proq Sizif voqeligi, uning jamiyatdagi yurish-turishi, xatti-harakatlari, ma'budlarga isyoni va jazolanishiga katta o'rin ajratilsa, Kamyuda inson va jamiyat munosabatlarining keskinlashuvi aks etgan ijtimoiy-falsafiy ramz sifatida qaraladi. Kamyu Sizifga jamiyatda insonning azobsiz, zulmsiz, kishanlarsiz yashashini istovchi timsol sifatida yondashadi, ayniqsa, asosiy e'tiborni uning yolg'izlik holatiga qaratadi. Kamyu o'z esesida Sizifning xarsangni yumalatish bilan bog'liq harakatlarini absurd deb biladi. Xurshid Do'stmuhammad esa Sizif mehnatda chiniqqan, qat'iyatli, har narsadan hikmat izlovchi, mulohazali, donishmand inson obraziga aylanadi.

Yunon mifologiyasida ma'budlar tomonidan la'natlangan va abadiy jazoga mahkum etilgan bu isyonkor odam, uning yolg'izlik holatlari bugungi kunga kelib mana shu kabi turlicha talqin etilmoqda.

Kamyuning "Begona" asari qahramoni Mersoni Sizif obrazining zamonaviy talqini deyishimiz mumkin. Merso ham jamiyat qonuniyatlariga bo'sunmaydi, axloqiy me'yorlarni bir chetga surib, hamma ko'nikib ketgan odatdagi rasmiy hayotni, shuningdek, u dini ham, Xudoni ham inkor qiladi. Ayni xarakteriga ko'ra, u jamiyatga qo'shila olmaydi, yolg'izlanib qoladi. Natijada Mersoning qismati ham Sizif singari fojiviy ko'rinish oladi. Shu o'rinda professor U.Jo'raqulovning quyidagi so'zlarini keltirishni lozim topdik: "Haqiqatdan ham, odam hayotning shafqatsiz qonunlari tomonidan mahv etiladi. Bir so'z bilan aytganda, insonning ideal dunyosi bilan real dunyo, orzulari bilan vujud ehtiyojlari kesishgan nuqtada fojia – Hazrati Inson fojiasi maydonga keladi. Shunda odam oldida ikki yo'l – yo orzularini qurbon qilib jamiyat ichra baxtiyor turmush kechirish yoki orzulari bilan yolg'iz qolib, shafqatsiz hayot sahnasida tragik obrazga aylanish qoladi..." [J'raqulov V. 2015: 309].

Mavjud ijtimoiy axloqiy me'yorlardan, bashariy qadriyatlardan-da, yuqorida turib, o'z ko'ngli, o'z qalbi bilan yashaydigan Merso o'zini aslo gunohkor, adashgan banda sifatida ko'rmaydi. Uning yuragida odamlarga, qadriyatlar, axloqiy me'yorlarga hurmat, mehr emas, balki o'z idealidagi olamni qumsash, hamma narsa mumkin bo'lgan dunyoni istash hissi yotadi. U o'z xayolidagi olamni topolmagach, uning qalbida g'azab va isyonga o'rin ajratiladi. Kamyuning qahramoni Merso ertami-kechmi barcha odamlar o'lib ketadigan hayotda mazmun ko'rmaydi va uni absurd deb hisoblaydi. Mersoning tarixiy tipi sifatida Sizif ham o'z qilmishlaridan sira afsusda emas, uning tabiatida ham o'limga qarshi isyon, ma'budlarga qarshi g'azab, yashashga bo'lgan ishtiyoq ustun. "...Sizif o'zini aslo gunohkor deb bilmadi, tavqi la'natga uchrashidan paydo bo'ladigan qo'rquvdan uning ko'ngli to'q, u o'zini gunohkor deb hisoblamas, lekin o'ziga ravo ko'rilgan jazo – mahkumlik qismati oqibatida itdek, quturgan yovvoyi quzq'undek manavi xarsangtosh ostida majaqlanib ketishdan qo'rqardi." [D'ustmuhammad X. 2016: 323].

Bu ikki qahramon ham o'z ko'ngil istaklari bilan yashashni istab, mavjud tartiblarni inkor etadi, ijtimoiy me'yorlarni buzadi, o'z mayllari sababli ayanchli qismat qarshisida qoladi. Har ikki asarda ham ijtimoiy begonlashuv, shaxs yolg'izligi, hayot uchun kurash, o'lim motivlari ustuvorlik qiladi. "Begona" asarida o'lim, absurd muhit, jamiyatdan begonlik, o'rnatilgan tartiblar muallif tomonidan tuturuqsiz holatda ko'rsatilishi tasvirlanadi. "Donishmand Sizif" romanida esa mag'lub insonning g'oliblik nashidasini surishi, insonning har qanday azob-uqubat, dard-alamni o'z sabri, bardoshi va irodasi bilan yengishini ko'rsatishga qaratilgan.

"Begona" asari matnida ko'p bor uchraydigan "mohiyatan olganda..." birikmasi absurd qarashni ifodalash uchun qo'llanilgan. Professor Uzoq Jo'raqulov fikricha, "Uning "mohiyatan olganda..." iborasi bilan "aniq, ravshan gap yo'q" jumlasini, aynan, absurd dunyoqarash zanjiri orqali bog'lanadi. Merso butun faoliyati, fikri bilan ekzistensial falsafa g'oyalarni

aks ettiradi. Ya'ni nafaqat odamzodga, o'ziga ham "narsa" ("вещ") sifatida qaraydi" [J'raqulov U. 2006:50].

Filologiya fanlari doktori, professor Islomjon Yoqubovning ta'kidicha, "Odam har qancha haq bo'lmasin, butun boshli jamiyat, undagi qonun va uni ijro etuvchi o'nlab muassasalarga qarshi kurasha olmaydi. Bu jarayonda yolg'izlanib qoladi va inkor etiladi". Demak, aytilish mumkinki, Sizif ham, Merso ham o'z idealida, o'z dunyo qarashida, o'z ichki "men"ida o'ziga nisbatan haqligi, o'zining mavjudligini isbotlashga urinishi, shuningdek, har ikkalasi ham jamiyatdan ayro holatda yolg'izlikni boshidan kechirishi bilan ahamiyatlidir. Sizif yolg'izligi tarixiy ko'rinishiga ega, u majburan jamiyatdan ajratilib, kimsasiz biyobonga yolg'iz keltirib tashlangan. Mersodagi yolg'izlik modernistik talqin kasb etadi. U odamlar orasida, jamiyat ichida, faqat o'z "ideal"iga mos sherik topishda qiynaladi. Biroq har ikkisi ham o'z doirasida muloqotga muhtoj: Mersoga o'z olamidagi, uni tushunadigan suhbatdosh kerak bo'lsa, Sizifga kim bo'lshidan qat'i nazar ijtimoiy muloqot zarur. Bu ikki qahramonni bog'lab turadigan asosiy xususiyat ham ayni shudir.

Insonda o'zi xayol qilgan "ideal" olam tasavvurlari yashab turgan real hayotni kaos sifatida ko'rishiga uni o'zgalari tushunmasligi, atrofidagi odamlar bilan muloqotning yetishmasligi, asosan, sabab bo'ladi. Natijada u muloqotda o'zidan boshqa hech kimdan qoniqmaydi va o'zini o'z ichiga hibis etadi. Kimsasizlik vaziyatida bo'lgan kishining suhbat monologik tarzda, ba'zan ong ostida kechadi.

Alber Kamyuning "Begona" asari qahramoni ham ekzistensializm falsafasidan o'sib chiqqan, o'z qobig'i ichida, o'zining chegaralangan aurasida kimsasiz yashaydigan obrazdir. Jinoyat sodir etishi oqibatida qamoqxonada bo'lish, hukmni kutish jarayonidagi ichki ruhiy iztiroblari, xayoliy kechinmalari, o'zi bilan o'zi gaplashishi kabi kimsasizlik holatlari asarda shunday ifodanadi: "...ayni shu payt bir necha oydan beri ilk ovozimni aniq eshitib qoldim. Ko'p kunlardan beri qulog'imga eshittilib yurgan tovush shu ekan: shundagina men yakka bo'lмага tushganimdan beri doim o'zimga o'zim gapirib yurganimni anglab qoldim" [Kamo A. 2014: 82]. Kamyu o'z qahramonining dardini, iztirobini, ichki kechinmalarini, ong osti qatlamlarida kechayotgan holatlarni ancha ishonarli tasvirlaydi.

"Donishmand Sizif" asari syujetida ham shunga muvofiqsa bo'ladigan epizodni uchraydi. Sizif toshni dumalash kabi befoya ish bilan shug'ullanishdan o'zini harchand mamnun tutmasin, u ham ijtimoiy muloqotga, munosabatga muhtojligi seziladi. Uning tosh bilan suhbatlashishi, toshga rahmi kelishi, unga insoniy munosabat bildirishi kabi holatlar asar matnida ko'p o'rinlarda kuzatiladi. Ammo Sizifning kimsasizligi Merso holatidan bizzat farq qiladi. Zohiriy tomondan qaraydigan bo'lsak, Merso ixtiyoriy "kimsasizlik" odami bo'lsa, Sizif majburiy tarzda kimsasiz biyobonga keltirib tashlangan. Merso tabiatan odamlardan ajralish hissiga moyil bo'lsa, Sizifda ehtirosli birlashish ishtiyoqi ustunlik qiladi. Merso odamlarga qo'shilishi mumkin bo'lgan har qanday boshlang'ich nuqtani barbod qiladi, Sizif qanday bo'lmasin ijtimoiy yaqinlikni tutishga tayyor. Ammo ularni birlashtirib turadigan nuqta shuki – jamiyatda qadrlanadigan, amal qilinadigan tartib-qoidalarga isyonkor munosabatda bo'lishidir.

Biz Sizif va Merso obrazlarining o'xshash jihatlariga to'xtaldik, ammo bir muhim paradoksal holatga ham e'tibor qaratishimiz zarur. Xurshid Do'stmuhammadning Sizifi Kamyuning badiiy konsepsiyasiga zid keladigan badiiy obrazdir. Mersodan farqli ravishda Sizif ma'nisizlikda mantiq, umidsizlikda umid, yolg'izlikda halovat, iztirobda taskin topa oldi. Ana shu jihatlar Xurshid Do'stmuhammad asarining milliyligi va o'ziga xosligini ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar. Har ikki asarda ham ijtimoiy begonlashuv, shaxs yolg'izligi, hayot uchun kurash, o'lim motivlari ustuvorlik qiladi. "Begona" asarida o'lim, absurd muhit, jamiyatdan begonlik, o'rnatilgan tartiblar muallif tomonidan tuturuqsiz deb tasvirlanadi. "Donishmand Sizif" romanida esa mag'lub insonning g'oliblik nashidasini surishi, insonning har qanday azob-uqubat, dard-alamni o'z sabri, bardoshi va irodasi bilan yengishini ko'rsatishga qaratilgan.

"Yolg'izlik vaziyati"dagi odam, uning "kimsasizlik" ichra topgan xulosasi A.Kamyu "Begona"sida fojia,

X.Do'st Muhammadning "Donishmand Sizif"ida hikmatga olib keladi.

"Donishmand Sizif" romani sharqona ma'naviyat mezonlar asosida qaralganda, shunday paradoksal holat kuzatildi: X.Do'st Muhammad "Donishmand Sizif" romani qahramoni

Sizifni sharq kishisi obrazi sifatida yaratmoqchi bo'ladi, biroq Sizifning ongu shuurida ma'budlar ma'budi, qudratli Zevsga nisbatan nafrat va isyon borligi, bu obrazni to'la ma'noda sharqona tafakkur kontekstida tasavvur qilish imkonini bermaydi.

ADABIYOTLAR

1. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронтоп. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – Б. 309.
2. Жўрақулов У. Худудсиз жилва. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 8.
3. Ёқубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Тошкент: Nurafshon business, 2021. – Б. 251.
4. Қозихўжа А. Гар ортуқ сўз дедим... / Тўпловчи, масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи: ф.ф.д., профессор У.Жўрақулов. – Тошкент: Nurafshon business, 2021. – Б. 167.
5. Қўшжонов М. Танланган асарлар: Адабий-танқидий мақолалар, эсселар, хотиралар. – Тошкент: Sharq, 2018. – 392 б.
6. Мели С. Глобал талкин поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2020. – 216 б.
7. Асадов М. Альбер Камю ва Хуршид Дўстмуҳаммад прозасида абсурд қаҳрамон муаммоси/ "Сўз санъати сўзлиги", 3 жилд, 2-сон. Тошкент. 2020 йил. – Б.117-126.
8. Камю А. Бегона. Вабо. Ён дафтарчалар. Ҳикматлар / Сўзбоши муаллифи ва масъул муҳаррир: профессор А.Саидов; Тўпловчи: Л.Исоқов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. – Б. 82.
9. Дўстмуҳаммад Х. Донишманд Сизиф. – Тошкент: O'zbekiston, 2016. – 360 б.
10. Тўраев Д. Сизиф ривояти ўзбек адаби талкинида // Жаҳон адабиёти. 2018 йил, 6-сон.
11. Раҳмонова Х. Хуршид Дўстмуҳаммад насри бадиияти / Адиб қисса ва ҳикоялари мисолида. – Тошкент: Poytaxt exclusive, 2021. – 164 б.

Xabibulla BAKIYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: khabibullabakiyev@gmail.com

Toshkent amaliy fanlar universiteti professori, f.f.d B.Mengliyev taqrizi asosida

ABOUT THE HISTORY OF THE FORMATION OF THEORIES ON THE METHODOLOGY OF READING COMPREHENSION ASSESSMENT

Аннотация

Looking at the history of research, it becomes clear that "reading comprehension" as a concept does not have a long past. Until the 17th - 19th centuries, the ability to read and understand was understood as the ability to express orally, but the first systematic approaches as a field were implemented at the beginning of the 20th century. However, its components, foundations, and cognitive processes were not well studied and adequately substantiated in reading comprehension assessment contexts until the 1990s. This article looks at the history of the development of the field of assessment of reading comprehension skills and talks about the specific characteristics of the studies of each period.

Key words: Reading comprehension assessment, cognitive approach, taxonomy, reading comprehension tests.

ОБ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕОРИИ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ПОНИМАНИЯ ПРОЧИТАННОГО

Аннотация

Из истории исследований известно, что термин «понимание прочитанного» является относительно новым. До 17-19 веков под умением читать и понимать понималось умение выражать мысли устно. Первые систематические научные подходы к изучению данной умственной деятельности были реализованы в начале 20 века. Однако до 1990-х годов компоненты, основы и когнитивные процессы данного навыка не были достаточно изучены и обоснованы в контексте оценки понимания прочитанного. В статье рассматривается история развития область оценки навыков понимания прочитанного текста и рассказывается об особенностях исследований каждого периода.

Ключевые слова: Оценка понимания прочитанного, когнитивный подход, таксономия, тесты на понимание прочитанного.

O'QIB TUSHUNISH MALAKASINI BAHOLASH METODIKASIGA OID NAZARIYALARNING SHAKLLANISH TARIXI HAQIDA

Аннотация

Tadqiqotlar tarixiga nazar tashlansa, "o'qib tushunish" konsepsiya sifatida uzoq o'tmishga ega emasligi ma'lum bo'ladi. XVII – XIX asrlargacha o'qib tushunish malakasi og'zaki bayon qila olish malakasi bilan anglashilgan bo'lsada, soha sifatida ilk tizimli yondashuvlar XX asrning boshlarida amalga oshirilgan. Biroq uning tarkibiy qismlari, asoslari va kognitiv jarayonlari 1990-yillarga qadar o'qib tushunish malakasini baholash kontekstlarida yaxshi o'rganilmagan va yetarli darajada asoslanmagan. Ushbu maqola o'qib tushunish malakasini baholash sohasining rivojlanish tarixiga nazar tashlab, har bir davr tadqiqotlarining o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritadi.

Kalit so'zlar: O'qishni tushunish malakasini baholash, kognitiv yondashuv, taksonomiya, o'qib tushunish malakasi testlari.

Kirish. Yozma ma'lumot va axborotni tushunishga bo'lgan zaruriyat insoniyatning birlamchi ehtiyojidir. Matn haqidagi ta'limot kelib chiqishi ikki qadimiy soha - ritorika va filologiyaga borib taqaladi. Demak, matnning lingvistik nazariyasi ritorika va filologiyadan kelib chiqqan deb taxmin qilishimiz mumkin. Bu ikki soha matn nazariyasining shakllanishida o'tgan asrning o'rtalarida muhim ro'l o'ynagan. Ritorika notiqlik nazariyasi va amaliyoti yoki notiqlik san'ati sifatida antik davrda keng rivojlangan. Ritorika dastavval insoniyatga notiqlik san'atini o'rgatish vazifasini olgan ya'ni, insonning og'zaki nutqini rivojlantirish birlamchi vazifa hisoblangan. Uning ilk nazariyasini tashkil etuvchi elementlarini ixtiro (yangi g'oya), dispozitsiya, ifoda, xotira, va gap tashkil qilgan [1]. U davrda matn kommunikativ vosita sifatida qaralgan va uning tushunganlik darajasi notiqlik qobiliyat va eslab qolish qobiliyati orqali baholangan degan taxminga kelish mumkin.

Keyinchalik diniy ma'lumotlarni o'rganishda matn mazmunini anglash yana dolzarblikni kasb etgan. Islom dini ta'siri ostidagi hududlarning ta'limi, shubhasiz, diniy ta'lim bilan simbiotik munosabatlardan kelib chiqqan [2]. Qur'on nozil bo'lgach, islom diniga e'tiqod qiluvchilar ushbu muqaddas kitobning ma'nolarini mukammal o'rganishga bo'lgan harakatlar matni tushunish yo'nalishi rivojiga katta turtki bo'ldi. Qur'onning to'liq ne'matlariga ega bo'lish maqsadida o'qish va yozish ko'pchilik musulmonlar uchun orzu hisoblangan. Abu Usmon Johiz "Bayon va tabyin" hamda "Nazmul Qur'on" asarlarida matn tadqiqiga oid bayon, fasohat, balog'at kabi bir

qancha tushunchalarni ifoda etdi. XII-XIV asrlarda matn tahlili va tadqiqi mustaqil soha sifatida shakllandi. Sakkokiyning matn turlari va tahlili hamda o'z qarashlari kelib chiqqan "Miftohul ulum" asari ushbu hodisaning dalilidir. Jaloliddin Muhammad ibn Abdurahmon (Xatib Qazviniy)ning "Talxisul Miftoh" asari "Miftoh" yo'nalishini tadqiq etish uchun yaratilgan bo'lib, unga matn xususiyatlarini va tilning imkoniyatlarini ochib beruvchi soha sifatida qaraydi [3]. Yuqoridagi harakatlar natijasida arab tilining sir-asrorlarini ochuvchi, uning jihatlarini ko'rsatib beruvchi balog'at nomli mustaqil ilm paydo bo'ldi. Bundan tashqari, "Usulut tafsir" fani orqali Qur'on oyatlarining mazmunini tahlil qilish orqali uning mazmunini tushunish bo'yicha metodik asos vujudga keladi.

Ma'lumki, Qur'onni yod olish va qiroat qilish (tajvid) yo'nalishi uning mazmunini tahlil qilish (tafsir) qilish sohasidan ustun bo'lib kelgan. Madrasalarda talabalar 3 bosqichda: boshlang'ich (adno), o'rta (avsat) va yuqori (a'lo) guruhlariga ajratilgan holda olib borilgan. Talabalar adno bosqichini "Aqoid" kitobigacha, avsat bosqichi "Aqoid" kitobini o'qishdan boshlab, "Sharhi mullo" kitobini o'rganguncha va undan keyingi kitoblar a'lo bosqichida davom ettirgan [4]. Talabaning keying bosqichga o'tishi uning ma'lum bir kitobni mutolaa qilishi orqali amalga oshirilgan.

Xristian olamida Bibliya o'zgacha matn hisoblanib, uni o'qish uchun maxsus metodikani qo'llash zaruriyati ilgari suriladi. Ya'ni, boshqa matnlar farqli ravishda injilga xos bo'lgan yondashuv vositasida interpretatsiya qilish kerakligiga urg'u

beriladi. Qadimgi yahudiy cho'lda yashagan Qumran jamiyati bir necha asrlar davomida taraqqiy etib kelgan. Ularning boy kutubxonasi Bibliyaning ko'plab talqiniga oid adabiyotlar mavjud. Misol uchun, o'zlarining Peshar Xabakkuk nomli sharhini payg'ambar tomonidan qoldirilgan Xabakkukdan ko'ra mukammalroq tahlilga ega deb bilishadi. Aslida Peshar Xabakkuk talqini asl Xabakkukdan farqli ravishda 500 yil keyinroq uni tarjima qilgan muallif davri kontekstida talqin qilingandir. Nemis olimi Yuliy Vellxauzen 1878 yilgi asari yordamida Bibliyani o'qish uchun yangi metodiga asos soldi [5]. Garchi uning zamondoshlariga yangi o'qish metodi ma'qul kelgan bo'lsada, ba'zi olimlar ravvin o'qish usulini avzalligini uqitirishda davom etdi.

O'qib tushunish malakasi 20-asrga kelibgina alohida tadqiq va maxsus yondashuv orqali o'rganila boshlandi [6]. Buning asosiy sabablari sifatida XVII – XIX asrlargacha o'qib tushunish malakasi og'zaki bayon qila olish malakasi yoki notiqlik qobiliyati bilan anglashilgan [7]. Ba'zan baholash vositasidan ta'lim jarayonida subyektiv maqsadlarda (adabiyot, madaniyat haqidagi bilim va tarjima mahoratini aniqlash uchun) foydalanilgan. Bundan tashqari, o'qish turli dinlar rivojida ham keng tadbiiq etilgan bo'lsada, shaxsning matni tushunish darajasini aniqlash chetda qolib kelgan. Bu jarayonda matni yod olish baholash uchun kifoya qilgan [8].

O'qib tushunish malakasini baholash ustidagi birinchi tizimli yondashuvlar birinchi Jahon urushidan oldin ko'zga tashlangan. 1896 yilda Alfred Binet va Viktor Anri psixolog olimlar taklif etgan aqliy testlarni o'rganib chiqdi va ularning birontasi mukammal emasligi haqida xulosa qilishdi. O'sha paytdagi ilmiy topilmalar yuqori intellektual jarayonlarni e'tiborsiz qoldirgan edi [9]. Mualliflar o'nta jarayonni qamrab olishga mo'ljallangan bir qator yanada fundamental testlar tavsiya etildi. Ushbu sohada ko'plab ajoyib testlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular eng katta individual farqlarni ko'rsatish uchun tanlangan [10]. 1914 yilda amerikalik mashhur fan arbobi Frederik Kelli bir necha tanlovli test turlariga asos solib, ikki yildan so'ng o'qib tushunish ko'nikmasini baholashning ilk bosma shakli – Ovozsiz Kanzas o'qib tushunish malakasini baholash testlarini (Kansas Silent Reading Tests) taqdim etdi. Edvard Torndayk o'zining 1917 yilgi klassik “O'qish mulohaza uchun” asarida o'qish jarayonida odam miyasida yuz beradigan o'zgarishlarni birinchi marta tadqiq etdi. Tushunish fenomenologik hodisa sifatida mavjudligi tadqiqotchilarni doimo uning yangi va o'ziga hos bo'lgan jihatlarni kashf qilishga undagan.

Yuqoridagi ma'lumotlarga tayanib aytishimiz mumkinki, o'qib tushunish malakasini baholash sohasidagi tadqiqotlar dastlab Amerikada turli sabablarga ko'ra rivojlandi. Asosiy sabablardan biri sifatida o'suvchi demografik vaziyatni keltirishimiz mumkin. O'rta ta'lim tizimi immigratsiyaning katta to'liqlari, jadal sanoatlashayotgan jamiyat, bolalar mehnatiga qo'yilgan taqiqlar va maktab yoshidagi fuqarolarning ta'lim olishi to'g'risidagi qonunlarga moslashishga majbur edi. Bundan tashqari, savodxonlik darajasi noma'lum bo'lgan o'quvchilar soni yuqori edi. Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun arzon va samarali skrining qurilmasiga bo'lgan ehtiyoj keskin oshdi. Xuddi shu davrda psixologiya boshqa fanlar qatori “fan” maqomini olishga intildi. Amerikada bixevioristik qarashlar maktablari, ularning o'lchamlarga aslangan psixologiya sohasi rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi [11]. Shunday qilib, psixologlar yaratgan arzon va samarali testlar orqali ilmiy asoslangan o'qib tushunish malakasini baholash sohasi dunyoga keldi.

O'qib tushunish malakasini baholash sohasi taraqqiyotiga o'quv auditoriyalarida tushunish darajasini aniqlashning “ovozsiz” shaklini joriy qilinishi ham katta turtki bo'ldi. Ilk tushunishni baholash shakli og'zaki savol-javob ko'rinishda taxminan 1914 yil Uilliam Grey tomonidan yaratilgan bo'lishiga qaramasdan, o'tgan asrning birinchi yarmidagi tadqiqotlar baholashning yozma shakliga qaratildi [12]. Har bir respondent va u bergan har bir javobga alohida e'tiborni talab qiladigan og'zaki savol-javobdan farqli ravishda ovozsiz kechadigan imtihon shakli guruh sharoitida o'tkazish imkoniyatini yaratib, soha mutaxassislarining ishtirokini talab qilmaydi. Boshqacha qilib aytganda, e'tibor matni tushunishning ovoz chiqarib “ochiq” o'qish va tushungan ma'lumotlarni hikoya qilib berish usulidan

ko'p tanlovli test va uning vaqt bilan chegaralangan “yopiq” turiga qaratildi. Bu amaliyot samaradorligi tufayli 70-yillarning boshlaridagi kognitiv inqilobgacha, bir necha o'n yil mobaynida ommaviylashdi. Shuni ta'kidlash joizki, test unsurlarining shakllanishida o'qituvchilar o'z dasturlarida va dars jarayonida azaldan qo'llab kelgan topshiriq turlari asos vazifasini bajarib kelgan. Bunday topshiriq turlariga matnning asosiy g'oyasini aniqlash, muhim tafsilotlarni qayd etish, hodisalar ketma-ketligini aniqlash, sabab-ta'sir munosabatlarini ajratish, taqqoslash va farqlarini ajratish va xulosalar chiqarish kabi mashq turlaridir.

O'sha davrda bixeviorizm o'quv dasturlari va baholash sohasidagi dominant paradigma sifatida tilga olinsada, kognitiv yondashuvning ilk belgilari ham asta sekin ko'zga tashlana boshladi [13]. Inson faoliyatini baholashda kognitivizm bixevioristik yondashuvdan quyidagicha farqlanadi: a) bixevioristik yondashuvda inson hatti-harakatlari tashqi muhit ta'siri bilan belgilanadigan, ko'p hollarda ongsiz reaksiyalar majmuasi sifatida tushuniladi; b) kognitiv yondashuvda bu hatti-harakatlarda ongliklik — ta'lim asosida hosil qilingan malaka va ko'nikmalar ustunligi tan olinadi [14]. Erkin yodga olish ko'nikmasi bir nechta tadqiqotchilar tomonidan tushunish ko'rsatkichi sifatida qo'llanilgan. Masalan, D. Starch va S. Kortis turli xil nisbatlar ustida ish olib bordilar. D. Starch yaratgan nisbatida ko'rsatkich sifatida o'quvchining bir matnda eslab qolgan so'zlar sonini umumiy so'zlar sonining proporsiyasi bilan solishtirib aniqlagan. S. Kortis D. Starchning metodiga o'xshash, ammo oddiroq uslubni ishlab chiqdi. Yuqoridagi nisbatlar 1970 va 1980 yillardagi matn mazmunni tushunganlikni aniqlash tendensiyasining ilk belgilari sifatida ko'rinishimiz mumkin. Ushbu dastlabki bosqichda ham, olimlar eslab qolish ko'nikmasini tushunish ko'nikmasidan farqli ekanligini anglab yetishgan [15] ammo eslab qolish jarayoni keyingi tadqiqot va amaliyotlarda ham o'qib tushunish malakasining ko'rsatkichi sifatida qo'llanib kelingan.

Zamonaviy ta'limda tezlik o'qib tushunish malakasini baholashning o'ziga xos bir omili sifatida ko'riladi. Tilshunos olimlar Frederik Kelli va Uil Monrolar turli topshiriq turlaridan foydalanib, o'z talabalarida vaqt bilan ishlash prinsipini qo'llagan. O'tgan asrning oxirgi choragida metakognitiv jarayonlarni keng tadqiq etadigan psixologlar tomonidan matnda xato topish kabi mashqlar keng foydalanilgan. Misol uchun J. Chapmen o'quvchilardan har bir paragrafning ikkinchi yarmidagi noto'g'ri shakldagi yoki nomuttanosib so'zlarni aniqlashni so'ragan. 1936 yilda A. Yurich kengroq ko'lamni qamrab olgan holda o'quvchilardan namuttanosib gaplarni aniqlashni talab qilgan.

Psixolog olim Edvard Torndayk 1917 yilda tushunish va baholash metodlari ustida birinchi bo'lib ish olib borganligi ta'kidlanadi [16]. U o'qishni mulohaza yuritish bilan bog'lab, uning tarkibiga kiruvchi bir nechta omillar – gapdagi elementlar, ularning tarkibiy qismlari, ular orasidagi munosabatlar, ma'lum bir konnatsiyaning boshqasidan afzal ko'rish va boshqa ichki xususiyatlari haqida o'z fikrlarini keltirgan. U “ana'naviy o'qish” jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan hodisalar to'g'risida o'z tahminlarini bayon qilgan. Uning fikricha, ba'zi so'zlarning boshqa so'zlardan chuqurroq ma'nodorligi o'zaro muttanosiblikni yo'qqa chiqaradi va paragraf mazmunini anglash huddi matematik tenglamani yechish bilan barobar. Bu vaziyatdagi mos elementlarni tanlash va ularni to'g'ri munosabatlarda birlashtirish muhim hisoblanadi [17]. Uning so'zlariga ko'ra, o'qish paytida ong matndagi g'oyalarni tartibga solishi va tahlil qilishi kerak. Torndayk o'qishni ko'pqirrali va murakkab kognitiv jarayon sifatida tasavvur qilgan. Bu qarash 1970-yillardagi kognitiv inqilob davrigacha ommalashmadi.

Ba'zi tadqiqotchilar Torndaykning o'quvchilar tomonidan tez-tez yo'l qo'yiladigan xatolari haqidagi qarashlariga ergashib, dekodlash yoki tushunish jarayoniga oid taksonomiyalarini ishlab chiqishga harakat qilishdi. F. Touton va B. Berri kollej o'quvchilari ustida olib borgan tadqiqotlari asosida xatolarni oltita toifaga ajratdi: (a) savolni tushunmaslik, (b) kontekstda asosiy mazmunni ochib beruvchi gapning elementlarini ajrata olmaslik, (c) kontekstda o'zaro bog'liq elementlarni birlashtira olmaslik, (d) asosiy mazmunni tushunish uchun zarur bo'lgan g'oyalarni anglay olmaslik va inobatga olmaslik, (e) kontekstni bir yaxlit ko'rinishga keltira olmaslik va (f) noto'g'ri javoblarni ajrata

olmaslik. Garchi K. Gudman 1920- yillarda paydo bo'lgan ovoz chiqarib o'qitish orqali baholash yoki uning ta'бири bilan aytganda misk (miscue) tahlili orqali tushunish jarayonlari borasida salmoqli ishlarni amalga oshirgan bo'lsada uning yo'nalishiga shubha bilan qaraydiganlar ham topilgan. Frederik Devis o'z dissertatsiyasida ochib bergan yangi turdagi tahlil shakli, o'qib tushunish malakasining alohida ko'nikmalarini baholovchi test turlari (matnning asosiy g'oyasini aniqlash, matn tafsilotlarni tushunganlik darajasini aniqlash, alohida so'zlarning matndagi ma'nosini ajratish, xulosa qila olish, ma'lum natijaga olib kelgan sabablarni tushunish, subyektiv fikr bilan faktni farqlay olish kabi) psixometrik xarakterga ega edi. Albatta, ushbu yangilik soha vakillariga o'z yo'zonalishlari bir kichik yaxlit ko'nikma tadqiqoti emasligini aksincha, bir nechta kopponentlardan iborat murakkab malaka ekanligini tushunishga yordam berdi. Shundan kelib chiqqan holda har bir ko'nikma alohida baholanish hamda tadqiqot yondashuvining obyekt sifatida gavdalandi. 1960-1970 yillar mobaynida ham F. Devisning taqiqot natijalari bilan bog'liq izlanishlar davom etdi. Navbatdagi 10 yillikda avvaliga mavjud test turlariga nisbatan baholash mumkin bo'lgan ko'nikmalar soni nomuttanosib degan g'oya ilgari surilgan bo'lsada ko'nikmalar alohida baholanishi lozimligi haqidagi qarash hukmronlik qildi.

Xulosa. Xulosa qilinganda, matning lingvistik nazariyasiga kelib chiqishi antik davr bo'lgan, ixtiro (yangi g'oya), dispozitsiya, ifoda, xotira, hamda gap kabi tarkibiy qismlardan tashkil topgan ritorika va filologiya asos vazifasini bajargan. Keyinchalik Qur'on va Bibliya kabi diniy kitoblarning

mazmunini o'rganishga bo'lgan intilishlar matni tushunish yo'nalishi rivojiga o'z hissasini qo'shdi. O'tgan asr boshlarida o'qib tushunish malakasi alohida tadqiq va maxsus yondashuv orqali o'rganila boshlandi. U davrgacha ushbu malaka notiqlik qobiliyati, adabiyot, madaniyat haqidagi bilim va tarjima mahoratini aniqlash orqali baholangan. Ushbu jarayon og'zaki ko'rinishga ega bo'lgan. Katta sonli savodsiz aholi qatlamiga ta'lim berish va industriya rivojlanishi yechimi sifatida bixevioristik qarashlarga ega psixologlar tomonidan ilmiy asoslangan o'qib tushunish malakasini baholash sohasi yaratildi. Endi ko'plab talabgorlarning ishlari maxsus skrining qurilma orqali tekshirilib, yozma ko'rinishga ega bo'ldi. Keyingi davrda bixevioristik baholash metodlari bilan bir qatorda inson o'rganish orqali egallanadigan malaka va ko'nikmalarga alohida e'tibor qaratuvchi kognitiv yondashuvli testlar ham qo'llanila boshlandi. Bu orqali soha matn mazmunini tushunishni baholash bosqichiga o'ta boshladi. Kognitiv inqilob o'z navbatida dekodlash va turli taksanomiyalar yaratilishiga olib keldi. 20-asrning ikkinchi qismida matn ilgari surgan g'oyani bilish, matnda keltirilgan turli detallarni tushunish, so'zlarning matnda tutgan o'rmini aniqlash, xulosa qila olish, sabab va ta'sir omillarini ajratish va subyektiv fikr bilan faktni farqlay olish kabi psixometrik tamoyillarni o'z ichiga olgan tadqiqotlar olimlar diqqat markazida bo'ldi. Ular o'qib tushunish malakasi turli qismlardan iborat bo'lgan kopponentlardan iborat murakkab malaka ekanligini tushunishga yordam berdi.

ADABIYOTLAR

1. Чувакина А.А. Основы теории текста. Олтой далат университети. 2003-у. В-6
2. Bredli J. Kuk. <https://education.stateuniversity.com/pages/2133/Islam.html>
3. "Talxisul "Miftoh". Muhammad ibn ar-Rahmon Abdudiddin Jalol al-Xatib al-Qazviniiy. Al-Asriya kutubxonasi. Bayrut. B-37
4. Muxammadali Qahramon o'g'li Nabiyeu. O'rta asrlarda madrasalar faoliyati va ularda o'qitilgan fanlar. "Talqin va tadqiqotlar" Respublika ilmiy-uslubiy jurnali №8. 2022 B-18
5. Marc Zvi Brettler. How to Read the Bible Through History. Jewish Publication Society. 2005-y
6. P. David Pearson. The assessment of reading comprehension: key historical influences in the USA. 2007. B-77
7. P. David Pearson. The assessment of reading comprehension: key historical influences in the USA. 2007. B-77
8. Olson, D.R. The World on Paper: The Conceptual and Cognitive Implications of Writing and Reading. Cambridge: Cambridge University Press.1994
9. Nicolas, S., Coubart, A., & Lubart, T. (2014). The program of individual psychology (1895-1896) by Alfred Binet and Victor Henri. L'Année Psychologique, 114(1), 5–60. <https://doi.org/10.4074/S000350331400102x>
10. <https://www.cairn.info/revue-l-annee-psychologique1-2014-1-page-5.htm>
11. P. David Pearson. The assessment of reading comprehension: key historical influences in the USA. 2007. B-78
12. Gray, W.S. (1917). Studies of Elementary School Reading through Standardized Tests (Supplemental Educational Monographs No. 1). Chicago: University of Chicago Press.
13. Huey, E. (1908). The Psychology and Pedagogy of Reading. Cambridge, MA: MIT Press.
14. B.To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova. O'zbek tili o'qitish metodikasi. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010 B-4-5
15. Kelly, E.J. 'The Kansas silent reading tests', Journal of Educational Psychology, 7, 1916. B-63–80
16. P. David Pearson. The assessment of reading comprehension: key historical influences in the USA. 2007. B-80
17. Thorndike, E.L. (1917). 'Reading as reasoning: a study of mistakes in paragraph reading', Journal of Educational Psychology, 1917. B-329

UDK: 81.1(2)

Madina BOLLIYEVA,
ADU tayanch doktranti
E-mail: madina_bolliyeva88@mail.ru

ADU professori, f.f.d. D.Abdullayeva taqrizi asosida

BADIIY ASARLARDAGI MAKTUBLARNING G‘ARBONA VA SHARQONA IFODASI

Annotatsiya

Roman janri XX asrning boshlarida o‘zbek adabiyotiga kirib keldi. Uning yorqin namunasi Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani hisoblanadi. Asar bugungi kunda ham qiymatini yo‘qotgani yo‘q. Asarni hali ham o‘quvchilar sevib mutolaa qiladi. Rus adabiyotida A.S.Pushkinning romanlari ham hozirga qadar sevib o‘qiladi. Mazkur maqolada romanda qo‘llanilgan maktublar tahlil qilingan. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” va Pushkinning “Yevgeniy Onegin” she‘riy romani, “Kapitan qizi” romanlaridagi maktublar qiyosiy planda o‘rganilgan. “O‘tkan kunlar” asarida Yusufbek hojining o‘g‘li Otabekka yozgan javob maktubi va romanda turli mazmunda bitilgan 14 ta maktublar tahlil qilingan. Ushbu maktublarning “Yevgeniy Onegin” va “Kapitan qizi” romanlaridagi maktublardan farqlari hamda o‘xshash jihatlari atroflicha tadqiq etilgan. Asardan parchalar keltirilib, fikrlar dalillangan.

Kalit so‘zlar: roman, rus adabiyoti, xat, maktub, qiyosiy tahlil, shaxsiy xatlar, qahramonlar ruhiyati, tarixiy voqealik.

ЗАПАДНОЕ И ВОСТОЧНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ БУКВ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Аннотация

Жанр романа вошел в узбекскую литературу в начале XX века. Ярким примером тому является роман Абдуллы Кадири “Минувшие дни”. Работа не потеряла своей ценности и сегодня. Произведение до сих пор любимо читателями. В русской литературе романы А.С.Пушкина до сих пор читаются с любовью. В данной статье анализируются буквы, использованные в романе. На сравнительном уровне изучаются “Минувшие дни” Абдуллы Кадири, поэтический роман Пушкина “Евгений Онегин”, письма из повести “Капитанская дочка”. В “Минувшие дни” анализируется ответное письмо Юсуфбека-хаджи Отабеку и 14 писем, написанных в разных контекстах романа. Подробно исследованы отличия и сходства этих букв от букв в романах “Евгений Онегин” и “Капитанская дочка”. Приводятся выдержки из работы и доказываются мнения.

Ключевые слова: роман, русская литература, письмо, письмо, сравнительный анализ, личные письма, психика героев, историческая действительность.

WESTERN AND EASTERN EXPRESSION OF LETTERS IN ARTISTIC WORKS

Annotation

The novel genre entered Uzbek literature at the beginning of the 20th century. A vivid example of it is Abdulla Qadiri's novel “The Past Days”. The work has not lost its value even today. The work is still loved by readers. In Russian literature, A.S. Pushkin's novels are still read with love. This article analyzes the letters used in the novel. Abdulla Qadiri's “Past Days” and Pushkin's poetic novel “Eugene Onegin” and letters from the novels “Captain's Daughter” are studied on a comparative level. In “O‘tkan Kunlar” the reply letter written by Yusufbek Haji to Otabek and 14 letters written in different contexts in the novel are analyzed. The differences and similarities of these letters from the letters in the novels “Eugene Onegin” and “The Captain's Daughter” have been thoroughly researched. Excerpts from the work are quoted and opinions are proved.

Key words: novel, Russian literature, letter, letter, comparative analysis, personal letters, psyche of heroes, historical reality.

Kirish. Adabiyot millatimizning tarixidan, uzoq o‘tmishidan, bosib o‘tgan mashaqqatli umr yo‘llaridan hikoya qiladi. Unda biz turli voqealarni, taqdirarni va turli-tuman xarakterga ega bo‘lgan insonlarni uchratishimiz mumkin. Badiiy asarlar yordamida insonlarning baxtli yoki ayanchli taqdirlerini, ong osti va ruhiy kechinmalarini hamda ziddiyatlarining guvohi bo‘lamiz. Qahramonlarning taqdiralaridan saboq olamiz, ba‘zida esa afsuslanamiz. Xullas, badiiy asar hayotning va inson ko‘nglining eng nozik rassomidir. Unda qalb og‘riqlari, chigal tuyg‘ular, umidsiz manzillar rangdor bo‘yoqlarda tasvirlanadi.

Bizga ma‘lumki, romanchilik o‘zbek adabiyotiga XX asr boshlarida kirib kela boshlagan. Eng sevimli adiblarimiz A.Qodiriy, Cho‘lpon, Oybeklar roman janrining eng mukammal ko‘rinishlarini yaratib, xalqning ko‘nglidan joy olib ulgurishgan. Ular yaratgan romanlarda o‘zbek millatining ayanchli o‘tmishi, milliy urf-odatlarini hikoya qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunga qadar romanlar juda ko‘p tahlil va tadqiq qilingan. Romanning syujeti, kompozitsiyasi, obrazlari kabi badiiy unsurlar ko‘p bora munozaralarga uchrab, turli risolalarning yaratilishiga sabab ham bo‘lgan.

Roman tahliliga kirishishdan oldin:

1. Maktub o‘zi nima?

2. Badiiy asarlarda maktub qanday funksiyalarni bajaradi?

3. G‘arb va Sharq adabiyotidagi maktublarning o‘xshash hamda farqli jihatlari qanday? degan savollarga e‘tibor qaratamiz.

“Xat – ijtimoiy-siyosiy hayotda ham, shaxsiy hayotda ham g‘oyat muhim hodisadir. Hukmdorlar o‘rtasidagi siyosiy yoki diplomatik maktublar butun-butun davlatlar hayotida muayyan rol o‘ynagan. San‘at madaniyat vakillari o‘rtasidagi maktublarda muhim ilmiy, ma‘naviy-ma‘rifiy masalalar o‘rtaga tashlangan va hal etilgan. Shaxsiy maktublar esa xodimlar o‘rtasidagi do‘stlik, mehr-muhabbat, sadoqat in‘ikosidir. Hayotda uchraydigan mana shu xat turlarining barchasi badiiy adabiyotga olib kiritilgan” [1].

Demak, maktublar hukmdorlar, san‘at arboblari va do‘stlar orasida o‘zaro aloqa vositasini bajargan. Maktublarni biz siyosiy, ilmiy va shaxsiy maktublarga ajratib tahlil qilishimiz mumkin.

O‘zbek adabiyotida ilk roman hisoblanmish “O‘tkan kunlar”da ham maktublarga ko‘plab o‘rinlarda murojaat etilgan. Birgina shu asarning o‘zida jami 14 ta turli mazmundagi maktublar yozilgan. G‘arb adabiyotida esa o‘zining betakror asarlari bilan o‘chmas iz qoldirgan yozuvchilardan biri bu A.S.Pushkindir. Rus adabiyotini A.S.Pushkinning yorqin asarlarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu serqirra ijodkorning she‘riy va nasriy asarlarida maktublarning turli ko‘rinishlarini uchratishimiz mumkin. Masalan: “Yevgeniy Onegin” she‘riy romanining asosiy qismlarini maktublar tashkil qiladi. Romanda

qahramonlarning eng nozik qalb kechinmalari va iztiroblari maktublarda bayon etiladi.

“O‘tkan kunlar” romanidagi soxta taloq xati asarda tugun hosil qilib, voqealarning rivojiga sabab bo‘ladi. Shu o‘rinda biz Yusufbek Hojining o‘g‘li Otobekka yo‘llagan maktubiga e‘tibor qaratmoqchimiz. “Ko‘zimizning nuri, belimizning quvvati, hayotimizning mevasi o‘g‘limiz mulla Otobekka yetib ma‘lum ravshan bo‘lg‘aykim, Alhamdulillah biz duogo‘y padaringiz, mushtipar onangiz va yaqin do‘stlaringiz munda Haq taoloning hivzu himoyatida sihat va salomat bo‘lib, ko‘z nurimizning duoyu jonini subhi shom, balki allatdavom Robbil Alamindan rajo va tamanno etmakdamiz. Janobi Haq bot fursatlarda, yaqin va sayid soatlarda to‘kis-tugallik bilan diydor ko‘rishmamlakni nasib va ro‘zi qilsin. Omin. Yo Robbil Alamin. Va‘da so‘zimiz, o‘g‘lim Marg‘ilonga sihat va salomat yetish maktubingni olib, Haq taloga shukurlar qildik. Bizning Toshkentdan axqol so‘rasang, balki Marg‘ilonga ham eshitilgandir. Munda Azizbek qandog‘dir bir kuchga tayanib, Qo‘qonga qarshi isyon etti. Xazina hisobini olish uchun kelgan devon beklarini o‘ldirib, o‘rda darvozasiga osdi. Bunga qarshi Qo‘qon ham tinch yotmog‘on bo‘lsa kerak? Bu kun kirovchidan besh ming sipox ila Normuhammad Qushbegining Toshkent ustiga buyurilg‘onlig‘ini eshitdik. Fuqaroning tag‘in qandog‘ ko‘rguliklari bor ekan o‘g‘lim!? Kechagina qonlig‘ qilichini fuqaroning ustida yurg‘izib turg‘on Azizbekka uning tig‘i zulmi bilan qoniga belanilgan o‘g‘lining, otasining, onasining, og‘asining mazlum gadvasi tuproq ostida hali chirimay turib, bu kun xalq yana Azizbekka o‘sha qonxo‘rga o‘z qoni bilan yamin etdi. Azizbekni o‘zining bir tomchi qoni qolgunicha himoya qilishga ont ichdi. Azizbekning buyrug‘i bilan kecha o‘rda tagiga barcha Toshkent xalqi yig‘ilgan. Bu yig‘inda ulamolalar ham bor, fuzalo ham bor. Xulosa shaharning har bir sinfidan halq holir edi. Azizbek o‘rda qorovulxonasidan turib, fuqaroga salom qildi. Azizbekning salomiga musharraf bo‘lg‘uvchilarning ko‘zlaridan yoshlar oqmoqda edi. O‘g‘lim, sen bir qadar oq bilan qorani ajrata olasan. Yozg‘onlarimni diqqat bilan o‘qi. Azizbek fотиha berdi. Xalq urush hozirligiga kirishdi. Ana o‘g‘lim, bizning xalqning holiga yig‘lashni ham bilmaysan, kulishni ham bilmaysan. Har holda Toshkent ustiga yana qonlig‘ bulutlar chiqdi. Ishning oxiri nima bilan tinchlanar bu bir Xudogagina ma‘lum. Boshqa so‘zlardan ham ortiqroq esingga shuni solib o‘tay. Siyosat to‘g‘rilarida o‘ylabroq so‘yla, arzimagan sabablar bilan halok bo‘lgan jonlarni hamisha ko‘z oldingda tut. Bu tinchsizlik bosilmaguncha Toshkentga kelmasligingni maslahat beraman. Toshkent tinchlangandan keyin agar salomat bo‘lsam, o‘zim xabar yuborurman. Munda barcha yoru do‘st salomatdur. Mendan Hasan aliga salom ayt. Addoyi otang Yusufbek hoji. Toshkent yigirma yettinchi dalv oyida 1264-yilda yozildi”[7].

Tadqiqot metodologiyasi. Nazariy jihatdan olib qarasaq, bu maktub shaxsiy xatlarga kiradi. Bunda ota o‘z o‘g‘liga o‘zining ichki o‘ylarini, havotirli qarashlari va sog‘inchini ifoda qiladi. Maktubning mazmuni orqali:

1. Yusufbek hojining faqatgina o‘ziga xos bo‘lgan xarakter xususiyatlarini anglash mumkin (mehribon va ko‘ngilchan ota. O‘z xalqiga nisbatan jonkuyar va fidokor davlat arbobi. Bugunidan saboq chiqarib, o‘z xalqining ertasidan xavotirga tushayotgan shaxs).

2. Maktub tarixiy voqealardan xabar beruvchi vosita sifatida namoyon bo‘lgan (o‘sha davrdagi Toshkent Bekligi va Qo‘qon xonligi o‘rtasidagi ziddiyatli munosabatlar, qipchoq va qorachoponlilar o‘rtasidagi janglar, tarixiy shaxslar Azizbek va Musulmonqullarga ta‘riflar).

3. Maktubning pand-nasihat shaklini ham ko‘rishimiz mumkin (maktub so‘ngidagi Yusufbek hojining xavotiri va o‘g‘li Otobekka bergan maslahatlari).

Yusufbek hoji maktubining mazmunidan asar qahramonlarining xarakter xususiyatlarini va tarixiy voqelikni anglashimiz mumkin.

Ushbu maktubning badiiy asardagi shakli va vazifasiga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak:

1. Maktub shakliga ko‘ra, badiiy asarda xabar beruvchi va qahramonlarni o‘limdan qutqaruvchi vosita vazifasida keltirilgan

(tarixiy jarayonlardan Otobekni xabardor qiladi va Otobek hamda Mirzakarim qutidorni o‘limdan saqlab qoladi).

2. Qahramonlar ruhiyatida jasorat va laganbardorlik tuyg‘ularini shakllantirish uchun xizmat qilgan (Kumush ruhiyatida jasorat tuyg‘usini o‘yg‘otadi va najot farishtasiga aylantiradi. Musulmonqul ruhiyatidagi g‘alamislik, laganbardorlik kabi salbiy his (illat)larni ochib berishda qo‘llaniladi).

Yusufbek hojining asardagi ilk maktubi qahramonlarning hayotiy kechinmalarini tasvirlab beribgina qolmasdan, balki badiiy asarning davomiyiligini ham ta‘minlab beradi.

Badiiy asarlarda ko‘plab muhim funksiyalarni bajaruvchi maktublar o‘zi qachon paydo bo‘lgan?

Bu detalning ilk namunalarini qaysi millat asarlarida uchratishimiz mumkin?

Yuqoridagi savollarga javob topish uchun G‘arb adabiy olamiga e‘tibor qaratishimiz lozim. Zero, roman, qissa va hikoya kabi bir qator janr namunalari, eng avvalo, G‘arb adabiyotida uchraydi.

Tahlil va natijalar. Bundan tashqari adibning “Kapitan qizi” romanida ham maktublarning ba‘zi ko‘rinishlarini uchratishimiz mumkin. Bu romanda ham ilk maktub Andrey Pitrovichning o‘z o‘g‘liga yozgan maktubidir. “Mening o‘g‘lim Pyotr Andreyevich Grinevga. Orenburg guberniyasining Belogorsk qal‘asiga. Mening o‘g‘lim Pyotr, sening kapitan Mironovning qizi Mariya Ivanovnaga uylanish uchun bizing roziligimizni so‘rab yozgan maktubingni o‘yning o‘n beshinchi sanasida oldik. Ya‘ni bir oy oldin. Men bu nikohga o‘z roziligimni berishni istamayman. Buning o‘rniga tezroq sening oldingga yetib olishni va yaxshilab ta‘ziringni berish niyatidaman. Sening ofetserligingga ham qaramasdan, yosh boladek jazolashni xohlayman. Qo‘lingga berilgan qurol vatanni himoya qilish uchun berilgan. Duelda qatnashish uchun emas. Zudlik bilan Andrey Karilovichga xat yozib, seni Belogorsk qal‘asidan ham uzoqroqqa yuborishini iltimos qilaman. Xayolingdagi chalkash o‘ylar olis yurtlarda o‘tib ketar deb umid qilaman. Sening yaralanib, ancha vaqt behush bo‘lib yotganliging haqidagi xabarni eshitgan onang bu dardni ko‘tarolmay yotib qoldi. Allohdan sening tezroq tuzalib, to‘g‘ri yo‘lga qaytishingni so‘rab qolaman. Garchi bunga ishongim kelmasa ham! Sening otang A.G.” [3].

Yuqorida keltirilgan maktubning mazmuniga va shakliga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, Yusufbek hojining maktubidan tubdan farq qiladi. Yagona o‘xshashlik jihati maktubning shaxsiy xatlar qatoriga kirishidir.

Maktub mazmun jihatidan quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Qahramonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni (Otaning o‘z o‘g‘liga nisbatan o‘ta qattiqqo‘lligi va o‘g‘ilning itoatkorligini) ko‘rishimiz mumkin.

2. Maktub mazmuni orqali qahramonlarning ruhiyatida shakllanib borayotgan qarama-qarshi tuyg‘ularining guvohi bo‘lamiz (Otaning ruhiyatida harbiylarga xos bo‘lgan jahldorlik, sovuqqonlik hislari namoyon bo‘lsa, Pyotr Andreyevichning ruhiyatida esa qo‘rquv, xavotir, ikkilanish kabi tuyg‘ularning guvohi bo‘lamiz. Asardagi ushbu maktub javob xati vazifasini bajargan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, G‘arb va Sharq millatlari, urf-odatlar, tarixi, madaniyati bilan bir-biridan farq qilib turadi. Shu jumladan, G‘arb va Sharq yozuvchilari tomonidan yaratilgan badiiy asarlarda ham farqli hamda o‘xshash jihatlarni ko‘rishimiz mumkin. Yuqorida keltirilgan ikki maktub ham Otalar tomonidan o‘z farzandlariga yuborilgan shaxsiy xatlar edi. Yusufbek hojining Otobekka yozgan maktubida milliy ruhni, farzandga nisbatan ham hurmatni, mehrni va aynan otalarga xos bo‘lgan vazminlikni ko‘ramiz. Andrey Pyotrovichning o‘g‘liga yozgan maktubida jahldor, qattiqqo‘l va sovuqqon ota obrazining guvohi bo‘lamiz. G‘arbone va Sharqona uslublarda yaratilgan ushbu xatlar bir-biridan tubdan farq qilsa ham, ularning badiiy asarda bajaruvchi funksiyasi yagonadir. Har ikkala asarda ham xatlar ma‘lumot yetkazish uchun xizmat qilgan.

Maktublar xoh G‘arb adabiyotining, xoh Sharq adabiyotining namunasi bo‘lsin, ular tarixiy voqelikdan, insonning iztiroblaridan, ong osti kechinmalaridan xabar berib turadi.

1. Базаров О.Ч. Ўзбек адабиётида эпистоляр жанр тараққиёти. – Тошкент, 2010.
2. Навоий А. МАТ. Ж. 20. 14-жилд. – Тошкент: Фан, 1998. – 123 б.
3. Пушкин А.С. Капитан кизи. – Тошкент: Фан, 1999.
4. Рогинская О. Эпистолярный роман. – Москва, 2001. – С. 56.
5. Урнов Д. Эпистолярное литература. Краткая литературная энциклопедия. Том 9. Сир 56. – М., 2000.
6. Ўзбек мумтоз адабиёти. – Тошкент: ФАН, 2001. – 34 б.
7. Қодирий А. Ўткан кунлар. – Тошкент, 2001.

Zilola BOLTAYEVA,

Toshkent Amaliy fanlar universiteti o‘qituvchisi

E-mail: zilolaboltayeva3885@gmail.com

O‘zMU dotsenti G.Keldiyorova taqrizi asosida

THE STUDY OF PRAGMALINGUISTICS IN WORLD LINGUISTICS

Annotation

This article describes the formation of pragmalinguistics and the scientists who contributed to it. It also pays special attention to the practical and theoretical formation of pragmalinguistics. The issues of the importance of linguopragmatics are justified today.

Key words: Atropocentric, pragmatics, semantics, semiotics, presupposition, discourse, oratory situation, oratory act.

ИЗУЧЕНИЕ ПРАГМАЛИНГВИСТИКИ В МИРОВОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В этой статье рассказывается о становлении прагмалингистики и ученых, внесших в нее свой вклад. Также в нем особое внимание уделяется практическому и теоретическому формированию прагмалингистики. Вопросы важности лингвопрагматики сегодня обоснованы.

Ключевые слова: Атропоцентрический, прагматика, семантика, семиотика, пресуппозиция, дискурс, речевая ситуация, речевой акт.

JAHON TILSHUNOSLIGIDA PRAGMALINGVISTIKANING O‘RGANILISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada pragmalingvistikaning shakllanishi va unga hissa qo‘shgan olimlar haqida to‘xtalib o‘tiladi. Unda pragmalingvistikaning amaliy va nazariy shakllanishiga ham alohida to‘xtalib o‘tiladi. Bugungi kunda lingvopragmatikaning ahamiyati masalalari asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Atropocentrik, pragmatika, semantika, semiotika, presuppozitsiya, diskurs, nutqiy vaziyat, nutqiy akt.

Kirish. Bugungi kunda tilshunoslikda antroposentrik tilshunoslik yo‘nalishlaridan biri deb e‘tirof etilayotgan pragmalingvistika yoki lingvopragmatika keng qamrovli soha sifatida shakllanib bormoqda, rivojlanmoqda. Bugungi kun nuqtayi nazaridan olib qaraydigan bo‘lsak, muloqot jarayoni va uning nutqiy vaziyat, shaxs omili bilan bog‘liqligi va nutqiy akt nazariyasiga bag‘ishlangan bir qator tadqiqotlar yaratildi. Jumladan, turli ilmiy va badiiy asarlarning lingvopragmatik tadqiqiga oid bir qancha maqolalar, ilmiy tadqiqot ishlari yaratilib, bular o‘z navbatida mazkur sohaning rivojiga yanada qo‘shilayotgan hissalaridan ekanligini ko‘rsatadi.

Xususan, XX asr 30-yillariga kelib jahon tilshunosligida pragmatika keng aspektida o‘rganila boshladi. XX asrning 50-yillaridan so‘ng tilshunoslikda pragmatik yondashish keng tus oldi. Pragmatika – pragmatik lingvistika, pragmalingvistika, pragmafologiya, pragmafonetika, pragmagrammatika, pragmasintaksis kabi yangi tushuncha va atamalar, bu tushuncha va atamalar ostida esa til hodisalariga yangicha yondashish, ularni yangicha talqin qilish bilan bog‘liq bo‘lgan yangi tushunchalar va tahlil usullari keng ommalashdi. Mustaqillik yillarida til dunyosidagi kabi o‘zbek tilshunosligida ham lingvopragmatika masalalarini o‘rganish, sohaning predmeti va vazifalari, metodlari va tushunchaviy-terminologik apparatini o‘zlashtirish maxsus tadqiqotlarni taqozo etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon tilshunosligida lingvopragmatikaga ulkan hissa qo‘shgan V.V.Petrov, O.S.Axmanova, K.Byuler, O.G.Bondarenko, G.G.Matveeva, I.V.Samarina, L.N.Seliverstova, S.Levinson, E.I.Petrova, Yu.S.Stepanov, I.M.Kobozeva, N.I.Lauffer, J.L.Ostin, M.N.Kojinoy, J.R.Serl, N.I.Formanovskaya, Ch.Pirs, G.Klaus, Ch.Morris, J. Layonz kabi olimlarning adabiyotlaridagi nazariy ma‘lumotlariga suyanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Pragmatika nutq va axloqiy, insoniy xatti-harakat, ruhiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘plab fanlarning kesishish nuqtasida turadi. Pragmatika struktur tilshunoslik, stilistika, nutq madaniyati, poetika va lingvopoetika, psixolingvistika, etika va estetika kabi fanlar bilan, umuman insonning ongli va ongsiz madaniy va tabiiy xatti-harakati bilan

bog‘liq bo‘lgan, kulturologiya umumiy nomi bilan birlashadigan fanlarning barchasi bilan yaqin aloqada bo‘ladi. Ammo ularning birortasi pragmatikaning o‘rmini to‘la-to‘kis bosa olmaydi.

Tahlil va natijalar. Pragmatika atamasi, dastlab, tilshunoslik faniga XX asrning 30-yillarida mashhur olim Ch.Morris tomonidan kiritilgan. U pragmatikani semiotikaning tarkibiy qismlaridan biri deb ta‘kidlaydi: “Gap semantikasini shu gap tarkibida qo‘llanilayotgan so‘zlarning faqat obyektiv borliqqa munosabatini aniqlash bilangina to‘la izohlash mumkin emas. Bunga gapning nutq jarayoniga, nutq vaziyatiga ega bo‘lgan munosabatini aniqlashni ham qo‘shish zaruriyati mavjud. Ana shunday amaliy ehtiyoj bilan lingvistik semantika bag‘ridan lingvistik pragmatika o‘sib chiqdi”[4]. O‘tgan asr boshlariga kelib pragmatika sohasiga alohida e‘tibor qaratila boshlandi. Unga qadar semiotika va sintaktika diqqat markazida bo‘lgan. Gap semantikasini aniqlashda so‘zlarning obyektiv borliqqa munosabatini aniqlash bilangina cheklanilgan bo‘lsa, keyinchalik so‘zlarning nutq jarayonida ma‘no ifodalash jihatlariga ham e‘tibor qaratila boshlandi. Natijada zamonaviy tilshunoslikda yangi bir soha vujudga keldi, ya‘ni lingvopragmatik yo‘nalish shakllandi.

“Pragmatika nazariyasi kishilar o‘rtasidagi aloqaralashuv jarayoniga xos verbal va nonverbal munosabatning mohiyatini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Semiotik jarayon tahlilida inson omilining inobatga olinishi muhimdir. Tilshunoslikda inson omili” deganda so‘zlovchi shaxs tushuniladi”[1]. Rus tilshunosi G.G.Matveyeva pragmatika sohasini shaxslar o‘rtasidagi lisoniy va nolisoniy munosabatlarning asl mazmun-mohiyatini anglashda muhim omil ekanligini ta‘kidlaydi. Bunda shaxs omilini hisobga olish kerakligini uqtiradi. Zero, “...hech bir tilni til egasidan ajratgan holda to‘g‘ri va to‘liq o‘rganish mumkin emas. Chunki nutqiy aktda so‘zlovchi shaxsining izi sezilib turadi”[5]. Tilshunoslikdagi inson omili muloqot ishtirokchilaridan biri bo‘lgan so‘zlovchi shaxs ekanini yodda tutish lozim.

“Pragmatika” inson har qanday sharoitda nimani va nima maqsadda gapirayotganini ochib beradi, ifodaning pragmatik

effekti qanday ekanligini tushuntiradi va yakuniy xulosani aniqlaydi.

Pragmatika so'zlovchi tinglovchiga ta'sir qilishi uchun o'z repertuaridagi lingvistik birliklardan fikrlariga va hislariga mosini tanlashidir"[8]. Shu kunga qadar pragmatika atamasiga turlicha ta'riflar bayon etildi. Shunday bo'lsa-da, ta'riflarning har biri pragmatikaning qaysidir bir jihatini qamrab olishi bilan ham xarakterli hisoblanadi. Jumladan, Y.Stepanovning pragmatika yuzasidan xulosalaridan shu narsa ayon bo'ladi, olim so'zlovchining tinglovchiga ta'sir eta olish masalasini bosh mezonlardan deb hisoblaydi. Zero, har qanday nutqiy muloqotga ma'lum bir maqsadni ko'zlagan holda kirishiladi. Agar so'zlovchi o'z suhbatdoshiga ta'sir o'tkaza olmasa va uning fikr-mulohazalarini harakatga keltira olmasa, ko'zlagan maqsadiga erishgan hisoblanmaydi. Ifodaning pragmatik effekti tinglovchiga perlokutsiya orqaligina yuzaga chiqadi. Pragmatika tilshunoslikning yangi bir nazariy va amaliy tarmog'i sifatida insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida mujassamlashtirgan nutqiy jarayon, nutqiy vaziyat ta'siri bilan namoyon qiluvchi nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat bilan aloqador masalalarni o'rganadi"[2]. Muloqot jarayonida so'zlovchining tinglovchiga munosabati va kommunikativ maqsadi bilan bog'liq muammolar pragmatikaning mohiyatini tashkil etishi yuqoridagi ta'rifdan oydinlashadi. Shuningdek, qachonki nutqiy faoliyat insonga xos ruhiy fiziologik, ijtimoiy, ma'naviy, madaniy sistemalar bilan bog'liqlikda tadqiq etilgandagina uning mohiyati ochiladi. Ma'lumki, pragmatika yo'nalishi harakatdagi jonli tilni tadqiq etishi bilan amaliy sohalar qatoriga kiradi. Rus tilshunosligida pragmatikaning "praktika" atamasi bilan yonmayon qo'llanishidan ham shu mazmun anglashiladi.

Pragmatikaning tilshunoslikka kirib kelishi va shakllanishida Ch.Morrisning xizmatlari katta bo'lgan bo'lsa, lingvistik pragmatikaning taraqqiyotida esa Ferdenand de Sossyur faoliyatini e'tirof etmaslikning iloji yo'q.

Lingvistik pragmatika tilshunoslikning amaliy sohalaridan bo'lib, uning ayni rivoj topgan davri XX asrning oxirlariga to'g'ri keladi. Amaldagi jonli tilni tilshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq etuvchi mazkur soha so'nggi chorak asr mobaynida yangi-yangi tadqiqotlarning yaralishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa, rus tilshunosligida lingvistik pragmatika sohasi atroflicha o'rganildi. Hattoki pragmalingvistikaning funksional va yashirin turlari ajratildi. Muloqot jarayoni bilan bog'liq bo'lgan kommunikativ taktika, kommunikativ strategiya tushunchalari tilshunoslik nuqtayi nazari bilan chuqur tahlil qilindi[1].

Tilshunos olim V.V.Petrovning til haqidagi quyidagi tezisi lingvopragmatikaning boshlang'ich tadqiqiy chegarasini aniqlash uchun lingvistik asos bo'ladi: "Inson qaysidir tilga xos semantik bilimlarsiz so'zlashi yoki anglashi mumkin emas, ammo o'sha tilga xos semantik bilimlar egasi bo'lishning o'zi ushbu tilda so'zlash va anglash uchun kifoya qiladi degani emas, masalan, musiqali pyessa mazmunidan ogohlik uning ijrosi uchun yetarli bo'lmaydi, buning uchun, eng asosiysi, ijro mahorati, layoqati ("умение играть") ga ham ega bo'lish lozim"[6]. Darhaqiqat, inson semantik bilimlarning o'zi bilan kifoyalanishi mumkin, qachonki, xorijiy tilda muloqotga kirishsa. Lekin o'z ona tilida so'zlashadigan inson borki, semantik bilimlarning o'zi bilan samarali muloqotga erisha olmaydi. Lisoniy birliklarning semantikasi bilan birga ulardan muloqot jarayonida foydalanish ko'nikmasini ham shakllantirgan bo'lishi kerak. Bular o'z navbatida insonning milliy qadriyatlarini va ma'naviyati bilan uzviy bog'liqdir.

Demak, tildan foydalanish mahorati ilmi o'rgatilmaydi, u inson bilan birga tug'iladi va an'ana-qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar ta'sirida shakllanib boradi.

Keyingi yillarda deyarli barcha tilshunoslar "pragmatika" atamasini qo'llamoqda. Buning oqibatida esa, o'ziga xos pragmatik "fetishizm" holati paydo bo'lib, bajarilgan tadqiqotlarda atamaning qo'llanishidan tashqari, uning mazmuniga oid biror bir ma'lumotni topish qiyinlashib bormoqda. Lozim bo'lsa bo'lmasa atama qo'llanaversa, uning negizida turgan tushunchaning siyqalanishiga olib kelinishi turgan gap. Shuning uchun, lisoniy birliklar pragmatik xususiyatlari, ularning tahlili haqida gapirishdan oldin "Pragmatika nima bilan shug'ullanadi?", "Uning tadqiqot obyekti va predmeti nimadan iborat?", "Pragmatikaning asosiy tushunchalari, tamoyillari qaysilar?" kabi savollarga javob izlash lozim. Pragmatikaning predmetini aniqlashga ilk bor harakat qilgan tilshunoslardan biri germaniyalik tilshunos Georg Klaus edi. U o'z asarida pragmatikani "belgilar va ushbu lisoniy belgilarni yaratuvchi, uzatuvchi va qabul qiluvchi shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi" fan sifatida ta'riflaydi. Ushbu ta'rifdan ko'rinib turibdiki, pragmatikaning predmetini aniqlashda G.Klaus ham boshqa semiotiklar, Ch.Pirs, Ch.Morris, Yu.S.Stepanovlar, kabi belgi va uni idrok etuvchi - interpretator munosabatidan uzochlashmaydi. Hatto uning "pragmatika dastlabki o'rinda lisoniy belgilarning psixologik va sotsiologik tomonlarini o'rganuvchi nazariyadir" (Klaus. 1967. 22b) degan xulosasi ham pragmatika tushunchasini tor mazmunda tavsiflaydi. Shuningdek, olim boshqa tilshunoslardan farqli ravishda, semiotik nuqtayi nazaridan tilning to'rt yo'nalishini ko'rsatib o'tadi. Dastlab, sintaktika belgi bilan belgi o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Semantika moddiy olamni aks ettiruvchi tushunchalar nuqtayi nazaridan belgi ma'nosini o'rganadi. Sigmatik yo'nalish belgi va predmet o'rtasidagi o'zaro munosabatni o'rganadi. Pragmatika esablagining insonga ta'siri, uning fikrlash uslubiga, ahloqiga, histuyg'usiga ta'sirini o'rganadi[2]. Shu nuqtayi nazaridan, J.Layonz pragmatikaning predmetini aniqlash va unga ta'rif berishga harakat qilib shunday deydi: "Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axbarotni xuddi so'zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo'llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarning shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug'ullanadi deyish demakdir". Ammo S.Levinson ta'rifiga yuzlanadigan bo'lsak u J.Layonz keltirgan ta'rifga nisbatan boshqacharoq ta'rifni keltiradi ya'ni uning ta'rificha: "Pragmatika tildan foydalanuvchilar gaplarining kontekstda o'rinni qo'llanilayotganligini o'rganuvchi sohadir".

Pragmalingvistika sohasining nazariy masalalar taraqqiyotida amerikalik faylasuf va tilshunos olim J.Serlning hissasi katta, olimning ilmiy g'oyalari, izlanishlari katta ahamiyatga ega. Tilshunos nuqtayi akt nazariyasi va tasnifi, nuqtayi akt illokutiv va propositsional mazmuni o'rtasidagi mavjud farqlarni asosli ravishda yoritib beradi[9]. J.Serlning nazariyalari bugungi kunda ham ifodaning semantik va pragmatik tuzilishi, nuqtayi aktlar tasnifi borasida muhim nazariy manba sifatida muhimdir.

Xulosa. Lingvopragmatika tilshunoslikdagi yangi nazariy va amaliy soha sifatida bugungi kunda faol rivojlanishda davom etmoqda. Maqolada pragmatikaning nazariy va amaliy asoslari, paydo bo'lish bosqichlari, sohaning rivojida hissa qo'shgan dunyo tilshunos olimlari, shuningdek, o'zbek tilshunosligida faoliyat olib borgan olimlar, ularning sohaning asosiy masalalarini belgilash haqidagi qarashlari bayon qilingan. Shuningdek, lingvopragmatikaning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni, inson omilini til bilan uzviy ravishda o'rganuvchi "harakatdagi til"ni tadqiq etuvchi asosiy fanlardan biri ekanini, lingvopragmatikaning umumiy masalalari xususidagi nazariy qarashlar va olimlarning bu soha borasidagi fikrlari e'tirof etilgan.

ADABIYOTLAR

1. Матвеева Г. Г., Самарина И. В., Селиверстова Л. Н. Два направления в современной прагмалингвистике // Вестник Санкт-Петербургского университета // Сер. 12. 2009. Вып. 1. Ч. II
2. Hakimov M. O'zbek Pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013, 5-bet.
3. Hakimov M. O'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlari. Nomz.disser... avtoref. Toshkent, 1993.
4. Nurmonov A., Hakimov M. Lingvistik pragmatikaning nazariy shakllanishi.-Toshkent: 2001, 4-son.
5. Nurmonov A. Immanentlikdan kognitivlikka. // O'TA. 2009, 6-son.
6. Петров В.В. Философия, семантика, прагматика // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. - М., 1985. - С.474).
7. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.-B. 70.

8. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (проблема субъекта) // Изв. АН СССР. Сер. Лит-ри языка. 1981.Т. 40, N 4. S. 325-326.
9. Серл.Ж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. - Москва: Прогресс, 1986.

Sajid Valiya VALAPPIL,
Research Scholar National University of Uzbekistan
E-mail: sajidv4u@gmail.com

THE UTILISATION OF ICT AS A PEDAGOGICAL TOOL IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Annotation

Information and communication technology (ICT) advancements have opened up new opportunities for restructuring language learning and teaching environments. Today's language teachers and students face both fresh possibilities and challenges brought on by ICT as a pedagogical tool. The objective of this research is to look at teachers' competency in the utilisation of ICT as a pedagogical tool in English Language Teaching, i.e. ELT. Their competencies will be determined by their skills in computers, access to internet service and use of online software for teaching, assessment and feedback. The methodology adopted for this research is a descriptive-analytical survey with a sample size of 100 (25 men and 75 women) from various schools in Tashkent and Andijan regions in both public and private schools. Data was collected via convenience sampling via a questionnaire in Google forms circulated on 'Telegram'. The result found that most of the teaching staff is not very proficient in using computers and productivity tools on a basic level in ELT, and also they lacked knowledge on how to create interactive online courses and online teaching techniques. While few of the instructors utilised ICTs to research for the purpose of preparing English language lesson material, they did not actively integrate it into their practice as a means of instruction due to various challenges.

Key words: English Language Teaching, ICT, Pedagogical Tool, Teachers' Competency.

INGLIZ TILI O'QITISHDA AKTDAN PEDAGOGIK QUVVOLAT SIFATIDA FOYDALANISH

Annotatsiya

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) yutuqlari tillarni o'rganish va o'qitish muhitini qayta qurish uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Bugungi til o'qituvchilari va talabalari AKT pedagogik vosita sifatida olib keladigan yangi imkoniyatlar va muammolarga duch kelishmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz tilini o'qitishda pedagogik vosita sifatida AKTdan foydalanish bo'yicha o'qituvchilarning malakasini ko'rib chiqishdir, ya'ni ELT. Ularning kompetensiyalari kompyuterda ishlash, internet xizmatidan foydalanish va o'qitish, baholash va fikr-mulohazalar uchun onlayn dasturiy ta'minotdan foydalanish bilan belgilanadi. Ushbu tadqiqot uchun qabul qilingan metodologiya Toshkent va Andijon viloyatlaridagi turli maktablarda davlat va xususiy maktablarda 100 nafar (25 erkak va 75 ayol) tanlanma hajmiga ega tavsifiy-tahliliy so'rovdir. Ma'lumotlar "Telegram" da tarqatilgan Google shakllaridagi so'rovnomaga orqali qulay tanlab olish orqali to'plangan. Natija shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning ko'pchiligi ELT bo'yicha boshlang'ich darajada kompyuterlar va unumdorlik vositalaridan foydalanishda unchalik malakali emas, shuningdek, ular interaktiv onlayn kurslar va onlayn o'qitish usullarini yaratish bo'yicha bilimiga ega emaslar. O'qituvchilarning bir qismi ingliz tili dars materialini tayyorlash maqsadida AKTdan tadqiqot olib borishgan bo'lsa-da, turli qiyinchiliklar tufayli uni o'qitish vositasi sifatida o'z amaliyotiga faol kiritish olmadilar.

Kalit so'zlar: Ingliz tilini o'qitish, AKT, pedagogik vosita, o'qituvchilarning malakasi.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТА В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Развитие информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) открыло новые возможности для реструктуризации среды изучения и преподавания языков. Сегодняшние преподаватели языка и учащиеся сталкиваются как с новыми возможностями, так и с проблемами, связанными с ИКТ как педагогическим инструментом. Целью данного исследования является изучение компетентности учителей в использовании ИКТ в качестве педагогического инструмента в преподавании английского языка, то есть ELT. Их компетентность будет определяться их навыками работы на компьютере, доступом к Интернету и использованием онлайн-программного обеспечения для обучения, оценки и обратной связи. Методика, принятая для данного исследования, представляет собой описательно-аналитический опрос с размером выборки 100 человек (25 мужчин и 75 женщин) из различных школ Ташкентской и Андижанской областей, как государственных, так и частных. Данные были собраны путем удобной выборки с помощью анкеты в формах Google, распространенных в Telegram. В результате выяснилось, что большинство преподавателей не очень хорошо владеют компьютерами и инструментами повышения производительности на базовом уровне ELT, а также им не хватает знаний о том, как создавать интерактивные онлайн-курсы и методы онлайн-обучения. Хотя лишь немногие преподаватели использовали ИКТ для проведения исследований с целью подготовки материалов для уроков английского языка, они не стали активно интегрировать их в свою практику в качестве средства обучения из-за различных проблем.

Ключевые слова: Преподавание английского языка, ИКТ, педагогический инструмент, компетентность учителя.

Introduction. "Information and communication technology (ICT)" advancements have opened up new opportunities for restructuring language learning and instruction environments. Today's language instructors and students face both fresh opportunities and challenges brought on by ICT. The responsibility for conducting learning activities has shifted to the pupils, substantially altering the obligations of teachers. However, it should be stressed that teachers of modern languages, not ICT, determine the quality of the process of learning. This paper aims to provide information on the potential of ICT as a beneficial

instrument for foreign language instruction and its implications for second language acquisition. (Yusuf, 2005)

ICT is now becoming much more popular in the teaching and study of foreign languages as more educators use it. ICT clearly has an influence on both the amount and quality of teaching-learning activities. Through its dynamic, interactive, and interesting material, ICT can specifically improve teaching and learning. It may also provide effective options for personalised training (Alkamel, 2018). "Information and communication technology (ICT) is regarded as one of the fundamental pillars of contemporary civilisation," according to (Daniels 2002).

Understanding ICT and mastering its foundational skills and ideas are now widely regarded as essential components of education in many nations (Daniel, 2002). Utilising ICT in classrooms promotes student-centred learning settings. . Nonetheless, as the world rapidly converts to digital media and information, the importance of ICT in education will only grow throughout the twenty-first century (Ul- Amin, 2013).

Today, integrating ICT into the teaching and learning process is crucial. The teaching-learning process is anticipated to be both conventional and contemporary by the instructor. The teacher has to be ready to be able to use ICT in the pedagogical structure. "Although interactive, language classroom technology is still underutilised in the twenty-first century" (Raya, 2014). It follows that both the quantity and quality of teaching and learning in conventional and distant learning institutions have been influenced by ICT. ICT may thus improve education by offering chances for personalised learning via its dynamic and interactive content (Vithal, 2015). Web-based learning also referred to as technology-based learning, virtual learning, online education, and e-learning, is one of the most rapidly expanding industries. It provides opportunities to create e-learning environments that are very well-designed, learner-centred, affordable, interactive, official, and customisable (Gomathi, 2016).

Objective. To look at enhancing teachers' competency by the utilisation of ICT as a pedagogical device in ELT in Uzbekistan.

To look at the challenges being experienced by the teachers in using ICT as a pedagogical tool in ELT.

Methods. This study employs a descriptive-analytical survey approach to examine ICT capabilities as a teaching tool among ELT teachers.

Sample. The teacher's sample consists of 100 people from Tashkent and Andijan region. Through the use of questionnaires, the data were gathered. A survey was conducted online. Participants who had an internet connection and were subscribers of the Telegram groups created by the researcher were carefully selected using convenience sampling. On Telegram, in-service student teachers' forums, teacher groups forums, and school institution management groups from Tashkent and Andijan were chosen to participate in the poll.

Collection of data. A questionnaire is a tool composed of a number of uniform questions used to gather information from respondents on their computer abilities, access to internet service, and usage of online software for evaluation and feedback. In this respect, a Google Form was used to generate an online survey that was sent to the chosen Telegram groups for participation. In addition, some formal and informal discussion was also done with the selected sample.

Data Analysis. In the study, descriptive analysis was used to assess the percentage and frequency of the general population in the demographic context using Microsoft Excel. Through the compilation of frequencies, tables, percentages, and tabulations, the data was analysed.

DEMOGRAPHIC VARIABLES
AGE

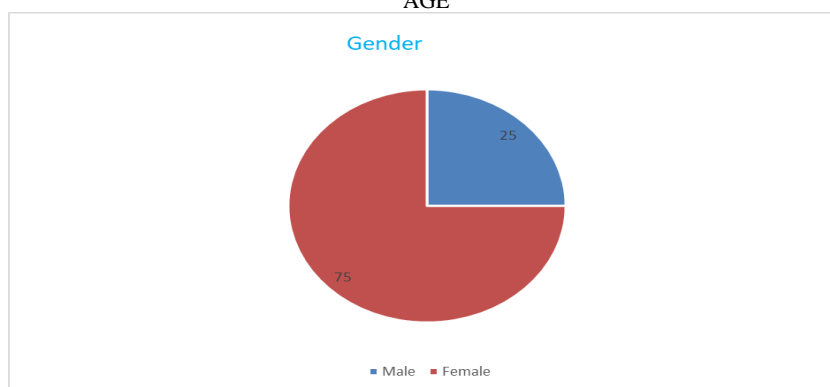

Figure 1: Gender-related demographic information for responders

WORKING EXPERIENCE

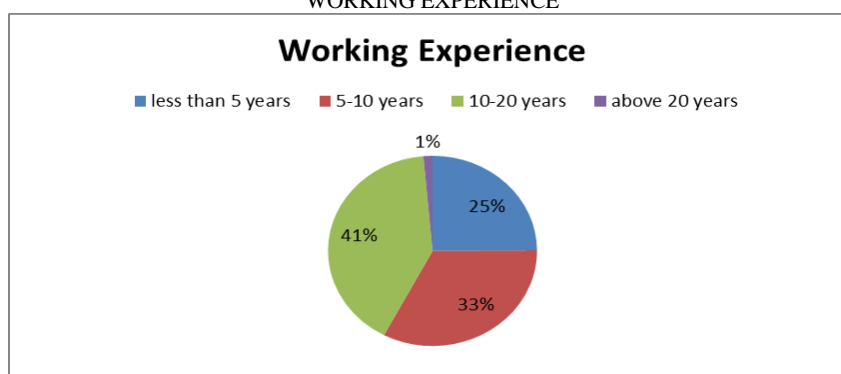

Figure 2: Demographic information regarding respondents' employment experience

Analysis. The study sought information on respondents' real abilities as well as where and at what level they had learned ICT as part of the criteria for evaluating teaching competencies in this field. It is explored from a formal and informal discussion that few instructors, both male and female, learned ICTs via formal training, according to the data. Few respondents said they learned when completing their first teacher training, whereas few respondents said they learned ICT while advancing their academic credentials from diploma to degree. Other ways teachers learned ICT included their own initiatives through workshops and short courses. ICT workshops outside of schools, online communities or websites like YouTube, school-based CPD on ICT by an experienced or knowledgeable teacher and school-based CPD on ICT by experts from outside the school. Few people learned the skills by using their smartphones and self-education. This clearly shows the need for formal education, and the use of ICT is very important.

Presentation and Analysis of Results on Access for Learning, Teaching or Training Purposes for ELT.

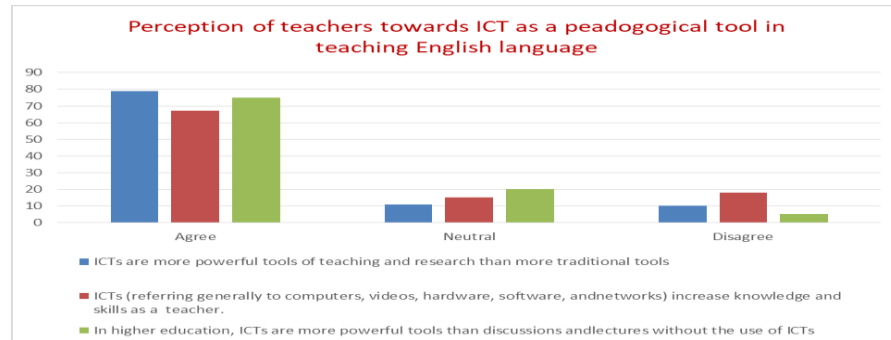

Figure 3: Perception of teachers towards ICT as a pedagogical tool in teaching the English language

As shown visually in Figure 3, most of the respondents agree that the use of ICT helps in increasing their knowledge and skills. In addition, it is also explored that most of the teachers feel that ICT as a pedagogical tool is found to be a more powerful tool than traditional lectures and discussion in teaching the English language.

Usage and Challenges of Using ICT as a Pedagogical Tool in ELT

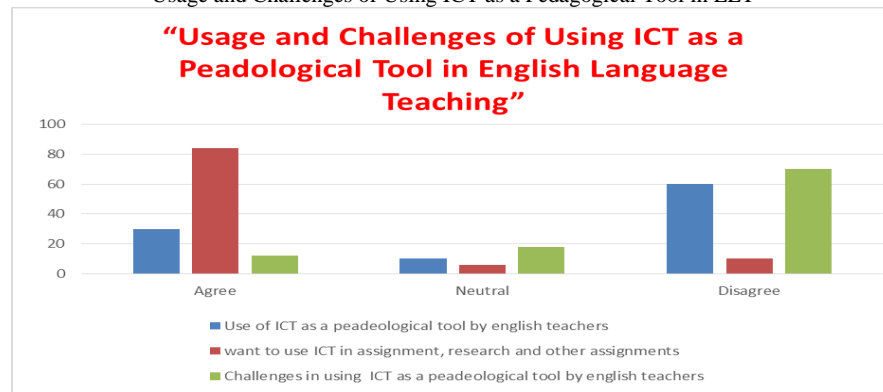

Figure 4: Usage and Challenges of Using ICT as a Pedagogical Tool in ELT

Most of the female respondents who provided information said they do not utilise ICTs at all while interacting with students in the classroom. Most of the respondents said they did not use ICTs in their interactions with others. The vast majority of respondents said they use ICT to interact with students in the classroom. Most of the female respondents, including male respondents, said they never utilise presentation software in the

classroom. In addition to this, most of those surveyed said they want to utilise presentation software with their pupils. For research, downloading, sending assignments, and other tasks, respondents want to utilise the Internet. In addition to this, the two main arguments put out for why most of the respondents did not utilise an LMS in their teaching. Most of the respondents found it very challenging to use ICT as a pedagogical tool.

Challenges in using ICT in teaching the English language.

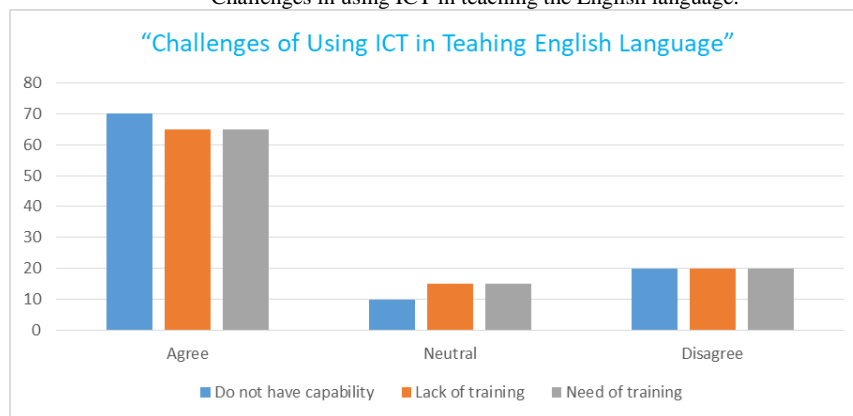

Figure 5: Challenges in using ICT in teaching the English language.

Moreover, the majority of teachers are unable to utilise ICT in ELT. The above figure shows that various institutions did not have the capability and that they lacked ICT proficiency. Most of the respondents, including men and women, did not utilise ICT. Along with this, respondents said they do not utilise instructional software and thus are not able to use ICT as a pedagogical tool in teaching the English language. In addition to explaining the advantages of using ICT for educational purposes in the classroom, it is crucial, based on the aforementioned findings, to train teachers on the effective utilisation of the associated low-

cost instruments. This will allow them to utilise technology to its fullest extent to improve and complement their training.

Results And Discussion. The evaluation's goal was to ascertain instructors' ICT proficiency levels in English language teaching. The evaluation found that some of the teaching staff were proficient in using computers and productivity tools on a basic level, but they lacked knowledge of how to create interactive online courses and online teaching techniques. Although few instructors used ICTs to conduct studies for the purpose of producing lesson materials, they did not actively

incorporate ICTs into their practice as a mode of instruction. In this regard, it is vital to train them so that they can effectively utilise the existing instructional infrastructure.

Conclusion. As a result of an increase in the number of teachers who use it, ICT is now enjoying a meteoric rise in popularity in the field of teaching and learning foreign languages. Without a doubt, the usage of ICT influences both the quantity and quality of learning and teaching activities. ICT has the potential to particularly enhance both learning and teaching by

providing content that is dynamic, interactive, and fascinating. Additionally, it may provide efficient opportunities for individualised instruction, as researched by Alkamel (2018). According to Daniels (2002), "information and communication technology (ICT)" is one of the primary pillars of contemporary civilisation. In many nations, understanding of "information and communication technology (ICT)", as well as mastery of its fundamental skills and concepts, are increasingly regarded as essential educational components.

REFERENCES

1. Alkamel M.A.A. & Chouthaiwale,S.S. (2018). The Use of ICT Tools in ELT and Learning: A Literature Review. *Veda's Journal of English Language and Literature-JOELL*, 5(2), 29-33.
2. Daniels J.S. (2002) "Foreword" in "information and communication technology" in *Education—A Curriculum for Schools and Programme for Teacher Development*.
3. Gomathi (2016), D. R. and Ramya, D. "ICT and its role in ELT Classrooms". *ELT Voices- International Journal for Teachers of English*. Volume (6), Issue (5), (2016): P, 1-6.
4. Raval (2014), M. R. "Use of ICT in ELT". *International Journal of Research in all Subjects in multi-Languages Vol. 2, issue:2, February (2014)*. P:21-24,
5. Ul-Amin, Syed, Noor (2013), "An Effective use of ICT for Education and Learning by Drawing on Worldwide Knowledge, Research, and Experience: ICT as a Change Agent for Education (A LITERATURE REVIEW)", Department Of Education,
6. <http://www.nyu.edu/classes/keefe/waoc/amins.pdf>,
7. Vitthal (2015). "Innovative Techniques, Methods & Trends in ELT". *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)* Volume 20, Issue 6, Ver. I (Jun. 2015), PP 40-44,
8. Yusuf, M.O. (2005). Information and communication education: Analysing the Nigerian national policy for information technology. *International Education Journal Vol. 6 No. (3)*, Pp; 316-321.

Surayyo GAFUROVA,

Farg'ona davlat universiteti tilshunoslik kafedrasida katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: sgafurova@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

PERSIAN-TAJIK VARIATIONS AND THEIR TOPIC GROUPS IN THE WORK "TAVORIKHI GUZIDA – NUSRATNOMA"

Annotation

The article talks about the Persian-Tajik adaptations and their subject groups in the work "Tavorikhi guzida - nusratnoma". In order to reveal the content of the article, Persian-Tajik acquisitions in Asar were analyzed.

Key words: Acquisitions, Persian language, Uzbek language, Tavorikhi guzida - copy, groups.

ПЕРСИДНО-ТАДЖИКСКИЕ ВАРИАЦИИ И ИХ ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ТАВОРИХИ ГУЗИДА – НУСРАТНОМА»

Аннотация

В статье говорится о персидско-таджикских обработках и их сюжетных группах в произведении «Таворихи гузида - нусратнома». В целях раскрытия содержания статьи были проанализированы персидско-таджикские приобретения в Асаре.

Ключевые слова: Поступления, персидский язык, узбекский язык, Таворихи гузида-копия, группы.

“TAVORIXI GUZIDA – NUSRATNOMA” ASARIDAGI FORSCHA-TOJIKCHA O‘ZLASHMALAR VA ULARNING MAVZU GURUHLARI

Annotatsiya

Maqolada “Tavorixi guzida – nusratnoma” asaridagi forsha-tojikcha o'zlashmalar va ularning mavzu guruhlarida haqida so'z boradi. Maqola mazmunini ochib berish maqsadida Asardagi forsha-tojikcha o'zlashmalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'zlashmalar, fors tili, o'zbek tili, Tavorixi guzida – nusratnoma, guruhlar.

Kirish. Asardagi forsha-tojikcha o'zlashmalar haqida gap ketar ekan, o'zbek adabiy tilining shakllanishida fors tilining ishtiroki hamda eroniy leksik qatlarning tarixiy tavsifi masalalariga to'xtalib o'tmoqni joiz deb topdik. Ba'zi qardosh bo'lmagan urug' va qabilalar orasidagi aloqalar xalqlarning etnik-lingvistik taraqqiyotiga, ayrim millatlar tilida turli xil qorishiq til birliklarining paydo bo'lishiga olib keladi. Turkiy va o'zga oilaga mansub bo'lgan tillar orasidagi aloqalar hamda bu aloqalar tillarning rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida M.Koshg'ariy ham o'z vaqtida fikr bildirib o'tgan[9]. O'zbek tilining boshqa oilaga mansub tillar bilan, xususan, fors tili bilan o'zaro munosabati muhim masalalardan biridir[14]. Tilshunos olimlarning fikriga ko'ra, o'zbek va tojik tillarining bir-biriga ta'sirini ikki katta davrga bo'lish mumkin:

1. Arablar istilosigacha bo'lgan qadimgi tojik tili yoki sug'd tiliga yaqin bo'lgan til bilan munosabati davri.

2. Arablar istilosidan so'ng tojik va o'zbek tillari munosabati davri[3].

O'zbek va tojik xalqlari O'rta Osiyoda istiqomat qiluvchi eng qadimiy xalqlardan bo'lib, bu ikki xalq bir xil turmush sharoiti va umumiy hududga ega bo'lganligi sababli ijtimoiy hayotning turli sohalarida qadimdan hamkorlik qilib keladilar. Shuning uchun o'zbek va tojik xalqlarining tillarida ko'p o'xshashliklar mavjud, ular tilning barcha sathlari, fonetikasi, lug'aviy tarkibi va grammatik qurilishida aks etgan.

Tarixda Movarounnahr hududida, ayniqsa, shaharlarda yashagan tojik aholisi turkiyzabon aholi orasida hayot kechirishiga qaramay, o'zining eroniy tili va etnik xususiyatlarini saqlab qolgan edi. Turli tillarda so'zlashuvchi aholining bunday yaqin qo'shnichiligi ikkita illilikning kelib chiqishiga sabab bo'lgan, binobarin, bu kundalik so'zlashuv nutqi hamda adabiy til uchun ijobiy natijalarni bergan. Alisher Navoiy o'zining «Muhokamat ul-lug'atayn» asarida shunday yozadi: «... turkning ulug'idin kichigiga degincha va navkaridin begiga degincha sart tilidin bahramandurlar. Andoqki, o'z xurd ahvolig'a ko'ra ayta olurlar, balki ba'zi fasohat va balog'at bila ham takallum qilurlar. Hatto turk shuaro-sikim forsiy til bila rangin ash'or va shirin gifter zohir qilurlar»[2].

Ye.D.Polivanov o'zbek shevalarini tasniflashda eronlashgan va eronlashmagan o'zbek lahjalarini farqlagan[13]. Adabiyotlarda o'zbek tili va shevalarining tojik shevalariga ta'sir qilish hollari ham ko'rsatilgan[7].

Badiiy adabiyot XV asr boshlaridan kitobiy yozuv tili bo'lgan turkiyda yozilgan. Bu tili o'sha davr ijodkorlari turkiy deb ataganlar, hozirgi kunda g'arb tilshunoslari uni chig'atoy tili deb yuritadilar. O'zbek tilshunosligida akademik Shcherbak kiritgan “eski o'zbek adabiy tili” istilohi bu davrga nisbatan faol ishlatiladi.

Mazkur davrda ko'pchilik ijodkorlar turkiy va forsiyda bir xil ijod qilganlar. Navoiyning yosh zamondoshi va shogirdi Kamoliddin Binoiydan turkiyda yozilgan uncha ko'p bo'lmagan she'rlar to'plami qolgan bo'lib, ularning bir qismi va Shayboniyxon tarixi forsiyda yozilgan. Shayboniyxonning o'zi turk va fors tillarida she'rlar yozishi haqida tarixiy ma'lumotlar bor. Demak, bu an'ana nafaqat XIV-XV asrlargacha, balki to XX asrning boshlarigacha davom etib kelgan. Temuriy xonlarining rasmiy-idoraviy tili sifatida fors tili qo'llanilib, barcha hujjatlar shu tilda yuritilgan, biroq vaqf hujjatlarining tili turkiyda bo'lgan.

Bu darajadagi o'zaro chuqur aralashuv tilda katta o'zgarishlarni vujudga keltirgan. adabiy tilga bir tomondan eroniy, asosan tojik shevalari kuchli ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, boshqa tomondan fors adabiy tili o'z ta'sirini o'tkazgan. Din va fan tili bo'lmish arab tilining ta'siri ham katta bo'lgan. Ularning natijasi sifatida adabiy til leksikasi ko'p jihatdan fors tilidan kirib kelgan so'zlar hisobiga boyigan[15].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Eroniy va turkiy qabilalarning ilk aloqalari qachon sodir bo'lganligini aniq belgilash juda murakkab masala, biroq bu aloqalar bunday uch yarim – to'rt ming yillar avval sodir bo'lganligi tahmin qilinadi[10]. Tarixiy manbalarda esa, eroniy va turkiy qabilalar o'rtasidagi aralashuv VII asrdan boshlab qayd etib kelingan. O'rta Osiyoda, shu jumladan, O'zbekiston hududida VI asrgacha turkiyzabon qabilarga nisbatan sharqiy-eroniy qabilalar ko'proq bo'lgan, degan fikrlar ham bor[8].

Ye.E.Bertelsning ma'lumotiga ko'ra monaviylik adabiyoti turli eroniy va turkiy tillarda o'zaro mutanosiblikda

rivojlanib borgan. Uning bunday fikrni bildirishiga sabab shuki, mazkur mavzudagi asarning turkiy tildagi matnlarida bir qator eroniy, forsiy tildagi nusxalarida esa, turkiy so'zlarni uchratish mumkin. Masalan, fors tilida bitilgan bir matn parchasida tangri va tegin kabi so'zlar uchraydi. U monaviylik turkiy xalqlar tomonidan ko'proq quvvatlangan, degan fikrga kelishga asos borligini ham qayd qilib o'tgan[11]. Bu matnlar eroniy va turkiy tillarning o'zaro aloqada bo'lganliklarini bevosita ashyoviy dalillar orqali isbotlab beruvchi eng qadimiy manbalardir. Ularning yozilgan vaqti taxminan eramizning III – VIII asrlariga to'g'ri keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bu tillarning yanada qadimiyroq davrlardagi aloqalari ilmiy jihatdan xali yetarlicha yoritilgan emas. Bunga sabab eroniy va turkiy tillarning milloddan oldingi holatlarini aks ettiruvchi yozma manbalar juda ozchilikni tashkil etadi. Bundan tashqari, ular asosan uzuq-yuluq matnlar, tanga va tamg'alarga tushirilgan so'zlar va yunon olimlari tomonidan shakllari o'zgartirib berilgan kishi ismlari, qabila va joy nomlari va shu kabi boshqa so'zlar holida yetib kelgan. Ular asosan makedoniyalik Iskandar zamonidagi yunon tarixchilarining asari va ularning arabcha tarjimalaridan iborat. Biroq bu manbalardagi bir qator nomlarning (toponimlar, etnonimlar va antroponimlar) asl shakllari yunon va arab tillarida buzib berilgan va ba'zan o'zgartirib yuborilgan. Bu holat ularning etonogenezisini aniqlashga to'sqinlik qiladi. Ushbu asarda tasvirlangan ayrim voqealar bayonida ba'zi qabilalar haqida gap borar ekan, ularning eroniy yoki turkiy ekanligini aniqlash qiyin bo'lgan. Qadimgi turkiy tilning fanga ma'lum bo'lgan va qisman bo'lsa-da, uning til xususiyatlarini aks ettira oladigan yozuv yodgorliklarining eng qadimiyliklarining yozilish sanasi milodning boshlariga to'g'ri keladi. Shuning uchun qadimgi turkiy va paxlaviy tillarning ilk aloqalari qanchalik chuqur ildizga ega ekanligini aniqlash nihoyatda mushkildir[1].

Tahlil va natijalar. Turklar va eroniyliklar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarning bu qadar uzoq tarixga ega ekanligi sababli har ikki tilda uchraydigan ayrim so'zlarning asl manbasi qaysi til ekanligini aniqlash maxsus izlanishlarni talab qiladi. Masalan, tadqiqotimiz manbasida uchraydigan «qadah» ma'nosidagi fors-tojikcha sog'ar va Mahmud Koshg'ariy «may» ma'nosida qayd etgan chag'ir (DLT,I,343) so'zlarining bir-biriga munosabatida shunday holatni ko'rish mumkin. Bunday masalaning qo'yilishiga sabab, birinchidan, mazkur so'zlar ohangdosh, ya'ni o'zaro juda yaqin tovush qurilishiga ega, ikkinchidan «may» va «may solinadigan idish» ma'nolarining so'zdagi ma'no taraqqiyoti natijasida bir so'z orqali ifodalinishi tilda uchraydigan hodisa bo'lib, bunga turkiy ayaq so'zi ham misol bo'la oladi. Bunday ma'no ko'chishi metonimiya deb yuritiladi. Ayaq so'zi XIV asrda faqat «idish, jom» ma'nosida ishlatilgan bo'lsa, XV asr yozuv yodgorliklarida u «may» ma'nosini ham ifodalab kelgan. Bundan tashqari, fors-tojik mumtoz adabiyoti va Navoiy asrlari tilida sog'ar so'zi turli iboralar va qo'shma so'zlar tarkibida «may» ma'nosida ham ishlatilgan (FZT,I,264; ANATIL,III,110).

«Tavorixi guzida - Nusratnoma»dagi forscha hamma, xon so'zlarining qadimgi turkiy tildagi qamu//qamug'//qamag' va qag'an//xaqan so'zlariga munosabati ham hozircha oydinlashtirilgan emas.

XIV asrning ikkinchi yarmi XVI asrning birinchi yarmi yozuv yodgorliklari tilida uchraydigan forscha so'zlarning bir qismi X-XI asrlardayoq turkiy adabiy tilda qo'llana boshlagan. «Qutadg'u bilig» va «Xiybat ul-hakoyiq» asarida biz tadqiq etayotgan manba tilida tez-tez uchraydigan gul, hush, doru, dil, dushman, mehribon, pariy, nishon, sazo, ham, har, hargiz kabi so'zlarning uchrashi qayd etilgan.

O'rta Osiyoda fors-tojik tilining ta'siri o'zining eng rivojlangan nuqtasiga yetishini «Tavorixi guzida - Nusratnoma» asari tilining leksikasida ham yaqqol ko'zga tashlanadi: haroson «qo'rqan, cho'chigan», hangom «payt, vaqt», hamto «teng, monand, o'xshash», shirinzaqon «shirinso'z», shabgir «tun», chashm «ko'z» kabilar.

«Tavorixi guzida - Nusratnoma»dagi forscha rang so'zining ma'no xususiyatlarini ko'rib chiqsak. O'zbek tilining izohli lug'atida bu so'zning ma'nolari quyidagicha izohlangan: Rang 1. Bo'yash uchun ishlatiladigan modda; bo'yoq; 2. Biror narsaning o'ziga xos bo'yog'i; tus; 3. Kishining yuzidagi qizillik

darajasi; 4. ko'chma gap, nutq, ohang va shu kabilardagi nozik bo'yoq, tus; jilva; 5. ko'chma jonlilik, fayz (O'TIL,614).

«O'zbekcha-ruscha lug'at»da rang so'zining uchta ma'nosi berilgan: 1. kraska; svet, koler; 2. ton; okraska (chego-l.); mast (jivotnyx); 3. svet litsa (URS,338).

Hozirgi fors tilidagi ma'nolari quyidagilar: 1) svet, okraska; kraska (rang, tus; bo'yoq); 2) mast (zot); 3) yarkost, blesk, krasochnost (Rang so'zining bu ma'nosi lug'atda quyidagi misol bilan tasdiqlangan: «korash rang nadorad» – yego dela ne blestyayshi (uning ishlari yurishmayapti)). Bu o'rinda mazkur so'z lug'atda rang doshtan tarzida qo'shma so'z tarkibida berilib, «imet uspex, blestat» (rivoj topmoq, yurishmoq) qabilida berilsa maqsadga muvofiq bo'lardi[12]; 4) peren. xitrost, obman; 5) plan: rang rextan obdumyvat (delo), sostavlyat plan (reja tuzmoq); 6) polza, vygoda, pribyl (naf, foyda); 7) vlast, moguchestva, sila (hukmronlik, kuch-quvvat, qodirlik); 8) sposob, obraz, forma, manera (tarz, ravish).

L.Budagovda rang blesk, krasota, svet, mast (na kartax), met. xitrost, ulovka, obman; ranglu imeyuyuy svet, svetnoy...; tutmaq bir rangla vzyat xitrostyru, poymat obmanom, poddud[5].

«Tavorixi guzida - Nusratnoma»dagi forscha so'zlarning mavzu guruhlarini quyidagicha tasnif etish mumkin:

Falsafiy tushunchalar: jahon, jon, ravon, xirad, xush, paykar va b.

2.Tabiat hodisalari va osmon bilan bog'liq tushunchalar: abr, axtar, gardun, gunbad, mah / moh, mehr, oftob, xurshid, parvin, sipehr, charh, partav, bod, shabnam, jola, daryo, jo'y, chashma, sarchashma, girdob va b.

Diniy tushunchalar va afsonaviy nomlar: yazdon, kirdigor, xudo/xudoy, beniyoz, parvardigor, musulmon, nomusulmon, namoz, pariy, xub, pariyxona, bihisht, do'zah, mug'on, xumo, but, ro'za va b.

Ismlar va taxalluslar: Afridun, Salmon, Sikandar, Jam, Zol, Yusuf, Xusrav, Kayxisrav, Fag'fur, Gado va b.

Jug'rofiy atamalar va joy nomlari: So'manot, Kashmir, Mochin, Rum, Farang, Xato/Xito, Chin, Hari/Hiri, Hirot, Hindiston, Xovar va b.

Kishilar o'rtasida bo'ladigan turli munosabatlarni ifodalovchi so'zlar: begona, dushman, yor, yoron, do'st, hamdam, hamnashin, hamroz, hamroh, dastgir va b.

Qush, hayvon nomlari va ularga aloqador so'zlar: kabk, to'tiy, zog', ohu, magas, bol, par, parpoi, nof, nofa va b.

Narsalar va buyum nomlari: axgar, bolin, dom, zanjir, band, maras, jom, paymona, goy, xas, xoma, xon, paykon, parda, shisha, payandoz, soyabon, taxt, xargoh/xirgoh, chirog', devon, ganj, guhar, zar, xok, gil, sang va b.

Qurol-aslaha nomlari: tiyr, tiyg', xadang, tabar, novak va b.

Oziq-ovqat va dori-darmon nomlari: boda, durd, may, mul, sog'ar, namak, no'sh, no'shdoru, ob, doru, to'tiyo, mushk, zahr va b.

Bog'dorchilik atamalari: arg'uvon, bog', bo'ston, gulzor, guliston, sanavbar, sarv, bar, gul, saman, nozbo'y, gulbun, gulob, nihol, barg, gulbarg, nayshakkar va b.

Inson tana qismlari va ularga aloqador tushunchalar: diyda, chashm, mujgon, xunoba, ashk, lab, bar, tan, sar, dil, rishta, zanahton, bunogo'sh, zulf, sunbul, muy, poy, rux, ruxsor, ro'y, chehra, xol va b.

Kiyim-kechak va ularning qismlari nomlari: jinda, kurta, kamar, girebon, chok, kamar, afsar, toj va b.

Mavhum tushunchalarni ifodalovchi so'zlar: andesha, anduh, armon, afg'on, bazm, baxt, bahona, bor, bunyod, vom, gunoh, dard, sitam, darmon, dod, dog', dashnom, ziyon, zor, yod, yodgor, kom, lof, mehr, iotam, mujda, navo, niyoz, nishon, noz, noz, nola, nom-u nishon, obro', dilxoh, orzu, orom, osho'b, oh, paymon, payom, payg'om, panoh, pavo, pushaymon, razm, rang, sud, rang, ranj, rastaxez, gasht, gulgash, guftor, diydor, raftor, rashk, roz, charh, ro'zgor, tob, toroj, umid, faryod, farmon, fig'on, xanda, xirom, xiromon, xob, xurramiy, chora, sheva, shikeb, shodiy, qahqaha, g'irev, hangom, tovon, girudor, nishona, poya, joh, afsona, guvoh, chora va b.

Insonning jismoniy va ruhiy belgilarini ifodalovchi so'zlar: afganda, afgor, badbaxt, banda, basta, bandafarmon, bedor, bejon, bezor, bekom, bemor, bedarmon, benavo, betob,

bechora, bedil, giriftor, devona, oshufta, parishon, parishonro'zgor, beroy-u roh, darbadar, ovora, parvona, ko'bako'y, sargardon, sargashta, xaridor, shaydo, biyon, gadoy, gumroh, go'l, mast, koriy, rosiyoh, dilxasta, xasta, xastadil, xoksor, xor, shikasta, xiroson, dushmankom, jahongir, nekaxtariy, humoyun, shod, shodmon, komyob, komron, tavongar, nozukbadan, fasoy, jahonoro, mahvash va b.

Insonning axloqiy va ma'naviy jihatlarini ifodalovchi so'zlar: nodon, xudbin, xudroy, badnom, bedod, xunrez, xunxor, jongudo'z, sitamgar, bejigar, paymongusil, sustpaymon, sharmanda, sharmsor, farzona, xurdabin, dilkushoy, dilovar, jonfazo, ravonbaxsh, pobarjo, odamiy, yazdoniy, nekhoh, mehribon, nomehrbon, shox, shirinkor, shirindaxon va b.

Narsa-hodisalarning belgi va xususiyatlarini ifodalovchi so'zlar: mushkbor, tobon, farovon, farroh, xurram, farhunda, xujasta, xush, farruhpay, beh, botil, behuda, ozod, sahi, bebunyod, dushvor, oson, ravon, serob, tar, toza, soro, nob, pok, purpech, purtob, purxam, xam, duto, girihgir, darxam, pursho'r, purg'avg'o, xom, rangin, g'alton, tund, rushan, jovidon, bepoyon, kamtarin, ko'tah, daroz, barin, bolo, vobasta, besipoh, nihon, pinhon, xuvaydo, xandon, vayron, xoro, rangin, purtob va b.

Kasb-hunar, mashg'ulot, amal-mansab nomlari: jodu, darbon, gulhaniy, nigohbon, payk, go'yiyo, nolon, pir, xoja, sar, sarvar, kay, shahzoda, shahriyor, shoh shah, mehmon va b.

Makon bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi so'zlar: bozor, borgoh, dargoh, vayrona, yobon, go'sha, kulba, kunj, zindon, choh, kishvar, kon, ko'y, maydon, oston, ostona, poyon, roh, xiyovon, shahr va b.

Rang va tus bildiruvchi so'zlar: gulrang, yaldo, siyoh, mino, mushkin, siymin, siym, arg'uvon va b.

Ravishlar: bayak, banogoh, begoh, nogoh/nogah, nogahon, barsare, bas, base, bisyor, kam, andak, begumon, bedarig', sarosar, bore, dubora, gah/goh, chandon, dambadam, damodam, ro'baro'y, hamin, hamon, hanuz, hargiz, hech, zinhor, mardona, mastona, kom-u nokom, nochor, behamto, sarafrozon, tang, fardo, darmiyon va b.

Vaqt bilan bog'liq tushunchalar: bahor, navbahor, xazon, shab, shabiston, shabgir, shom va b.

Yordamchi so'zlar: agar, gar, garchi, yo, yoxud, xud, koshki, magar, pas, to, xoh, xohi, chu chun, chunki, ham; bar, bahr, bo, go'yo, dar, juz, dona, juft, toq, yakdona, yagona, yakto va b.

Xulosa. Demak, "Tavorixi guzida - Nusratnoma"da 1389 ta forscha-tojikcha so'z mavjud bo'lib, bu asar leksikasining 24%ini tashkil etadi. Asarda ishlatilgan forscha-tojikcha so'zlarning tavsifi keyingi fasllarda bayon etilgan.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев Ф. XV аср ўзбек адабий тилининг диалектал асослари масаласи. Навоий ва адабий таъсир масалалари. – Тошкент, 1968. – Б. 238-257.
2. Алишер Навоий. Асарлар. Ўн беш томлик. Ўн тўртинчи том. – Тошкент, 1967. – Б.108.
3. Андрев М.С. О таджикском языке настоящего времени. Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад, 1945. – С. 58-59.
4. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик катламлари. – Тошкент, 1985.
5. Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Том I. – Спб, 1869. – С. 597.
6. Гулямов Х. Узбекско-таджикские языковые связи. – Ташкент: Фан, 1983. – Б. 168.
7. Дасторгуева В.С. Об устойчивости мифологической системы языка (по материалам северных таджикских говоров). В кн. Вопросы теории и истории языка. – М., 1952. – С. 225-236.
8. История узбекской ССР. I том. – Т., 1967. – С. 168.
9. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. I том. – Тошкент, 1960.
10. Мусаев К.М. Тюрко-иранские языковые связи. // Советская тюркология. – 1989, № 6. – С. 26.
11. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М.:Наука, 1988. – С. 86, 88.
12. Персидско-русский словарь. Том I. – М., 1970. – С. 732-733. 782
13. Поливанов Е.Д. Образцы не-иранизированных (сингармонических) говоров узбекского языка. I-II. – М.: Отд. гуманитарных наук, 1929.
14. Турсунов У., Ўринбоев Б. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б. 16.
15. Усмонов С. Ўзбек тилининг луғат составида тожик-форсча ва арабча сўзлар. – Тошкент, 1968. – Б. 108-109.

UDK:8 (1751)

Gulzira DJANGIROVA,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada san'ati instituti o'qituvchisi
E-mail: Djangirivag@gmail.com

Filologiya fanlar doktori, v.b professor I.Rustamov taqrizi asosida

INGLIZ TILI O'RGANISHDA JAHON TAJRIBASI VA YANGICHA USULLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolamizda hozir kunda ingliz tili o'rganishda jahon tajribasi va yangicha usullarining ahamiyati hamda yurtimizda ta'lim muassalari hamda, nodavlat o'quv muassasalarida bugungi kunda chet tillarini o'rganishga bo'lgan yehtiyoz tufayli ingliz tilini o'qitishning zamonaviy texnologiyalar yordamida, yangicha metodologiyalardan foydalanib fundamental, lingvosotsiomadaniy, kommunikativ metodlar qiyosiy tahlil etilgan, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati ko'rsatilib ilmiy chiqatdan yoritilgan.zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda talabalarni ingliz tiliga o'rgatishning yo'llari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Jahon tajribasi, muloqot, lingvistika, intensiv, o'qitish leksik birliklar, lingvokulturologik, innovatsion texnologiya, texnologik vositalar, usullar.

WORLD EXPERIENCE IN LEARNING ENGLISH AND NOVEL METHODS

Annotation

In this article, the importance of world experience and novel methods in the study of English is now reflected in the scientific output using modern technologies of teaching English, using novel methodologies, comparative analysis of linguosociomadic, communicative methods, their role and importance in the educational process in educational institutions and non-governmental educational institutions today.there have been reflections on ways to teach students to English using modern pedagogical technologies.

Key words: World experience, communication, linguistics, intensive, teaching lexical units, linguocultural, innovative technology, technological tools, methods.

МИРОВОЙ ОПЫТ И НОВЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье проведен сравнительный анализ фундаментальных, лингвосоциомкультурных, коммуникативных методов обучения английскому языку с использованием современных технологий, новых методологий, показаны их роль и значение в образовательном процессе, освещены значение мирового опыта и новых методов обучения английскому языку и потребность в изучении иностранных языков в образовательных учреждениях и негосударственных образовательных учреждениях..были рассмотрены способы обучения студентов английскому языку с использованием современных педагогических технологий.

Ключевые слова: Мировой опыт, коммуникация, Лингвистика, интенсивное, обучение лексическим единицам, лингвокультурологическим, инновационным технологиям, технологическим средствам, методам.

Kirish. Bugun jahon hamjamiyati o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatlarimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir". Ushbu fikrlarning mantiqiy davomi sifatida. Bugungi kunda ingliz tilini o'rganishning ahamiyati mamlakatimizda avvalgiga yillarga qaraganda talab ortib bormoqda. Ingliz tili mutaxassislari ingliz tilini o'rganishni yangicha metodologiyasi va usullarini hayotga tadbiiq qilishmoqda. Bu albatta chet tillarni o'qitish samaradorligini yanada oshiradi. Ingliz tilida sifat ravishlardagi ma'noni asosiy shakllari va muammolarini tahlili. Til insonlar o'rtasida aloqa o'rnatuvchi vosita hisoblanadi. Shaki va ma'no xususiyatidagi nazariy muammolar Aristotel, Platon kabi faylasuflar yashagan davrlardan to bugungi kunga qadar tilshunoslar, faylasuflar va fan arboblari diqqat markazida bo'lib kelgan. Ingliz tili ko'p ma'noli so'zlarga boy til hisoblanadi. Matnda ko'p ma'noli so'zlarni ishlatilishi ularni qo'llanilishini nazarda tutib qolmasdan, matni ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Yer yuzida istiqomat qilayotgan barcha insonlar serqirra dunyoning juda tez o'zgarib borayotganiga nafaqat guvoh, balki jahon madaniyati, fan- texnikasining rivojlanib, taraqqiy etib borishi kabi murakkab va uzluksiz jarayonlarning bevosita ishtirokchilari hamdir. Shu o'rinda jahonning yetakchi tillaridan biri bo'lgan va bugungi kunda Yer sharidagi 35 foiz aholining ikkinchi muloqot tiliga aylangan ingliz tilini o'rganish muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shu o'rinda mamlakatimizda Qayd etib o'tilsinki, mamlakatda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunini hamda Kadrlar

tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish doirasida chet tillarga o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan, o'qimishli, zamonaviy fikrovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratildi.Mustaqillik yillarida 51,7 ming nafardan ziyod chet tillar o'qituvchilari tayyorlandi, umumta'lim maktablarining 5-9 sinflari uchun ingliz, nemis va fransuz tillari bo'yicha multimedia darsliklari, boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'rganish bo'yicha elektron resurslar tayyorlandi, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda 5 mingdan ko'proq lingafon kabinetlari jihozlandi.Shu bilan birga, chet tillarni o'rganishni tashkil qilishning amaldagi tizimini tahlil etish shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va darsliklar zamon talablariga, xususan, ilg'or axborot va media-texnologiyalardan foydalanish borasidagi talabga to'liq javob bermayapti. Ta'lim asosan an'anaviy uslublarda olib borilmoqda. Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida chet tillarni uzluksiz o'rganishni tashkil qilish, shuningdek, o'qituvchilar malakasini oshirish hamda zamonaviy o'quv-uslubiy materiallar bilan ta'minlash yanada takomillashtirilishini taqozo etadi.

Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan, o'sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari

uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida yuritimizda davlatimiz tomonidan keng imkoniyatlar yaratilib berilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirda chet tillar bo'yicha mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimi uchun davlat standartlari ishlab chiqildi, ta'limning barcha bosqichlari bitiruvchilarining tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar belgilandi. O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimining standartlari umume'tirof etilgan Yevropa Kengashining "Chet tilini bilishning umumevropa kompetensiyalari: o'rganish, o'rgatish va baholash" (CEFR) talablariga tayangan holda ishlab chiqildi. Davlat ta'lim standartlarining har jihatdan puxta bo'lishini ta'minlash maqsadida angliyalik Rod Bolbayto va Devis Alan boshchiligidagi ekspertlar guruhi jalb etildi.

So'nggi yillari ta'lim texnologiyalari bozorida ingliz tilini o'qitishda juda ko'p takliflar mavjudligini inobatga olsak, "Siz qaysi metod bo'yicha dars berasiz?" degan savol yanada dolzarblashib, intellektual mahsulot iste'molchilari darajasining o'sganligi namoyon bo'ladi. Ta'lim bozori til o'qitish bo'yicha har xil turdagi kurslarni taklif etayotgan shiddatli zamonamizda, vaqtning o'tirib ketishiga teng deb bilgan va o'z ishi, o'qishi va biznesini rivojlantirishni o'ylaganlar ko'p hollarda "Ikki hafta ichida ingliz tilini o'rganish", "Samarali ekspress-metod", "Ongosti darajasidagi ingliz tili" va boshqa shu kabi nomlardagi qisqa muddatli kurslarni tanlashadi. Xo'sh, mazkur o'qitish metodlari qay darajada samarali? Ular kutilgan natijani beradimi? Yaqin o'tmishda ingliz tilini o'qitishda asosan grammatikaga e'tibor berilardi. O'qish va matnlar tarjimasiga, ba'zan esa bir xillikni biroz bo'lsa- da jonlantirish uchun "topik"larni yod olish hamda diktant yozishga juda ko'p vaqt ajratilardi va mazkur jarayon mashaqqatli mehnatni talab etardi. Bugun til bozorida asosiy taklif iste'molchining talabiga qarab shakllantirilmoqda. Lingvistika va xorij tillarini o'qitish metodikasi bo'yicha yetuk mutaxassis S.G.Ter-Minasovning fikricha, "Bugungi kunda tilni o'qitish funktsionallashtirib, integratsiya jarayonlarining kuchayishi natijasida xorij tillari, xususan, ingliz tilini o'rganish yanada dolzarblashdi. Ammo zamonaviy til o'rganuvchilarni tilning tarixi yoki uning nazariyasi qiziqirmaydi. Ingliz tili ular uchun hayotiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lib qoldi". Hozirda ingliz tilini o'rganayotgan talabalarga bir necha metodlar taklif etilmoqda. Ulardan biri – fundamental metoddir. U kamida 2-3 yillik o'qishni, grammatikani chuqur o'rganishni taqozo etadi. Ushbu metod, asosan, professional tarjimonlarni tayyorlashda qo'l kelib, o'qish yakunida talabalar dunyoga "native speaker", ya'ni til egasining(tashuvchisining) ko'zi bilan qarashga erishadilar. Uning asosida til real va to'liq muloqot vositasi sifatida o'rganiladi. Hozirda fundamental metod o'z maqsadini o'zgartirmagan, ammo boshqa ko'plab metodlar aynan fundamental metod bilan raqobat maydoniga chiqishgan. Ana shulardan biri – lingvosotsiomadaniy metoddir. Mazkur metod tilni ijtimoiy va madaniy muhitda o'rganishni taqozo etadi. Uning tarafdorlari talabalar "o'lik" leksik-grammatik shakllarni o'rganishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yilishini qoralaydilar. Ularning fikricha, "shaxs – madaniyat mahsulidir. Demak, til ham". Aksariyat holatlarda tilni ijtimoiy hayot bilan muvofiq o'rganmaslik ko'pgina xatolarni keltirib chiqaradi. Masalan, ingliz tilini o'rganuvchi talaba bir qarashda grammatik jihatdan to'g'ri bo'lgan *The Queen and Her relatives* iborasini ishlatishi mumkin, ammo britaniyalik fuqaro *The Royal Family* nazarda tutilayotganini qiyinchilik tug'diradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Chet tillarini yaxshi bilmaganlar uchun *Don't you want to go?* va *Would you like to go?* iboralari orasidagi farq uncha katta emas, ammo britaniyalik uchun ular farq qiladi. Aksariyat holatlarda anjumanlarda "Sizni yana qanday masalalar qiziqtiradi?" degan savolni ingliz tiliga "What problems are you interested in?" deya tarjima qilishadi.

Ammo ta'kidlash joizki, ingliz tilida "problems" so'zi salbiy xarakterga ega bo'lib, bunday jumlaning "What issues are you interested in?" deb tarjima qilgan ma'qulroq. Tilshunoslarning fikricha, bunday xatoliklarning 52%i ona tilidagi iboralarni ingliz tiliga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish bo'lsa, 44%i til o'rganuvchi salohiyatining yetarli emasligi bilan belgilanadi. Tilni o'rganish jarayonida eng muhimi – uzatilayotgan axborot mazmunining qay darajada to'g'ri ekanligidir.

Lingvosotsiomadaniy metod ikki turdagi muloqotni qamrab oladi. Bu til va madaniyatlararo muloqotdir. Oliy o'quv yurti talabasi nafaqat ingliz tilida o'qish, yozish va tarjima qilishda yuqori bosqichlarni egallashi, balki ingliz tilini o'zga xalq madaniyati rakursida ko'ra olishni ham o'rganishi lozim. Ingliz tili o'qituvchisi til o'rgatish jarayonida aynan shu jihatlariga e'tiborni kuchaytirishi kerak. Demak, tilni chuqur o'rganish, oson muloqotga kirishish uchun yuqorida sanab o'tilgan uchta metodni samarali qo'llagan holda ingliz tilini o'qitish lozim. Fikrimizcha, avval talabani ingliz tilida so'zlashga o'rgatib, ikkinchi bosqichda shu tilda o'ylashga o'rgatish lozim. Bu ancha qiyin, ammo amalga oshirish mumkin bo'lgan jarayon. Buning uchun ingliz tili o'qituvchisi dars berish metodini standart yondashuvdan tashqari turli xil o'yinlar, o'rtoqlari bilan muloqot, xatolarni topish bo'yicha mashqlar, matnlarning qiyosiy tahlili kabilar bilan boyitishi lozim.

Bugungi kunda buni samarali ravishda ingliz uslubchilari Jon va Liz Soarlar tomonidan yaratilgan 5 bosqichli "Headway" darsligi amalga oshirayotir. Ingliz tilini o'rganishga mo'ljallangan mazkur darslik o'z ichiga to'liq uslubiy jamlanma, ya'ni talabalar va o'qituvchi uchun darslik, audiokassetalardan iborat 120 soatlik Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate, Upper-Intermediate'larni qamrab oladi. Darslikdagi har bir dars bir necha bo'limdan tashkil topgan. Birinchisi so'zlashish ko'nikmalarini qamrab olgan bo'lsa, ikkinchisi til ko'nikmalarini (skills development) shakllantirishga qaratilgan. Keyingilari matnlar ustida ishlash (scan reading, reading for gist, summary reading va x.k.), savol-javoblar, audiokassetani tinglash va qaytarishdan iborat. "Headway"ning o'ziga xosligi shundaki, u grammatikani ikki bosqichda o'rgatadi: avval dars kontekstida, keyin talabani ish kitobida (self-study va revision). Talaffuzni yaxshilash uchun darslikka qo'shimcha ravishda "Headway Pronunciation" kitobi ham kiritilgan.

Glabbalashuv davrida ingliz tilini o'qitishning ancha ommalashgan yana bir usuli – intensiv metod ham amalda. Uning asosini 25 foizga yaqin klisheklar, ya'ni muloqot uchun eng zarur iboralarni yodlash tashkil etadi. Albatta, til o'rganish uchun mazkur metodni tanlagan talaba Bayron asarlarini aslyatda o'qiy olmasligi mumkin, biroq u zarur payti o'z shubhatdoshi bilan muloqotga kirisha oladi. Ushbu usul orqali dars o'tayotgan o'qituvchi, asosan, dialoglarni qurol qilib oladi. Intensiv metod orqali ham 2 haftada ingliz tilini o'rganish mumkin emas, ammo mehnatsevar, o'z ustida ishlaydigan talabalar tilni 3 oyda bema'lol o'zlashtira oladilar.

Xulosa va takliflar. Darsda mashg'ulotlarda turli pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda, ingliz tilini o'qitish jarayoni butunlay yangi nuqtai nazardan qaralishi va shaxsni shakllantirishning yangi mexanizmlarini o'zlashtirish, qulay sharoitda sifatli natijalarga erishish mumkin. O'qituvchi ingliz tilini o'qitish uchun qaysi metodni tanlamasin, uning asosida talabaga ko'proq bilim berish va yoshlar tomonidan ingliz tilini yaxshi o'zlashtirilishiga yordam ko'rsatishga intilish yotishi lozim. Shundaygina har qanday metod o'z samarasini beradi. Yetuk mutaxassislar tayyorlash uchun ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish. O'qitish metodikasini zamon talablari darajasida ishlab chiqish zarur. Chet tilni. ma'lumki, mashq qilish orqali o'rganiladi. Binobarin, birinchi galda zamonaviy mashqlar tizimini yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Haugen E. Language Contact // Proceedings of the 8th International Congress of Linguists. – Oslo, 2005.
2. O'zTIL. – B. 75.
3. Heath Sh.B. Bilingual Education and a National Language Policy // Perspectives on Bilingualism and Bilingual Education. – Washington, 2008.
4. Lado R. Language Teaching. –New York, San Francisco, Toronto, London, 2010

5. 5.Mamatqosimova V. 20-30 - yillar o'zbek marifatparlik adabiyotida badiiy tarjimaning o'rni (frantsuz adabiyotidan qilingan tarjimalar misolida). fil.fan.nom. disserattsiyasi. –T:2010. –145 b.
6. 6.Sidiqov Q. “Qutadg‘u bilik” to‘rtliklarining inglizcha badiiy tarjima xususiyatlari. – fil.fan.nom. disserattsiyasi. –T:2010. –151 b
7. 7.Dosbayeva N. Bevosita tarjimada badiiy uslubni qayta tiklash (Amerika hikoyalari tarjimasi misolida). fil.fan.nom. disserattsiyasi. –T:2011. –148 b.

Gulsum DUSMAMADOVA,
Assistant Teacher at the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute
E-mail: gulidusmamadova@mail.ru
Malikabonu ABDULLOYEVA,
Assistant Teacher at the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

Reviewer: Oriental University, department of west languages, senior teacher, Rasulova Munajat Akmaljanovna

THE PECULIARITIES OF TRANSLATING YOUTH SLANG FROM ENGLISH INTO UZBEK: CHALLENGES AND CONSIDERATIONS

Annotation

In an increasingly globalized world, the translation of youth slang presents a fascinating yet challenging task for linguists and translators. This article delves into the peculiarities of translating youth slang from English into Uzbek, highlighting the complexities, cultural nuances, and considerations involved in this process.

Key words: Slang, cultural context, societal norms, socio-cultural factors, contextual sensitivity, creative adaptation, media and technology.

YOSHLAR SLENGINI INGLIZ TILIDAN O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI: MUAMMOLAR VA E‘TIBORLI JIHATLARI

Аннотация

Borgan sari globallashib borayotgan dunyoda yoshlar slenglarini tarjima qilish tilshunoslar va tarjimonlar uchun qiziqarli, ammo qiyin vazifadir. Ushbu maqolada yoshlar slengini ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishning o‘ziga xos jihatlari ko‘rib chiqiladi, bu jarayondagi murakkabliklar, madaniy farqlar va mulohazalar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Slang, madaniy kontekst, ijtimoiy me‘yorlar, ijtimoiy-madaniy omillar, kontekstual sezgirlik, ijodiy moslashuv, media va texnologiya.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА МОЛОДЕЖНОГО СЛЕНГА С АНГЛИЙСКОГО НА УЗБЕКСКИЙ: ПРОБЛЕМЫ И СООБРАЖЕНИЯ

Аннотация

В условиях все более глобализованного мира перевод молодежного сленга представляет собой увлекательную, но непростую задачу для лингвистов и переводчиков. В данной статье рассматриваются особенности перевода молодёжного сленга с английского на узбекский язык, освещаются сложности, культурные нюансы и особенности этого процесса.

Ключевые слова: сленг, культурный контекст, социальные нормы, социокультурные факторы, контекстуальная чувствительность, творческая адаптация, медиа и технологии.

Introduction. Slang refers to informal words, phrases, or expressions that are commonly used in everyday language, often specific to particular groups or subcultures. It can vary by region, age group, or social setting, and it's often used to convey a casual or informal tone. Slang terms may come and go over time, reflecting changes in culture and society. In Collins Dictionary, slang is defined as “words, expressions, and meanings that are informal and are used by people who know each other very well or who have the same interests.” Haviland Ferguson and Reeves, in the journal “American Speech” (1926), define slang as “the changing vocabulary of conversation; it comes into sudden vogue, has a meaning, usually figurative, which is known by a particular set or class and which constitutes a sort of shibboleth during the brief period of its popularity, and then dies in the obscure corners of forgotten words and unabridged dictionaries, or passes into the legitimate speech.”

Literature review. The dynamic nature of slang makes it a fascinating aspect of language evolution. It often originates from various sources, including pop culture, music, technology, and social media. For instance, words like “selfie”, “ghosting” and “lit” have found their way into everyday conversation, originating from specific social contexts and eventually gaining widespread use. Slang can also serve as a linguistic marker of identity, allowing individuals to signal their membership in a particular group or subculture. I.R.Galperin, the author of numerous works in this area, contests the idea that slang is a stable linguistic phenomenon. According to him, it is essential to carefully examine the words in “slang” and distinguish them from jargon, dialect, professionalism, and commonly used words if the term

“slang” serves as an independent category in linguistics [2, 107–114].

Moreover, the use of slang can enhance communication by adding layers of meaning and nuance that might not be present in formal language. It can convey humor, irony, or solidarity among speakers. However, slang's informal nature can also lead to misunderstandings, especially among people from different backgrounds or generations.

Linguists study slang to understand how language reflects and influences social dynamics. They analyze how slang terms spread, change, and either fade away or become integrated into standard language. This process of linguistic change underscores the fluid and adaptive nature of human communication.

In academic contexts, the study of slang provides insights into cultural trends and societal values. It reveals how language adapts to new realities and how speakers use creativity to express contemporary experiences. Thus, slang is not merely a collection of casual words but a rich field of study that illuminates the ever-evolving landscape of human interaction.

Difficulties in translation and things to consider.

Slang translation demands not only linguistic proficiency but also a profound understanding of cultural nuances and the agility to adapt creatively, ensuring effective communication across diverse linguistic landscapes. Translating slang presents formidable challenges due to its cultural specificity, nuanced meanings, and dynamic evolution, necessitating translators' adept navigation of linguistic and cultural gaps. Moreover, slang's contextual sensitivity requires translators to creatively adapt expressions to resonate authentically with the target audience

while staying attuned to evolving trends and influences, particularly those propagated by media and technology.

Translating slang words between languages can be challenging because slang is often culturally specific and deeply rooted in the context of a particular language or community. Slang words can have multiple meanings, nuances, and connotations that may not directly translate into another language. Additionally, slang evolves rapidly, making it even harder to keep up with its current usage and nuances across different languages. Cultural differences and historical contexts also play a significant role in understanding slang, making it difficult to find equivalent expressions in another language. According to Karl Sornig (1981), "Slang terms present almost insurmountable difficulties for the translator. This is mainly due to their emotive charging."

Discussion. The task of translating slang is further complicated by the need to preserve the informal, often playful tone of the original text. Translators must be inventive, often creating new expressions that capture the spirit and meaning of the original slang. This process involves not only finding linguistic equivalents but also considering the social and cultural connotations associated with the slang. For instance, a slang term used by teenagers in one culture may need a completely different expression to convey the same idea to teenagers in another culture.

Moreover, the rapid pace of slang evolution means that what is trendy and relevant today might be obsolete tomorrow. Translators must stay abreast of these changes to ensure their translations remain current and relatable. This is particularly challenging in the age of the internet, where slang can spread globally within hours, influenced by memes, viral videos, and social media trends.

In addition to linguistic challenges, translators must navigate ethical considerations. They need to be aware of the potential for slang to include offensive or inappropriate content, which may not have direct equivalents in another language. Finding a balance between staying true to the original and making the translated content suitable for the target audience is a delicate task.

The complexities of translating slang underscore the importance of cultural competence in translation work. Translators must have a deep understanding of both source and target cultures to effectively bridge the gap between them. This cultural insight, combined with linguistic skills, enables translators to capture the essence of slang, making it accessible and meaningful across different languages and cultural contexts.

Linguistic and Cultural Differences:

Translating youth slang involves navigating linguistic and cultural gaps between English and Uzbek. Slang is deeply rooted in cultural contexts, reflecting the values, experiences, and identities of a particular group or community. As such, translating English youth slang into Uzbek requires an understanding of Uzbek youth culture, societal norms, and language usage patterns.

For example:

Slang Word: "Dude"

"Hey dude, what's up?"(4)

Uzbek Translation: "Salom oshna, ishlar qalay?"

"Dude" in English is a casual term for addressing a friend or acquaintance. The Uzbek equivalent "oshna" is less commonly used and might sound slightly more informal.

Successfully translating slang also involves recognizing the social dynamics and hierarchical relationships within the target culture. In Uzbek society, terms of address can vary significantly based on the relationship between the speakers, their relative ages, and social statuses. Thus, translators must choose terms that not only convey the casual tone of the original slang but also respect the cultural context of the target language.

Furthermore, the dynamic nature of youth slang means that terms frequently change and evolve. A term that is popular among English-speaking youth today may be outdated tomorrow, and the same applies to Uzbek slang. This necessitates that translators stay updated with current trends in both cultures to ensure the translations remain relevant and resonate with the target audience.

Additionally, the influence of media and technology on slang cannot be underestimated. English youth slang is often shaped by popular culture, including movies, music, and social media. Similarly, Uzbek youth are influenced by both local and global media, which introduces new slang terms and modifies existing ones. Translators must be aware of these influences to accurately capture the essence of the slang in translation.

Another layer of complexity arises from the emotional and expressive nuances of slang. Slang often carries connotations and subtext that extend beyond its literal meaning, including humor, irony, and solidarity. Translating these elements requires a deep cultural insight and creative linguistic skills to ensure the translated slang conveys the same emotional impact as the original.

Finally, the regional variations within both English and Uzbek can affect the translation of slang. English slang used in the United States may differ from that in the United Kingdom, and similarly, slang in Tashkent may differ from that in Samarkand. Recognizing these regional differences is crucial for translators to provide accurate and culturally appropriate translations.

In summary, translating youth slang between English and Uzbek is a complex task that requires more than just linguistic proficiency. It demands a nuanced understanding of both cultures, an awareness of current trends, and the ability to creatively adapt expressions to maintain their original tone and meaning.

Dynamic and Evolving Nature of Slang: Slang is dynamic and constantly evolving, shaped by socio-cultural factors, technological advancements, and global influences. What may be trendy and relevant in English youth culture today may not have an equivalent counterpart in Uzbek youth culture. Translators must stay updated on the latest slang trends and language innovations among Uzbek youth to accurately capture the essence of English youth slang in translation. One example of a dynamic and evolving slang nature is "lit". Initially, "lit" meant intoxicated or drunk, but over time, it evolved to describe something exciting, excellent, or impressive. This shift in meaning reflects how language constantly changes to adapt to new contexts and generations.

Contextual Sensitivity: Slang is highly context-dependent, often carrying layered meanings and connotations that may not be readily apparent to outsiders. Translators must be sensitive to the cultural nuances and social dynamics embedded within English youth slang and find culturally appropriate equivalents in Uzbek. This requires a deep understanding of the socio-cultural context in both languages and the ability to adapt slang expressions to resonate with Uzbek youth. Let's consider the English slang word "cool" which can be translated into Uzbek as "zo'r". However, it's important to note that the contextual sensitivity may vary. In some situations, "zo'r" perfectly captures the meaning of "cool", but in others, different Uzbek slang words might be more appropriate depending on the context and the nuances of the conversation.

"-So how was the concert? -It was cool!" (4)- "-Konsert qanday bo'ldi? -Zo'r(ajoyib) bo'ldi"

"Can you come at 10.30 tomorrow? That's cool."(4) - "Ertaga soat 10:30 da kelolasanmi? -Juda yaxshi(yaxshi,albatta)"

Creative Adaptation: Translating youth slang is not a straightforward word-for-word process but rather a creative adaptation that involves capturing the underlying meaning, tone, and attitude conveyed by the slang expressions. Translators may need to employ creative strategies such as paraphrasing, using culturally relevant metaphors or idiomatic expressions, and inventing new slang terms to convey the intended message effectively in Uzbek. Let's take the English slang word "ROFL" which means "rolling on the floor laughing". In Uzbek, a simple translation could be "(kulgidan) dumalamoq", and a creatively adopted translation could be "roflit" which incorporates the English word into Russian phonetics and adds the Russian suffix "-ить" to make it a verb. This form of creative adoption allows for the incorporation of English slang into the Uzbek language while still maintaining a sense of familiarity and understanding among speakers.

Influence of Media and Technology: The proliferation of media platforms, social media, and digital communication has

significantly influenced the spread and adoption of youth slang across languages and cultures. English youth slang, in particular, is often disseminated through popular culture, music, movies, and online platforms, shaping the linguistic landscape of Uzbek youth. Translators need to be aware of these influences and incorporate them into their translations to ensure authenticity and relevance. Let's consider the English slang term "selfie" which refers to a photograph that one takes of oneself, typically with a smartphone. In Uzbek, the term "selfi" is widely used and has been adopted directly from English due to the influence of media and technology. This adoption reflects the global nature of social media platforms and the widespread usage of smartphones for photography. Another example influenced by media and technology is the English slang word "hater" commonly used in the context of social networking. In Uzbek, it can be translated as "heyter", which is a direct borrowing from English and is used to describe a person who strongly dislikes something or someone.

Conclusion. Translating youth slang from English into Uzbek is a complex and nuanced task, requiring a blend of linguistic expertise, cultural sensitivity, and creative adaptation. The informal and dynamic nature of slang means that translators must constantly stay updated on evolving language trends and cultural influences. Slang often carries context-specific meanings and connotations that are deeply rooted in the cultural and social fabric of its users, making direct translations inadequate.

Cultural sensitivity is crucial, as translators need to understand the values, experiences, and identities of both English

and Uzbek youth. This understanding enables them to find or create expressions that resonate authentically with the target audience. Additionally, the rapid evolution of slang, driven by socio-cultural factors and technological advancements, necessitates a commitment to continuous learning and adaptation.

The role of media and technology in the proliferation of slang adds another layer of complexity. Terms like "selfie" and "hater" have seamlessly integrated into Uzbek due to their widespread use in digital media. Translators must consider these influences to ensure their translations remain relevant and relatable.

In essence, successful translation of youth slang involves more than just linguistic proficiency; it requires a nuanced approach that captures the original tone, humor, and impact. By embracing these challenges, translators can enhance cross-cultural communication and enrich the linguistic landscape of Uzbek youth, fostering a deeper connection between diverse cultures. Translating youth slang from English into Uzbek presents a unique set of challenges due to linguistic, cultural, and contextual differences. It requires translators to navigate these complexities with sensitivity, creativity, and a deep understanding of both languages and cultures. By staying informed, culturally attuned, and creatively adaptive, translators can effectively bridge the gap between English youth slang and Uzbek youth culture, facilitating cross-cultural understanding and communication in an ever-evolving linguistic landscape.

REFERENCES

1. Collins English dictionary (2020) Available from: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/slang>
2. Galperin I.R About the term "slang"/Linguistic Issues. –M:Academician of sciences- No. 6.1956. – P.107–114
3. Karl Sornig, Lexical Innovation. A Study of Slang, Colloquialisms and Casual Speech (Amsterdam: Benjamins, 1981), P. 81.
4. Reves, Haviland Ferguson, What Is Slang?: A Survey of Opinion, American Speech, <https://www.jstor.org/stable/i219043> pp. 216-220
5. Wisdom English-Uzbek Dictionary (2021)

UDK:811.111.1

Elbek JUMANOV.

O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi, PhD

E-mail: elnazar2186@rambler.ru

O‘zMU professori, f.f.d. N.Rahmonov taqrizi asosida

ERTAK SYUJETI HALQALARINING FORMULALARDA AKS ETISHI

Аннотация

Maqolada o‘zbek xalq ertaklarining medial qismida qo‘llaniladigan turg‘un birikmalar atroflicha tadqiq etilgan. Tadqiqot o‘zbek og‘zaki ijodiyoti namunasi sifatida taqdim etilgan 600 ga yaqin ertakni qamrab olgan, ko‘plab ertaklardagi o‘rtaliq formulalarni aniqlagan bilan ahamiyatlidir. Maqolada shu paytgacha o‘zbek ertakshunosligida uchramaydigan qiziqarli ma‘lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: ertak, klishe, formula, sxema, element, initial, medial, final.

ОТРАЖЕНИЕ КОЛЬЦОВ СКАЗОЧНОГО СЮЖЕТА В ФОРМУЛАХ

Аннотация

В статье подробно рассматриваются устойчивые соединения, используемые в медиальной части узбекских народных сказок. Исследование важно тем, что оно охватывает около 600 сказок, представленных как образцы узбекского устного искусства, и определяет промежуточные формулы во многих сказках. В статье представлена интересная информация, которой никогда не было в узбекских сказках.

Ключевые слова: сказка, клише, формула, схема, элемент, инициальный, медиальный, финальный.

REFLECTION OF THE RINGS OF A FAIRY PLOT IN FORMULAS

Annotation

The article examines in detail the stable compounds used in the medial part of Uzbek folk tales. The study is significant in that it covers about 600 fairy tales presented as examples of Uzbek oral art, and identifies intermediate formulas in many fairy tales. The article provides interesting information that has never been found in Uzbek fairy tales.

Key words: fairy tale, cliché, formula, scheme, element, initial, medial, final.

Kirish. Ertak so‘zlovchisiga ijro jarayonida mislsiz imkoniyatlar yaratadigan, tinglovchilarga esa asar zamiridagi asl haqiqatni anglashga ko‘maklashadigan medially formulalar o‘zbek folklorida juda muhim o‘rin tutadi. Ertak qahramonlarining befarzandligini bildiruvchi “b” elementi ham universal o‘rtaliq formulalar sirasidan. Mazkur formula 51 ta ertakda bir martadan qo‘llangan. Turkumlar miqyosida qaraydigan bo‘lsak, 40 ta sehrli, 10 ta maishiy, bitta hayvonlar haqidagi ertakda ushbu element ishtirokini ko‘rish mumkin.

Masalan, hayvonlar hayotidan hikoya qiluvchi “Bir kosa zahar” nomli ertakda ham “Ularning o‘g‘li ham, qizi ham yo‘q ekan” degan jumla keltiriladi. “Bo‘z bola” nomli ertakda bu formula qofiyaga solingan tarzda aytilgan: Atoqli boy bor ekan. // Sevib olgan yoridan // Sevinchog‘i yo‘q ekan. // Davlat desang hisobsiz, // Shuncha davlatda, esiz, // Bir o‘g‘ilga zor ekan. “Zar kokilli yigit” ertagida “Farzandi bo‘lmagani uchun dog‘i hasratda ekan”, “To‘qiliboy” ertagida esa “Ammo timoqqa zor ekan. Xotinlari tug‘mas ekan” so‘zlarini uchratamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Befarzandlik epik qismning tuguni, uning asosiy va ahamiyatli mag‘zini tashkil etadi. Chunki ideallashtirish ana shu mag‘izdan boshlanadi. Ibtidoiy xalq tushunchasida homiladorlik ayol tanasiga totem (muqaddas sanalgan narsa)ning kirishidan deb hisoblanadi [5]. Demak, tasodifiy homiladorlik va uning paydo bo‘lishi ikki xil ibtidoiy tushuncha – biri magik afsun, ikkinchisi esa diniy e‘tiqod bilan izohlangan. Agar ayol uzoq muddat bola tug‘masa, “odatda buni biror ruhning ta‘siridan”, ba‘zan esa “mulla yoki sehrgarning magik afsunidan” deb bilganlar. Bunday ibtidoiy dunyoqarash e‘tiqodlar, hayotiy urf-odatlar, diniy tushunchalar ertak motivining tashkil topishiga sababchi bo‘lgan. Bu narsa ertaklarda konkret ham individual keng va yoyiq tarzda turli ifoda hamda tasviriy vositalar yordamida tasvirlanadi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Butun dunyo folklorida bo‘lgani kabi o‘zbek xalq ertaklarida ham sehr-jodu amallari salmoqchi o‘rin egallaydi. Biz tadqiqotlarimiz davomida tilsimli buyumlarning o‘ziga xos xususiyatini tushuntiruvchi formulalarga 57 ta ertakda 79-marta duch keldik. Sehrli buyumlar ishga

tushirilgan holatlarning umumiy miqdori esa 99 ta tashkil etmoqda. Bunday holatlar 39 ta ertakda o‘z aksini topgan.

Aniq misollarga o‘tadigan bo‘lsak, “Mehrigiyo” (“Labbbay tosh, men senga yo‘ldosh”, – deb tilagingni tilasang, ko‘zingni yumib-ochgunningcha xohlagan narsang tayyor bo‘ladi), “Gul uzuk” (Bir burab, istagingni uch marta qaytarsang – aytganing bir zumda tayyor bo‘ladi), “Sehrli shamchiroq” (“Qachon boshingga bir qiyinchilik tushsa, bir toshga surkasang, senga asqotadi”), “Sehrli qo‘ng‘iroq” (“Bundan istagan narsangni olishing mumkin”), “Mulla panqush” (“Piramondagi chinni ichida mulla panqush bor. Buni o‘sha qilgan”), “Tag‘rimtosh” (“Agar u toshni mard yigit yonida olib yursa, nimaiki maqsadi bo‘lsa bajo bo‘ladi”), “Ohanrabo” (“Tilim tagida ohanrabo bor. U har qanday orzumga yetishtiradi”) ertaklarida sohibining istalgan buyrug‘ini bajara oladigan buyumlar haqida so‘z boradi.

Tahlil va natijalar. Qator ertaklar, xususan, “Uchar gilam” (“Ey gilamcha, cholning hurmati, meni falon joyga yetkazgin!” – desa, ko‘zini yumib-ochguncha o‘zini o‘sha yerda ko‘rar ekan”), “Mohistara” (Mana bu telpakni kim kiyib olsa, kishining ko‘ziga ko‘rinmaydi. Gilamga tushib o‘tirib, “ko‘tar!” desa, osmonga ko‘tarilib ketadi va butun dunyoni sayohat qildiradi. Mana bu kamonga o‘q solib otsang, ko‘zlagan yeringga tegadi va tekkan narsangni birga qaytarib senga olib keladi), “Chip yopish!” (“Mana shu ximchani “chip yopish!” deb yerga ursang, sening dushmanlaring yerga yopishib qoladi”), “Tosh-tuxum” (“Biri – toj, Har kim halol bo‘lsa, ikki rakaat namoz o‘qib, tojni kiysa, yo‘q bo‘lib qoladi. Ammo o‘zi odamlarni ko‘rib turadi-yu, boshqa odamlar uni ko‘rmaydi. Ikkinchisi – hassa. Hassani ushlab har qancha yo‘l yursang ham xuddi o‘ning ustida ketayotgandek hech charchamaysan. Uchinchisi – ul erurki, zilcha degan bir gilamcha bor. Agar halol bo‘lsang, ikki rakaat namoz o‘qib, xohlagan yerimga yetkaz, desang ko‘z ochib yumguncha olib boradir”), “Xo‘javoqqinazar” (“Qiz bir tola sochidan yulib, “shu sochni to‘nkaning yorig‘iga tiqib qo‘yasan, keyin bolta urganingda, to‘nka ming bo‘lak bo‘lib ketadi”, “Gul uzuk” “Mana bu mening qo‘limdagi tayoq – sur tayoq. Agar “ur, tayoq” desa, odamni urib o‘ldiradi, agar “sur, tayoq” desa, o‘lgan odamni

turg'izadi", "Murqumomo" ("Kimki hassani ushlasa, bir qadami ming qadam bo'ladi, qalpog'ini kiysa, kishi ko'ziga ko'rilmaydi. Gilamga o'tirib, xatlarini o'qib xohlagan joyining nomini aytsa, o'sha yerga olib boradi. Hassaning yana bir xususiyati shuki, ko'r ko'zga surtsa, ko'zi ochiladi"), "Kimyogar boyning o'g'li" ("Har qo'lingni solganingda bittadan o'n so'mlik tilla chiqq beradi"; "Mana bu kulohni kim kiysa, uni hech kim ko'rilmaydi"). "Chol bilan kampir" ("Olib, "Gazla, gazim!" desang, shoyi, atlas, gazlab tashlaydi"), "Malikai Gulizor" ("Mana bu ko'zguda esa ikki oylik uzoqdagi sevgilingni ko'rishing mumkin"; "Bu gilamda esa, ikki oylik yo'lni ikki soatda bosib borasiz"; "Yuz tangalik olmani o'likka iskatsang jon kiradi, yedirsang avvalgi asliga kelib qoladi"), "Baxt daraxti" ("Uning bargini ming dardga shifo deydi"), "Said botir" ("O'g'lim, shu kallapo'shni kiysang, seni hech kim ko'rilmaydi. Mana bu etikni kiysang, bir oylik yo'lni bir soatda bosib o'tasan"), "Ajdar qush" ("Toshning chetida "Men tilsimli toshdirman, yuz ming polvon ko'tarsa ham ochilmayman. Mening kalitim ajdar qushning shohi", – deb yozilgan xati bor emish") kabi ertaklarda esa faqat muayyan vazifani bajaradigan predmetlar tasvirini ko'rishimiz mumkin.

"Podachi yigit" "Agar menga bir gap bo'lsa, shu yulduz xiralashib so'na boshlaydi"; "Agar menga bir gap bo'lsa, mana shu kosadagi suv loyqalanib qoladi"; "Agar menga bir gap bo'lsa shu tumorning isi kelmay qoladi"; "Qilich botir" ("Agar biridan qon kelsa, beg'am bo'l, biridan zardob kelsa, tezdin qanot bog'lab, orqamdan uchib yet"), "Vafo" ("Agar mening boshimga biror ish og'ir tushsa yoki men biror yomon yo'lga kirib ketsam, shu gul o'sha ondayoq so'ladi"), "Xudoyor va Jo'ra" ("Agar boshimga qora kun tushsa, kosadagi sut qatiqqa aylanadi, agar o'lim holiga kelsam bu qamchidan qon tomadi"), "Bektemir botir" ("Agar shu qilichdan qon tomsa, Bektemir o'ldi denglar va azamni tutinglar"), "G'ulom polvon" ("Agar shu qilichdan qon tomsa, meni o'ldi deb, xayri ehsonimni qilinglar") nomli ertaklarda sehrli ashyoning holati uzoqdagi odamning ahvolidan xabar beradi.

"Zar kokilli yigit", "Erkajon", "Vospiroxun", "Qiron botir", "Kenja botir", "Gulqahqah", "Oypari", "Kulol aka", "Shahzoda Salmon", "Hazratqul", "Erkenja", "Qirg' kuyov", "Ikki do'st", "Ota vasiyati", "Qilichqora", "Besh qiz", "Bulbuligo'yo", "Vazirvachcha", "Uch og'ayni" va "Oqqush" nomli ertaklarda qahramonga taqdim etilgan biror jism (pat, tuk, soch, somon kabilar) ko'makchini chaqirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu ertaklarning barchasida "Qachon boshimga mushkul ish tushsa, shuni kuydirsang yetib kelaman" mazmunidagi jumla deyarli o'zgarishsiz qo'llaniladi.

O'zbek xalq ertaklarida magik xususiyatga ega bo'lgan sehrli ashyolardan biri sifatida qo'llanilgan qush pati detali an'anaviy poetik timsollaridan biri bo'lib, epik qahramonga ko'maklashuvchi homiy kuchlarga aloqador mifologik tasavvurlarni o'zida aks ettirganligi bilan xarakterlanadi. Epik qushlarning qahramonga o'z patini motivi turkiy xalqlar folklorining mushtarak syujet elementlaridan biri hisoblanadi [3] Xususan, S.Qaqbasovning ma'lumotlariga qaraganda, "qozoq xalq ertaklarida Samruk degan ulkan qush poloponlarini qutqargan qahramonni yer osti olamidin yorug' dunyoga olib chiqadi-da, bir dona patini berib ketadi. Qahramon o'z boshiga mushkul ish tushganda ana shu patni kuydirib, Samrukni yordamga chaqiradi. Bu tipdagi ertaklarning barchasida qush patining magik xususiyati bevosita olov yordamida, ya'ni kuydirilganligiga namoyon bo'ladi. Bu esa olov ham qadimda magik xususiyatga deb qaralganligini ko'rsatadi" [5].

Bu epik motivning mifologik asoslari qush patining magik xususiyati haqidagi xalq qarashlariga borib taqaladi.

Zero, ukki, boyo'g'li kabi qushlarning patlarini yosh bolalarning do'ppisiga taqib qo'yish, ko'kyo'tal bo'lgan bolalarga ko'kqarg'aning pati ivitilgan suvdan ichirish, kelinchaklarning bosh kiyimiga pat qistirish kabi udumlar ham qush kultiga ishonish va parning magik xossaga egaligi haqidagi inonchlar asosida kelib chiqqan. Folklorshunos B.Sarimsoqovning fikricha, patni tutatish orqali Semurg'ni chaqarib olish motivining genetik asosi "o'luvchi va qaytadan tiriluvchi tabiat haqidagi qadimiy qarashlarga"ga borib taqaladi [11].

Bizningcha, qush patining magik xususiyati bilan bog'liq xalq qarashlarini o'zida mujassamlashtirgan epik motivlarning

genetik ildizlari animistik tasavvurlarga bog'lanadi. Ajdodlarimiz odam yoki biror jonivor o'lgach, uning ruhi tanasining muayyan qismlarida saqlanib qoladi deb o'ylaganlar. Ana shu qadimiy tasavvurlar asosida yaratilgan animatik miflarning arxaik shakllari "Avesto"da ham o'z ifodasini topgan.

Tojik olimi O. Murodov shomon qarashlari bo'yicha ajina sochini qo'lga kiritgan odam unga o'z hukmini o'tkazishi mumkinligini aytadiki, bu ham soch magiyasiga inonch tufaylidir [13].

O'lgan odamning qayta tirilishini ifodalaydigan "i" ham ertak syujetini boyitadigan formulalardan biri. Bu formulani "Podachi yigit", "Jovur chol", "Shamshirboz", "Qilichqora", "Bektemir botir", "Sohibjon bilan Ahmadjon", "Suv qizi", "Ilmxon", "Malikai gulizor" nomli ertaklarda uchratish mumkin. Qizig'i, hayotga qaytgan qahramon ko'pincha "uxlab qolibman" so'zlarini aytadi. "G'ulom polvon" ertadiga qahramon tirilgach, uning aka-ukalari – podshoning o'ttiz to'qqiz o'g'li "uxlab olay", – deb birin-ketin o'la boshlaydi. Bu holat ham uyqu o'lim o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib turibdi.

Jonsizning jonliga, jonlining jonsizga evrilishi ham shomonlik e'tiqodining tarkibiy qismlaridan biridir. Rivoyatlarga ko'ra, Badi ismli Oltoy shomonini dushmanlari uch marta o'ldiradilar. Ammo u har safar qayta tirilaveradi [2].

Qadimgi shumerlar folklorida qahramonlarning kimnidir hayotga qaytarish uchun "tiriklik suvi"ni izlab topishi tasvirlangan mif va afsonalarning bir nechta namunalarini bor. Xususan, Ishtarning marhumlar makoniga safari haqidagi mifda bayon qilinishicha, qahramon o'liklar olamiga kirganida u yerda yetti darvozadan o'tadi. Har bir darvoza oldiga kelganida Ishtar birorta kiyimini yechadi va shundan keyingina u ichkariga qo'yiladi. Yettinchi darvozadan o'tgan Ishtarni "o'lim nigohi" mahv etadi va uning joni tanani tark etadi. Buni ko'rib turgan ma'bud Eyya Asushunamirat degan bir qulni yaratadi va hayot suvini olib kelish uni yer ostiga jo'natadi. U Erishgikalni bir mesh suv berishga ko'ndiradi. Erishgikal o'z maslahatchisi Namtarga Ishtarni jonsiz tanasiga tiriklik suvini sepiшни buyuradi. Hayot suvi sepilgandan keyin tirilgan Ishtar yer yuziga qaytib ketadi [15].

Gilgamesh to'g'risidagi afsonaning mazmuni esa quyidagicha: bahodir Enkidu vafot etgach, o'zining yaqin do'sti va safdoshidan ayrilgan Gilgamesh abadiy umrga erishish uchun Utnapishti huzuriga o'tlanadi. Utnapishti Gilgameshning ajdodi bo'lib, juda uzoqdagi bir daryo bo'yida yashar edi. Qahramon o'z yo'lida Zulmat mamlakatiga duch keladi va u yerdagi o'n ikkita to'siqni yengib, o'lim ummonidan suzib o'tadi. Ammo abadiy umri qo'lga kiritish Gilgameshga nasib etmaydi. U uyqu sinovidan o'tolmaydi, buning ustiga u o'ziga sovg'a qilingan yoshlik gulini ham yo'qotib qo'yadi [7].

Qadimgi kishilar quyoshning botishi bu samo yoritqichining ramziy o'limi ifodasidir, deb tasavvur qilganlar. Kun-tun almashinishi, kunduz – yorug'lik o'mini zulmat – qorong'ulik qoplashi va bu jarayonning uzluksiz davom etib turishi ma'lum ma'noda quyoshning o'lib-tirilishi natijasida ro'y beradigan hodisa sifatida izohlangan. Yer osti dunyosida mangu hayot baxsh etadigan afsonaviy manba bor deb tasavvur qilingan va kun botayotganda ramziy ma'noda "o'lgan" quyosh boqiylik manbaini izlab yer ostiga tushadi. Ammo u boqiy hayotga to'la erisha olmagan uchun erta tongdan yana osmon bo'ylab bir kunlik safarga chiqadi [9].

Faqat sehrli ertaklarda uchraydigan formulalardan yana biri – ajdar, dev va yalmog'iz kabilar bajaradigan ishning ifodasi bo'lmish "gl" elementidir. Bu kabi yovuz maxluqlarga 37 ta ertakda 50-marta alohida e'tibor qaratilgan. Biz o'sha holatlarning formula sifatida qayd etdik.

Xususan, "Quyosh yerining pahlavoni" (Oxirida har kuni tong paytida qorni ochib shaharga hujum qilmoqchi bo'lganida uning yo'lga bola bilan qo'y qo'yiladigan bo'ldi. Ajdaho yo'l ustida uchragan bola bilan qo'yni yeb, to'nganidan keyin shahar tomon yurmasdan iziga qaytib ketadi), "G'ulombachcha" (Bu ajdar kunduzi uxlaydi, kechasi chiqib, hamma qishloqlarni aylanib, nima to'g'ri kelsa, tutib yeydi. Bu qishloqning xarob bo'lishiga shu ajdar sababchi), "podachi yigit" (Bu yurtda bir ajdarho paydo bo'lgan, har kun bir qo'y bilan bir qiz yeydi. Hamma qizlarni yeb bo'ldi. Bugun podshoning qiziga navbat keldi) "Devbachcha" ("Hu tog'da bir ajdarho bor, har oqshom bir

odamni yutadi. Bu oqshom podshohimizning birdan-bir qizini yutmoqchi”), “Shamshirboz” (“Har kechasi shahar xalqi bir qiz bilan bir qo’y va shunga o’xshash ba’zi bir narsalarni bir chinor tagiga chiqarib qo’yadi. Ajdar kechasi kelib, shu qiz bilan qo’yni yeb ketadi. Bu oqshom navbat podshoning qiziga keldi”), “Ermana mergan” (“Elimizda katta bir ajdaho paydo bo’lgan, har kuniga shu ajdaho shu katta tosh yo’l bilan kelib bir qiz bilan bir qo’yni yeb ketadi. Bugungi kunga kelib shaharda hech qiz qolmay navbat menga kelibdi”), “Qilichqora” (“Ajdarning hukmi yomon. Har kuni bir qo’y, bir qizni yeb kun ko’radi. Bugun podshoning qiziga navbat keldi”), “Ahmadjon bilan Luqmonjon” (“Har yili shahar chetiga bir ajdar kelib, ko’ringan qizni yeb ketar edi. Shu ajdar yana kelibdi”), “Sohibjon bilan Ahmadjon” (Podshoh aytdi: “Mening bog’imda bitta ajdarho paydo bo’lib qoldi. Har yeganda bitta bo’yi yetgan qizni yeydi. Endigi navbat mening qizimga yetdi), “Uch og’ayni” (Ajdarning yemagi uchun shu shaharning podshohi har bir uyga bir qo’y, bir bola berishni buyurgan. Bugun podshoning o’ziga navbat keldi) ertaklarida xalq boshiga baloqazo yog’dirgan dahshatli ajdarning talabini ko’rishimiz mumkin.

“Sunbul qush” (“bir dev shu qizni olish uchun har kuni bir odamni yeb yurar ekan, podsho bo’lsa qizini devdan olib qolishni o’ylab, soch-soqoli oqarib ketgan ekan”), “Gungila” (“Bir kuni bir dev bu qizdan xabar topib qolib, chorvoqqa kelib, uni ko’tarib o’zining makoniga olib ketdi”), “Hotam” (“Shahar podshosining Hurinisa degan qizi bor ekan, uni devlar bundan ikki yil ilgari olib qochib ketgan ekan”), “Besh qiz” (“Men Parsi podshosining qizi Kumushxon bo’laman, o’n besh yoshimda menga bir dev xushtor bo’lib qolib, bir kechada o’g’irlab kelgan”), “Suhrob bilan Mizrob” (“Podshohimizning birgina

Qo’zixon bekam ismli sohibjamol, aqlli bir qizi bor edi. Shu qizni bundan uch kun ilgari devlar olib qochib ketganlar”) ertaklarida go’zal malikani olmoqchi bo’lgan devlar haqida hikoya qilinadi.

Yovuz kuchlarning aynan qiz bolalarni talab qilishining o’ziga xos izohlari mavjud. J.Frezerning ta’kidlashicha, Nil daryosi bo’yida yashovchi xalqlar yosh qizlarni yasantirib, daryoga tashlaganlar. Go’yoki shu yo’l bilan qiz va er deb qaralgan daryoni nikohlaganlar [14]. Shu yo’sinda “qizlarning daryoga qurbonlik qilinishi ibtidoiy insonlar tasavvurida hosildorlikning mo’l bo’lishini ta’minlagan”.

V.Y.Propp odamlarning, ayniqsa, qizlarning yeyilishini qadimiy-o’tish marosimi bilan bog’lab, uning totemistik xarakterini shunday izohlaydi: “Totem jonivor bilan muloqotda bo’lish, shu yo’l bilan totem urug’ga kirish uchun shu jonivor tomonidan yeyilishi shart bo’lgan” [12].

Folklorshunos M. Jo’rayev ma’lumotiga ko’ra, Qorako’l tumanida ayollar farzandi tura bermasa, chaqalog’ini bo’ri kallasi og’zidan o’tkazib yoki terisiga o’rab olar ekanlar. Bizningcha, bu odat imitativ magiyaga inonch ko’rinishi bo’lib, totem jonivor tomonidan yeyilishi ramzi bo’lishi kerak [8].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, o’rtaliq formulalar voqealar joyini o’zgartirish, qahramonning uzoq va mashaqqatli yo’l bosganini alohida ta’kidlash, dushmanlarning nihoyatda kuchligini bo’rttirib ko’rsatish, hukmdorlarning qahri va muruvvatining orasidagi masofa naqadar qisqa ekanini ifodalash kabi maqsadlarda qo’llaniladi. Shuningdek, ushbu formulalar marosimlarning, o’rnatilgan taqiqlarning, sehrli buyumlar va tilsimli so’zlarning ahamiyatini tushuntirishga, eng muhimi, ertak syujetini boyitishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф. – М., 1953.
2. Басилов В.Н. Избранники духов. – М.: ИПЛ, 1984.
3. Жўраев М. Нарзикулова М. Миф, Фольклор ва адабиёт. – Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти, 2006.
4. Имомов К. Ўзбек халқ эртаклари // Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. – Тошкент: Фан, 1981.
5. Каскабасов С. Казахская волшебная сказка. – Алмата, 1990.
6. Косвен М.О. Ибтидоий маданият тарихидан очерклар. – Тошкент, 1960.
7. Костюхин А.Е. Александр Македонский в литературной и фольклорной традиции. – М., 1972.
8. Мусакулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент: Фан, 2010.
9. Раҳмонова М.Р. Ўзбек халқ тарихий афсоналарининг ўзига хос хусусиятлари, генезиси ва таснифи. Филол. фан. ном... дисс. – Тошкент, 2003.
10. Сазонова М. В. Украшения узбеков Хоразма // Традиционная культура народов Передней и Средней Азии. – Л., 1970.
11. Саримсоков Б. Эпик жанрлар диффузияси // Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. – Тошкент: Фан, 1981.
12. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л. Изд-во ЛГУ, 1986.
13. Фольклор и этнография: Связи фольклора с древними представлениями и обрядами Сборник статей. – Л.: Наука, 1977.
14. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. 2-е изд-е. – М.: ИПЛ, 1986.
15. Хук С.Г. Мифология Ближнего Востока. – М., 1991.

Zilola IBODULLAYEVA,
Phd Student Uzbekistan state world languages university

*f.f.f.d PhD, associate professor M. Nizomova based on the review
Karshi State University*

EXPLORING THE NARRATIVE TECHNIQUES AND SYMBOLISM IN CHOPIN'S SELECTED SHORT STORIES

Annotation

This abstract delves into the narrative techniques and symbolism employed in selected short stories by Kate Chopin. Through a close analysis of Chopin's works, this exploration reveals how the author skillfully utilizes narrative techniques such as point of view, characterization, and plot development to convey profound themes and emotions. Furthermore, the symbolism in Chopin's stories adds layers of meaning and depth, inviting readers to interpret and appreciate the complexities of her narratives.

Key words: Chopin, narrative techniques, symbolism, short stories, analysis, interpretation, themes, emotions.

SHOPENNING TANLANGAN HIKOYALARIDAGI HIKOYA USULLARI VA RAMZIY IFODALAR

Annotatsiya

Ushbu maqola Kate Chopinning tanlangan qisqa hikoyalarida qo'llaniladigan hikoya qilish texnikasi va ramziyligini o'rganadi. Shopin asarlarini sinchiklab tahlil qilish orqali ushbu izlanish muallifning chuqur mavzu va hissiyotlarni etkazish uchun nuqtai nazar, xarakterlash va syujetni rivojlantirish kabi hikoya qilish usullaridan mohirona foydalanganini ochib beradi. Bundan tashqari, Shopin hikoyalaridagi ramziy ma'no va chuqurlik qatlamlarini qo'shib, o'quvchilarni uning hikoyalaridagi murakkabliklarni sharhlash va baholashga chorlaydi.

Kalit so'zlar: Shopen, hikoya qilish texnikasi, simvolizm, qisqa hikoyalar, tahlil, talqin, mavzular, his-tuyg'ular.

ИЗУЧЕНИЕ НАРРАТИВНЫХ ПРИЕМОМ И СИМВОЛИЗМА В ИЗБРАННЫХ РАССКАЗАХ ШОПЕНА

Аннотация

В данной статье рассматриваются повествовательные приемы и символика, использованные в избранных рассказах Кейт Шопен. Благодаря тщательному анализу произведений Шопена это исследование показывает умелое использование автором повествовательных приемов, таких как точка зрения, характеристика и развитие сюжета, для передачи глубоких тем и эмоций. Он также добавляет слоям символизма и глубины рассказам Шопена, побуждая читателей интерпретировать и ценить сложности его рассказов.

Ключевые слова: Шопен, приемы повествования, символика, рассказы, анализ, интерпретация, темы, эмоции.

Introduction. Kate Chopin, an American author known for her pioneering works in feminist literature, is celebrated for her insightful exploration of complex themes such as freedom, identity, and societal norms. In her short stories, Chopin masterfully employs narrative techniques and symbolism to convey profound messages and evoke emotional responses from readers. This article delves into the narrative techniques and symbolism present in selected short stories by Kate Chopin, highlighting their significance in enhancing the depth and resonance of her narratives.

Kate Chopin, an influential American author of the late 19th century, is renowned for her pioneering contributions to feminist literature and her exploration of complex themes such as women's autonomy, societal expectations, and personal freedom. Born Katherine O'Flaherty in St. Louis, Missouri, in 1850, Chopin's literary career began later in life after the tragic loss of her husband, which prompted her to turn to writing as a means of supporting her family.

Chopin's most famous work, the novel "The Awakening" (1899), caused controversy upon its publication due to its candid depiction of a woman's quest for independence and self-fulfillment. The novel's protagonist, Edna Pontellier, challenges the constraints of her conventional marriage and societal norms, ultimately choosing personal freedom over societal expectations, a radical notion for the time.

In addition to "The Awakening," Chopin's short stories, including "The Story of an Hour," "Desiree's Baby," and "The Storm," continue to captivate readers with their exploration of human emotions, social hierarchies, and the complexities of relationships. Through her nuanced characterizations and evocative storytelling, Chopin sheds light on the inner lives of her characters and challenges readers to reconsider prevailing attitudes towards gender roles and individual agency.

Kate Chopin's literary legacy endures as a testament to her courage in addressing controversial themes and her enduring influence on feminist literature. Her works continue to resonate with readers, inspiring ongoing discussions about gender, identity, and the pursuit of personal autonomy in a changing world.

Narrative Techniques in Kate Chopin's Stories

Kate Chopin, a masterful storyteller of the late 19th century, employed a variety of narrative techniques to bring her characters to life, engage readers, and explore complex themes. Through her skillful use of point of view, characterization, and setting, Chopin crafted narratives that resonate with emotional depth and psychological insight.

Point of View:

Chopin's strategic use of point of view is a hallmark of her storytelling. In many of her short stories, Chopin employs a third-person limited perspective to provide readers with intimate access to the thoughts and emotions of her characters. By immersing readers in the inner worlds of characters such as Mrs. Mallard in "The Story of an Hour" or Desiree in "Desiree's Baby," Chopin creates a sense of empathy and understanding that allows readers to connect deeply with the characters' experiences.

Characterization:

Characterization is another narrative technique at which Chopin excelled. Through vivid descriptions, internal monologues, and nuanced interactions, Chopin breathed life into her characters, imbuing them with complexity and depth. Characters like Edna Pontellier in "The Awakening" and Calixta in "The Storm" are rendered with such psychological realism that readers can empathize with their struggles, desires, and conflicts. Chopin's characters are not mere archetypes but multifaceted individuals grappling with the complexities of their lives and identities.

The setting of Chopin's stories plays a significant role in shaping the mood and atmosphere of her narratives. Whether it's the oppressive heat of a Louisiana summer in "The Awakening" or the stormy backdrop of "The Storm," Chopin's settings are not merely backdrops but active participants in the storytelling. The lush landscapes, sultry climates, and evocative imagery of Chopin's settings reflect the inner states of her characters and heighten the emotional intensity of the narratives.

In conclusion, Kate Chopin's narrative techniques, including her adept use of point of view, characterization, and setting, contribute to the enduring power and resonance of her stories. Through these techniques, Chopin invites readers into the richly textured worlds of her characters, encouraging them to ponder timeless questions about identity, freedom, and the human experience.

Narrative Techniques in Chopin's Short Stories

Kate Chopin's short stories are celebrated for their rich narrative techniques, which contribute to the depth and complexity of her storytelling. Through her masterful use of point of view, characterization, and symbolism, Chopin crafts narratives that resonate with emotional intensity and profound insight into human nature.

Point of View:

In her short stories, Chopin employs various points of view to offer readers unique perspectives on the characters and events unfolding within the narratives. Whether using a third-person omniscient perspective to provide a broader understanding of the story's context or a first-person point of view to delve deep into a character's psyche, Chopin's choice of point of view is deliberate and strategic. By immersing readers in the characters' thoughts and emotions, Chopin creates a sense of intimacy that allows for a more profound exploration of themes such as freedom, identity, and societal expectations.

Characterization:

Characterization is a cornerstone of Chopin's storytelling, with her characters brought to life through vivid descriptions, internal conflicts, and nuanced interactions. Chopin's characters are not static figures but dynamic individuals grappling with complex emotions and desires. From the rebellious Edna Pontellier in "The Awakening" to the conflicted Desiree in "Desiree's Baby," Chopin's characters exhibit depth and complexity, inviting readers to empathize with their struggles and dilemmas. Through detailed characterization, Chopin sheds light on the intricacies of human relationships and the impact of societal norms on individual lives.

Symbolism:

Symbolism plays a significant role in Chopin's short stories, with recurring symbols imbuing her narratives with deeper layers of meaning. Whether it's the symbolic significance of the open window in "The Story of an Hour" or the storm in "The Storm," Chopin's use of symbolism adds richness and complexity to her storytelling. Symbols such as nature, objects, and colors are carefully woven into the narrative fabric, inviting readers to explore themes of freedom, passion, and self-discovery.

In conclusion, Kate Chopin's narrative techniques in her short stories, including her adept use of point of view, characterization, and symbolism, contribute to the enduring appeal and literary significance of her works. Through these techniques, Chopin invites readers to engage with profound themes and thought-provoking narratives that continue to resonate with audiences worldwide.

Research Methodology:

To delve into the narrative techniques and symbolism present in Kate Chopin's selected short stories, a comprehensive research methodology is essential to analyze and interpret the intricate layers of her storytelling. The following research methodology outlines the approach and strategies employed to explore the narrative techniques and symbolism in Chopin's works.

Selection of Short Stories:

The initial step in this research methodology involves the careful selection of Chopin's short stories for analysis. Based on thematic relevance and critical acclaim, a curated list of short stories such as "The Story of an Hour," "Desiree's Baby," and

"The Storm" will be chosen for in-depth examination. These stories offer a diverse range of narrative techniques and symbolism that underscore Chopin's thematic explorations.

Literary Analysis:

A detailed literary analysis will be conducted to deconstruct the narrative techniques and symbolism employed by Chopin in the selected short stories. This analysis will involve a close reading of the texts to identify narrative elements such as point of view, characterization, setting, and plot structure. Additionally, the symbolism present in the stories will be scrutinized to uncover the deeper layers of meaning and thematic significance.

Comparative Study:

A comparative study will be undertaken to elucidate the similarities and differences in narrative techniques and symbolism across Chopin's selected short stories. By juxtaposing the narratives, patterns and motifs will be identified, providing insights into Chopin's stylistic choices and thematic concerns. This comparative approach will offer a holistic view of Chopin's literary craftsmanship and thematic preoccupations.

Interpretative Analysis:

An interpretative analysis will be employed to interpret the narrative techniques and symbolism in Chopin's short stories within the context of the author's socio-historical milieu and feminist perspective. By applying critical theory and examining the cultural and literary influences on Chopin's works, this analysis aims to uncover the underlying messages and social critiques embedded in the narratives.

Through a rigorous research methodology encompassing literary analysis, comparative study, and interpretative analysis, this research endeavor seeks to unravel the narrative techniques and symbolism in Chopin's selected short stories, shedding light on the enduring relevance and literary significance of her works in the realm of American literature and feminist discourse.

Results and Discussion:

Through a thorough examination of Kate Chopin's selected short stories, including "The Story of an Hour," "Desiree's Baby," and "The Storm," a rich tapestry of narrative techniques and symbolism emerges, illuminating the author's mastery in crafting poignant and thought-provoking narratives.

Narrative Techniques:

Chopin's adept use of narrative techniques, such as point of view, characterization, and setting, contributes to the emotional depth and psychological realism of her stories. In "The Story of an Hour," Chopin employs a third-person limited point of view to delve into the inner turmoil of Mrs. Mallard, allowing readers to experience her moments of liberation and subsequent tragedy. The intimate perspective enhances the impact of the story's themes of freedom and self-discovery.

Characterization plays a pivotal role in Chopin's narratives, with characters like Desiree in "Desiree's Baby" and Calixta in "The Storm" embodying complex emotions and societal conflicts. Through nuanced character portrayals, Chopin highlights the intricacies of human relationships and the constraints imposed by societal norms. The characters' inner struggles resonate with readers, inviting them to contemplate universal themes of identity, race, and gender roles.

Additionally, the vivid settings in Chopin's stories serve as symbolic backdrops that mirror the characters' emotional states and thematic concerns. The storm in "The Storm" symbolizes passion and desire, heightening the intensity of the characters' interactions and underscoring the tumultuous nature of human emotions. The settings in Chopin's stories act as active participants in the storytelling, enhancing the narrative's mood and atmosphere.

Symbolism:

Symbolism pervades Chopin's selected short stories, enriching the narratives with deeper layers of meaning and thematic resonance. The open window in "The Story of an Hour" symbolizes Mrs. Mallard's newfound freedom and possibilities following the news of her husband's death. The window serves as a powerful metaphor for escape and liberation from societal constraints, underscoring the story's exploration of individual agency and autonomy.

Moreover, nature emerges as a potent symbol in Chopin's works, reflecting characters' emotions and inner conflicts. In "The Awakening," the sea symbolizes freedom and self-discovery for Edna Pontellier, encapsulating her journey towards personal autonomy and independence. The symbolic use of nature underscores Chopin's themes of liberation, self-realization, and the pursuit of individual identity.

In conclusion, the exploration of narrative techniques and symbolism in Chopin's selected short stories reveals the author's profound literary craftsmanship and thematic depth. Through her evocative storytelling and nuanced use of symbols, Chopin invites readers to engage with timeless themes of freedom, identity, and societal expectations, cementing her legacy as a trailblazing figure in American literature.

REFERENCES

1. Russell, K. E. (1995). The hidden darkness: Landscape as psychological symbol in Kate Chopin's fiction. Emory University.
2. Gibert, T. (2003). The Role of Implicatures in Kate Chopin's Louisiana Short Stories. *Journal of the Short Story in English*. Les Cahiers de la nouvelle, (40), 69-84.
3. Toth, Emily. "Unveiling Kate Chopin."
4. Bloom, Harold. "Kate Chopin's *The Awakening*."
5. Beer, Janet. "Kate Chopin, Edith Wharton and Charlotte Perkins Gilman."
6. Bonner, Thomas Jr. "The Kate Chopin Companion."
7. Dyer, Joyce. "The Awakening: A Novel of Beginnings."
8. Pizer, Donald. "Kate Chopin's Private Papers."
9. Papke, Mary. "Verging on the Abyss: The Social Fiction of Kate Chopin and Edith Wharton."
10. Culley, Margo. "A Historical Guide to Kate Chopin."

Azizbek IBRAGIMOV,
UrDU O'zbek filologiyasi fakulteti talabasi
E-mail: ibragimovazizbek5500@gmail.com

Urganch davlat pedagogika instituti O'zbek va rus tili adabiyoti kafedrasini mudiri PhD, dots. M. Matquliyeva taqrizi asosida

ETHICAL AND EDUCATIONAL IDEAS IN ORZU URGANJI'S MASNAVIS

Annotation

This article analyzes the masnavis of Orzu Urganji, one of the poets who lived and wrote in the 20th century and had his own way of giving minds and words. During the research, special attention was paid to each masnavi's idea, their formal and poetic features were shown, and places related to poetic arts were also taken into account. Ideological harmonies in the poems of Orzu Urganji and Navoi are attentively compared. All opinions are based on sources.

Key words: Classical literature, tradition, innovation, humanity, idea, advice, didactic, artistry, poetic art, verse, talmikh, historical figures, repetition, quote.

ЭТИЧЕСКИЕ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ИДЕИ В МАСНАВИ ОРЗУ УРГАНДЖИ

Аннотация

В данной статье анализируются маснави Орзу Урганджи, одного из поэтов, живших и писавших в XX веке и имевших свой собственный способ передачи мыслей и слов. В ходе исследования особое внимание уделялось идее каждой маснави, были показаны их формальные и поэтические особенности, а также учитывались места, связанные с поэтическим искусством. Внимательно сравниваются идейные гармонии в стихотворениях Орзу Урганджи и Навои. Все мнения основаны на источниках.
Ключевые слова: Классическая литература, традиция, новаторство, человечность, идея, совет, дидактический, артистизм, поэтическое искусство, стих, талмих, исторические личности, повторение, цитата

ORZU URGANJIY MASNAVIYLARIDA AXLOQIY-MA'RIFIY G'OYALAR

Аннотация

Ushbu maqolada XX asrda yashab ijod etgan, o'z qalamiga, o'z so'ziga ega bo'lgan shoirlardan biri Orzu Urganjiyning masnaviylari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida har bir masnaviy g'oyasiga alohida e'tibor berilgan, ularning shakliy va badiiy xususiyatlari ko'rsatilgan, she'riy san'atlar bilan bog'liq o'rinlar ham e'tiborga olingan. Orzu Urganjiy va Navoiy hikmatlaridagi g'oyaviy uyg'unliklar qiyosan solishtirilgan, fikrlar manbalar yordamida asoslangan.

Kalit so'zlar: Masnaviy, ikkilik, mumtoz adabiyot, an'ana, yangilik, novatorlik, insoniylik, g'oya, nasihat, didaktika, badiiyat, she'riy san'atlar, misra, talmih, tarixiy shaxslar, takror, iqtibos.

O'zbek mumtoz adabiyoti o'zining ko'p yillik shakllanish tarixiga ega bo'lib, qanchadan qancha iste'dod egalarining xilma-xil janrlardagi minglab misra ijod namunalari o'z ichiga oladi. Ijodkorlar o'z mahoratlarini ko'rsatish maqsadida iloji boricha turli janrlarda qalam tebratishga harakat qilishgan. Ularning har biri qaysidir janrni o'z maromiga yetkazib, takomilga yetishiga ham hissa qo'shib kelishgan. Xususan, biz tahlilga tortgan Orzu Urganjiy lirikasi ham janriy har xillik bobida o'zidan oldingi ijodkorlardan qolishmaydi. Uning ijodiy merosi g'azal, muxammas, musaddas, muvashshah, qit'a, ruboiy, fard va masnaviy janri namunalaridan iborat. Har qanday janrdagi she'ri ham o'zining badiiyat, qofiya va vazni jihatidan yetarlicha barkamollikka ega bo'lsa-da, biz uning masnaviylarini tadqiq qilishni maqsad qildik.

Modomiki, biror shoirning qaysidir janr borasidagi mahoratiga baho berishga qasd qilinsa, dastlab o'sha janrning paydo bo'lishi va tarixiy ildizlariga nazar solish o'rindir. Aynan "masnaviy" janri borasida adabiyotshunoslikda ko'plab mulohazalar mavjud. "O'zbek klassik she'riyati janrlari" kitobida unga shunday ta'rif beriladi: "...har ikki misrasi alohida-alohida qo'fialanib boradigan (bandi ikki misradan tuziladigan) she'rlar masnaviy- ikkilik deyiladi"[3]. Adabiyotshunos Y.Is'hoqov esa uni "qo'fiyadosh ikki misradan tarkib topgan bayt" [2] deb izohlaydi. Bu janr turkiy she'riyatda Yusuf Xos Hojibning "Qutad'gu bilig" asaridan boshlangan. Asrlar davomida bu janr ixcham fikrlarni ifodalash vositasi sifatida foydalanish bilan birga, epik asarlar uchun ham xoslana bordi. Keyingi davrlarda barcha axloqiy-talimiy, ishqiy-sarguzasht dostonlari masnaviy shaklida yozildi. Murakkab vaziyatlar, fikrlar va voqealar rivojini tasvirlashdagi imkoniyati tufayli mumtoz adabiyotda katta o'rin egalladi. Keyingi davrlarda esa ijodkorlar o'zlarining didaktik xarakterdagi hikmatlarini ham masnaviyda yoza boshladilar. Orzu

Urganjiy ham shunday ijodkorlar qatoriga kiradi. Uning ijodida axloqiy-talimiy g'oyalar yetakchilik qiladi. Bu haqida Madrahim Safarboyev shunday fikr bildirgan: "Agar she'rlarining mundarijasiga e'tibor qaratsak, she'rlarining yarmidan ko'pini odob-axloq masalalariga bag'ishlangan she'rlar, uchdan bir qismini haqiqiy ishq-muhabbatni ulug'lovchi, qolgan qismini ilmu ma'rifat, kasb-hunarni egallashga chaqiruvchi, g'ayri insoniy illatlarni fosh qiluvchi she'rlar tashkil etadi"[1]. Bu fikrning isbotini uning masnaviylarida ham ko'rishimiz mumkin. Alohida hikmat tarzidagi masnaviylaridan tashqari uning "Ilm fazilati" masnaviysi va "Majiddiddin Xavofiy hikoyatiga Orzu Urganjiyning she'riyat libosini kiydirgan masnaviysi" ham mavjud.

Shoirning "Ilm fazilati" masnaviysi ta'limning afzalliklarini ko'rsatish va yoshlikni ilm bilan o'tkazishga da'vatdan iborat. Ilmni ta'riflar ekan, unga "o'tda yonmas, o'g'ri olmas, chirimas, suvga botmas" deya ta'riflaydi. Darhaqiqat, insonning yoshligi umrning eng bebaho lahzalari deya xalq orasida ham, boshqa ijodkorlar asarlarida ham tan olinadi. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida: "Yigitlik umr gulshaning bahoridur va hayot shabistonining nahori"[6],- der ekan, undan unumli foydalanishga targ'ib qiladi va quyidagi ruboiysini ilova qilib o'tadi:

Ahbob, yigitlikni g'animat tutunguz,
O'zni qarilik mehnatidin qo'rqutunguz.
Oyini adovat-u hasaddin o'tunguz,
Har nav'ila o'zni necha kun ovutunguz[6].
Orzu Urganjiyda ham ayni shu g'oyaning latif ifodasini ko'rishimiz mumkin:
Behuda o'tkazma yoshlik chog'ini,
Yuv ko'ngildin jahli g'aflat dog'ini[1].
Darhaqiqat, yil fasllariga qiyos etilsa, yoshlik umrning bahori bo'lib, ayni shu faslda nima ekilsa, kuzda-qarilik chog'ida

ham shuni o'rish ajablanarli hol emas. Masnaviydan kelib chiqadigan mazmun ham umrning eng gullagan paytini ilm yig'ish bilan bezamoqqa chaqirish, desak o'rinni bo'ladi.

Navbatdagi masnaviyda Orzu Urganjiy o'z davrining oqil kishilaridan biri bo'lgan Majiddin Xavofiyning hikoyatini nazmga aylantiradi. Bizdagi manbada bu masnaviyning bir qismigina berib o'tilgan. Biz ana shu parchani tahlilga tortdik. Deyilmishki, bir farzandning otada quyidagi haqlari bor ekan:

Yaxshi ism qo'yilishi.

Tili chiqqach, yaxshi so'z aytilishi.

Odob o'rgatilishi.

Savodli va ilmi qilinishi.

Hunar o'rgatilishi.

Balog'at yoshiga yetgach, uylantirilishi.

Ana shu 6 haq she'riy tarzda kitobxonlar e'tiboriga havola etilgan. Buning barobarida turli maqollardan ham foydalanilgan, masalan: "Onasini ko'rib, qizini ol, qirog'ini ko'rib, bo'zini ol" maqoli yig'itni yaxshi qizga uylantirish borasidagi maslahatlardan joy olgan. Ota avval o'z o'g'li oldidagi qarzarini ado qilsa, o'g'li ham yaxshi yo'lga yuradigan, qobil farzand bo'ladi, degan fikr shoir tomonidan ilgari surilgan. Urganjiy masnaviydarida didaktik g'oyalari yetakchilik qiladi. Bu borada Navoiy hazratlarining g'oyalari bilan uyg'unlikni ko'rishimiz mumkin. Xususan, Navoiyning "Kuchuk birla xo'tukni qancha qilma tarbiya, It bo'lur, dag'i eshak, aslo bo'lmas odamiy" degan hikmatini Orzu Urganjiyda quyidagi ko'rinishda uchratamiz:

Bad asilga necha qil tarbiyat,

Lek o'ylama umid yaxshi xosiyat.

Necha yuvsang, oq bo'lmaydur ko'mir,

Arpadin bug'doy bo'lmas bir umr[1].

Inson o'z ota-onasiga, 7 ajdodiga o'xshashi ilm-fanda genlar haqidagi nazariyalar yordamida isbotlangan, lekin undan oldin dono xalqimizning ongiga singib ulgurgan va tajribalar bilan sinovdan o'tgan. Shoirlar esa bu fikrlarni o'z yo'llari, o'z zakosi ila turli shakllarda o'quvchilarga havola etdilar. Urganjiy baytlaridagi tasvir o'zidan oldingi ijodkorlarga qiyosan olinsa, originalligi bilan ajralub turadi. Ko'mir tabiatan qora ma'dan va uni yuvish qo'lni ham qora qiladi, lekin ko'mir aslo oqarib qolmaydi. Dalaga arpa ekib, bug'doy unishini kutish ham aqldan emas. Bu kabi o'xshatishlar ikki baytli masnaviyning birinchi baytida aytilgan fikrni dalillash maqsadida qo'llangan.

Shoirning keyingi masnaviyi omonatga sadoqat qilmoq fazilatini aks ettiradi. Birovning omonatiga xiyonat qilganlar inson sanalmasligi, elga dushman hisoblanishi, obro'sizlanishga sabab bo'lishi, kishi haqqi o'zgasiga buyurmasligi, ahdidan qaytganlar nomard bo'lishi haqidagi fikrlar masnaviyda quyuq bo'yoqlarda ko'rsatib berilgan. E'tirof etilishi lozim bo'lgan jihat shundaki, ushbu hikmatdagi g'oya bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Bunday abadiy mavzular keyingi masnaviyalarda ham davom etadi. Maslahat haqidagi masnaviyda kishi biror ish qilishdan oldin ota-onasi, do'sti, yor-birodaridan maslahat olishi kerakligi haqida uqtiriladi. Ayniqsa, ota-ona bilan kengashib, ularning roziligi bilan qilingan ish barakali bo'lishi aytiladi.

Masnaviy so'ngida shoir badiiy mahoratini ishga solib, quyidagi qiyosni qistirib o'tadi:

Qaysi ishni qilmoqqa qilsang jadal,

Maslahat birla unga qilgil amal.

Maslahat birla bichilgan har libos,

Tor bo'lmas egninga kiysang xalos.

Haqiqatan ham, ko'p kishi bir kishidan afzal fikrlaydi. Libos ham birgalikda, bamaslahat bichilsa, egasiga torlik qilmaydi, noqulayliklardan xalos etadi, tanaga rohat bag'ishlaydi. Bu kabi dolzarb mavzulardan yana biri- ichkilikbozlik. Shoirning shu mavzudagi masnaviyida kuchli tanqidiy ruhni ko'ramiz:

Ichkilikdan mast bo'lib yotsa yigit,

Sen ulardan ibrat ol, pandim eshit.

Yoshman deb beaqlik qilmagil,

Nafsi shayton ishni ko'zga ilmagil.

Beaql johil yigitlar bordur,

Beaqlga beaqlar yordur.

Darhaqiqat, bir-biriga o'xshash odamlar do'st bo'ladilar, ko'pincha. Ichkilikbozning do'sti ham aroqxo'r bo'lishi ehtimolga juda yaqin bir hol. Yoshlikning g'animat kunlarini kayf-safoga sarflamaslik, mehnat ila topilgan pulni oilaga xarjlash eng maqbul yo'l ekanligi Urganjiy tomonidan e'tirof etilgan.

So'nggi masnaviy munojot ruhida yozilgan. Tadvin(devon tuzish) qoidalariga ko'ra devon eng avval hamd va na't(shuningdek, munojot) ruhida g'azallardan boshlanadi. Keyin esa boshqa janrlardagi asarlar ham davom ettiriladi. Ushbu masnaviyning so'nggi harfi "alif" ekanini hisobga olsak, uni devon boshidan o'rin olgan deya taxmin qilishimiz mumkin. Masnaviy davomida Urganjiy Allohni turli ism va sifatleri bilan eslaydi, qilingan gunohlari uchun Undan afv so'raydi. Masnaviyning ilk baytiyoq fikrlarimizni dalillashi mumkin:

Ey Xudoyo! Osiy qulman, qil madad,

Ismi zoting "Qul huallohu ahad"[1]

Allohga murojaat bilan boshlangan bayt "Qur'oni Karim"ning "Ixlos" surasi 1-oyati bilan davom etadi. Bu o'rinda iqtibos san'ati namunasini ko'rishimiz mumkin. Oyatda Allohning yagonaligi aytilgan. Bunday ta'riflar masnaviy davomida yana bir necha o'rinlarda uchraydi. Lekin masnaviyning asosiy g'oyasi gunohkor bo'lmaslik, tavba qilish kabi insoniy g'oyalarni qamrab oladi. Xususan, ushbu masnaviy quyidagicha yakunlanadi:

Mag'firat daryosiga g'arqob qil

Vaslingga yetkur, yuzim mahtob qil.

Orzu qilgum visoling bog'ini,

Solmog'il manga judolig' dog'ini [1].

Odamsot xatkor qilib yaratilgan, lekin qilgan ayblari uchun tavba qilib, yaxshi inson sifatida jamiyatga o'z hissasini qo'shib yashash chik insoniylik belgisidir.

Yuqorida tahlilga tortganimiz Orzu Urganjiy masnaviydarida, asosan, axloqiy-ma'rifiy g'oyalari ustunlik qiladi. Uning har baytida atrofidagi illatlarga befarq qaramaslik, ogohlikka da'vat ruhi sezilib turadi. Badiiy jihatdan diqqatga sazovor asarlarida u novatorlik yordamida o'xshatishlarni istifoda etadi. Orzu Urganjiy masnaviydari yosh avlod tarbiyasi uchun foydali manba ekanligiga shubhamiz yo'q.

ADABIYOTLAR

1. Orzu. Hikmatlar gulistoni. —Toshkent: "Kamalak", 2015.
2. Y.Is'hoqov. So'z san'ati so'zligi.—Toshkent:O'zbekiston, 2014.
3. O.Nosirov va boshqalar. O'zbek klassik she'riyati janrlari. —Toshkent: "O'qituvchi", 1979.
4. T. Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. — Toshkent: O'zbekiston, 2002.
5. To'xta Boboyev. She'r ilmi ta'limi. —Toshkent: «O'qituvchi», 1996.
6. A.Navoiy. Mahbub ul-qulub. — Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018.

Bekzod IBRAGIMOV,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti
E-mail: bekzod_jurnalist@mail.ru

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori Sh. Hayitov taqrizi asosida.

THE FOUNDER OF THE PARABLE GENRE IN THE 20TH CENTURY

Annotation

The article talks about parables, which are an important aspect of the work of Mashriq Yunusov (Elbek), a great representative of modern literature. In particular, the parables of the poet are compared with the parables of the Eastern and Western literature and studied comparatively. Similarities and differences with parable writers such as Alisher Navoi, Gulkhani, Lafontaine, I.A. Krylov are revealed.

Key words: Elbek, modern literature, parable genre, Alisher Navoi, Fitrat, Krylov, folklore, wolf, sheep, symbolic expression.

ОСНОВОПОЛОЖНИК ЖАНРА ПРИТЧИ В 20 ВЕКЕ

Аннотация

В статье говорится о притчах, которые являются важным аспектом творчества Машрика Юнусова (Эльбека) – крупного представителя современной литературы. В частности, притчи поэта сопоставляются с притчами восточной и западной литературы и сравнительно изучаются. Выявляются сходства и различия с такими писателями-притчами, как Алишер Навои, Гулхани, Лафонтен, И.А. Крылов.

Ключевые слова: Эльбек, современная литература, жанр притчи, Алишер Навои, Фитрат, Крылов, фольклор, волк, овца, символическое выражение.

XX ASR MASALCHILIGI ASOSCHISI

Аннотация

Maqolada jadid adabiyotining yirik vakili Mashriq Yunusov (Elbek) ijodining muhim bir qirrasini bo'lgan masalchiligi borasida so'z boradi. Xususan, shoirning masallari Sharq va G'arb adabiyotidagi masallar bilan solishtirilib, qiyosiy o'rganilgan. Alisher Navoiy, Gulxaniy, Lafonten, I.A. Krilov kabi masalchilar bilan o'xshash va farqli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Elbek, jadid adabiyoti, masal janri, Alisher Navoiy, Fitrat, Krilov, xalq og'zaki ijodi, bo'ri, qo'y, ramziy ifoda.

Kirish. Bugun jadid davri adabiyotini, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Zero, davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, "Ma'rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi tabiiy".[8] O'zbek jadid adabiyotidagi shakliy-uslubiy o'zgarishlar haqida gap ketar ekan, bu davrda janrlar ko'laminin kengaygani, shoir va yozuvchilar dunyo adabiyoti bilan kengroq tanishib, o'zlari ham dunyoga bo'ylashishga zamin yaratganini qayd etish lozim. Zotan, Abdulla Qodiriy ilk o'zbek zamonaviy romanchiligiga asos solgan bo'lsa, Mahmudxo'ja Behbudiy drama janrining yuzaga kelishi va rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Shu ma'noda, Elbek XX asr boshlarida anchayin sustlashib, tarixiy ildizlaridan uzilayotgan masal janriga qo'l urdi va uni yangicha yo'nalishda taraqqiy ettirishga harakat qildi. Abdurahmon Sa'diy ta'biri bilan aytganda, keyingi davr o'zbek adabiyotida "masalchilikni Elbek boshladi. Tarjima yo'li bilan emas, balki masalchilikni tug'dirish yo'lini tutdi. Hali bu yo'lda undan boshqa kishi ko'rinnagan"[12].

O'z davrining yetuk adabiyotshunosi sanalgan Fitrat masal janri haqida voqealar ko'proq hayvonlar orasida tasvirlanishi, o'quvchilarga qanday bo'lsa-da, bir ibrat berish tiligi bilan yozilishini aytib o'tadi. "Bizning adabiyotimizda Navoiyning forsiydan ko'chirgani "Lison ut-tayr" kitobi kattakon bir masal bo'lg'oni kabi Guxaniy shoirning "Zarbulmasal"ida bir masal, zamonamizda esa masalchilik yo'lida Elbekning oncha xizmatlari bo'lib turadir".[4] Elbekni shunday e'tirof etgan Fitrat shu asarida uning "Ikki tulki" masalini misol tariqasida keltiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Elbek masalchilik bilan jiddiy shug'ullangan. Dunyo adabiyotidagi shu janrdagi sara asarlarni tarjima qilgan, o'rgangan, shu bilan birga, Sharq falsafasini, xalq og'zaki ijodini o'zaro uyg'unlashtira olgan. Elbek 1921, 1923 yillarda chop ettirgan "Armug'on" masallar to'plamiga 18 ta masal kiritilgan. To'plamning ikkinchi nashri jiddiy qayta ishlangan va badiiylik nuqtai nazaridan ancha

pishtilgan. Elbek masallari uning keyingi yillarda chop etilgan to'plamlariga ham kiritilgan. "Momoguldirak" to'plami, Haydarali Uzoqov tomonidan nashrga tayyorlangan "Tanlangan asarlar"ida ham bir qator masallari o'rin olgan.

Shuni ham qayd etish kerakki, Mashriq asarlarida xalq og'zaki ijodining turli motivlari o'z aksini topadi. Ashurali Zohiriy aytganidek, "...shoir Elbek xalq mulki – og'iz adabiyotini xalqdan olish va xalqqa qaytadan yetkazishda el tilining tushunarli ta'sirlaridan foydalangan, el bolalar adabiyotida masalchilikni yaratgan katta san'atkor"[3] edi. Ammo Elbek masallari har doim ham xolis va haqqoniy o'rganilmagan. Uni to'g'ri tushunmasdan, saviyasi pastlikda ayblagan, yozuvchining pozitsiyasi aniq emas, deya malomat qilganlar ham bo'lgan[9].

Tadqiqot metodologiyasi. biografik, sotsiologik, qiyosiy-tarixiy.

Tahlil va natijalar. Elbek masallarni bolalar uchun yozgan bo'lsa-da, unda chuqur ijtimoiy muammolar, shoirning dard-alamlari yashirin ramzlar vositasida o'z aksini topadi. Shoir o'zining "Ot ila odam", "Qaysi biri bo'ri?", "Sichqonxonning qiz uzatishi", "Olaqarg'a bilan qurbaqa", "Ikki tulki", "Kampirning tovuqlari", "Fil va laycha" kabi masal va ertak-masallari orqali nozik kulgu va yumor vositasida zamonasining dolzarb muammolarin ochib bera olgan[3].

Masalan, "Olaqarg'a bilan qurbaqa" masalida olaqarg'a qo'lga tushib, yemakka aylangan qurbaqaning hiyla bilan undan qutulib qolishi tasvirlangan. Ya'ni qurbaqa olaqarg'ani ko'kka ko'tarib maqtab, uning tovushining dunyoda tengi yo'qligi va bir sayrab bersa, maza qilib tinglasa, armonsiz ketishini aytib, qarg'a sayrayotgan mahal qochib qoladi. Shu kabi motivlar o'zbek va boshqa xalqlar ertaklarida ko'p uchraydi. Bu yerda aynan olaqarg'aning tanlanishi sababi esa uning ovozinin o'ta yoqimsizligi va yomonlik xabarchisi ekanidadir. Qarg'a qanchalik xunuk va yoqimsiz bo'lmasin, maqtovg'a uchib, o'zining ovozinin tengi yo'q ekaniga ishonadi va sayrashga tushadi. Oqibatda o'ljani qo'ldan chiqaradi.

Shuningdek, "Sichqonxonning qiz uzatishi" ertak-masalasi ham xalq og'zaki ijodidan olingan ertak asosida juda yaxshi ifoda etilgan. Masal ritmi, qofiyasi jihatidan mukammal bo'lmasa-da, shoir asl mazmun-mohiyatni bolalar uchun tushunarli tarzda go'zal ifoda etgan. Sichqonxonning qiziga kuyov izlab, dunyo kezib, oxiri o'z qavmidan munosib nomzod topishida "Teng tengi bilan", "Peshonaga yozilganidan qutulib bo'lmaydi" kabi naql va xalq maqollari mujassam.

"Ot ila odam" masalida ham e'tiborni tortadigan jihatlar bisyor. Unda o'z yaylovida toza o'tlardan yeb, tiniq buloqlar suvin ichib, rohat-farog'atda, eng muhimi, erkinlikda yashab kelayotgan ot bir kuni nogoh yaylovida bir ho'kizning o'tlab yurganini ko'rib qoladi. Bundan jahli chiqib, uni haydab yuborish uchun odamdan yordam so'raydi. Odam esa piyoda uzoqqa borolmasligini bahona qilib, otni no'xtalab, minib oladi. Ot maqsadiga erishadi. Ho'kiz yaylovdan qutuladi. Ammo uning ustiga chiqib, jilovini qo'lga olgan odam otni ozod qilishni xayoliga ham keltirmaydi. Asl vaziyatni, odamning maqsadini anglab qolgan otning yulvorishlari bekor ketadi:

...Otning bunday yalinishlarin ko'zga ilmay,

Uning shunday holig'a hech rahm qilmay,

Qamchi bilan aylantirib to'rt-besh urdi:

Ho'kiz bilan birga qo'shib bog'lab qo'ydi...[3]

Shoir izohda "Buning asli xalq ertaklaridan olinmishdir", degan bo'lsa-da, unda o'sha zamon siyosiy tuzumi yaqqol akslanadi. Masal yozilgan vaqtda, ya'ni 1921 yili Chor Rossiyasining mustamlaka siyosati mustahkamlanib, xalq masaldagi yordam so'rab qo'lga tushgan ot kabi "qoziqqa bog'lagan" – erki va huquqlaridan mahrum etilgan palla edi. Rossiya va Buyuk Britaniyaning O'rta Osiyo uchun kurashi hammamizga ma'lum. Ularning hech biri yordam qo'lini cho'zganda samimiyat bilan ittifoq tuzish uchun emas, o'ziga bo'ysundirish va yo'rig'iga yurgizish uchun harakat qilgan. Shu jumladan, ruslar bosqini ham o'sha davrda hashpo'shlanib, ayrim tarixchilar tomonidan agar Rossiya bo'lmaganda, O'rta Osiyo Angliyaga qaram bo'lib qolardi, Rosiya bizni boshqa bir davlat bosqinidan qutqarib qoldi, degan qarashlar bilan tarixni o'zgacha talqin etishga urinilgan. O'shanday qaltis vaziyatda Elbek ushbu masali bilan xalqning ko'zini ochishni, mustamlaka sababi va oqibatini tushuntirishni maqsad qilgan bo'lsa ne ajab.

Ayni shunday mustamlaka siyosatining achchiq oqibatlari "Qaysi biri bo'ri?!" masalida yanada aniqroq ochib berilgan. Bo'ri qo'lga tushgan qo'y o'zining o'lishini bilib, g'amga botib turganda bir kishi shovqin solib kelib, bo'rini quvadi va qo'yni undan xalos etadi. Bechora qo'yning quvonchi ichiga sig'masdan "sakradi, suyundi, shodlandi". Ammo...

Ul kishi ham qo'yni uyiga keltirib

Pichoq bilan qo'ydi uni tez so'yib.

Ana, fojia qayerda? Bir zolimning qo'lidan xalos bo'lgan qo'y "xaloskori"ning qo'lida o'lim topadi. Joni chiqar mahal tipirchilar ekan, shunday deydi:

"...Ey kishi,

Bo'rini yo, aytgil, endi kim vahshiy?

Qutqarding sen meni bo'ri ilgidan,

Hamda qo'rqinch shu o'limning vahmidan.

Eng so'ng o'zing bo'ridan-da o'zdiriding,

Ko'rdim, endi chin bo'ri ham sen bo'lding"[3].

Yuqorida aytganimizdek, qattol mustamlaka tuzumini oqlash uchun to'qib chiqarilgan turli vaj-karsonlar, tarixni buzib ko'rsatishga urinishlarga qarshi javob tarzida bitilgan bu masal o'z davri uchun g'oyatda kuyunib yozilgan, shu bilan birga, katta yurak bilan, yuksak jasorat va isyon o'laroq bitilgan desak, xato bo'lmaydi.

Elbek masallarini kuzatar ekanmiz, nafaqat, xalq og'zaki ijodi, Sharq mumtoz adabiyoti, balki rus va Yevropa adabiyoti ta'siri ham yaqqol seziladi. Jumladan, Karel Chapekda qo'ylar tilidan aytilgan ajoyib masal bor: "So'yishsa so'yaverishsin, bo'ri daxl qilmasa bo'lgani"[6]. Yoki Krilovning "Qo'ylar va itlar" masalida qo'ylarni bo'rilardan asrash uchun itlar sonini oshirishadi. Natijada itlar shunchalik ko'payib ketadiki, ularni boqish uchun qo'ylarni bir-bir so'yishga to'g'ri keladi. Nihoyat masal so'ngida "Bor-yo'g'i besh olti qo'y qolgan edi – Ularni ham itlar yeb bitirishdi"[7], deya yakunlanadi. Yoki Krilovning

"Bo'ri va cho'ponlar" masalida bir bo'ri qo'ton yonidan o'tib ketayotganda cho'ponlarning eng semiz qo'chqorni bemalol bo'g'zlayotganiga ko'zi tushadi va o'zicha shunday deydi:

"Agar bu ishini men qilganimda –

Ko'tarar edingiz qanchalik shov-shuv"[7].

Bulardan tashqari, Elbek masallarini yaratishda Navoiy, Gulxaniy kabi ijodkorlar masallaridan, xalq og'zaki namunalaridan ilhomlanadi. Buni zukko o'quvchi bir qarashdayoq ilg'ay oladi. Ammo shoirning o'z uslubi, voqeani o'quvchiga sodda va tushunarli, lo'nda qilib yetkazishi masallarni qiziqarliroq va ta'sirliroq qiladi. An'anaviy Sharq masalchiligidan farqli ravishda alohida "qissadan hissa" chiqarib, nasihat qilmaydi. Voqealar yakuni orqali masalning asosiy sharti bo'lgan "ibrat" kelib chiqadi.

Millat va milliyat birligi g'oyalari Elbek she'riyatida asosiy o'rin tutadi. Garchi uning aksariyat ijod namunalari bolalar uchun yozilgan bo'lsa-da, sodda va oddiy til bilan ona Turkiston birligini, milliy o'zligimiz, qadim ildizlarimiz qayerlarga borib taqalishini tushuntiradi. Goh masal, goh kichik parchalar ko'rinishida o'z g'oyalari o'quvchiga anglatishga urinadi. Shoir "Ishtirokiyun" gazetasi 1920 yil 21 mart sonida bosilgan "Til" maqolasida Turkistondagi turklar o'z tilidan ayrilayozg'onini aytib, uni shunday izohlaydi: "Bizning Turon o'lkasida yetishgan turk bolalari esa o'zlarining nuqul turk ekanlarin esdan chiqordilar ham har bir turk yozuvchilari o'zga tilda yozib, o'zga tilni maqtab onga yahshilik eta boshladilar". O'zbek tili jonkuyari bo'lgan Mashriq millatning birligi til bilan ekanini yaxshi anglaydi va uni boyitish yo'lida bor kuch-g'ayratini ayamaydi. Xususan, shoirning "Turkiston" masali millatlar birligi va ularning bo'linish oqibatlarini o'zida aks ettiradi. Unda "Turkiston bobo"ning bolalarini yoniga chorlashi va ularga nasihat qilishi voqeviy tarzda ko'rsatiladi. Bobo Turkiston o'lmoqda. O'zbek, qozoq, turkman, qirg'iz kabi bolalari esa o'rtada mol talashmoqda. Bobo ularga murojaat qilib, talashmaslikni, hammasiga o'z ulushini, enchisini berganini aytadi.

Biroq qaysi bolasi

Bu enchiga ko'nagan,

Bir-biri-la tortishib,

Otasig'o yig'lag'on.

Otasi Turkiston esa ularga qarab achchiq kuladi. "Har kim tirishchoq bo'lsa, O'zi topar molini; Yalqov o'g'illarimning Kimlar tinglar zorini?", deb afsus chekadi va o'zini bir chetga otib, jim bo'ladi. Bu masal bilan Elbek 1924 yildagi hududiy bo'linishga tayyorgarlik ko'rilayotgani sezgan holda, bu yaxshi oqibatlarga olib kelmasligini bashorat qilgandek bo'ladi.

Shoir masallari satirik ruhda va she'riy shaklda yozilgan bo'lib, ularda xalq og'zaki ijodidagi hayvon obrazlari stilizatsiyasi an'anaviy usulda amalga oshirilgan hamda muayyan estetik vazifani bajarib, ma'lum bir g'oyaviy maqsadni ochishga xizmat qilgan. Elbek masallarida mifologik obrazlar stilizatsiyasi ham kuzatiladi[1].

Masal-bu allegorik janr, shuning uchun axloqiy va ijtimoiy muammolar fantastik belgilar, ko'pincha hayvonlar to'g'risidagi hikoyalar orqali bayon etiladi[5]. "Imom bilan qo'ychiboy" masalida ham davrning illatlaridan biri satirik ruhda ifoda qilinadi. Vafodor iti o'lgan cho'pon imomning oldiga o'likni kafanlab ko'mishda yordam so'rab keladi. Tabiiyki, imom bundan jahli chiqib, rozi bo'lmaydi. Ammo boyning pulini ko'rgach, qanday qilib oldiga tushib yo'rg'alaganinin sezmay qoladi. "O'zim borib uni kafanlay qolay, Ozroqqina to'xtang, tahorat olay..." deya qo'shib ham qo'yadi. Bu bir tomondan o'shsha davrdagi soxta imomlarga nisbatan tana bo'lsa, ikkinchi tomondan, kishining nafsi oldida o'zligini ko'rsatmoqchi bo'lgan.

Xulosa va takliflar. Bir so'z bilan aytganda, Elbek ijodida masallar alohida o'rin tutib, ularni keng tadqiq etish, yosh avlodga o'rgatish yaxshi samara beradi. Elbek dastlab "Chig'atoy gurang" tashkilotida, so'ng "Bilim" jamiyatida xalq og'zaki ijodini chuqur tadqiq etgani va folklor namunalari to'plaganining uning ijodiga sezilarli ta'sir qilgan va zamonaviy masal janrining taraqqiy etishiga hissa qo'sha olgan. Bu borada alohida tadqiqotlar qilish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Amanov U. XX asr boshlarida o'zbek folklorining o'rganilishi tarixi (abdurauf fitrat, g'ozi olim yunusov va elbek faoliyati misolida). filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiyasi avtoreferati. T. 2018.
2. Bobomurodova Sh. Elbekning tilshunoslik merosi. (monografiya) – Toshkent. Nodirabegim. – 2020.
3. Elbek. Tanlangan asarlar. Toshkent. Sharq. – 1999.
4. Fitrat. Tanlangan asarlar. IV jild. Toshkent. “Ma’naviyat” 2006.
5. G'aniev, F. Masal janri tarixi va uning adabiyotshunoslikdagi o'rni. Til, adabiyot, tarjima, adabiy tanqidchilik xalqaro ilmiy forumi: zamonaviy yondashuvlar va istiqbollarmavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Buxoro. – 2021.
6. <https://ziyouz.com/portal-haqida/xarita/jahon-nasri-onlayn-antologiyasi/karel-chapek-1890-1938-chexiya/karel-chapek-masallar>
7. Krilov.I.A. Masallar. Toshkent. Adabiyot va san'at. – 1980.
8. Mirziyoyev Sh. <https://president.uz/uz/lists/view/6941>
9. Qobulov N. Elbek. Toshkent. Adabiyot va san'at. – 1998.
10. Qosimov B. “Milliy uyg'onish. Jasorat, ma'rifat, fidoyilik”. – Toshkent. Ma'naviyat. – 2002.
11. Qosimov B. va boshqalar. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Toshkent. Ma'naviyat. – 2004.
12. Uzoqov H. Erk yo'lida erksiz ketgan fidoyi. // Elbek. Tanlangan asarlar. Toshkent. Sharq. – 1999.

Mukaddas ISRAIL,

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti xalqaro jurnalistika fakulteti professori, f.f.n

E-mail: israil19mukaddas@gmail.com

O‘zDJTU dotsenti, PhD S. Shamaqsudova taqrizi asosida

SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS NEWSPAPER AND JOURNALISTIC STYLE DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE OF UZBEKISTAN

Annotation

As you know, standard media in the newspaper language have a complex and dynamic nature. However, they are based on clear standards. These standards are especially evident in speech clichés. Standard sentences are standardized phrases that are often used in certain situations. Their use within the framework of the newspaper and journalistic style contributes to the rapid and accurate transmission of the content of the material. In this article, based on a sociolinguistic approach, a discursive analysis of the main factors that influenced the modern newspaper and journalistic style during the years of independence is made, based on factual material collected from texts related to the newspaper and journalistic style, an attempt is made to show the changes that occurred in our language after independence.

Key words: Newspaper language, newspaper text, newspaper and journalistic style, state language, discursive analysis, expressive means, spelling rules, Latin alphabet, sociolinguistic analysis, Uzbek language standards.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГАЗЕТНО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО СТИЛЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

Как известно, в газетном языке стандартные средства имеют сложную и динамичную природу. Тем не менее, они основаны на четких стандартах. Эти стандарты особенно проявляются в речевых клише. Стандартные предложения – стандартизированные фразы, которые часто используются в определенных ситуациях. Их применение в рамках газетно-публицистического стиля способствует быстрой и точной передаче содержания материала. В данной статье на основе социолингвистического подхода сделан дискурсивный анализ основных факторов, повлиявших на современный газетно-публицистический стиль в годы независимости, на основе фактического материала, собранного из текстов, относящихся к газетно-публицистическому стилю, сделана попытка показать изменения, произошедшие в нашем языке после обретения независимости.

Ключевые слова: Язык газеты, газетный текст, газетно-публицистический стиль, государственный язык, дискурсивный анализ, выразительные средства, правила правописания, латинский алфавит, социолингвистический анализ, стандарты узбекского языка.

O‘ZBEKISTONDA MUSTAQILLIK YILLARIDA GAZETA-PUBLITSISTIK USLUBINING SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

Annotatsiya

Ma‘lumki, gazeta tilida standart vositalar o‘zining murakkab va dinamik tabiatiga ega. Shunga qaramay ular aniq standartlarga asoslangan. Bu standartlar, ayniqsa, qolip jumlarlar orqali namoyon bo‘ladi. Standart jumlarlar – bu muayyan vaziyatlarda ko‘p qo‘llaniladigan, standartlashgan iboralardir. Gazeta-publitsistik uslubi doirasida ularning qo‘llanilishi materialning mazmunini tez va aniq yetkazishga yordam beradi. Mazkur maqolada sotsiolingvistik yondashuv asosida mustaqillik yillarida zamonaviy gazeta-publitsistik uslubga ta‘sir etgan asosiy omillarni diskursiv tahlilga tortilgan bo‘lib, gazeta-publitsistik uslubiga oid matnlardan yig‘ilgan faktik materiallarga asoslangan holda mustaqillikdan keyin tilimizda ro‘y bergan o‘zgarisharni ko‘rsatishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: Gazeta tili, gazeta matni, gazeta-publitsistik uslubi, davlat tili, diskursiv tahlil, ekspressiv vositalar, imlo qoidalari, lotin alifbosi, sotsiolingvistik tahlil, o‘zbek tili standartlari.

Kirish. O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin, o‘zbek tilining rivojlanishida bir qator muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Bu o‘zgarishlar tilning turli jihatlarini qamrab olgan bo‘lib, ularni quyidagi asosiy yo‘nalishlarga ajratish mumkin:

1989-yilda o‘zbek tili O‘zbekistonning davlat tili sifatida tan olindi. Bu holat tilning maqomini ko‘tarish va uning davlat idoralarida qo‘llanilishini kengaytirishga turtki bo‘ldi.

– 1993-yilda O‘zbekiston lotin alifbosiga o‘tish qarorini qabul qildi. Bu qadam o‘zbek tilining boshqa jahon tillari bilan integratsiyasini oshirish va kompyuterlashtirish jarayonlarini soddalashtirish maqsadida amalga oshirildi.

– Mustaqillikdan keyin OAVda yangi janrlar, mavzular va uslublar paydo bo‘ldi, bu esa, tilning boyishiga olib keldi.

Davlat tomonidan o‘zbek tilining standartlarini belgilash va unifikatsiya qilishga urinishlar amalga oshirildi. Bu jarayonda yangi so‘zlarning qabul qilinishi, imlo qoidalarning takomillashtirilishi kabi tadbirlar qo‘lga olindi.

O‘zbek tilida milliy va madaniy qadriyatlarini saqlab qolish va ularni rivojlantirishga katta urg‘u berildi. Bu jarayon milliy qadriyatlarini mustahkamlashda muhim rol o‘ynadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Tilning sotsiolingvistik tadqiqiga qaratilgan nazariyalar Boduen de Kurtene, Y. D. Polivanov, Y. P. Yakubinskiy, V. M. Jirmunskiy, B. A. Larin, O. Shor, M. V. Sergiyevskiy, A. M. Selishev, V. V. Vinogradov, T. G. Vinokur, fransiyalik F. Bryuno, A. Meye, P. Lafarg, M. Koen, B. Gavranek, A. Matezius, J. Vandriyes va o‘zbek tilshunosligida R. Dungurov, E. Begmatov [3], B. Urinboyev [11], A. Nurmonov, Yo. Tojiyev, N. Maxmudov [5], Sh. Iskandarova [4], M. Saidxonov [9], A. Omonturdiyev [7], A. M. Bushuy [1], Q. Rasulov, M. Kahhorov, S. Mo‘minov, G‘. X. Rahimov [8], O. D. Nosirova [6], Y. Abdullayev [1], M. Y. Xojiyeva [10] kabi olimlarning tadqiqotlarida atroflicha yoritilgan.

Tadqiqot metodoliyasi. Maqolada o‘zbek media tilining shakllanish, rivojlanish va hozirgi holatini sotsiolingvistik nuqtayi nazaridan komponent, kontekstual, diaxronik va sinxronik, tasviriy-mazmuniy talqin va tahlil kabi an‘anaviy usullar orqali hamda sotsiolingvistik metodlar – maydonli surish tekshiruvlari, anketalash metodlaridan foydalangan holda tahlil etildi.

Tahlil va natijalar. Tilda biror so‘zning paydo bo‘lishi yoki tildan chiqib ketishi u mansub bo‘lgan jamiyatdagi

o'zgarishlarga bog'liqligini ta'kidlagan holda, tilimizga yangi tushunchalarning kirib kelishining nazorati til siyosati bilan hodisa ekanligini mustaqillikning ilk yillaridan ko'rishimiz mumkin. OAV orqali o'zlashgan so'zlarni yangi tushunchalar bilan o'zbekchalashtirildi. Masalan, "televizor" – "oynai jahon"; "gazeta" – "ro'znom"; "samolyot" – "tayyora"; "aeroport" – "tayyorogoh" kabilar shular jumlasidandir: "OYNAI JAHON'DA KO'RING!" "... oynai jahonda ko'rinish bermoqda"; "Oynai jahonda ham kir yuvish kukuni targ'ibotida "Mukammal tabassum bo'lsa, murakkab dog'lar bilinmaydi", degan jumla juda uzoq aylandi" [22]; "Ro'znomamizning o'tgan yil 5-dekabr sonida yuqoridagi sarlavha ostida maqola chop etilgan bo'lib, unda Beruniy rayonidagi qo'ylarni bo'rdoqiga bo'kish va qorako'lcha olish kompleksi qurilishi cho'zilib ketayotgani, shuningdek ozuqa bazasini mustahkamlash uchun sug'oriladigan maydonlar ajratilmayotgani tanqid qilingan edi" ("O'zbekiston ovozi". 4.01.1992) va h.k.

Hozirda ushbu tushunchalar ma'naviyatimizdagi asosiy tushunchalardan biriga aylandi hamda "Ozodlik"; "Milliy o'zlik" tushunchalar bilan birga qo'llaniladi: "Milliy o'zlikni anglash orqali, xalqimiz mustaqillikni qo'lga kiritdi, uning bebaho ne'mat ekanligini angladi"; "Bugun O'zbekistonda ilgari sodir bo'lmagan voqealar amalga oshmoqda, chuqur o'zgarishlar bizning hayotimizga ham shiddat bilan kirib kelmoqda"; "Bugun biz ozod va obod, osoyishta va mustaqil vatanda yashamoqdamiz".

"Demokratik qadriyatlarini qaror toptirish, mustaqillikni mustahkamlash va saqlash, mamlakatda tinchlik va osoyishtalik, hududiy yaxlitlik va barqarorlikni ta'minlash..." ("O'zbekiston Ovozi". 18.11.1995) va h.k.

Shuning bilan birga, gazeta matnida "mustaqillik"; "hurlik"; "ozodlik"; "taraqqiyot"; "poydevor"; "istiqlol"; "oriyat"; "sadoqat"; "osoyishtalik", "totuvlik" kabi leksemalar paydo bo'ldi va ularning voqelanishi faollashdi. Masalan:

"O'zbekistonning kelajagi yaxshilik poydevoriga qurilmog'i shart. Chunki faqat yaxshilik bo'qiy yashaydi" va h.k. "Istiqlol – qulf, intizom uning kalitidir! Biz intizom deganda militsiyaning kaltagi, kazo-kazolarning do'q-po'pisalari, ochik eshiklarning yopilishini nazarda tutmaymiz. Intizom insonning insonga, el-yurtga, qonunlarga, mas'uliyatga, tarix va davr oldidagi burchga, majburiyatga hurmatidir". "O'zbekiston xalqlar o'rtasida birdamlik, demokratiya va hamkorlik ishiga yanada kattaroq hissa qo'shishiga aminmiz".

Shuningdek, o'zbek tilida qo'llana boshlagan "global geosiyosiy"; "chuqur transformatsiya"; "o'tkir muammolar" ruscha "globalnaya geopolitika"; "glubokaya transformatsiya"; "ostraya problema" kabi tushunchalar o'zbek tilida kalka hisoblanadi. Masalan, "Hech bir mamlakat bu kabi o'tkir muammolarni yakka holda hal eta olmaydi"; "... global geosiyosiy va iqtisodiy muammolar avj olayotgan"; "Dunyo tartibotida chuqur transformatsiya jarayonlari kechmoqda" va h.k.

Gazeta matnida siyosiy-ijtimoiy leksikaga yangi tushunchalarning kirib kelishi o'zbek tilini boyitishga xizmat qildi. O'zbekiston mustaqilligidan keyin "mahalla" instituti mamlakatning ijtimoiy va madaniy hayotida muhim o'rinni egalladi. "Mahalla" aslida mahalliy aholining an'anaviy jamoa birligi bo'lib, o'zaro yordam va hamkorlikning asosiy manbai hisoblanadi.

Mustaqillik sharofati bilan mahalla instituti tashkil qilinishida "mahalla" so'zi turli mazmun kasb eta boshladi: "mahalla posboni"; "mahalla tizimi"; "mahalla raisi"; "Mahalla xodimlari"; "mahalla futbol yetakchisi"; "mahalla byudjeti"; "mahalla instituti"; "Obod mahalla"; "Mahalla yettligi" kabilar shular jumlasidandir. Umuman olganda, "mahalla" O'zbekistonda mustaqillikka erishgan yillarda ham jamiyatning asosiy tayanchi bo'lib, davlatning ijtimoiy siyosatini amalga oshirishda muhim rol o'ynaganini 2003-yilining "Obod mahalla yili" deb e'lon qilinishida ko'rishimiz mumkin. "2003-yil "Obod mahalla yili" deb e'lon qilindi". ("Xalq so'zi". 18.12.2002).

Gazeta matniga murojaat qilamiz: "Mahalla instituti shuningdek, keksalarga g'amxo'rlik qilish, kam ta'minlangan oilalarga yordam berish, shuningdek, o'smirlar va yoshlar o'rtasida turli ijtimoiy muammolarning oldini olishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ham faol ishtirok etmoqda"; "Prezidentimizning "Mahallalar – davlatimizning eng

katta zamini" deb ta'kidlaganlari ham bejizga emas. Chunki mahallalar tom ma'noda xalqning dardini yengil qiluvchi, ularning ishonchli makoniga aylanoqda"; "Mahalla institutining jamiyatimiz ijtimoiy-ma'naviy hayotida tutgan o'rini hisobga olib, soha xodimlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida 22-mart – "Mahalla tizimi xodimlari kuni" deb e'lon qilindi"; "... mahalla "yettligi" faoliyatini yo'lga qo'yish bo'yicha o'tkazilgan yig'ilishda bir qator vazifalar belgilangan edi"; "... mahalla yettligi" qo'yan masalalarga yechim topishi, moliyaviy manbalarini hal qilib berishi alohida qayd etildi"; "Obod va xavfsiz mahalla" tamoyilining to'laqonli va samarali joriy etilishida amalga oshirilgan ishlar..."; "Farmonga muvofiq, murojaatlar bilan ishlash, aholi muammolarini aniqlash va hal etish bo'yicha "mahalla – sektor – Xalq qabulxonasi – mahalla" prinsipi asosida hamkorlik tizimi joriy qilinib, quyidagilar mazkur tizimning asosiy yo'nalishlari etib belgilandi" [20]; "Yangi O'zbekiston". 19.01.2022 [23]; "Xalq so'zi". 04.04.2019).

O'zbek gazeta tilidagi o'zlashmalar o'ziga xos xususiyatga ega. Mustaqillikdan keyin fan va texnologiyaning rivojlanishi, siyosiy va ijtimoiy tizimdagi o'zgarishlar o'zbek tilini yangi o'zlashmalar boyishiga sabab bo'ldi. Darhaqiqat, tilga o'zlashmalar kirib kelishi ko'pincha madaniy va siyosiy omillar bilan bog'liq hodisa. Masalan, o'zbek tiliga sovet davrida ko'plab rus tilidan so'zlar o'zlashgan bo'lsa, mustaqillikdan keyin boshqa tillardan, ya'ni ingliz tilidan o'zlashmalar kirib kelgan.

Iqtisodiy terminlarning voqelanishi: "... daromadlarning prognozini oshirib bajarishdan olingan mablag'larning bir qismini tumanlar va shaharlar byudjetlariga hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish uchun berishga haqli" ("Xalq so'zi". 26.12.2023). Ushbu misolda prognoz, byudjet, daromad, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish singari iqtisodiy terminlar qo'llanilgan. Gazeta matni zamonaviy siyosiy voqealar va jarayonlarni aks ettirishga intiladi. Mustaqillikdan keyingi siyosiy jarayonni yoritishda o'zlashma terminlarga quyidagilar misol bo'la oladi: "xalqaro akkreditatsiya"; "konstruktiv hamkorlikni kengaytirish"; "O'zbekiston lideri"; "milliy Parlament"; "Senat faoliyati"; "fraksiya a'zolari"; "fraksiya yig'ilishi" va h.k. Ijtimoiy-siyosiy gazetalar matnida ularning voqelanishiga misollar keltiramiz: "Markaziy Osiyo – AQSH" ("S5+1") formatidagi tashqi ishlar vazirlari uchrashuvi"; "Deputatlar inflyatsiyani jilovlash, pul-kredit siyosati mehazimlari ta'sirchanligini oshirish kabi masalalarni atroflicha ko'rib o'z takliflarini bildirishdi"; "Singapurda "halollik vaksinasi" muallifi kim? O'zbekistonda-chi" ("Xalq so'zi". 2016-2020). Gazeta matnini shakllantirishda o'zlashmalar o'ziga xosligi axborotning haqqoniyligi va qiymatini belgilaydi.

Umuman olganda, siyosiy matn mediamatnining tarkibiy asosi sifatida qaraladi. Gazeta matni orqali siyosiy partiyalar, davlat rahbarlari, jamoat faollari, siyosiy jarayonlar faoliyatini auditoriyaga muayyan g'oyalarni targ'ib qilish, ta'sir ko'rsatish va ularni siyosiy harakatlarga undash orqali siyosiy vaziyatga ta'sir ko'rsatishga qaratiladi. Anglashiladiki, siyosiy matn tushunchasini, birinchi navbatda, uning "hokimiyatni taqsimlash va qayta taqsimlash, siyosiy hokimiyatni zabt etish, ... jamiyatning siyosiy tuzilishi, hokimiyat tuzilmasi, ... jamiyatning siyosiy boshqaruvi bilan bevosita bog'liq bo'lgan dolzarb siyosiy muammolarni yoritish bilan bog'liq mavzusi bilan bog'laydilar" [2].

Gazeta matnida mustaqillik yillarida "shirikchilik munosabatlari"; "mintaqaviy munosabatlar"; "keskinlashgan vaziyat"; "Oq uy"; "tinchlik o'rnatish"; "davlat rahbari siyosati"; "mintaqaviy hamkorlik"; "Jahon tashqi siyosati"; "milliy manfaatlar"; "yuqori palata"; "mahalliy Kengash"; "tashqi siyosat"; "ichki siyosat" kabi siyosiy terminlar faollashdi. Masalan, "Prezident Shavkat Mirziyoyevning yaxshi qo'shnicilik siyosati sharofati bilan markaziy Osiyoda barcha jabhada o'sishga erishilmoqda" ("Xalq so'zi". 4.02.2020); "Yaqin qo'shniklar, hamkor va qardoshlar"; "YEI mintaqada kechayotgan o'zgarishlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi" ("Xalq so'zi". 15.03.2018) va h.k.

"Tez sur'atlarda o'sadigan shirikchilik munosabatlari"; "Ijtimoiy siyosat aholi manfaatlariga xizmat qiladi"; "Milliy manfaatlarimizga javob beradigan, ochiq hamda puxta o'ylangan

siyosatni davom ettirishga alohida e'tibor qaratishimiz muhim ahamiyat kasb etadi" ("Xalq so'zi". 4.02.2021) va h.k.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, ushbu faslda mustaqillikdan keyin gazeta matnlarida til vositalarining voqelanish dinamikasi, til birliklarida yuz bergan va berayotgan o'zgarishlar hamda o'zlashmalarining roli, shuningdek axborotning verbal vositalar orqali yetkazish samaradorligini tahlilga tortish negizida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarida tilning rivojlanishi va o'zgarishiga munosabati katta ahamiyatga ega. Jumladan, gazeta matni yangi tushunchalarning voqelanishi va iste'molga kirib kelishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

2. Har qanday tilda o'zlashmalar tilning lug'aviy tarkibini kengaytirishga va yangi tushunchalarni ifodalashga yordam beradi. Ma'lumki, o'zlashmalar asosan globalizatsiya va madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi natijasida tilga kirib keladi. O'zbek tiliga kirib kelgan asosiy o'zlashmalar ingliz, rus tillaridan bo'lib, ular asosan texnologiya, ilm-fan, madaniyat, siyosat va iqtisodiyot sohalariga oid so'zlardir. Gazetalarda shu turdagi so'zlarning ishlatilishi gazetxonlarning yangi axborot va tushunchalarga tez moslashishiga imkon beradi.

3. Gazeta-publitsistik uslubida ijtimoiy-siyosiy leksikani shakllantirish jamiyatdagi dolzarb voqealar va munozaralarni aks ettiruvchi murakkab va dinamik jarayondir.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев Ю., Бушуй А. М. Язык и общество. – Т.: Фан, 2002. – С. 373.
2. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов. – М., 2006. – С. 11.
3. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 1985. – Б. 199.
4. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари. Филол. фанлари номзоди... дис. автореф. – Самарканд, 1993. – Б. 26.
5. Махмудов Н. Ўзимиз ва сўзимиз. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1997. – 110 Б.
6. Носирова О. Д. Языковая ситуация в Республике Каракалпакстан. – М., 1997. – С. 98.
7. Омонтурдиев А. Ўзбек нутқининг эвфемик асослари. – Тошкент, 2000.
8. Раҳимов Ф. Х. Инглиз тилининг Ўзбекистонда тарқалиши (социолингвистик ва прагматик жиҳатлари). Филология фанлари доктори (DSc) дис... автор. –Тошкент, 2018. – Б. 99.
9. Саидхонов М. Новербал воситалар ва уларнинг ўзбек тилида ифодаланиши. Филол. фанлари номзоди... дис. автореф. – Тошкент, 1993. – Б. 26.
10. Хоҗийева М. Ҳ. О'zbek tili so'z birikmalarida shaxs tavsifi (substansial va sotsiopragsmatik aspektlarda). – Buxoro, 2023. – B. 64.
11. Ўринбоев Б. Сўзлашув нутқи. – Тошкент; Фан, 1979. – Б. 36.
12. www.gazeta.uz/uz/2023/09/27/mahalla/
13. www.izoh.uz/uz/word/prezident
14. www.yuz.uz/news/tabassum-ham-mukammal-boladimi
15. www.kun.uz/kr/55968228
16. www.oliymahad.uz/32206
17. www.qomus.info/encyclopedia/cat-i/istiqlol-uz/

UDK: 811.512.133'362'811.111'362

Zaynab KADIROVA,
Buxoro davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD

BuxDU dotsenti, PhD M.Axmedova taqrizi asosida

INGLIZ TILIDAGI REKLAMANING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Globalashib borayotgan dunyoda reklama bilan bog'liq masalalar muhimroq bo'lib bormoqda. Reklamaning kompaniya mahsulotlarini targ'ib qilishdagi samaradorligi keng tarqalishiga olib keldi, butun dunyo bo'ylab reklama va bu reklamaning katta qismi ingliz tilidan foydalanadi. Bu turli xil deb hisoblangan reklama ingliz tilining paydo bo'lishiga yo'l ochadi. Reklama uchun ingliz tili juda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Lingvistik va diskursiv xususiyatlar reklama ingliz tilining o'ziga maxsus nutq xos janri ekanligini ko'rsatadi. Shunday qilib, ushbu tadqiqotning maqsadi reklama tilini tahlil qilishdir. Reklamaning turli lingvistik va diskursiv xususiyatlarini ingliz uchun aniqlaydi. Shu maqsadda joriy tadqiqot ingliz tilidagi reklama matnlari namunasini tanlab oldi. Ushbu maqola uchun ingliz tilining turli xil asosiy lingvistik va diskursiv xususiyatlarini taqdim etish reklama bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Reklama, reklama ingliz tili, lingvistik xususiyatlar, shiori, maxsus nutq.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕКЛАМНОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В условиях растущей глобализации вопросы, связанные с рекламой, становятся все более важными. Эффективность рекламы в продвижении продукции компаний привела к распространению рекламы по всему миру, и значительная часть этой рекламы использует английский язык. Лингвистические и дискурсивные особенности, которые показывают, что рекламный английский язык представляет собой особый жанр специализированный дискурс. Таким образом, целью данного исследования является анализ языка рекламы в Английский язык для выявления различных языковых и дискурсивных особенностей рекламы. Английский. С этой целью в настоящем исследовании была выбрана выборка рекламных текстов на английском языке. Эта статья заканчивается представлением различных ключевых лингвистических и дискурсивных особенностей английского языка для рекламы.

Ключевые слова: Реклама, рекламный английский, лингвистические особенности, Слоган, Специализированный дискурс.

THE LINGUISTIC FEATURES OF ADVERTISING ENGLISH

Annotation

In an increasing globalized world, issues relevant to advertising are becoming more important. The effectiveness of advertisements in promoting companies' products has led to the spread of advertising all over the world and a significant amount of this advertising uses English language. English for advertising has very specific linguistic and discursive features that show that advertising English is a particular genre of specialized discourse. Thus, the aim of this study is to analyze the language of advertising in English in order to identify the different linguistic and discursive specificities of advertising English. For that aim, the current study selected a sample of advertising English texts. This article ends up with presenting the different key linguistic and discursive features of English for advertising.

Key words: Advertising, Advertising English, Linguistic features, Slogan, Specialized discourse.

Kirish. Texnologiyaning rivojlanishi va ommaviy axborot vositalarining katta xilma-xilligi bilan reklama har bir insonning kundalik hayotiga ta'sir qiladi. Reklama shakllari qanday bo'lishidan qat'iy nazar, til xabarining asosiy tashuvchisi hisoblanadi. Reklama tili umumiy tildan farq qiladi. Bu darhol ta'sir qilish va tez ishonirish uslubiga mos. Reklama ingliz tili bir necha lingvistik, pragmatik va funktsional xususiyatlar bilan ajralib turadi, bu uni ingliz tilining ixtisoslashgan va ixtisoslashtirilgan boshqa turlaridan ajratib turadi.

Ushbu tadqiqot ishi reklama tilini lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilish va reklama matnlarida qo'llaniladigan lingvistik vositalarni aniqlashga urinishdir. Ushbu tadqiqot to'rt qismga bo'lingan: ishning birinchi qismining maqsadi ko'rib chiqilayotgan masalaga tegishli tushunchalarning asosiy ta'riflarini berishdir. Ikkinchi bo'lim ingliz tilidagi reklamaning nazariy asoslariga bag'ishlangan. Keyinchalik, tadqiqot ingliz tilidagi reklama sohasida topilishi mumkin bo'lgan ba'zi asosiy janrlarni ta'kidlaydi. Tadqiqotning oxirgi va asosiy qismi reklama tilini tavsiflovchi asosiy lingvistik xususiyatlarni tahlil qilishdir.

Adabiyotlar tahlili. Reklama ta'riflari juda ko'p va xilma-xildir. Masalan, tilshunoslar buni ishonchli muloqot deb bilishadi. Kuhudzai (1998) reklamalarda o'quvchi yoki tinglovchining e'tiborini jalb qilish uchun jozibali iboralar va boshqa vositalar mavjudligini ta'kidlaydi. Xuddi shunday, Dimpleby va Burton (2004: 192) reklamada quyidagilar mavjud:

Ishbilarmonlar buni marketing jarayoni sifatida ko'rishlari mumkin. Umuman olganda, reklama tovarlar, xizmatlar va g'oyalarni targ'ib qilish, odatda aniqlangan homiy tomonidan amalga oshiriladi. Marketing sohasidagi odamlar reklamani umumiy reklama strategiyasining bir qismi sifatida ko'rishadi.

Reklamaning yana bir ta'rifi Investor so'zlari lug'atiga ko'ra: "Jismoniy shaxslarni uni sotib olishga, qo'llab-quvvatlashga yoki ma'qullashga undash uchun mahsulot, g'oya yoki tashkilotning tavsifi yoki taqdimoti. Ushbu ta'riflarning barchasida umumiy xususiyat shundaki, reklama - bu mahsulot, g'oya yoki tashkilotni bozorda ma'lumot berish va odamlarni mahsulotning afzalliklariga ishonirish va ularni biron bir harakatga (sotib olish) undash maqsadida targ'ib qilish vositasi. u).

Terminologiyani birlashtirish uchun biz shior tushunchasini aniqlashimiz kerak. Reklama shiori juda ko'p ta'riflarga ega. Shior - bu "esda qolish oson bo'lgan, masalan, siyosiy partiya tomonidan yoki reklamada odamlarning e'tiborini jalb qilish yoki g'oyani tezda taklif qilish uchun ishlatiladigan so'z yoki ibora". (Oxford Advanced Learners Dictionary 2001). Bu "qisqa, esda qolarli reklama iborasi: "Kola shumi?", "Shunchaki buni qiling" va "Uysiz uydan chiqmang" kabilarni misol qilib keltirish mumkin. Agar mahsulot yoki kompaniya shiordan doimiy ravishda foydalansa, shior muhim bo'lishi mumkin. aholining mahsulot haqidagi tasavvuridagi identifikatsiya elementidir".

Tahlil va metodlar. Reklamada ingliz tilining lingvistik xususiyatlarini o'rganish bizga tilning auditoriya e'tiborini jalb qilish va ushlab turish uchun qanday ishlatilishini tushunishga imkon beradi. Asosiy xususiyatlardan biri bu matnlarning ijodkorligi va o'ziga xosligi bo'lib, unda ko'pincha nostandart nutq shakllari, metaforalar, so'z o'yinlari va boshqa stilistik vositalar mavjud.

Reklama matnining muhim tarkibiy qismi uning maqsadli auditoriyasidir, shuning uchun lingvistik xususiyatlar ma'lum bir iste'molchilar guruhining manfaatlarini va ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak. Shunday qilib, ma'lum leksik birliklar, sintaktik tuzilmalar va stilistik vositalardan foydalanish reklama kampaniyasining samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Ingliz tilida reklama qilishda qo'llaniladigan usullarga quyidagilar kiradi:

1. Brendni joylashtirish: Reklamachilar o'z brendini o'ziga xos va maqsadli auditoriyaga jozibador qilib joylashtirish uchun til va tasvirlardan foydalanadilar. Bu mahsulot yoki xizmatning asosiy xususiyatlari va afzalliklarini ta'kidlashni, shuningdek, uni raqobatchilardan farqlashni o'z ichiga olishi mumkin.

2. Maqsadli auditoriyani aniqlash: Reklamachilar yoshi, jinsi, turmush tarzi va qiziqishlari kabi omillarni hisobga olgan holda maqsadli auditoriyaga moslashtirilgan tildan foydalanadilar. Bu reklama mo'ljallangan auditoriyaga mos kelishini ta'minlashga yordam beradi va ularni harakatga undaydi.

3. Ishontirish usullari: Reklamachilar reklama qilinayotgan mahsulot yoki xizmatni sotib olishga auditoriyani ishontirish uchun mantiq, hissiyot va ishonchlikka murojaat qilish kabi turli ishontirish usullaridan foydalanadilar. Bu da'volarni qo'llab-quvvatlash uchun dalillarni taqdim etishni, tomoshabinlarning his-tuyg'ularini jalb qilishni yoki taniqli shaxslar yoki ekspertlarning ma'qullashlaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

4. Vizual elementlar: Tildan tashqari reklamalar ko'pincha tomoshabinlar e'tiborini jalb qilish va asosiy xabarlarini yetkazish uchun tasvirlar, grafikalar va videolar kabi vizual elementlarni o'z ichiga oladi. Vizual tasvirlar yozma xabarni mustahkamlashga yordam beradi va yanada qiziqarli va esda qolarli reklama yaratadi.

Umuman olganda, ingliz tilidagi reklamada qo'llaniladigan lingvistik xususiyatlar va usullar maqsadli auditoriyani jalb qilish va ishontirish, reklama qilinayotgan mahsulot yoki xizmatga bo'lgan ishtiyoqni yaratish va oxir-oqibatda savdo va brend tan olinishi uchun mo'ljallangan.

Reklama sohasida ingliz tilining lingvistik xususiyatlarini o'rganish reklama sanoati rivojlanishining muhim jihatini ifodalaydi. Maqsadli auditoriyangiz bilan samarali muloqot qilish uchun tildan qanday foydalanishni tushunish qiziqish uyg'otadigan va iste'molchilar e'tiborini jalb qiladigan muvaffaqiyatli reklama kampaniyalarini yaratishga yordam beradi.

Reklamada ingliz tilining lingvistik xususiyatlarini o'rganishning muhim jihatlaridan biri, shuningdek, reklama xabarlarini idrok etishda madaniy farqlarning ta'sirini tahlil qilishdir. Madaniy xususiyatlarni tushunish maqsadli auditoriyaning qadriyatlarini va afzalliklariga mos keladigan reklama yaratishga imkon beradi. Masalan, turli mamlakatlarda hazilni qanday qabul qilish va qanday qadriyatlar muhim deb hisoblanishida farqlar bo'lishi mumkin, bu ham reklama kampaniyalarini ishlab chiqishda e'tiborga olinishi kerak.

Lingvistik xususiyatlarni o'rganishning yana bir muhim jihati reklama sohasidagi tendentsiya va tendentsiyalarni tahlil qilishdir. Dunyoda iste'molchilarning xohish-istaklari doimiy ravishda o'zgarib turadi, yangi texnologiyalar va aloqa usullari paydo bo'ladi, bu esa reklama strategiyalarini doimiy ravishda yangilash va moslashtirishni talab qiladi. Shuning uchun reklamada ingliz tilining lingvistik xususiyatlarini o'rganish ayni paytda ushbu sohadagi innovatsiyalar uchun mavjud tendentsiyalar va imkoniyatlar tahlilini ham o'z ichiga oladi.

Xulosa. Ingliz tilidagi reklamaning lingvistik xususiyatlari maqsadli auditoriya e'tiborini jalb qilish va ularni kerakli harakatni qilishga ko'ndirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Reklama tilining asosiy xususiyatlaridan biri uning ishonituvchi xususiyati bo'lib, unga emotsional til, jozibali shiorlar va ishonarli murojaatlar orqali erishiladi. Reklamachilar ko'pincha kuchli his-tuyg'ularni uyg'otadigan yoki shoshilinchlik hissi yaratadigan so'z va iboralardan iste'molchilarni xarid qilish yoki mahsulot yoki xizmat haqida so'rashga undash uchun foydalanadilar.

Ingliz tilidagi reklamaning lingvistik xususiyatlari shundan dalolat beradiki, u ishonarli va diqqatni tortuvchi til, giperbolalar, jozibali shiorlar va hissiyotlarga murojaat qilish bilan ajralib turadi. Ushbu turdagi til tinglovchilarda kuchli munosabat uyg'otish va ularni mahsulot yoki xizmatni sotib olishga ko'ndirish uchun mo'ljallangan. Ingliz tilini reklama qilishdan maqsad iste'molchilarda shoshilinchlik va istak hissini yaratish, savdo hajmini oshirishdir. Umuman olganda, ingliz tilidagi reklamaning lingvistik xususiyatlari marketing kampaniyalarining samaradorligi va maqsadli auditoriyaga erishishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ingliz tilini reklama qilishning yana bir muhim xususiyati - bu ramziylik, alliteratsiya va takrorlash kabi ritorik vositalardan foydalanishdir. Ushbu qurilmalar xabarni esda qolarli va jozibador qilishga yordam beradi va reklama gavjum bozorda ajralib turishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, reklama beruvchilar ko'pincha sodda, to'g'ridan-to'g'ri va tushunarli tildan foydalanadilar, chunki ular iste'molchilar e'tiborini jalb qilish va ularning xabarlarini samarali etkazish uchun cheklangan vaqtga ega.

Bundan tashqari, ingliz tilidagi reklama og'zaki xabarni to'ldirish va uning ta'sirini kuchaytirish uchun tasvirlar, ranglar va tipografiya kabi vizual elementlarga tayanadi. Vizual belgilar brendning o'ziga xosligini etkazishga yordam beradi, ma'lum his-tuyg'ularni uyg'otadi va reklama qilinayotgan mahsulot yoki xizmat va iste'molchining kerakli munosabati o'rtasida kuchli bog'lanishni yaratishi mumkin. Umuman olganda, ingliz tilidagi reklamaning lingvistik xususiyatlari maqsadli auditoriya bilan rezonanslashadigan va ularning xarid qilish qarorlariga ta'sir qiladigan ishonchli va esda qolarli xabarni yaratish uchun ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilgan.

Va nihoyat, tadqiqotning muhim jihati reklamaning iste'molchilarga ta'sirini va ularning turli lingvistik usullarga bo'lgan munosabatini o'rganishdir. Reklama kampaniyalarining samaradorligini tahlil qilish qaysi til strategiyalari auditoriya e'tiborini jalb qilish, emotsional munosabatni uyg'otish va brend bilan aloqa o'rnatishga yordam berishda eng muvaffaqiyatli ekanligini aniqlash imkonini beradi. Shunday qilib, reklamada ingliz tilining lingvistik xususiyatlarini o'rganish samarali va muvaffaqiyatli marketing strategiyalarini yaratish uchun zarur vositadir.

ADABIYOTLAR

1. Слышкин Г. Г., Ефремова М. А. Кинотекст: (опыт лингвокультурологического анализа). М.: Водолей Publishers, 2004. 153 с.
2. Винникова Т. А. Особенности исследования кинотекста в различных научных парадигмах // Омский научный вестник. 2015. № 2. С. 58–61.
3. Иванова Е. Б. Интертекстуальные связи в художественных фильмах: дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2001. 178 с.
4. Зарецкая А. Н. Особенности реализации подтекста в кинодискурсе: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2010. 22 с.
5. Колодина Е. А. Статус кинодиалога в ряду соположенных понятий: кинодиалог, кинотекст, кинодискурс // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2013. № 2-1. С. 327–333.
6. Горшкова В. Е. Перевод в кино. Иркутск: ИГЛУ, 2006. 278 с.
7. Kozloff S. Overhearing Film Dialogue. Berkeley: University of California Press, 2000. 335 p.

8. Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Таллин: Ээсти Раамат, 1973. 135 с.
9. Цивьян Ю. Г. К метасемиотическому описанию повествования в кинематографе // Труды по знаковым системам. Вып. 17. Структура диалога как принцип работы семиотического механизма. Тарту: Тартуский гос. ун-т, 1984. С. 109–121.
10. Назмудинова С. С. Гармония как переводческая категория (на материале русского, английского, французского кинодискурса): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Тюмень, 2008. 21 с.
11. Зайченко С. С. К вопросу о знаковой неоднородности кинодискурса // Вестник Челябинского государственного университета. 2013. № 2. С. 96–99.
12. Самкова М. А. Кинотекст и кинодискурс: к проблеме разграничения понятий // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2011. № 1. С. 135–137.
13. Лавриненко И. Н. Критерии классификации кинодискурса // Вісник ХНУ. 2012. № 1003. С. 41–44.
14. Люльчева Е. М. Лингвистические и экстралингвистические аспекты изучения кинодискурса // Культура и цивилизация. 2017. Т. 7. № 5А. С. 70–80.
15. Осокина С. А. «Свое» и «чужое» в детской речи // Вестник Томского государственного университета. Филология. 2018. № 55. С. 88–105.
16. Van Dijk T. A. Principles of critical discourse analysis // Discourse and Society. 1993. Vol. 4. № 2. P. 249–283.
17. Wodak R., Meyer M. Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology // Methods of Critical Discourse Analysis. London: Sage, 2009. P. 1–33.
18. Fairclough N. Critical Discourse Analysis. The critical study of language. Longman Group Publishing, 1995. 265 p
19. Эндриус Т. Магия танца. Ваше тело как инструмент силы. - М., 1996.
20. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English 1995. – P.292
21. Tursunova Y. Mening birinchi lug'atim. Rangin olam. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun rangli-bezakli o'quv izohli lug'at. – Qarshi: Nasaf, 2019. – 32 b.
22. Ochilova M. ЭЛЕКТРОН ЛУФАТ–ЛЕКСИКОГРАФИЯ РИВОЖИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ МАҲСУЛИ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 8(8),2021-173 b.

Dana KAMILLA,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti dotsenti, PhD

E-mail: prs_186@list.ru

Dilshoda RAXMATULLAYEVA,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o‘qituvchisi

E-mail: dilshada9310@gmail.com

Hilola YUSUPOVA,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti katta o‘qituvchisi

E-mail: hilola_7893@mail.ru

Moskva davlat xalqaro munosabatlar instituti dotsenti, PhD, D.Tadjiyeva taqrizi asosida

NEW STYLISTIC ELEMENTS IN LO PU’S NOVEL “THE EMINENT WOMAN”

Annotation

The article considers new stylistic elements in Luo Pu's novella “The Eminent woman”. The author expresses his political views, expresses his desire for democracy and freedom, exposes the backwardness of feudal autocracy, and uses the story to enlighten the people’s wisdom. The novella “The Eminent woman” mentions many advanced political forms and lifestyles in Western society, which brought a breath of fresh air to the closed China of the late Qing Dynasty.

Key words: “The Eminent woman”, Luo Pu, reform ideas, late Qing era, “new narrative”.

НОВЫЕ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ПОВЕСТИ ЛО ПУ «ВЫДАЮЩАЯСЯ ЖЕНЩИНА»

Аннотация

В статье рассмотрены новые стилистические элементы в повести Ло Пу «Выдающаяся женщина». Автор выражает свои политические взгляды, выражает стремление к демократии и свободе, разоблачает отсталость феодального самодержавия, использует повесть для просвещения народной мудрости. В повести «Выдающаяся женщина» упоминаются многие передовые политические формы и образы жизни в западном обществе, которые привнесли глоток свежего воздуха в закрытый Китай поздней династии Цин.

Ключевые слова: «Выдающаяся женщина», Ло Пу, реформаторские идеи, поздняя эпоха Цин, «новый рассказ».

LO PUNING “HURMATGA SAZOVOR AYOL” QISSASIDAGI YANGI STILISTIK ELEMENTLARI

Annotatsiya

Maqolada Lo Puning “Hurmatga sazovor ayol” asaridagi yangi stilistik elementlar ko‘rib chiqilgan. Muallif o‘zining siyosiy qarashlari, demokratiya va erkinlikka intilishni ifodalaydi, feodal mustabid tuzumning qo‘lqo‘lqini fosh qiladi, asar orqali xalq ma‘rifatini, donoligini ko‘rsatib beradi. “Hurmatga sazovor ayol” qissasi G‘arb jamiyatidagi ko‘plab ilg‘or siyosiy shakllar va turmush tarziga ishora qiladi, bu esa Tsin sulolasi davridagi yopiq Xitoyga yangilanishlarni olib keldi.

Kalit so‘zlar: “Hurmatga sazovor ayol”, Lo Pu, islohot g‘oyalari, so‘nggi Tsin davri, “Yangi hikoya”

Kirish. Davlat rahbarimiz Sh. Mirziyoyevning “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” nomli asarida “O‘zbekistonda, xususan, fan, ta‘lim, madaniyat, san‘at va adabiyot sohalarida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar e‘tiborga loyiqdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida olimlar, san‘atkor va yozuvchilarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, aholi o‘rtasida kitobxonlik madaniyatini oshirish zarur va ularning barchasi siyosatimizning ustuvor yo‘nalishidir” deb ta‘kidlab o‘tilgan. Hozirgi Xitoy davlati bilan har tomonlama hamkorlik va do‘stona munosabatlar chuqur ildiz otib borayotgan davrda muallif xitoy adabiyoti yorqin namoyondasi Lo Puning diqqatga sazovor asarini tadqiqi va natijalarini jamlagan holda maqolani taqdim etgan. “Hurmatga sazovor ayol” qissasi Xitoy jurnalining birinchi sonidan beshinchi sonigacha bosilib chiqarilgan, Liang Qichao (梁启超Liáng Qíchāo) tomonidan yaratilgan bu asar birinchi “siao shuo” (小说xiǎoshuō) ya‘ni “yangi hikoya” (1902 - 1903) ga bag‘ishlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko‘p sonli asarlar, jumladan, “Hurmatga sazovor ayol” ning yaratilishiga Liang Qichaoning “Yangi Xitoyning kelajagi” kitobi chuqur ta‘sir ko‘rsatdi, bu Tsin davrining oxirida “siao shuo” ning kabi butun bir janrning rivojlanishiga sababchi bo‘ldi. Jumladan, taniqli adabiyotshunos janob An Ying (阿英AYīng) kitob haqida shunday fikr bildirgan: “Ushbu kitob milliy rejalar muhokamasini muloqot tarzida siyosiy fikrlarni ifodalash namunasidir” [1]. Yangi romanning siyosiy tabiatiga mos kelish uchun sharh, dialog va bahs uslubi kabi yangi uslublar qo‘llaniladi. Hikoya uslubi yaratilgan “Hurmatga sazovor ayol” da Sofiya inqilobi haqida

hikoya qilish vositalari juda ko‘p qo‘llanilgan. Masalan, hikoyaning birinchi qismida Hua Ming Chin va Pey Emi o‘rtasidagi dialog orqali kitobning asl ma‘nosi tasvirlangan. Muallif nigilizm, tenglik va erkinlik g‘oyalarni targ‘ib qiladi, shu orqali asarning qahramoni Sofiya paydo bo‘lishiga yo‘l ochildi. Asarda oddiy tildan foydalanilgan va inqilobiy g‘oyalarni targ‘ib qilish uchun Sofiyaning tildan hikoya qilinadi. Sofiya mehnatkash xalqning eng asosiy ehtiyojlari – ro‘zg‘or, qanday kun kechirish masalasidan hikoyani boshladi: “Endi men sizga bir savol beraman, uyda necha kun non yeyishingiz mumkin?” - Hali non sotib olishga pulingiz bormi? Shunda Sofiya vaziyatdan foydalanib: Iltimos, yaxshilab o‘ylab ko‘ring, agar odam bir kunda non yemasa, yashay oladimi? Bu shuni anglatadiki, bu non va non sotib olish uchun pul insonning hayotiy kuchidir” [2]. Muallif asar qahramoni Sofiya orqali ishchilar va ishlab chiqaruvchilarning daromadlarini taqqoslashdan foydalanadi va ishchilarning ish tashlashi asosiy muammoni hal qila olmasligini va faqat vaqtinchalik murosaga kelishi mumkinligini ko‘rsatib berdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kompozitsion tahlil qilish uchun tadqiqotning uslubiy va nazariy asosi sifatida Lo Puning “Hurmatga sazovor ayol” asari olingan. Maqolaning asosiy o‘rganish usullari: biografik usul, stilistik usul, rasmiy metod, rasmiy-stilistik usul, psixologik metod, madaniy-tarixiy metod va boshqa kompozitsion va uslubiy yondashuvlar qo‘llanilgan. Ushbu asarni yozishda biz zamonaviy sinologlarning xitoy, rus va ingliz tillaridagi maqolalari va tanqidiy eslatmalaridan ham foydalandik. Ushbu usullardan foydalanish tizimli va har

tomonlama tahlil qilish, har tomonlama o'rganish, nazariy umumlashtirish, shuningdek, muhim tavsiyalarni modellashtirish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Muallif Sofiya obrazidan foydalanish feodal jamiyatning adolatsizliklarini ko'rsatib beradi. Sofiya Ma'rifat davrida hamma uchun tenglik tamoyilini targ'ib qila boshlaganidan so'ng: "Biz ko'zlari, quloqlari, og'izlari va burni bor oddiy odamlar aristokratiyadan farq qilmaymiz, biz hammamiz bu dunyoda bir xil tarzda paydo bo'lganmiz va butunlay o'xshashmiz. To'g'ri, agar hammamiz teng bo'lsak, yerdan birdek bahramand bo'lishimiz kerak, bu tabiat qonuni! Endi bu zodagonlar vaxshiy usullardan foydalanib, tabiatning bu qonunini yo'qqa chiqardi, biz bunday adolatsiz holatni ko'rib, nega chidashimiz kerak?" [2].

Nihoyat, Sofiya ishg'a kirishdi va nigilizmning buzg'unchi ruhini targ'ib qila boshladi va barchani zulmga qarshi turishga chaqirdi: "Biz oddiy odamlar birdam bo'lishimiz kerak, aks holda biz hech narsa qila olmaymiz! Jamoat rahbari aytganidek, chumolilar galasi filni ham ko'taradi, uchar chigirtkalar to'dasi osmonni qoplaydi, bu so'zlarda chindan ham katta ma'no bor. Azizlar, odamlar sonini hisoblang, zodagonlar juda oz, biz esa shunchalik ko'pmizki, agar hammamiz bir katta guruhga birlashsak, qo'limizdan hamma narsa keladi, keyin hech qanday aristokratiya bizga to'sqinlik qila olmaydi! Shunda biz odamlarni yedirib ichirgan Yerimiz teng taqsimlanadi, so'ng Yerdan yuzida adolat hukm suradi" [3].

Ko'rinib turibdiki, islohot va inqilob oralig'idagi davrda muallif hamon islohotga moyil bo'lib, nigilizm usuli so'nggi chora emas deb hisoblaydi, shunga qaramay undan qochish mumkin. Ushbu ilg'or nutq, shuningdek, ish tashlashlarga, tugallanmagan tortishuvlarga asos bo'ladi va Sofiya nutqi orqali muallif qissaning asosiy g'oyasini ilgari suradi. Yana bir ajoyib dalil maktabda imperatorning ilohiy huquqiga qarshi chiqqan Andreydan keldi: "Siz imperatorning huquqi Xudo tomonidan berilgan deb aytasiz, buni qanday asos bilan da'vo qilyapsiz? "Xudo" so'ziga kelsak, bu vahshiylar dunyosida katta yolg'on bo'lib chiqdi, endi fan shu ma'noda rivojlandi, bularning barchasi bema'nilik, bu nimaga asoslanishi mumkin? Hokimiyat huquqi yuqoridan berilgan, degan nodon siyosatchilar ham, Xudo va farishtalar haqida gapiradigan din arboblari ham xuddi shunday da'vo qiladilar. Endi ularning ko'r-ko'rona munozaralari va aldinishlariga odamlar tomonidan tazyiqqa uchradi, o'zini oqlamadi, siz hamon bu eski hukmlarga, xalq dushmanlarining so'zlaridan "Xudo"ga tayanasiz, odamlarni qo'rqitib, ularni aldab yurasiz, zamonaviy masalalarni tushunib yetmaysiz. Men sizga podshohning kelib chiqishini taxminan aytib beraman, siz tinglang. Ilgari, insoniyat unchalik rivojlanmaganida, ular axloqiy tamoyillar va adolatdan yiroq bo'lmaganlarida hayvonlar darajasida edilar. Ular faqat tug'ilishdan kuchli sog'likka, yovvoyi kuchga ishonishdi, go'yo Osmon tomonidan maxsus huquq bilan taqdirlangan, shuning uchun ular g'ayrioddiy beparvo bo'lib, zaiflarni xafa qilishgan. Achinarlisi shundaki, o'sha davr odamlari qum zarralaridek yolg'iz o'zi yashab, ko'pchilik bo'lib birlashib, qarshi chiqishni, ularni kuch va ta'sirga tayanishga majbur etishni bilmagan, o'z-o'zidan osoyishtalik bilan ko'p manfaatlarga erishgan. Shunga qaramay, odamlar uning buyrug'ini bajarishdi, hatto qalblarida juda ko'p bezovtalik bo'lsa ham, unga qarshilik ko'rsatish uchun kuchlar etarli emasligi va ular unga chidashlari kerak edi, bu insoniyat orasida paydo bo'lishining birinchi sababi edi. podshohning huquqi yuqoridan berilganiga ishonishar edi" [2].

Bu parcha tengsizlikning kelib chiqishini tahlil qiladi va tanqidchi Tang Xuke shunday fikr bildiradi: Russoning "Fuqarolik shartnomasi" da kuchlilar o'z zulmini kuchga aylantirishi kerak, shundan keyin ular boshqalarni nazorat qila oladilar; zaiflar o'zlarining bostirilishini majburiyatlarga aylantirishlari kerak. Darhaqiqat, repressiyaning o'zi bosim, bostirish, haq - o'zini huquqi, o'ziga bosim berish - o'z-o'zini bostirishdir. Hikoyada demokratik sivilizatsiyaning chidab bo'lmaz kuchini Andreyning so'zlari bilan davom ettirilgan: "Yerdan tug'ilgan hamma narsa dastlab na nafratni ham, na sevgini ham his qilmagan, agar oz sonli odamlar ko'p sonni bostirganda, yer bilan osmonni teskari qilib yuborar edi. Oddiy odamlar unutishdan uyg'onganidan xursandman, biz uyg'ondikmi? O'z kuchingiz haqida bilib, siz xalq dushmanlariga qonli urush e'lon

qilib, ularning kuchini qo'lga kiritishingiz mumkin. Buyuk Karl asos solgan Rim imperiyasining ma'lubiyatini ko'rib chiqishga harakat qiling. G'arb va Sharqda mamlakatlar gullab-yashnab, ketma-ket parchalanib ketdi, mamlakatda imperator imperatorga qarshi, aristokratiya aristokratiyaga qarshi kurashdi, ular faqat o'z mavqeini saqlab qolishni bilishardi va albatta xalq bilan ishlari yo'q edi. Shu vaqtdan boshlab oddiy xalq mafkurasida asta-sekin rivojlana boshladi. X asrdan to hozirgi kungacha Evropani olsak, har ellik yilda yirik voqealar bo'lib turadi. Natijada oddiy xalqning kuch-qudrati oshib bordi, dinda adolat rivojlandi, boylik esa savdo-sotiq orqali bo'lindi. Shuningdek, bir nechta salib yurishlari, ular tinchgina xalq dushmanlarining kuchi va boyligini kamaytirishga va ularni oddiy odamlarga qaytarishga yordam berdi. Bundan tashqari, navigatsiya(dengiz yurishlari), to'p sanoati, porox, adabiyot, texnologiya va bosmaxonadagi sivilizatsiya taraqqiyoti oddiy odamlarga yanada kuch-quvvat berdi. Bularning barchasi xalq dushmani uchun yuqoridan pastga, oddiy xalq uchun pastdan yuqoriga olib boradigan, ikki tomonni bir-biriga yaqinlashtiruvchi o'ziga xos narvondir. XVIII asrga kelib, adolat, ozodlik, insonparvarlik tushunchalari yuksak cho'qqilarga ko'tarildi, odamlar inqilob ruhiga ega bo'ldilar. Shunda fikr yo'nalishi, to'g'ronni yorib o'tayotgan suv to'planishi, to'g'ri ketayotgan otga o'xshab, nazorat qilish qiyin bo'lgan hatto Buyuk Fransuz inqilobi kabi har bir mamlakatda shunga o'xshash inqiloblar bo'lishi kerak. Fransuz inqilobining natijasi odamlarni burchalik cho'chitadi, deb o'ylamagandim, vaziyatning keskinligidan cho'chigan xalq dushmanlari uni muqaddas koalitsiya deb atagan holda partiya tuzishga qaror qilishdi" [2]. Muallif ushbu dialoglar, nutqlar va bahs-munozaralardan o'zi ifodalamoqchi bo'lgan mavzuli g'oyalarni ilgari surdi. Ushbu misolda bu keyingi siaoshuo yaratish jarayoniga ham ta'sir qiladi. Bu uslublarda muallif o'zining siyosiy qarashlarni, demokratiya va erkinlikka intilishni ifodalaydi, feodal mustabid tuzumining qoloqligini fosh qiladi, xalq hikmatini ma'rifatda qo'llaydi. "Hurmatga sazovor ayol" qissasi G'arb jamiyatidagi ko'plab ilg'or siyosiy shakllar va turmush tarziga ishora qiladi, bu esa Tsin sulolasi davridagi yopiq Xitoyga yangilanishlarni olib keldi.

Asarda Rossiyada turli jamiyatlar tashkil etilgani haqida so'z boradi. Sofiya tomonidan asos solingan "Inqilobiy tashkilot" ga qo'shimcha ravishda, Andreyning sayohatlari uni "Gehua jamiyati", "Nemis-Rossiya yangi klubi", "O'z-o'zini o'rganish klubi" bilan tanishtirdi, bu nomlar aniq bo'lishi shart emas, ular uydirma bo'lishi mumkin. Lekin muallif ularning barchasi inqilobiy va ilg'or ekanligini tushuntiradi va shu bilan birga ularning o'z tamoyillari va nizomlari borligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, muallif bu birlashishlar har xil bo'lsada, bir-biriga qarama-qarshiliklar yo'qligini, bir-biri bilan kurashishning yomon tarafi yo'qligini, ularning barchasi bir maqsadni ko'zlashini, ya'ni vaxshiy hokimiyatni ag'darishini tushuntiradi. Muallif Rossiyadagi gullab-yashnayotgan uyushmalarni Xitoy xalqini jamoalarga birlashishga undaydi va shu bilan birga, jamiyatlar ham demokratiya va erkinlik maqsadida birlashishi kerak. Tang Xu Ke ham shu g'oyani tanqid qildi: "Rossiya Demokratik partiyasi buni uddasidan chiqqan olganining sababi jamoat axloqi va birligi, yuksak idealli xitoyliklari esa o'zlari haqida o'ylashlari kerak" [2].

Hikoya xalqaro munosabatlarga to'xtalib, zamonaviy insonning dunyoqarashini ochib berdi. Birinchi bo'limda Emi va Xua Minchin o'rtasidagi muloqotda Rossiya hukumati talabalarni Rossiyaga qaytishga majbur qilgani, inson huquqlarini qadrlaydigan Shveysariya esa taslim bo'lishga majbur bo'lgani aytilgan: "Hozirgi dunyoda qadimda bo'lgani kabi faqat kuchlilar huquqlarga ega. Shveysariya davlati bu adolatsizlikdan xabardor bo'lsa-da, aralashishni istamaydi. Afsuski, faqat biz xorlikdamiz, shuning uchun vijdonimizga zid ravishda biz e'tiborsiz qoldik. "Biz Shveysariya davlatini ayblab bo'lmaydi, men ko'p turli davlatlar ham shunday qiladi deb qo'rqaman. Boshidagi har qanday savol foyda nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi" [2]. Muallif bu ishni ham baholadi: Xitoyga qarshi tajovuzda ayblangan xorijiy kuchlar bir-biri bilan hamkorlik qilishdi, murosaga kelishdi, raqobatlashdilar, Xitoyni yog' bo'lagi sifatida ko'rishdi, Xitoyda ta'sir doiralarni bo'lishdi, mamlakat resurslarini talon-taroj qilishdi va Tsin hokimiyati bilan inqilobiy harakatni bostirish uchun birlashishdi.

Kitobda ma'rifatli maktab islohoti, erkak va ayol sinfdoshlar ham tilga olinadi. Misol uchun, Sofiya va Andrey yoshliklarida sinfdosh bo'lishgan: "Bu ikkisi fe'l-atvori juda mos keladi va ularga uylari bir-biridan unchalik uzoq emasligi yoqadi. Ular birga bo'lishlari uchun har kuni maktabga boradilar". Shu bilan birga, bu bilvosita rus maktab tizimi boshlang'ich maktabdan universitetgacha ancha progressiv ekanligini ko'rsatadi. Xitoy bilan taqqoslaganda, imperatorlik imtihon tizimi Suy sulolasining birinchi yilidan (605) Tsin sulolasining Guangsyuning 31-yiliga (1905) qadar qo'llanilgan, oxirgi fan imtihonlari o'tkazilganda 1300 yil davom etgan. 1903-yilda "Hurmatga sazovor ayol" asari yozilgach, ichki imperiya imtihon tizimi butunlay bekor etilmagan, muallif imperiya imtihon tizimining qoloqligini qoplash uchun xorijiy maktab tizimini joriy qilgan.

Siyosiy o'zini namoyon qilish shakli – mitinglar (yig'ilish, namoyish). Yig'ilish deganda umumiy maqsadni ko'zlab yig'ilish o'tkazish, o'z siyosiy qarashlarini bildirish, hukumatga har qanday qo'llab-quvvatlash yoki talabni ilgari surish uchun ko'p odamlarning vaqtincha yig'ilishi tushuniladi. Hikoyaning boshida Sofiya va Andrey kabi inqilobchilarning sanoat va tog'-kon ishchilari yig'ilishidagi nutqlari, shuningdek, Sofiyani qutqarish uchun Suzdaldagi ishchilar tomonidan o'tkazilgan bir nechta mitinglar tasvirlangan. Xitoyning feodal jamiyati, ayniqsa, Tsin sulolasi oxirida, inqilobiy partiya faoliyatini nazorat qilish uchun erkin xalq yig'ini qattiq nazorat qildi, Tsin sudi bunday faoliyatni qattiq ta'qib qildi. Yuksak idealli insonlar faqat chet davlatlarda to'planishlari mumkin edi. Mamlakatni qutqarish uchun fitna uyushtirish kerak. Institutlar ham erkinlik va fuqarolik huquqlarining ifodasi edi.

Politsiya tizimi. Garchi kitobdagi rus politsiyasining tavsifi oxirgi Tsin sulolasi davridagi qo'riqlanadigan uylaridan farq qilmasa ham, ularning barchasi feodal qoloqlik namoyondalaridir. Ammo "politsiya" atamasining paydo bo'lishi ham yangi hodisa. Xitoyda Baojia 保甲tizimi har doim Xitoyning politsiya tizimi bo'lib kelgan. 1897 yilda Hunan provinsiyasi inspektori Huan Zunsyan Yangi kelishuv gubernatori Chen Baozhenga Xunan xavfsizlik byurosini 湖南保卫局 tuzishni taklif qildi, chunki hozirgi Baojia tizimi ijtimoiy barqarorlikni saqlab qola olmaydi. Bu taklif islohotchilar tomonidan qizg'in olqishlanib, ma'rifatparvarlar va zodagonlar tomonidan ma'quullandi. 1898-yilda Hunan xavfsizlik byurosi rasman tashkil etildi. Ko'p o'tmay, 1988-yilgi islohot muvaffaqiyatsizlikka uchradi va Xunan gubernatori Chen Baozhen va boshqalar o'z lavozimlaridan chetlashtirildi. Uch oydan beri paydo bo'lgan Hunan xavfsizlik byurosi ham muvaffaqiyatsizlikka uchradi va o'z nomini Baojia byurosiga o'zgartirishga majbur bo'ldi. Aytish mumkinki, Xunan provinsiyasi xavfsizlik byurosi xodimlari Xitoy politsiyasining peshqadamlaridir. 1905- yil 8 oktyabrgacha Tsin hukumati butun mamlakat bo'ylab politsiya ishlarini nazorat qilish uchun Patrul boshqarmasini tashkil etdi. Hozircha Xitoyda to'liq ma'noda zamonaviy politsiya tizimi mavjud.

Huquqiy tizim. Sofiyaning Rossiya politsiyasi tomonidan hibsga olinishini ta'riflab: "Agar haqiqiy aybdor haqiqiy jinoyatchi bo'lsa ham, jinoyat qonunchiligi tamoyillariga ko'ra, uning jinoyatlarini to'xtatish uchun faqat ommaviy sanksiyadan foydalanish mumkin va u bunday suiiste'mollikka yo'l qo'ymaydi. Lekin, oxir-oqibat, bu yovuzlik hali ham ma'muriyatning buzuqligidan kelib chiqadi. Agar biz qamoqxona islohoti tizimini amalga oshirmoqchi bo'lsak, buni amalga oshirishda hozirgi hukumatga tayanishimiz kerak" [3]. Bu voqeda muallif qonunga muvofiq ish qilmayotganidan xavotirini bildiradi. Feodal avtokratiyasi tanqid qilindi va avtokratiyani cheklash uchun qonunlardan foydalanishga chaqirildi. Tang Xu Ke ham o'z eslatmalarida shunday dedi: "Ushbu kitobning o'ziga xos xususiyati shundaki, akademik siyosat va huquq tamoyillari hamma joyda aralashib ketgan va odamlar uni bir marta o'qib chiqib, ko'plab sog'lom fikrga ega bo'lishgan. Ya'ni, bu yerda jinoyat huquqining tamoyillari bayon etilgan. Garchi bu eng yuzaki ma'noga ishora qilsa-da, xitoyliklar hech qachon ko'rmagan narsadir" [4].

Xulosa. Yangi davr talabiga munosib javob topishga urinib, adabiyot sohasi mutaxassislari yana nafaqat asarlarning janr tarkibi, balki keng ma'nodagi motivi bo'yicha ham g'oyalar va estetik yutuqlar majmuasiga murojaat qilmoqdalar. So'z, adabiy dunyoqarash elementining qarama-qarshi turiga, adabiyotdagi aktyorlik satrlarining yo'naltirilgan oqimidir. Qahramonlarning passiv kurashuvchi obrazining o'ziga xos stilistik xususiyati va ayni paytda psixologik mavzu holatining o'ziga xos xususiyati - bu qahramonlik-romantik va to'g'ridan-to'g'ri yo'naltirilmagan muallif nutqining ritmik nasr bilan ta'minlangan va uslubiy jihatdan jaranglagan qismidir. yuqori ohang. Aslini olganda, bu umuman inson hayoti va xususan, o'zining o'ta konturli konturidir. Muallifning istiqboli yerdagi va yerdan tashqari olamlarni birlashtirib, navbatma-navbat turli burchaklarni taklif qilib, ularni birlashtiradi. Yozuvchi ongida hamisha "ikki dunyoning bir-biriga qarama-qarshi va dushman haqiqati", "inson ongida o'zgarmas haqiqat yo'q" degan tushunchaning o'zni bo'lgan. Muallif bo'linish dramasini juda chuqur his qiladi. Lo Pu adabiy hikoyasining an'anaviy elementi sifatida ta'riflanishi mumkin bo'lgan ochiq takrorlanadigan motivda ildiz otadi. Eng ko'p uchraydigan va axloqiy ahamiyatga ega bo'lganlardan biri, u asosan lirik asarlarning motivlari kabi ichki darajada ishlaydi. Lo Pu ishida "biografik kelishuv" ning rasmiy yo'qligi, bundan tashqari, nutqning ochiq tabiati, hujjatli va badiiy sohalar o'rtasidagi chegaralarning xiralashishi (shu jumladan, muallifning nutq tahlili, jarayonning o'zi, davom etayotgan harakatlar qoidalari va natijasi) va badiiy xususiyat; nihoyat, har xil turdagi xronika, sayohat, shartli epistolyarlarning ko'p qirrali birikmasi (Muallifning murojaati bo'lganligi sababli, qahramonning o'quvchiga yoki muallifning o'ziga murojaati ham mavjud).

ADABIYOTLAR

1. 阿英《晚清小说史》. 人民文学出版社. 1980 年 7 月
2. Ло Пу. «Выдающаяся женщина»/ Пер. с кит. К. А. Дана. —Т.: ИПТД «Чулпан», 2017.— С. 108
3. 罗普《东欧女豪杰》. 《晚清文学丛钞小说一卷》(阿英编)中华书局版 1960 年 5 月.
4. Dana K. 《论海虎客批点“东欧女豪杰”》. 《古代文学理论研究》. 上海 2017
5. 论清末小说《东欧女豪杰》女权人物形象的本土化 长春师范大学学报 2016 年 05 期
6. Калужная Н. М. Чжан Бин-линь // Духовная культура Китая: энциклопедия: в 5 т. / Гл. ред. М. Л. Титаренко; Ин-т Дальнего Востока. — М.: Вост. лит., 2006. Т. 1. Философия / ред. М. Л. Титаренко, А. И. Кобзев, А. Е. Лукьянов. — 2006. — 727 с.;
7. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. М.: Ле-нанд, 2019. — 240 с.;
8. Вишневская И. Л. Драматургия верна времени: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1983. — 159 с.;
9. Дана К. А. «Маяк востока» — Отражение идей эпохи начала 20-века в повести Ло Пу «Выдающаяся женщина». 2018 год, 3-издание. ISSN 2010-9709
10. 凯琳娅《论海虎客批点“东欧女豪杰”》. 《古代文学理论研究》. 上海 2017 186 页

Fazilat KODIROVA,
Advisor to the Director of the Agency of innovative development
E-mail: fazilatkodirova@gmail.com

Based on the review of Professor M. Kurbanova of UzMU

THE LINGUISTIC FEATURES OF THE FUNCTIONING OF ART DISCOURSE

Annotation

The article analyzes the features that set verbal art discourse apart include the variety of genres found in art history texts and the way in which these texts connect to different discursive spaces through the representation of elements that are connected to other discourse types. Examining communication tactics enables us to investigate the writers of art texts' communication objectives. The communicative-pragmatic model of art discourse allows one to examine an art historian's writing from the perspectives of informational, interpretive, and evaluative strategies-all of which are unified by the persuasive strategy.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИСКУССТВОВЕДЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Аннотация

В статье анализируются особенности, отличающие вербальный художественный дискурс, в том числе разнообразие жанров, встречающихся в искусствоведческих текстах, и то, как эти тексты соединяются с различными дискурсивными пространствами через репрезентацию элементов, связанных с другими типами дискурса. Изучение коммуникативной тактики позволяет нам изучить коммуникативные цели авторов художественных текстов. Коммуникативно-прагматическая модель арт-дискурса позволяет рассматривать творчество историка искусства с точки зрения информационной, интерпретационной и оценочной стратегий, которые объединяет стратегия убеждения.

SAN'ATSHUNOSLIK DISKURSI VAZIFALARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada og'zaki san'atshunoslik diskursni ajratib turadigan xususiyatlar, jumladan, san'atshunoslikka oid matnlarda uchraydigan janrlarning xilma-xilligi va bu matnlarning boshqa diskurs turlari bilan bog'liq elementlarni ifodalash orqali turli xil diskursiv makonlarga qanday bog'lanishi tahlil qilinadi. Muloqot taktikasini o'rganish san'atshunoslik diskursi mualliflarining kommunikativ maqsadlarini o'rganish imkonini beradi. San'atshunoslik diskursning kommunikativ-pragmatik modeli san'atshunos asarini ishonirish strategiyasi bilan birlashtirilgan axborot, talqin va baholash strategiyalari nuqtai nazaridan ko'rib chiqish imkonini beradi.

Discourse is commonly regarded as an "open system", the essence of which allows for the identification of new varieties of discourse. Along with dynamically developing social institutions, foundations are laid for the formation of discursive diversity, creating a vast body of materials for researchers to study [4].

The study of the characteristics of various types of discourse is one of the main scientific interests of modern linguists. Most often, dissertations examine types of discourse such as political, legal, medical, and advertising discourse. It is worth noting the increasing attention of scholars over the past two decades to the study of art discourse, which is of particular interest for this research.

The concept of "art discourse" essentially implies a direct relation to art and the institution of art history. However, as noted by U.A. Jarkova, "scientific texts from the specified subject area form only one of the microfields of art discourse" [7]. M.V. Kozlovskaya also speaks of the wide variability in the characteristics of texts belonging to art discourse, noting that they do not necessarily belong exclusively "to the class of scientific texts" [9]. Texts of art discourse can be both general and abstract, contain detailed descriptions, and vary in lexical and terminological content [9]. In this context, it seems especially important to consider the existing approaches to the study of art discourse to define this concept and its peculiarities within the context of discourse studies.

Thus, essentially, we can speak of art discourse when "works of art become the subject of verbal works" [7]. Today, the concept of works of art encompasses a wide range of artistic forms. Among them, visual arts, particularly painting, are typically the focus of special attention from linguist researchers. This direction is characterized by a broad genre diversity and a significant amount of material for research. Although inherently non-verbal, this type of art takes on a verbalized form within art discourse.

The study of art discourse from a pragmatic aspect deserves significant attention. A.P. Bulatova defines the term as follows: art discourse is "the verbalized experience of thinking about objects existing as works of art, organized within the framework of perception strategies, authority, evaluativeness, and other art strategies" [3]. Thus, A.P. Bulatova considers art discourse from the perspective of the necessary linguistic knowledge and strategies for communication. Among the distinctive features of art discourse is the importance of perception strategies, with a flexible and non-linear superstructure noted in the organization of this type of discourse [3].

L.G. Pavlenko and A.E. Maik emphasize that various informational triggers can be used to create an art text, "from an exhibition review to influencing a typical social interaction situation" [15]. They highlight the impact of the art text on the recipient: "Art discourse is an oral or written text reflecting such language activity that is associated with the development of art in society, regardless of the time of the work's creation, and oriented towards the motives of the addressees, who use specific pragmatic strategies to achieve their goals" [15]. In addition, attention is paid to such features of art discourse as a wide range of recipients and structural similarity to other types of discourse.

Linguists' interest in art discourse is largely driven by the interpretative nature of the art text. On one hand, language fulfills an interpretative function alongside its communicative and cognitive functions [2]. At the same time, a work of art can be viewed as a semiotic system with its unique visual code, the message of which can potentially be decoded. The secondary verbal representation of such a message in an art text becomes possible through the mechanism of interpretation. E.A. Elina adheres to this position: "Any written representation of a depicted object is already its interpretation" [5]. In interacting with the non-verbal aesthetic message within the framework of art discourse, the subject perceives, evaluates, verbalizes, and interprets it. This

interpretation depends not only on the objective characteristics of the object but also on the "worldview" of the interpreter (their cultural level, life experience, socio-cultural factors, etc.) [5], which means there can be a fundamentally possible multiplicity of verbal interpretations for a single work of art.

E.V. Miletova, in our opinion, provides a comprehensive definition of art discourse: "a purposeful communicative activity associated with the interpretation of a work (or works) of art, carried out by its participants in the form of oral and written speech, in accordance with the rules, norms, and standards accepted in society." Art discourse itself is subdivided into verbal (Type I) and non-verbal (Type II) discourse, representing two stages of communication: (I) visual perception of non-verbal information and (II) its verbal interpretation [13]. Thus, linguists are primarily interested in the verbal art discourse of Type II.

The information conveyed to the recipient at the stage of verbal communication will have a subjective nature. After the direct visual perception of the information "encoded" in the work of art, the viewer or critic attempts to understand and then interpret the artist's message. Essentially rational and deliberate, the conveyed information will inevitably be accompanied by additional meaning formulated by the subject during interpretation to influence the reader in a specific way.

A.P. Minyar-Beloruicheva also speaks about the complex nature of the processes occurring during verbalization, describing their essence as follows: "the material is transformed into a linear model, creating nonlinear images in the mental space." The main factor and distinctive characteristic of art discourse is its nature as a "polycode formation," the comprehensive study of which requires an integral approach [14].

It is emphasized that in the process of verbalization, the art historian not only describes and analyzes the work of art but also acquaints the reader with "the main concepts of the paradigm that existed at the time the work was created." Moreover, it is not the real reality that is recreated, but the perceptions of it. Highlighting the mediated nature of communication in art discourse, A.P. Minyar-Beloruicheva sees the art historian as the connecting link in this communicative system [14]. Thus, the subjective nature of art interpretation is indicated, being determined by external factors such as individual experience and the existing paradigm.

A.P. Salienco also pays attention to these factors when considering the issue of the identity of proletarian art based on materials from the Soviet press of the 1920s. When analyzing art texts, it is essential to consider possible differences in the worldviews of art historians, their perception characteristics, generational, value, and national-cultural differences [18]. M.O. Belmesova also asserts that "linguistic analysis of the components of art discourse allows us to study its value component and the image of the national culture of English speakers" [1].

M.O. Belmesova characterizes art discourse as a "specific linguistic space" within a special communication situation, possessing its own concept sphere expressed through hypertextuality, a thematic set of emotionally charged and specialized vocabulary, as well as a clear structure. The researcher proposes a refined system for organizing verbal art discourse, consisting of three levels: mega-level, macro-level, and micro-level. The criterion for classifying an art text into a specific level of the studied discourse is the genre volume. For instance, the author would classify a monograph at the macro-level, while smaller texts belong to the micro-level [1].

Thus, the study of art discourse represents an important direction in modern linguistics, examined from various perspectives. When considering this type of discourse, researchers pay attention to its structural features, lexical content, pragmatic and cognitive characteristics. The subjective nature of art interpretation is highlighted, determined by external factors such as individual experience and the prevailing paradigm. Concurrently, the linguocultural factor is also emphasized as having a decisive impact on the nature of interpretation across the entire spectrum of art genres.

As previously noted, art discourse can be divided into non-verbal and verbal types. In verbal communication, the art historian interprets the work of art through linguistic signs in the

form of text, thereby verbally influencing the recipient [13]. This type of discourse can be verbalized in a wide variety of texts using different linguistic units, making it important to consider the specifics of art discourse in this context.

E.V. Miletova notes that "within the framework of verbal art discourse, there are certain genres of thematic texts," which can be understood as established forms for the interaction of discourse participants [13]. The researcher proposes a classification of genres based on two criteria: the field of application (i.e., functional criterion) and the lexical content and linguistic diversity of the texts (content criterion). Key genres for art history are identified, including newspaper articles, reviews, overviews, and announcements.

M.G. Smolina presents another system for classifying art genres: (1) artistic and journalistic genres, (2) informational genres, and (3) analytical and critical genres [19]. The first category corresponds to artistic texts such as essays, sketches, letters, feuilletons, parodies, legends, confessions, or artistic notes. The second category includes texts that provide information without a critical component, such as news notes, reports in newspapers or magazines, surveys, reports, question-and-answer formats, and informational interviews. Critical genres, considered fundamental to art discourse, include reviews and articles.

A.P. Bulatova offers a typology of genres grouped into scientific, journalistic, and artistic categories [3]. Scientific genres include articles, overviews, monographs, dissertations, textbooks, and exhibition catalogs. Journalistic genres encompass texts published in periodicals, including articles, reviews, overviews, sketches, notes, announcements, interviews, letters, and brochures. Artistic genres are typically realized in prose texts such as essays, memoirs, short stories, novellas, novels, biographies, and travel notes. The researcher also notes the presence of linguistic phenomena characteristic of specific styles in art texts, such as "headlines and leads" typical of journalism [3]. This functional-stylistic typology indicates the complex nature of art texts and the representation of features from different directions at the linguistic level.

A.B. Erokhina also pays significant attention to the feature of structural similarity in art discourse with other types of discourse, considering it a product of merging several discursive spaces [6]. When examining written art discourse, the researcher places it at the intersection of scientific, artistic, journalistic, and advertising discourses [6].

Since art history is considered a science, the art discourse will undoubtedly exhibit a significant number of features inherent in scientific discourse. Among these is the high degree of terminology in art texts, where different types of terms may be encountered. At the lexical level, E.V. Miletova suggests identifying three groups of specialized lexical units characteristic of verbal art discourse: a) terms; b) professional jargon; c) specialized borrowings [13]. The particular role of borrowed lexicon in English-language art texts is also noted, both at the terminological and other levels.

Another categorization highlights the high frequency of specialized art terms, which are often difficult for a recipient without a deep understanding of art to comprehend, thus bringing these texts closer to the discourse of the humanities. M.V. Kozlovskaya identifies three categories of art terms:

Specific low-frequency vocabulary (e.g., Cubism, stiletto, Vorticism);

Common words and phrases from the art sphere (e.g., composition, line, plane, pattern);

Composite combined terms (e.g., verve of the line, secure geometry, rough-stroked portrait);

Terms from other fields of knowledge [9].

Scientific discourse is characterized by a distinctive set of discursive formulas and a high level of intertextuality, meaning the incorporation of other texts [8]. In art discourse, these features are present and are actualized through quotations, footnotes, and references. However, while the incorporation of another text in scientific discourse typically includes citing the source and author, this is not always obligatory in art discourse, which aligns texts about art more closely with literary works.

Researchers highlight several features that link literary prose discourse with art discourse: the manifestation of the author as an individual in the text, elements of verbal creativity, emotionality and imagery, and the suggestiveness of the text, expressed in tropes and rhetorical figures [6]. Since visual objects cannot be fully expressed verbally, art historians use a variety of artistic means with sufficient imagery. At the linguistic level, art texts often feature metaphors, parallelisms, metonymies, antitheses, puns, antiphrasis, and other means of artistic expression used by experts when interpreting works of art.

Regarding elements of advertising discourse and media discourse, factors such as the importance of the impact component on the recipient and the subjectivity of the evaluation are noted to bring them closer together [6]. Experts observe that with the development of information technology, art criticism has significantly expanded its audience, resulting in changes to art texts to remain understandable and engaging to their new audience [16,17]. These substantial changes have led to the emergence of media discourse traits in art discourse, such as dialogicity, imagery, expressiveness, mythologization, stereotyping, and humor [24].

One of the key ways to actualize the characteristics of advertising and mass media discourse can be considered linguistic creativity or linguistic creativeness. E.S. Shmeleva interprets linguistic creativeness as "the ability of deep (conceptual) foundations, representing the result of understanding the world, to systematically generate diverse language signs, contributing to the development or evolution of the latter and ensuring the process of their communicative adaptation to the construction of a pragmatically oriented discourse" [23]. The definition emphasizes the pragmatic potential of this mechanism, built on modification, thereby achieving the goals of attracting reader attention and influencing the recipient's opinion, which partially corresponds to the goals of media and advertising discourse as well as the goals of art historical discourse.

Examining the linguistic creativity of advertising discourse, O.V. Sokolova suggests considering language play as a result of the linguistic creativity of the subject, aimed at "creating new, unique language units and modifying the relationships between them" [20]. The researcher identifies the following ways of linguistic representation of creativity: (1) the actualization of figurative meaning based on metaphorical or metonymic transfer; (2) the actualization of polysemy to create semantic diffusion (similar to puns); (3) polysemy as a result of modifying phraseological units; (4) as a result of interlevel interaction; (5) using derivational means [20]. However, according to O.V. Sokolova, linguistic creativity should be distinguished from discursive creativity, which involves appropriating linguistic techniques from other types of discourse.

The complex nature of human activity in the field of art history and the dynamic development of the art criticism institution justify the possibility of representing elements of other types of discourse in art historical discourse. Examining the essence of this process, V.E. Chernyavskaya speaks of "integrated into a holistic system of human knowledge, scattered in many discursive formations" [4]. The expert as a subject of discourse will also articulate various aspects of their own knowledge in art historical texts. Thus, it is possible to identify components of knowledge in art historical discourse that correlate with other discursive spaces.

The analysis of communicative strategies is one of the most common approaches in contemporary linguistic science for studying aspects of language representation in various types of discourse. To determine the specificity of implementing communicative strategies in art historical discourse, it is important not only to define this term but also to address the essence of the approach under consideration, as well as to describe the existing practice of pragma-discursive analysis of art historical texts.

At the core of the notion that discourse participants adhere to communicative strategies to achieve the goal of their utterance lies the pragma-linguistic approach to communication. According to this approach, every utterance is based on a communicative goal, and pragmatics is considered the field of knowledge that deals with "questions of choosing linguistic means

from the available repertoire for the best expression of thoughts, feelings; for the best impact on the listener or reader" [21]. Such an approach allows studying the principles guiding the author of the text in choosing certain language units and corresponding communicative strategies to achieve a specific effect on the recipient.

In contemporary science, the concept of communicative strategy can be interpreted differently. This fact was emphasized by M.L. Makarov: "Sometimes, a strategy is understood as a chain of decisions made by the speaker, communicative choices of various speech acts and language means. Another point of view links strategy with the implementation of a set of goals in the structure of communication" [10]. The first definition focuses on the speaker's decisions made during linguistic communication, while the second perspective revolves around the goal pursued by the speaker. However, the compatibility of these two approaches to understanding strategy is noted; on the contrary, the ability to combine these approaches is emphasized to ensure a more comprehensive understanding of the communication process that interests the researcher.

G.G. Matveeva elucidates the definition of strategy through an analysis of its internal components: "A set of pre-planned and implemented moves during a speech act is defined as a communicative strategy; it is a complex of well-thought-out and motivated speech actions aimed at achieving a communicative goal" [12]. In this interpretation, a strategy emerges as a hierarchical category encompassing several subcategories (tactical moves), which are specific speech actions determining its content and driven by the communicative goal, which is considered an integral part of the speech (communicative) act.

E.V. Troshchenkova interprets communicative strategies from the perspective of their dependence on the overall discursive space: thus, strategies represent "flexible planning and phased implementation of communication in accordance with the subject's overall goal to influence the addressee and the conditions of communication, the relationship between communicants, which implies (mostly conscious) selection of linguistic and non-linguistic means and constant monitoring of their use" [22]. At the center of attention are the principles guiding the selection of language means by the communicant as a member of a particular community. From E.V. Troshchenkova's standpoint, intragroup identification of individuals as representatives of certain communities supporting specific viewpoints contributes to solidarity within the group based on shared perceptions of significance [22].

Based on this, special attention within this approach is paid to the factor of the mutual correlation of speakers' utterances within expressions, i.e., the linguistic realization not only of individual goals but also of group ones. In connection with this, in the context of examining socio-political discourse, in addition to "local" communicative strategies, a concept of "global communicative strategies" is proposed, arising from the activities of individual speakers belonging to a certain group. Thus, E.V. Troshchenkova suggests defining the concept of a global communicative strategy as follows: it is a strategy, "consciously or unconsciously implemented by the efforts of various speakers belonging to a certain group; it represents a significant factor in shaping group identity and maintaining existing sociocultural knowledge as shared by the group or its modification" [22].

The implementation features of communicative strategy analysis largely depend on the specificity of the particular type of discourse. E.V. Markova notes that discourse is an important factor in "coordinating and subordinating relationships in society" [11]. As previously noted, a significant characteristic of art discourse is its realization on two levels and within two differentiable models, verbal and non-verbal, which determine the specificity of its communicative structure implementation. According to E.V. Miletova, the components of the non-verbal type of art discourse will be the artist (sender), viewer (recipient), author's technique (code), and visual perception (channel) [13]. The verbal type of art discourse, representing the subject of primary interest in this study, consists, from the scholar's perspective, of the following elements: critic (sender), reader (recipient), mental perception (channel), and text (code).

Typically, among the variety of possible components of the speech act structure, the following elements are consistently distinguished: 1) sender; 2) recipient; 3) message goal; 4) discourse material; 5) communication situation. Thus, the specificity of actualizing these components will depend not only on the type of discourse but also, applicable to art discourse, on the chosen subtype of art discourse. This work focuses on the participants of communication within verbal written art discourse.

The art critic, who creates the text, acts as the sender of the message, while the recipient, the addressee of the message, can be considered the reader of this art historical text. For verbal art discourse, "various art historical publications become platforms for communication, where texts of various genres can be placed" [6, 60]. Such a mode of communication provides the opportunity for interaction between the addressee and the sender beyond a single temporal and spatial context. Mediated communication in art discourse allows for the analysis of the language representation features of art in texts united by a common theme but compiled at different times by experts from different countries around the world.

To analyze the communicative strategies inherent in this type of discourse, A.B. Erokhina proposed a communicative-pragmatic model of art discourse, described in her work "Pragmalinguistic Aspects of Contemporary Art Discourse (based on English-language texts devoted to visual art)." This approach is based on the authors' goals in critical art historical texts [6]. Thus, the researcher identifies interpretation and description of the art object, its evaluation, as well as influencing the recipient's behavior by changing their opinion about the art object, convincing them to visit a particular exhibition, etc., as the main goals of the art discourse participants [ibid.: 60]. From the author's perspective, it is these goals that determine the art historian's speech behavior in the discursive space, the analysis of which can be conducted by studying the ways of language representation of discursive strategies in speech.

Thus, the primary units of analysis in A.B. Erokhina's model of art discourse are communicative strategies, consisting of tactics and communicative moves: "for the examined type of discourse, it is most appropriate to highlight strategies that correlate with the main goal settings of critical art discourse – informing, interpreting, evaluating, and the 'global' persuasion strategy, which manifests itself within all the other listed strategies" [6]. In art historical texts, these strategies may be combined with each other, but each strategy is associated with a specific set of corresponding tactics and linguistic means, ensuring the realization of the strategy at the linguistic level.

Particular attention within this concept is devoted to the persuasion strategy, viewed as a "meta-strategy" permeating the entire structure of art discourse: "critics need not only to evaluate the work of art but also to make the reader believe in the legitimacy of this evaluation" [6]. Tactics through which the influencing function is realized include: tactics of establishing authority, appeals to authority, identification with the addressee, and increasing the level of suggestiveness of the text. In language, these tactics can be implemented through terminological precision, quoting, rhetorical figures, and other expressive means. It is important to note that the persuasion strategy can be

implemented both through the corresponding tactics and through other strategies of art discourse.

The communicative strategy of informing in art discourse aims to convey factual information about artworks, exhibitions, achievements, details of the artist's biography, and other relevant information. This strategy can be represented in the text through tactics such as description, illustration, immersion, and the transmission of factual information [6]. Typically, this strategy interacts with the strategy of art historical interpretation by providing the facts upon which the text is built. The strategy of interpretation includes tactics such as describing the artist's intentions, metaphorization, and constructing intertextual connections, which are actualized in language through modal constructions, quotations, and allusive references.

The communicative strategy of evaluation involves conducting a kind of axiological examination of the artwork. The evaluation strategy correlates with tactics of presenting the artwork positively or negatively, represented in language through evaluatively marked linguistic units and other means of representing evaluative meaning. Evaluation plays a crucial role in art discourse because it relates to the fundamental task of art historical practice: to expertly assess the value of various art objects.

Thus, investigating the specificity of implementing communicative strategies in discourse allows us to focus on the goals of art historical text authors and analyze the linguistic means through which these goals are achieved. Despite the various interpretations of the concept of communicative strategy, most researchers emphasize the significance of the decision-making factor by the communicator in the communication process, as well as the choice of specific linguistic means, the study of which constitutes an important stage in analyzing the ways of linguistic representation of art. In this study, the communicative-pragmatic model of art discourse by A.B. Erokhina was chosen for the pragmatic-discursive analysis of communicative strategies employed by art historians regarding English art, encompassing the strategies of informing, interpretation, and evaluation unified by the meta-strategy of persuasion.

In conclusion, Art discourse is a type of discourse related to the interpretation of works of art, which has a complex multi-level structure and a number of features, which include the subjectivity of art history interpretation and its determination by such factors as individual experience, the existing paradigm and linguacultural specificity.

At the linguistic level, art discourse will be distinguished by terminology, intertextuality, suggestiveness, evaluativeness and linguacreativity. For verbal art discourse, such characteristics as genre diversity of art history texts and connection with various discursive spaces, expressed in the representation of components related to other types of discourse, are distinguished.

The study of communicative strategies allows us to explore the communicative goals of the authors of art history texts. The communicative-pragmatic model of art history discourse makes it possible to analyze the text of an art historian from the position of strategies of information, interpretation and evaluation, united by the metastrategy of persuasion.

REFERENCES

1. Belmesova M.O. Kluchevye osobennosti iskusstvovedcheskogo diskursa v ramkakh tekstovoi aktualizatsii angliiskogo lingvokulturnogo kontsepta "Painting" (na materiale monografii g. Reinoldsa "Turner. World of art") // Vestnik YUUrGU. Seriya: Lingvistika, 2016. №1.
2. Boldyrev N.N. Interpretiruyushchaya funktsiya yazyka // Vestnik Chelyabinskogo gos. universiteta. 2011. №33.
3. Bulatova A.P. Lingvo-kognitivnyi analiz iskusstvovedcheskogo diskursa (muzyka, arkhitektura): diss. ... kand. filol. nauk. M., 1999. 276 s.
4. Chernyavskaya V.E. Lingvistika teksta: Polikodovost, intertekstualnost, interdiskursivnost: uchebnoe posobie. M.: Knizhnyi dom "LIBROKOM", 2009. 248 s.
5. Elina E.A. Verbalnye interpretatsii proizvedenii izobrazitel'nogo iskusstva. Nominativno-kommunikativnyi aspekt. Volgograd; Saratov: Izd. tsentr. SGSEU, 2002. 256 s.
6. Erokhina A.B. Pragmalingvisticheskie aspekty sovremennogo iskusstvovedcheskogo diskursa: dis. kand. fil. nauk. Mosk. gos. un-t im. M.V. Lomonosova. M., 2018.
7. Jarkova U.A. Voploshchenie znakovoi prirody izobrazitel'nogo iskusstva v iskusstvovedcheskom diskurse (na materiale nemetskoyazychnykh muzeinykh katalogov) // Vestnik Chelyabinskogo gos. universiteta. Filologiya. Iskusstvovedenie. 2011. №33 (248). S. 49–52.

8. Karasik V.I. Yazykovoi krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Volgograd: Peremena, 2002. 477 s.
9. Kozlovskaya M.V. Osobennosti iskusstvovedcheskogo diskursa na angliiskom yazyke v XX veke i na sovremennom etape: dis. kand. filol. nauk: 10.02.04. M., 2003. 130 s.
10. Makarov M.L. Osnovy teorii diskursa. M.: ITDGK "Gnozis", 2003. 280 s.
11. Markova E.V. Ponyatie mentalnoi reprezentatsii v sotsialnoi epistemologii. // Aspekty: Sbornik statei po filosofskim problemam istorii i sovremenosti. M.: Sovremennye tetradi, 2002. S. 37-43.
12. Matveeva G.G., Samarina I.V., Seliverstova L.I. Dva napravleniya v sovremennoi pragmalingvistike // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya 12. Sotsiologiya. 2009. №1-2. S. 50-57.
13. Miletova E.V. Angliiskoyazychnyi iskusstvovedcheskii diskurs: priroda i leksicheskoe napolnenie // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. 2013. №4. Ch.2. S. 114-119.
14. Minyar-Beloruicheva A.P. Polikodovost iskusstvovedcheskogo diskursa // Vestnik YUUrGU. Seriya: Lingvistika. 2017. №4.
15. Pavlenko L.G., Maik A.E. Strategii pragmaticheskogo vozdeistviya na tipizirovannuyu situatsiyu sotsialnogo vzaimodeistviya v angloyazychnom iskusstvovedcheskom diskurse // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. 2018. №6-1 (84).
16. Rubinstein R. Where Is the Audience for Art Criticism Now? [Elektronnyi resurs]. Rezhim dostupa: <https://www.artnews.com/art-in-america/features/where-is-the-audience-for-art-criticism-now-636661/>
17. Saltz, J. Seeing Out Loud: The Village Voice Art Columns, Fall 1998 Winter 2003, Great Barrington, Mass., The Figures, 2003, p. 14.
18. Salienko A.P. Proletarskoe iskusstvo v poiskakh identichnosti. Po materialam sovetsoi pressy 1920-kh gg // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 8. Istoriya. 2018. №3.
19. Smolina M.G. Teoriya i istoriya khudozhestvennoi kritiki: ucheb. posobie. Krasnoyarsk: IPK SFU, 2009. 128 s.
20. Sokolova O.V. Lingvokreativen li reklamnyi diskurs? Osobennosti polisemii v kommercheskoi i sotsialnoi reklame // Lingvistika i metodika prepodavaniya inostrannykh yazykov. M.: Institut yazykoznaniya RAN, №2(13), 2020. S. 134-157.
21. Stepanov Yu.S. V poiskakh pragmatiki (problema subyekta) // Izv. AN SSSR. Ser. lit-ry i yazyka. 1981. T. 40. №4. S. 325-326.
22. Troshchenkova E.V. Tsennostnyi aspekt koordinatsii mneniya vnutri partiinoy gruppy v obshchestvenno-politicheskikh diskussiyakh (Gl.5) // Tsennostnaya kartina mira angloyazychnogo sotsiuma. SPb.: Izd-vo SPbGU, 2019. 204 s. S.84-100.
23. Shmeleva E.S. Kognitivnye mekhanizmy i pragmaticheskii potentsial lingvokreativnosti (na materiale The Economist) // Vestnik NGU. Seriya: Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya. 18(3), 2020. S. 78-86.
24. Zheltukhina M.R. Tropologicheskaya suggestivnost mass-medialnogo diskursa: o probleme rechevogo vozdeistviya tropov v yazyke SMI: Monografiya. M.: IYa RAN; Volgograd: Izd-vo VF MUPK, 2004. 654 s.

Sabinabonu QAXRAMONOVA,
ToshDO'TAU talabasi
E-mail: sabinabonuqaxramonova@gmail.com

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti f.f.d., prof. G.Xalliyeva taqrizi asosida

BOTIN FOJEASI HAQIDAGI ROMAN

Annotatsiya

Ushbu maqolada amerikalik yozuvchi Jek London qalamiga mansub "Martin Iden" romanidagi bosh qahramon va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlar tahlil qilingan. Adib davr mafkurasi, sinfiy tabaqalanishning avj nuqtalarini obrazlararo munosabatlar, personajlar xatti-harakati orqali mohirona ochib berganligi ko'rsatilgan. Martin Iden o'limining ramzga asoslanganligi keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Syujet, obraz, tahlil, talqin, roman, biografik metod, realizm, burjuaziya, sinfiylik.

РОМАН О ВНУТРЕННЕЙ ТРАГЕДИИ

Аннотация

В данной статье анализируются конфликты из романа американского писателя Джека Лондона "Мартин Иден" которые происходили между главным героем и обществом. Писатель удачно раскрывает, кульминацию идеологии литературного периода и классового расслоения, через отношения и поведение героев. Была упомянута, что смерть Мартина Идена имеет символический характер.

Ключевые слова: Сюжет, образ, анализ, интерпретация, роман, биографический метод, реализм, буржуазия, класс.

A NOVEL ABOUT INNER TRAGEDY

Annotation

This article analyzes the conflicts between the main character and society in the novel "Martin Eden" by the American writer Jack London. It is shown that the writer skillfully revealed the ideology of the period, the climax of class stratification through the relationships between the characters and the behavior of the characters. It is cited that the death of Martin Iden is based on the symbolism.

Key words: Plot, image, analysis, interpretation, novel, biographical method, realism, bourgeoisie, classism.

Kirish. Jahon adabiyotida o'z mavqeyiga ega bo'lgan noyob iste'dod sohibi Jek London asarlari boshqa tillarga eng ko'p tarjima qilingan amerikalik yozuvchilardan biridir. U – hayoti davomida o'nlab roman, qissa va hikoyalari yaratgan sarmahsul yozuvchi. Ijodkor o'z asarlarida hayotning murakkabligi, jamiyatdagi qusurlar, insonlar orasidagi munosabatlarni asosiy planga chiqardi va real voqelik asosida tasvirladi. Uning qahramonlari muallif yashagan davr odamlari bo'lib, mazkur obrazlar orqali ayni jamiyat, tuzum holati ochib berilgan. Jek London ijtimoiy va siyosiy muammolarni hal qilishga urindi. Mazkur maqolada tahlil qilinayotgan "Martin Iden" romani ham hanuzgacha o'qirmanlar tomonidan sevib mutolaa qilinayotgan XX asrning eng sara romanlaridandir. Romanda oqimga qarshi shiddat bilan harakatlanayotgan bosh qahramon - Martin orqali shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyat tasvirlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'pgina adabiyotshunoslar Martin Iden romani avtobiografik ruhda yozilganligini ta'kidlab o'tishgan. Jek London ham qahramoni Martin singari quyi tabaqadan chiqqan va o'z kuchi bilan adabiyotda mashhurlikka erishgan. Shuningdek, romanda keltirilgan hikoyalar ham o'zi yozgan hikoyalari yaqin turadi. Mazkur masala yuzasidan Professor Gulnoz Xalliyevaning bildirgan fikrlari har jihatdan to'g'ri: "Jek London hayotning butun mashaqqatlari, ziddiyatlari, miqyoslari bilan to'qnash keladi va keyinchalik bularning barini o'z asarlarida badiiy qayta gavdalantiradi. Mana shu hayotiyli sabab adib romanlari, qator povest va hikoyalari, pyesalari butun jahon kitobxonlarining sevimli mulkiga aylangan" [6]. Yozuvchi Alfred Kazin romanni "Amerika fantastikasida mavjud bo'lgan yozuvchi ichki hayotining eng barqaror va ta'sirchan portreti" deb atadi. Boshqa olimlar Londonning individualizm, sinfiy qarama-qarshilik mavzularini o'rganish uchun Martinning dengiz bilan munosabati kabi ramziylikdan mohirona foydalanishini yuqori baholadilar. Biroq ba'zi tanqidchilarning ta'kidlashicha, Martin o'zi erishgan adabiy va ijtimoiy muvaffaqiyatni rad etgan romanning oxiri o'ta

tushkun kayfiyatdadir. Amerika olimlari o'rtasida roman Jek Londonning yozuvchi sifatidagi shaxsiy tajribalari va umidsizliklarini qay darajada aks ettirgani haqida bahs-munozaralar mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolani yozish jarayonida biografik metoddan foydalanildi. Muallif va bosh qahramonning hayotidagi mushtarak jihatlar o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ushbu asar avtobiografik ruhda yozilgan bo'lib, muallif o'z hayot tajribalaridan kelib chiqqan holda romandagi voqealarni shakllantirgan. Biografik metodning quyidagi ta'rifi mazkur romanga mos keladi, deb ayta olamiz: "Yozuvchi o'zi bevosita ko'rgan, guvohi bo'lgan voqea-hodisalar, o'zi kuzatgan hayotiy holatlar-u manzaralar, turfa fe'l-xo'lyi odamlar-u ularning o'zaro munosabatlari yozgan asarlarida u yoki bu yo'sinda, turli maqsadlar bilan o'z aksini topadi" [5].

Tahlil va natijalar. "Martin Iden" romani tahlilga tortilar ekan, yozuvchi bosh qahramonni dengiz hayotidan jamiyatga olib kirdi. Jek London ushbu syujetni asarga bejiz olib kirmagan. Birinchidan, bu muallif biografiyasi bilan bog'liq. Ikkinchidan, dengiz ramziy fon sifatida erkinlik va mustaqillik tuyg'usini ifodalaydi. Oddiy ishchi, halol mehnat bilan kun kechiradigan matros asarda shunday ta'rifanadi: "Qizni hamma yog'i yara-chaqa bo'lib, terisiga hayot kiri singib ketgandek tuyulgan qadoq qo'llar, bo'rtib turgan mushaklar, yoqasi qizartirib yuborgan bo'yin o'zidan chetlatardi. Yigitning dag'allagi qizni cho'chitardi. Har bir qo'pol so'z qizning qulog'iga haqoratdek eshitilardi, uning hayotining har bir qo'pol tafsiloti qizning hissiyotini tahqirlar edi" [2]. Martinga zid ravishda Ruf quyidagicha ta'riflanadi: "Rufning qo'li... u qo'l mehnat nimaligini bilmaydi, shuning uchun ham nozik va yumshoq" [2]. Mazkur ikki ta'rif votitasida zodagon va ishchi guruh vakillari o'rtasidagi tafovutni ko'rsatilgan.

Romanning boshidanoq burjuaziya shahrining qizi Ruf bilan uchrashdi va unga ko'ngil qo'ydi. Muhabbat dunyoni o'zgartirganidek, Martin Rufni uchratganida uning hayotida keskin burilish sodir bo'ldi. Uning maqsadi – o'z muhabbati

Rufga erishish. U sevgisiga yetishish uchun birdan bir yo'l bo'lgan Morzlar davrasi vakillariga o'xshashga harakat qildi. Bu jarayonda u o'z-o'zini tarbiyalash yo'lidan bordi: qanday mavzuda bo'lishidan qat'iy nazar ko'plab she'rlar va kitoblar o'qidi, natijada unda yozuvchilikka nisbatan qiziqish uyg'ondi. U o'z hikoyalarda real hayotni, boshidan kechirganlarini tasvirladi. Hayotning go'zalligini faqat zodagonlar emas, balki oddiy ishchilar ham ko'ra olishini aks ettirdi. Roman boshida Martin pulsizlikdan qiynalgan bo'lsa, ijod qilishi uchun pul quvvat manbai hisoblangan bo'lsa, keyinchalik unga pulning ahamiyati qolmadi va asar yozishga xohishi yo'qoldi. Odamlar qashshoq paytida unga past nazar bilan qaradi, biroq unga omad kulib boqqach, nashrdan qaytarilgan asarlariga talab ortdi, hatto Morzlar oilasi vakillari ham uni oldiga qaytib kelishdi, avval qarshi chiqqan fikrlarini ma'qullashdi. Insoniyatda uchraydigan shuhratparastlik, moddiyatga ruju qo'yish shu o'rinlarda adib tomonidan mohirona tasvirlangan. Uning barcha xatti-harakatlari faqatgina Rufga erishish uchun edi, ammo u Rufga yaqinlashish uchun qanchalik salohiyatini oshirmasin, ularning orasi shuncha uzoqlashayotganiga amin bo'ldi: "Martin dunyoda yashash uchun ishlashlari shart bo'lmagan odamlar ham borligi haqida o'ylagan zahoti Ruf bilan o'zi o'rtasidagi jar yana teranlashdi. Birdan uning ko'zi oldida mehnat nimaligini bilmaydigan oqsuyaklar qiyofasi namoyon bo'ldi. Bu qiyofa isqirt oq devorda takabbur va ulug'vor bronza haykal sifatida namoyon bo'ldi" [2].

Ruf –Martinga butunlay teskari jamiyat vakili, u tug'ilganidanoq o'z shaxsiy qarashlariga ega bo'lmagan, atrofda gilar o'rnatgan qoidalardan chetga chiqmagan, hayotni faqat kitoblar orqali tanigan qiz sifatida gavidalanadi. Rufning Martinga bo'lgan iliq munosabati faqat uni o'z yo'rig'iga solish, "odob-axloq" qa asoslangan burjuaziya madaniyatini uning ongiga sindirish edi. Rufning o'zi ham ayni muhitda shakllandi. Martin – burjuaziya hokimiyatiga o'z g'oyalari bilan qarshi chiqqan shaxs. "Burjuaziya – (frans.Bourgeoise – shaharliklar) savdo, sanoat, kreditmoliya va b. Tadbirkorlik faoliyati natijasida daromad oluvchi ijtimoiy sinf" [7]. Martin yuqori tabaqa vakillariga intilib harakat qildi, ammo vaqt o'tgach, u orzu qilgan jamiyat aslida faqat to'rtburchak qolipga solingan kishilardan tarkib topganiga guvoh bo'ldi. U xohlagan hayot kutganidek ideal emasligini anglab yetdi. Asarda Brissenden tilidan yozuvchi burjuaziya hokimiyatiga quyidagicha munosabat bildiradi: "Ehtiyot bo'ling! Bu burjuaziya shaharlari sizni nobud qiladi. Misol uchun, o'sha siz bilan tanishganimiz uyni – yakanchilar makonini oling. Xudo haqqi, axlat o'rasidan ham battar u yer. Bunday muhitda sog' qolmaydi kishi. Beixtiyor nafasing qaytib ketadi" [2].

"Martin Iden" romani ham ko'pgina jahon adabiyoti durdonalari singari fojeaviy o'lim bilan yakunlanadi. Martin jismonan o'lishdan avval ma'nan o'lib bo'lgan edi. Faqat uning g'oyalari tirik qoldi, xolos. Uning o'limini shunchaki bu dunyoni tark qilish emas, balki butun bir chirkin jamiyatdan ozod bo'lish, deya talqin qilish to'g'ri bo'ladi. Martin bu biqiq jamiyatda go'yo bir qafasda qolib ketgandek edi, o'lib bularning baridan qutuldi. U asar oxiriga kelib umri so'nib borayotganini, hayotdan bezganini his qildi. "Hayotga intilmaydigan odam o'limga yo'l axtara boshlaydi" [2]. Martin boshqa yo'llar bilan emas, aynan o'zini suvga tashlab halok bo'lishi dengizning, suvning ozodlik, hurlik ramzi ekanligidan dalolatdir. Martin Ruf, umuman, Morzlar oilasi mansub bo'lgan yuqorida tabaqa vakillari jamiyatida emas, matroslik qilgan dengiz hayotida baxtliroq edi. U o'zi erkin his qilgan dengizga qaytdi. Martinning o'limiga bir qancha sabablarni keltirishimiz mumkin:

1. Asar diniy e'tiqodga zid bo'lgan – o'z joniga qasd qilish bilan nihoyalanadi, ammo yuqorida aytganimizdek, Martinning o'limi ozodlik uchun xizmat qildi. Asarda Martinni biror bir dinga e'tiqod qilishi haqida ma'lumotlar keltirilmagan, biroq Nitschedan ta'sirlanganligi ko'p o'rinlarda qayd etilgan. Nitshe falsafasida shu kabi g'oyalar ilgari surilgan: "Nitshe barcha soxta, chirkin, hayotga dushman bo'lgan narsalarni yo'q qilishga tayyor turuvchi yangi inson idealini yaratishga intildi. Nitshe xristianlikka qarshi kurashdi va "qullik axloq"ni xristianlikning mahsuli deb baholadi" [8]. Kishi biror bir dinga e'tiqodi mustahkam bo'lsa, u o'z joniga qasd qilmaydi, zero hech bir e'tiqod vakillari bu ishni oqlamaydi. Aynan e'tiqod yuzasidan o'z

joniga qasd qilganini sabab qilsak ham, qahramonning o'limini butkul ramzdan tashqari deb ayta olmaymiz.

2. Uni tushunadigan hech kim yo'qligi, asar oxirlariga kelib yolg'iz qolishi, hattoki, u uchun ideal bo'lgan Brissenden ham, sevgilisi Ruf ham uning yonida bo'lmagani – o'limining yana bir sababi, deya izohlashimiz mumkin. Martin jamiyat ichida yolg'iz qolgan shaxs, uning atrofda gilar u kabi fikrlamaydi, u o'zining avvalgi ishchilar guruhidan ancha odimlagan, ammo o'zi orzu qilgan madaniyatli jamiyatda ham yolg'iz edi, unga o'xshaydigan yo'ldosh yo'q edi. Ijodkor shaxs uchun asarlarini yaratishda, ijodiy muhitni his qilishda maslakdosh kerak. Martinning hayoti davomida ideal do'st sifatida yolg'iz Brissendenni aytishimiz mumkin. Brissenden ham Martin bosib o'tgan davrlarni boshdan kechirdi, faqat unda Martindek muhabbat yo'q. Brissenden ko'p bor Martinga burjuaziyaning odamlari, jumladan Ruf haqida ham nomaqbul so'zlarni so'zlaydi: "Hali siz o'sha ajib muhabbat sonetlaringizni anavi oq badan urg'ochi maxluq sha'niga yozgan bo'lmang" [2]. Ular o'rtasida bunday tortishuvlar ko'p bo'lgan, biroq Martinning qalbiga faqat Brissenden yaqin bo'la oldi va uning o'limi Martin uchun chin ma'nodagi yo'qotish edi. Hech kim Martinni tan olmaganida ham Brissenden asarlari haqida iliq fikrlar aytib, ijodini go'zallik deya baholadi. "Siz go'zallikni faqat go'zallik tufayli seving, jurnallarni esa unuting. Obbo, Martin Iden! Siz yaxshisi, kemaga, dengizga qayting. Mening beradigan maslahatim shu. Bu yerda, shu jirkanch axlatxonada nima bor sizga? Axir siz jurnallar ehtiyojini qondirish uchun go'zallikni bir fohisha sifatida sotib, har kuni o'z joningizga suiqasd qilyapsiz-ku" [2]. Brissendendan so'ng Martinning atrofida asarlarini o'qiydigan hech kim qolmadi, ortiq yozmay qo'yd. Yozuvchi uning holatini quyidagicha tasvirlaydi: "U odamovi bo'lib qolgan edi. Odamlar bilan muomala qilish unga tobora qiyin tuyulardi. Oldida odamlar bo'lsa yuragi siqilar, ular bilan suhbat qurishga majbur bo'lsa, zardasi qaynardi. Odamlar uning asabiga tegardi, shuning uchun Martin biron kishi bilan uchrashib ulgurmasdan, undan qutulish uchun bahona qidira boshlardi" [2]. Asarning oxirida asta – sekin odamlardan, jamiyatdan uzilib borishi o'lim tomon yetaklaydi.

3. Martin o'zi yashab turgan jamiyatning me'yorlarini rad etdi va o'zining tamoyillarini ham buzishni istamadi. U jamiyatni o'zgartira olmaganini fojea deb hisoblab, hech qanday chora qolmagach, Burjuaziya qarshi turishning yagona yo'li o'lim deb bildi. U o'z maqsadiga o'limi orqali erishishni lozim topdi. Kitobxon Martinning so'nggi qarorini irodasizlikka yo'yishi mumkin, ammo biz bu fikrdan yiroqmiz. Romanning boshidan oxiriga qadar o'z maqsadi yo'lida qancha qiyinchilik va rad etishlariga qaramay, harakatni davom ettirganligidan uning qay darajada irodaliligini bilishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rmda shuni aytishimiz mumkinki, Jek London asarlarida hayot uchun kurash, ijtimoiy muammolar tasviri birlamchidir. "Martin Iden" romani ham XX asr Amerika tanqidiy realizmning yuksak namunasi hisoblanadi. Roman barcha yosh vakillari uchun birdek ta'sir qilib, asarda hayotni sevish, jamiyat uchun kurash tasvirlangan. Roman voqealari, muallif o'rtaga tashlagan mavzu, o'qirmanni maqsadga yetishish yo'lida tinimsiz mehnat qilish, harakatdan to'xtamaslikka undaydi. Adib o'quvchiga davr mafkurasi, sinfiy tabaqalanishning avj nuqtalarini obrazlararo munosabatlar, personajlar xatti-harakati orqali mohirona yetkazib bera olgan. Shuningdek, romanning asosiy mavzularidan biri – burjuaziya va ishchilar sinfi o'rtasidagi ziddiyat va bu kuchning Martin Iden hayotiga ta'siridan iborat. Romanda zodagonlar va ishchilar guruhi vositasida Burjuaziya hokimiyatining roli va uning sinfiy guruhlariga ta'siri ochib berilgan. Martin obrazi orqali Burjuaziya hokimiyatiga qarshi chiqqan quyi tabaqa vakillarining hayotida uchragan qiyinchiliklar, to'siqlar ko'rsatilgan. Martinning o'z-o'zini tarbiyalash, xulq-atvorini yaxshilash uchun qilgan harakatlari yuqori tabaqa vakillarining singdirgan noto'g'ri qarashlari tufayli barbod bo'ladi va borgan sari o'zi orzu qilgan odamlar orasidan, dunyodan uzoqlashib boradi. Bundan tashqari, asarda fojeaviy qahramonlik kuzatiladi. Martin Iden ana shunday qahramon sifatida namoyon bo'lib, o'z qarashlarini, g'oyalarini amalga oshira olmagach, o'limni tanladi. Maqolada Martinning o'limiga sabab bo'lgan bir necha omillarni izohlashga urindik. Umuman olganda, ijodkor romanni yozishda o'z hayotiy

tajribalariga tayangan va ilgari surgan g'oyalar aniq ifodalangan. avtobiografik bo'lsa-da, uning mavzulari yanada kengroq doiraga
"Martin Iden"ning voqealari ham, kayfiyati ham ko'pincha ega.

ADABIYOTLAR

1. Hamdamov U., Qosimov A. Jahon Adabiyoti (O'quv qo'llanma). – Toshkent: "Barkamol fayz media", 2017.
2. J. London. Martin Iden. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023.
3. Jo'raqulov U., Namroyev K. Qiyosiy adabiyotshunoslik (O'quv qo'llanma). – Toshkent: "Lesson press nashriyoti", 2021.
4. Жўрақуов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. – Тошкент: Ғафур Ғуллом номидаги нашриёт матбаа ижод уйи, 2015.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: Fan, 2007.
6. Xalliyeva G. Qiyosiy adabiyotshunoslik. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
7. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-жилд. – Тошкент Давлат илмий нашриёти, 2000.
8. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 6-жилд. – Тошкент Давлат илмий нашриёти, 2003.

UDK:31.1

Durdona MAHKAMOVA,

ToshDO'TAU Nazariy va amaliy tilshunoslik kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: durdonamahkamova7@gmail.com

ToshDO'TAU professori H.Dadaboyev taqrizi asosida

TERMINOLOGIK MODERNIZATSIYALASHUV VA UNI VUJUDGA Keltiruvchi AYRIM OMILLAR

Аннотация

Mazkur maqolada modernizatsiyalashuv jarayoni va uning terminologik tizimda voqelanishiga doir qarashlar berilgan. Xususan, o'zbek va xorijiy olimlarning terminologik modernizatsiyaga doir qarashlari keltirilib, ularga munosabat bildiriladi. Shuningdek, tadqiqot doirasida aniqlangan modernizatsiya omillari ko'rsatiladi. Ko'rsatilgan omillarning har biri ta'riflanib, tahlil va xulosalar o'zbek terminologik tizimiga oid misollar bilan dalillangan.

Kalit so'zlar: Termin, terminologiya, modernizatsiyalashuv, terminologik tizim, terminologik tizim modernizatsiyalashuvi, sohalar integratsiyasi, shaxs omili.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ И НЕКОТОРЫЕ ВЫЗЫВАЮЩИЕ ЕЕ ФАКТОРЫ

Аннотация

В данной статье представлены взгляды на процесс модернизации и его реализацию в терминологической системе. В частности, представлены взгляды узбекских и зарубежных ученых на терминологическую модернизацию и выражена реакция на них. Также показаны факторы модернизации, выявленные в ходе исследования. Определены каждый из упомянутых восьми факторов, а анализ и выводы обоснованы примерами узбекской терминологической системы.

Ключевые слова: Термин, терминология, модернизация, терминологическая система, модернизация терминологической системы, интеграция научных сфер, личностный фактор.

TERMINOLOGICAL MODERNIZATION AND SOME FACTORS CAUSING IT

Annotation

This article presents views on the modernization process and its implementation in the terminological system. In particular, the views of Uzbek and foreign scientists on terminological modernization are presented and the reaction to them is expressed. Also, the factors of modernization identified within the research are shown. Each of the mentioned eight factors is defined, and the analysis and conclusions are proved with examples of the Uzbek terminological system.

Key words: Term, terminology, modernization, terminological system, terminological system modernization, integration of scientific spheres, personality factor.

Kirish. Tizimning yangi birliklar bilan boyishi, terminlar semantikasidagi o'zgarishlar, termin yasashda yangi konstruksiyalarning paydo bo'lishi kabi hodisalar terminologik tizim modernizatsiyalashuvini belgilaydi. Aslida modernizatsiyalashuv doimiy jarayon bo'lib, termin sifatida o'z ichiga "yangilanish", "o'zgarish", "takomillashish", "zamonaviylashish" kabi qator ma'nolarni qamrab oladi. Lingvistik nuqtai nazardan modernizatsiya jarayonini o'rganish tadqiqotchini hodisani keng qamrovda ko'zdan kechirishga undaydi: sotsiolingvistik hodisa sifatida modernizatsiyani til siyosati, endogloss va ekzogloss vaziyatlar bilan bog'liqlikda o'rganish, sof lingvistik hodisa sifatida tizimli jarayon shuningdek, qator yasaliq usullari, omillarini hosil qiluvchi sifatida tahlil etishni talab qiladi. Zotan, "Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni, ona vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak. Yana bir muhim vazifa fundamental tadqiqotlar, zamonaviy axborot va kommunikasiya texnologiyalari, sanoat, bank-moliya tizimi, yurisprudensiya, diplomatiya, harbiy ish, tibbiyot va boshqa tarmoqlarda davlat tilini to'laqonli qo'llash bilan bog'liq" [1]. Tarmoq va sohalar o'z o'rnida, maxsus so'zlar –terminlarga ega. Ularni tartibga solish, turli terminologik jarayonlarni tadqiq qilish terminologiya oldida turuvchi doimiy, dolzarb vazifalardandir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek tilidagi lingvistik adabiyotlarda "modernizatsiyalashuv" termini qo'llanilmagan bo'lsa-da, mohiyatan unga aynan mos keluvchi qarashlar, tamoyillar terminologik tadqiqotlarning deyarli barchasida mavjud [2, 3]. Xususan, tilshunos Azim Hojiyev bu borada quyidagilarni qayd etgan: "Har qanday milliy til lug'at sistemasining, shuningdek, terminologik sistemasining

rivojlanishida, takomillashuvda ikki narsaga to'g'ri amal qilish bu boradagi ishlarning muvaffaqiyatli, ijobiy natijalar bilan yakunlanishini ta'minlaydi: 1) tilning rivojlanishida amal qiladigan qonuniyatlar asosida ish ko'rish; 2) terminga qo'yiladigan talabdan kelib chiqib ish ko'rish" [4].

Leksik modernizatsiya tilning yangi sohalar doirasida qo'llanishini ta'minlash maqsadida mavjud til elementlaridan yangi til birliklarini hosil qilish jarayoni hisoblanadi. Leksik modernizatsiya jamiyat hayotidagi ilg'or sohalar (ilm-fan, texnika, ijtimoiy-siyosiy va madaniy soha) vakillari tashabbusi bilan til tarkibida amalga oshiriladi. Yangi so'zlarning tarqalishi va qat'iyalashuvi asta-sekin amalga oshishi mumkin. Bu jarayonda ommaviy axborot vositalarining roli ham ahamiyatli hisoblanadi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Til taraqqiyoti bir tomondan yangi atov birliklari, so'zlar (neologizmlar) hisobiga amalga oshsa, boshqa tomondan tilning boyishi mavjud birliklarning qayta nomlanishi (yangilanishi) hisobiga yuzaga chiqadi. Mavjud referentlarning yangilanishi lug'at tarkibining ma'lum bir kichik qisminigina egallab, bevosita konseptlarga aloqador hisoblanadi va konsept tarkibida (garchi yangilangan, qayta nomlangan bo'lsa-da) qat'iy o'zgarishsiz qoladi. Birinchi jarayon ko'plab lingvistik tadqiqotlar obyekti bo'lib hisoblangan, biroq ikkinchi holatda modernizatsiya jarayoni bor va u hamisha tilda mavjud bo'lsa-da, hanuz o'zining tizimli ta'rifi topmagan [6].

Ta'kidlanganidek, terminlar leksik sathning doimiy o'zgarishga moyil (dinamik) birliklari bo'lgani bois terminologik modernizatsiyalashuvning qaysi omillar hisobiga yuzaga kelishini aniqlash tizimning aniq, kamchiliklardan holi ravishda shakllanishini ta'minlaydi [7].

Tahlil va natijalar. Terminologik tizimdagi o'zgarish va yangilanishlarni kuzatar ekanmiz, bunga sabab bo'luvchi quyidagi omillarni belgiladik:

1. Til siyosati. Ma'lumki, til siyosati o'z ichiga qator masalalar: davlat tili, adabiy til, ta'lim tili, muloqot tili, til ta'limi kabilarni qamrab oladi. Terminlar esa bu masalalarning barchasiga uzviy aloqador. Har qanday davlatda terminologiya masalalari, avvalo, til siyosati orqali boshqariladi va tartibga solinadi. Mamlakatning til siyosatidagi o'zgarishlar ko'p hollarda ijtimoiy soha fanlari terminologik tizimlarida aks etadi.

2. Zamonaviy texnologiyalarning (soha, fan yoki kasb-hunarga) kirib kelishi. Mazkur omil terminologik tizimlarda mavjud asbob-uskuna, qurilma nomini bildiruvchi semantik guruhlar tarkibining keygayishi yoki yangilanishiga sabab bo'ladi. XX asr terminologiyasi yangi texnologiyalarni bildiruvchi terminlar (va tushunchalar) bilan kengaygan bo'lsa, ushbu tushunchalarning taraqqiy etgan variantlari XXI asr terminologik tizimlarining yangilanishini ta'minlamoqda. avtomat korobka (Avtomatik uzatmalar qutisi (avtomat uzatma qutisi, avtomatik uzatma); disketa-disk-USB, modem; EHM (elektron hisoblash mashinasi)-kompyuter.

3. Zamonaviy soha, fan yoki kasb-hunarning kirib kelishi. Soha, fan yoki kasb-hunarning kirib kelishi ma'lum bir tilning terminologiyasini yangilaydi ya'ni lug'at sathi yangi terminlar, yasalish konstruksiyalariga ega yangi terminologik tizim bilan boyiydi. Ayni paytda bu holat terminologiyada ham yangi yondashuvlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Ma'lumki, so'nggi yillarda maishiy xizmat ko'rsatish sohasi jadal rivojlanmoqda. Bu, o'z navbatida, shu tizim termin va atamalarini tartibga solish masalasini yuzaga keltiryapti. Mas., ruscha ekvivalenti ommalashgan dostavka ning kuryerlik xizmati, yetkazib berish xizmati, eltuv xizmati kabi muqobilari bor. Ularni tartibga solishda tabiiyki terminologik tamoyillar va adabiy til me'yorlariga muvofiq yondashiladi. Bunda xizmat nomi asosida yasaluvchi terminlarni ham hisobga olish lozim. Mas., shu faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxs nomini bildiruvchi termin uchun yuqoridagilardan quyidagi hosilalarni yasash mumkin: kuryerlik xizmati-kuryer, yetkazib berish xizmati-yetkazib beruvchi, eltuv xizmati-eltuvchi. Kuryer o'z qatlam so'zi bo'magani bois mazkur termini qabul qilish baxsli, biroq yetkazib beruvchi va eltuvchi terminlari masalasida bir to'xtamga kelish mumkin. Terminologiyaning aniqlik tamoyiliga ko'ra ikki shakl ham talabga javob beradi, lekin qisqalik (tejamlilik) tamoyiliga ko'ra bu holatda bir komponentli shakl tanlanadi. Shunga asosan eltuv xizmati (faoliyat nomini anglatuvchi termin) va eltuvchi (eltuv faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxs) terminlarini qabul qilish hamda ommalashtirish, shu bilan birga mazkur soha terminlarini yuqoridagi asos terminlar negizida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Ayni paytda o'zbek terminologiyasi SMM(Social Media Marketing)- Ijtimoiy tarmoq marketingi, PR(public relations) kabi zamonaviy sohalar terminlari bilan boyib bormoqda. Qayd etilganidek, bu terminologik modernizatsiyalashuvni yuzaga keltiradi va terminologlar bilan bir qatorda soha vakillarining ham oldiga tilning sofligi hamda jozibadorligini saqlash bilan bog'liq katta vazifalarni yuklaydi.

4. Soha(fan)lar integrallashuvi. XXI asr ilm-fanining o'ziga xos xususiyatlaridan biri integral fan va sohalarning ko'payishidir. Ayni paytda ularga xos terminologik tizimlar ham semantik, struktur va yasalishi jihatidan e'tiborga molik. Ikki fanning birikuvidan hosil bo'lgan yangi fanning predmeti, obyekt ham integral xarakterga ega bo'ladi va bu jihat terminologik tizimda aks etadi. Xususan, bugungi kun tilshunosligi ham antroposentrik paradigmadagi ish ko'ruvchi psixolingvistika, neyrolingvistika, sotsiolingvistika, kompyuter lingvistikasi, kriminolingvistika, kulturologingvistika kabi ko'plab integral fanlarga ega. Ularning har birida o'ziga xos terminologik tizim mavjud. Mazkur sohalar terminlarini hosil qilishda ham ayrim terminologik talablarga amal qilish lozim. Masalan, soha nomini bildiruvchi termin ko'pincha bir komponentli, qo'shma so'z shaklida bo'ladi: sotsiolingvistika – sotsiologiya + lingvistik. Shu o'rinda bu ikki soha integrallashuvini bildiruvchi lingvosotsiologiya termini ham bor. Farqi shundaki, 1-si (sotsiolingvistika) ijtimoiy (sotsial) hodisalar, xususan, tilning

ijtimoiylashuvini lingvistik nazariyalar (tilshunoslik qonuniyatlarini)asosida o'rganib, o'zining markaziy obyekti – til haqida xulosa beradi. 2-si (lingvosotsiologiya) esa tilni ijtimoiy hodisalardan biri sifatida sotsiologik nazariyalar (tilshunoslik qonuniyatlarini)asosida o'rganib, o'zining markaziy obyekti – jamiyat haqida xulosa beradi. O'z o'rnida, ikkala sohaning xulosalari, kuzatishlari bir-biri uchun nazariy asos sifatida xizmat qiladi. Keltirilgan tamoyil kriminolingvistika va lingvokriminalistika, kulturologingvistika va lingvokulturologiya kabi soha nomini bildiruvchi terminlar guruhiga ham taalluqli.

5. Soha yoki ilm-fanda tizim, yondashuv, qarashlarning o'zgarishi. Ma'lum bir tizimda kechuvchi o'zgarishlar, avvalo, terminologik tizimda aks etadi va uning modernizatsiyalashuviga sabab bo'ladi. Masalan, oliy ta'lim tizimini isloh qilish va zamonaviy talablar asosida tashkil qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimida 2021-yildan tutorlik faoliyati yo'lga qo'yildi hamda sohada tyutor termini qo'llana boshladi. Unga qadar sohada bu faoliyat turi bilan shug'ullanuvchi shaxsni bildiruvchi kurator, kurs rahbari, murabbiy terminlari qo'llangan.

6. Shaxs omili. Jamiyatda, fanda lisoniy shaxs darajasiga ko'tarilgan shaxslar tomonidan biror tushunchaning qayta nomlanishi, yangi tushunchaning kiritilishi, narsa-buyum, hodisaning ixtiro qilinishi va nomlanishi terminologiyaning shaxs omili asosida modernizatsiyalashuviga sabab bo'ladi. Bu omil ta'sirini aniq fanlar terminologik tizimlarida (volt, amper), tabiiy fanlar, xususan, tibbiyot terminlarida yaqqol ko'rish mumkin (parkinson, alsgeymer, turett sindromi). Sanalganlar fanda lisoniy shaxs darajasiga ko'tarilgan shaxslarning terminologiyaga ta'siriga misol hisoblanadi. Shuningdek, jamiyatda yuqori maqomga ega lisoniy shaxslar nutqidagi ayrim leksik birliklar soha terminologiyasiga sezilarli ta'sir o'tkazadi.

7. Ma'lum bir ijtimoiy tushunchaning ommalashuvi. Shunday tushunchalar borki, ular ma'lum bir nom ostida jamiyatga kirib keladi, turli jabhalarda tilga olinadi va keskin ommalashadi. Natijada ilm-fanning turli sohalariga tegishli terminologik tizimlarda shu tushuncha asosiga qurilgan yangi terminlar paydo bo'ladi. XXI asr terminologiyasining shu omil asosida modernizatsiyalashuviga gender tushunchasini misol qilish mumkin. O'tgan asrning 70-yillarida fanga kirib kelgan mazkur tushuncha bugungi kunda ijtimoiy fanlar doirasidagi bir qancha terminologik tizimlarda mavjud. Masalan, tilshunoslikda: genderolingvistika, nutqning gender variativligi; sotsiologiya, huquqshunoslik, siyosatshunoslikda: gender yondashuv, gender tengsizlik, gender tenglik, gender assimetriya; psixologiyada: gender moslashuv (adaptatsiya); pedagogikada: gender tarbiya.

8. Shakliyl omil. Mazkur omil terminologiyada so'nggi o'n yillikda jadallashdi. Bu omil terminologik tizimni so'z emas, balki shakl bilan boyitishni anglatadi. Mazkur omilni aniqlangan shakllarga asosan ikkiga: lingvistik shakliyl omil va simvolik omilga ajratish mumkin. Lingvistik omil – terminologiyaga tushuncha bilan abbreviaturaning bir paytda kirib kelishi va abbreviatura termin sifatida ommalashishini bildiradi. Buni IT, PR, SMM kabi termin-abbreviaturalarda ko'rish mumkin [8].

Shakliyl omilning ikkinchi turi simvolik omil bo'lib, bunda termin va tushunchaning ramziyl belgisi parallel qo'llanish asosida tushuniladi, matnda simvol termin o'rnida qo'llanib tushunchani ifodalay oladi. Masalan, pandemiya sababli koronavirus termini va uning ramziyl ifodasi(simvol) ommalashdi. Reklama matnlarida, dori va tibbiyot vositalari yorliqlariga kasallik nomini anglatuvchi termini so'z shaklida yozmasdan simvol tasvirini berish holatlari ko'paydi.

Termin va uning ramziyl ifodasi parallel qo'llanishda bo'lgan yana bir termin

geolokatsiyadir(geojoylashuv,geopozitsiya) - . So'nggi yillarda taksi va eltuv xizmatining rivojlanishi harbiy-strategik terminologiyadagina faol qo'llangan geolokatsiya (geojoylashuv,geopozitsiya) terminining umumiste'moldagi termin-so'zga aylanishiga sabab bo'ldi. E'tiborlisi, termin va simvol parallel qo'llanib, tejamlilik tamoyili ta'sirida terminning matnlarda ham simvol vositasida ifodalinishi ommalashmoqda.

Xulosa va takliflar. Ko'rilganidek, jamiyatda yuz beruvchi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarning har biri terminologik

tizimga ta'sir etadi. Ular natijasida terminologik tizimlar rivojlanadi, taraqqiy topadi, yangi birliklar bilan boyiydi. Terminologiyaning modernizatsiyalashuvini ta'minlovchi mazkur

omillarni aniqlash, xususiyatlarini belgilash, tizimning turli nuqsonlardan holi, proporsional dinamikada takomillashishiga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганлигининг 30 йиллиги муносабати билан сўзлаган нутқи // uza.uz/uz/posts/prezident-shavkat-mirziyeevning-o'zbek-tiliga-davlat-tili-maqomi-21-10-2019.
2. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019.
3. Суперенская А., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. – М.: Либроком, 2012.
4. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. – Назрань: Пилигрим, 2010.
5. Ҳожиев А. Ўзбек терминологиясининг ҳозирги ҳолати ва уни такомиллаштириш чора-тадбирлари / Атамашунослик – касбий тафаккурни шакллантиришда, фан ва таълимни ривожлантиришда. – Тошкент, 2008.
6. Шемчук Ю.М. Модернизация существующей лексики современного немецкого языка. Автореф. д.ф.н. – Москва, 2006.
7. Mahkamova D.N. Modernizatsiyaga lingvistik yondashuv // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2023. – № 3 (2) // <https://oriens.uz/journal/article/modernizatsiyaga-lingvistik-yondashuv>
8. Mahkamova D.N. Terminological models in scientific text // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2023. – № 3 (11) // <https://oriens.uz/journal/article/terminological-models-in-scientific-text>

Gulnozaxon MIRZAYEVA,
Andijon davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail: aasadbek5577@gmail.com

ADCHTI professori M.A.Abdualiyev taqrizi asosida

STRUCTURAL-SEMANTIC RESEARCH OF VERBALIZING THE HUMAN PSYCHE IN ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGY

Annotation

The scientific study of the phraseological complex of languages has received a lot of interest by the turn of the 20th century. Phraseology has become its own field of study within linguistics as a result of research in this field. This calls for a deeper examination of the phraseology that is frequently employed in speech. Based on the characteristics of its manifestation—biological, physical, mental, intellectual, and social—a person's linguistic image can be disclosed. When defining the term "person," many studies make reference to any specific feature, including appearance, age, physical state, mental state, social standing, employment status, conduct, moral values, and ethical ties. For this reason, the focus of this essay is on phraseological units that shed light on the human psyche.

Key words: Phraseology, lexical units, phrases, symbols, mental performance, phraseological features.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЕРБАЛИЗАЦИИ ПСИХИКИ ЧЕЛОВЕКА В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация

Научное изучение фразеологического комплекса языков на рубеже 20 в. вызвало большой интерес. В результате исследований в этой области фразеология стала отдельной областью исследований в лингвистике. Это требует более глубокого изучения фразеологии, часто употребляемой в речи. На основании особенностей его проявления — биологических, физических, психических, интеллектуальных, социальных — можно раскрыть языковой образ человека. При определении термина «человек» многие исследования ссылаются на любую конкретную особенность, включая внешний вид, возраст, физическое состояние, психическое состояние, социальное положение, статус занятости, поведение, моральные ценности и этические связи. По этой причине в центре внимания данного эссе находятся фразеологизмы, проливающие свет на психику человека.

Ключевые слова: Фразеология, лексические единицы, словосочетания, символы, мыслительная деятельность, фразеологические особенности.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA INSON PSIXIKASINI VERBALLASHTIRUVCHI FRAZEOLOGIZMLARNING STRUKTUR-SEMANTIK TADQIQI

Annotatsiya

Tillarning frazeologik majmuasini ilmiy o‘rganish XX asr boshlariga kelib katta qiziqish uyg‘otdi. Frazeologiya bu sohadagi izlanishlar natijasida tilshunoslikning o‘ziga xos tadqiqot sohasiga aylandi. Bu esa nutqda tez-tez qo‘llaniladigan frazeologiyani chuqurroq o‘rganishni talab etadi. Uning namoyon bo‘lish xususiyatlaridan kelib chiqqan holda - biologik, jismoniy, aqliy, intellektual va ijtimoiy - shaxsning lingvistik qiyofasini ochish mumkin. "Shaxs" atamasiga ta'rif berishda ko'plab tadqiqotlar har qanday o'ziga xos xususiyatga, jumladan tashqi ko'rinishga, yoshga, jismoniy holatga, ruhiy holatga, ijtimoiy mavqega, ish holatiga, xulq-atvoriga, axloqiy qadriyatlariga va axloqiy aloqalarga ishora qiladi. Shu boisdan ham bu inshoda asosiy e'tibor inson ruhiyatini yoritib turuvchi frazeologik birliklarga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Frazeologiya, leksik birliklar, iboralar, ramzlar, aqliy faoliyat, frazeologik xususiyatlar.

Introduction: It is a highly difficult and responsible duty to research phraseologies, which are linguistic tools that are more complicated than other lexical units of language. This is so because, rather than just being a straightforward statement of ideas, phraseological units serve a number of methodological purposes as an artistic and descriptive mode of speech. Phraseology is the branch of linguistics that studies stable phrases and expressions specific to a language [6].

Neandre, an English literary critic and translator, coined the term phraseology for the first time in the latter part of the 16th century. Phraseology has been the subject of theoretical and practical study in world linguistics, and numerous features of it have been documented in scientific articles, dictionaries, monographic observations, and dissertations.

Phrases are the field of linguistics that studies regular expressions. The words in a phrase are grammatically and semantically connected and have a common meaning. Phraseological expressions have different meanings in terms of meaning and function: they express the character, object, situation, event, properties of people, are used in artistic language for stylistic painting, exaggeration, reinforcement, occur in the

form of aphorisms, excerpts, by writers both phraseological expressions are created.

Russian scientist V.L. Arkhangelsky, in his research, shows the following features of phraseological units:

1. The existence of a particular phraseological unit in a linguistic unit as a fixed phrase;
2. Use as a unit of language in speech;
3. Conformity of phraseological unit to grammatical models;
4. The phraseological unit must consist of at least two components;
5. Phraseological unit components have special meanings;
6. The position of the components in the structure of phraseological units is constant (invariant);
7. Lexical and grammatical stability;
8. Semantic integrity;
9. Possibility of interpretation by synonyms or phrases;
10. Semantic idiom, inability to translate literally;
11. Broadness of meaning;
12. Nominative integrity;
13. Perform nominative, definitive, ediological, expressive, modal, appellate functions;

14. Perform different syntactic functions in different types [4].

Linguist Professor Sh. Rakhmatullayev agrees: "The richness of a dictionary consists of words and phrases based on these words. A word is a lexical unit of vocabulary, and a phrase is a phraseological unit. These are generalized and called lexical units. The phrase serves as a lexical meaning. Accordingly, it is a lexical unit and in this sense is placed next to the word" [7].

There are many scientists who agree with this opinion. M. Sodikova has a broad understanding of phraseology and includes proverbs and sayings in her "Russian-Uzbek phraseological dictionary".

Ya. D. Pinkhasov is one of the most understanding of phraseology in a broad sense. K. Musayev also supports this second idea [5].

The concept "ahmoq" – "stupid" (60 English phraseological units) is presented, in addition to the nuclear semantic features "aqilsiz", "juda hamoq" and "ahmoq", by additional features characterizing the negative qualities of a person, including stubbornness ("copper forehead", "thick skull" – "eshshak kabi qaysar"), sluggishness (like a bump on a log – bir qop somon), frivolity (light as a butterfly – suv bossa to'pig'iga chiqmas), inattention, forgetfulness (head and two ears – bir qulog'idan kirib ikkinchisidan chiqadi), eccentricity (a bit weak in the top storey), incompetence (heavy wit), naivety and gullibility (plucked pigeon). A stupid person in linguistic representation may simply have average abilities, be ordinary, rustic, uninteresting: there are not enough stars from the sky, does not shine with talent, gray as a fireman's pants, he is no conjurer, he won't set the Thames on fire.

Loss of mind, decreased mental performance (the concept of "ahmoqlik" – "to lose one's wits") (9 Uzbekistan, 10 English phraseological units) is associated in the linguistic consciousness with old age. Phraseologisms with the meaning of "getting stupid" can also be used to assess human behavior, stupid actions. A significant part of the phraseological units that verbalize the concept of "aqli, clever" (72 English phraseological units), expresses the meaning of "smart, intelligent person": a person of great mind, not mindless, have a good head on one's shoulders. An intelligent person in the phraseology of the Uzbek and English languages is represented by such qualities as independence of thought (his own head on his shoulders), the ability to think logically, clearly (a clear head), flexibility and sharpness of mind (sharp as a needle), quick wit (have a quick wit). On the basis of the selected semantic features in the structure of the concept, there are also groups of phraseological units with common meanings "wise, experienced" (wise as a Solomon), "sane" (sober as a judge), "smart, educated" (egg-head), "too clever by half," "not stupid, a person who is difficult to deceive" (not born yesterday – kechagina tug'ilib qolmagan).

Every language uses people to convey their opinions about various objects and events. This results in a range of emotionally charged, expressive language products that are comparable to familiar, external listener images with an exaggerated (metaphorical) image that becomes clearer, the expression's imagery increases, and high levels of sensitivity and emotion are generated.

Non-linguistic factors cause many things and events to occur as symbols of the same event in the languages of many peoples. Put differently, in real-time communication, the linguistic tools of multiple languages contribute to the creation of the same metaphorical picture. This is because every language's system of expression is a reflection of universal experience; in all languages, the fox is a symbol of cunning and deceit, the bear of carelessness, and the elephant of restraint and restlessness.

The coherence of symbols, which are the objects of comparative phraseological units, thus indicates the existence of a comparative commonality in languages. Consequently, when we look at the English and Uzbek phraseological units formed on the basis of artistic comparison, we see that many of them are similar

to the objects of comparison. use. The Uzbeks liken the redness of a girl's face to an apple, while the British liken it to a cherry. Meanwhile, Uzbeks compare cherries to a girl's lips. For example, in the following example "Mill" by Na do Yachng, we see how the English comparative units are similar to the Uzbek comparative units:

Uning oydek yuziga, qaldirg'och qonatidek qora qoshlariga, osmon singari moviy ko'zlariga va g'unchadek lablariga, qizil olmadek yanoqlariga... shamshoddek qomatiga qancha qarasang ham, ko'zingni uzolmaydigan darajada go'zal edi.

She had a face like moon, dark eyebrows as the wing of swallow, blue eyes like the sky and lips like a bud, cheeks as red rose, a figure as cedar and she was as pretty as it was impossible to take eyes from her [3].

The similarity in thought between the two languages is demonstrated by the seven times in a single sentence that these comparative phrases sound like in Uzbek.

Such comparable phraseological units that are compatible both semantically and methodologically translate without any issues. because this example also uses the same style of depiction.

The phraseological verbs are stabilized by the functional integrity of the entire compound and the semantic relationship between its constituent parts, which establishes the parameters for the phraseological nature of the verb. By doing this, it is moved from the list of unrestricted word combinations to the list of phrasal verbs that are already included in the dictionary and available for usage.

The following traits apply to these phrasal verbs. In stable and integral compounds, their phraseological characteristics are less prominent; they can be divided into several lexical parts; they clearly distinguish the meaning of word components; the semantic structure of phrases is based on the correct and precise semantics of the verb, and the form component includes additional semantic modifiers that partially change the form (beginning, duration, end, speed):

to think – o'ylamoq, to think out – chuqur o'ylamoq.

The concept "o'ylamoq, to think" (130 English phraseological units) has the most complex semantic structure. In its structure, the following semantic groups are distinguished: a) involuntary thinking; b) thinking is arbitrary, objectless, thinking; c) objective, purposeful thinking; d) mental operations; e) think, make a decision; f) think, remember; g) make assumptions, guessing. Each group is divided, in turn, into subgroups in accordance with the meanings of the phraseological units presented. So, the group "involuntary thinking" includes phraseological units with the meanings "to arise in consciousness" (boshiga kirmoq, miyasiga kelmoq – come into one's head), "suddenly appear in consciousness (about an absurd idea)", "To gain a foothold in consciousness without a reasonable foundation" (boshiga g'oyalarni kirtiish – get ideas into one's head), "to appear imperceptibly in consciousness" (sneak into the soul in the heart), "to constantly arise in consciousness" (domiy ravishda miyasida aylanmoq – go round sb 's mind), "be constantly present in the mind" (stick out like a nail in the head, keep one's mind on sth), "become the subject of constant reflection" (absorb the whole soul).

The dictionary wealth consists of words and phrases structured on the basis of these words. The word is a lexical unit as a wealth of the dictionary is called phraseological unity. These are generalized and called a lexical unity. The phrase serves to signify the luxury meaning. Accordingly, it is a lexical unity and is in the same respect.

The phrase has a unique morphological and syntactic structure and can not remove or download a component part of them. Because they mean one meaning and are used in a portable figurative, figurative expression. The phrase has the norms, methods of historical use, and their meanings are clearly becoming clear in a specific process.

LITERATURE

1. Rakhmatullayev SH. "Explanatory phraseological dictionary of the Uzbek language" - Tashkent, 1988. - 349p.
2. Salomov G. "Translation of proverbs and idioms" - Tashkent, 1961. -184p.

3. Samarkand Almanac "Young translators" -Samarkand, 2012. -60p.
4. Баранов А.Н, Юшманова С.И. "Отрицание в идиомах: семантико-синтаксические ограничения // Вопросы языкознания" – М, 2000. -427с.
5. Мусаев И. "Стилистические вопросы художественного перевода с английского на узбекский язык" АКД. Тошкент, 1976. -217с.
6. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М, 1956. - 260с.
7. Хотамов Н. ва бошқалар. Адабиётшунослик терминлари. Русча - ўзбекча изоҳли луғати. Тошкент, 1979.-334с.
8. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. - М., 1969.
9. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. М., 1972.
10. Ginzburg R.S. A course in modern English lexicology. – М., 1979.
11. Tursunov U, Muxtorov J. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Т., 1975.

Dunyogo'zal NAZAROVA,

O'zbekiston Respublikasi IIV Nukus "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi o'qituvchisi

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

THE ESSENCE OF THE UZBEK LANGUAGE BUSINESS STYLE AND ITS LEXICAL FEATURES

Annotation

This article examines the writing style, which is considered one of the functional styles of the Uzbek language. The specific features of the work style are highlighted. Also, the lexical aspects of the working style are revealed and a general conclusion is given.

Key words: functional styles, office work, Uzbek language, style, classification, official style, diplomatic style, document, literary language.

СУЩНОСТЬ ДЕЛОВОГО СТИЛЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматривается стиль письма, который считается одним из функциональных стилей узбекского языка. Выделены специфические особенности стиля работы. Также раскрываются лексические аспекты стиля работы и дается общий вывод.

Ключевые слова: функциональные стили, делопроизводство, узбекский язык, стиль, классификация, официальный стиль, дипломатический стиль, документ, литературный язык.

O'ZBEK TILI ISH YURITISH USLUBINING MOHIYATI VA UNING LEKSIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek tili funksional uslublaridan biri hisoblangan ish yuritish uslubi tadqiq etilgan. Ish yuritish uslubining o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, ish yuritish uslubining leksik jihatlarini ochiq qilgan hamda umumiy xulosa keltirilgan.

Kalit so'zlar: funksional uslublar, ish yuritish, o'zbek tili, uslub, tasnif, rasmiy uslub, diplomatik uslub, hujjat, adabiy til.

Kirish. O'zbek tili ish yuritish uslubi adabiy tilning kitob-harf uslublarini anglatadi. U qonunlar, farmonlar, farmoyishlar, shartnomalar, aktlar, guvoynomalar, ishonchnomalar matnlarida, muassasalarning ish yozishmalarida amalga oshiriladi. O'zbek tili ish yuritish nutqining og'zaki shakli anjuman va konferensiyalardagi nutq va ma'ruza, sud nutqi, rasmiy telefon suhbatlari va og'zaki buyruq bilan ifodalanadi. Rasmiy ish nutqi ish munosabatlarining ma'lum tartib va tamoyilga solinishini aks ettiruvchi yuqori darajadagi standartlashtirish orqali yuzaga chiqariladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nafisa Sadinova o'z ilmiy ishida rasmiy uslubning o'ziga xosligini ta'kidlab, ma'lum taraqqiyot bosqichini bosib o'tganligini aytib o'tadi: "... o'zbek hujjatchiligi o'zbek davlatchiligi tarixi bilan deyarli bir vaqtda paydo bo'lib, rivojlanib kelganligini aytib o'tdik. Hujjatlar o'z rivojlanishi mobaynida o'ziga xos xususiyatlarga, binobarib, o'ziga xos uslubga ega bo'lib kelgan. Hozirgi kunda "rasmiy uslub" deya ataluvchi hujjatlar uslubi ham buning ko'rinishiga, shaklga kelgunga qadar ma'lum taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan"[6].

Stilistik nuqtayi nazardan xar bir uslub o'ziga xos xususiyatlarga, oldiga qo'ygan maqsad va vazifalariga hamda o'z yo'nalishiga egadir. Buni anglagan R. Qo'ng'urov shunday jumla keltirgan: "... Shuning uchun ham ilmiy, ilmiy-ommabop asarlar, gazeta maqolalari hamda turli xil ish qog'ozlari tillari bir-biriga aynan o'xshash emas"[2]

Ushbu uslubning asosiy xususiyatlarini belgilovchi omillar quyidagilar:

1. Aniqlik

O'zbek tili ish yuritish uslubining stilistik dominantlari ma'lumotning boshqa talqinlarga yo'l qo'ymaydigan o'ta aniqdirligidir. O'zbek tili ish yuritish uslubining matnlari turli xil talqin qilish imkoniyatiga yo'l qo'ymasligi kerak. Shu bilan birga, ijtimoiy tartibga solish funksiyasi tegishli matnlarga aniq o'qish talabini ham qo'yadi. Xuddi shu stilistik xususiyat matnning tafsilotlari bilan bog'liqlikni tashkil etadi.

2. Umumiylik

O'zbek tili ish yuritish nutqi individual emas, balki ijtimoiy tajribani aks ettiradi. Ish yuritish nutqining o'ziga xos

stilistik xususiyati shaxsiy bo'lmagan belgidir. Rasmiy ish hujjati, agar u shaxsiy xususiyatga ega bo'lmasa (masalan, shaxsiy bayonot), yakka mualliflik huquqidan mutlaqo mahrum bo'lib, mas'ul shaxsning imzosi muallifni emas, balki hujjatning haqiqiylikni ko'rsatadi. Uslub qoliplari muallifning individualligiga qarab hujjat o'zgarishiga yo'l qo'ymaydi. Bu esa hujjatlarga umumiy belgi beradi.

3. Stereotipik, standartlashtirilgan

O'zbek tili ish yuritish sohasidagi munosabatlarning har bir aniq holati o'zaro ta'sirning ma'lum bir turiga mos keladi, ya'ni vaziyatlar takrorlanadi. Bu esa ma'lum standartlarga muvofiq amalga oshiriladi. Til (nutq) standartlari deganda nutqda takrorlanadigan, bir xil turdagi vaziyatlarni takroriy takrorlash jarayonida ishlab chiqilgan tayyor ifoda vositalari tushuniladi. Shunga o'xshash takrorlanadigan vaziyatlar ko'pincha ona tilida so'zlashuvchilarning avtomatik nutq reaksiyalarini talab qiladi (masalan, nutq odobi). Rasmiy munosabatlar qoidalarga qat'iy rioya qilish talab qilinadigan joylarda til standartlari muloqotni osonlashtiradi va tezlashtiradi. Shuning uchun til standartlari nutq amaliyotida umumiy qabul qilinadi. Ish yuritish uslubida ular o'rinni va asoslidir. Standartlashtirish rasmiy ish yuritish uslubining o'ziga xos xususiyati sifatida biznes hujjatlari tarkibini tartibga solishda ham namoyon bo'ladi. Bu hujjat qismlariga, sarlavhaga, paragraflarni tanlashga va hokazolarga qat'iy rioya qilishda namoyon bo'ladi, shuning uchun ish yuritish hujjatlari ko'pincha tuziladi (yozilmaydi) yoki qoliplar orqali standart shaklga keltiriladi.

4. Imperativlik

Bu xususiyat rasmiy ish yuritish uslubida tahlil va argumentatsiyaning yo'qligini bildiradi (bu jarayon rasmiy ishbilarmonlik matnlarini tayyorlashdan oldin sodir bo'ladi), shuning uchun rasmiy ish yuritish uslubi taqdimotning o'ziga xos usuliga ega. Ish yuritish uslubida hikoya, mulohaza yuritish, tavsiflash kabi an'anaviy usullar mavjud emas.

Uslub xususiyatlari, o'z navbatida, barcha foydalanuvchilarga til va nutq vositalarini tanlash va foydalanishni belgilab beradi.

Yurtimiz olimlari ham O'zbek tili ish yuritish uslubining o'ziga xos xususiyatlari to'xtalib o'tgan. Xususan, M. Aminov va

boshqalar tomonidan yozilgan “Davlat tilida ish yuritish” kitobida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tilgan: “rasmiy ish uslubida kichraytirish-erkalash qo'shimchalarini olgan so'zlar, ko'tarinki-tantanavor yoki bachkana, dag'al so'zlar, shevaga oid so'zlar, tor doiradagi kishilargina tushunadigan so'zlar, o'xshatish, jonlantirish, mubolag'a, istiora, tashxis kabi obrazli tafakkur ifodasi uchun xizmat qiluvchi usullar ishlatilmaydi”[3]. Bunga o'xshash fikrni M. Xalilova ham keltirib o'tadi. Uning fikricha rasmiy uslubning og'zaki shakli samimiylilik, soddalik, umumxalq ruhidan mahrum, unda o'ynoqlik, hazil-mutoyiba, qochiriqlar xarakterli bo'lmaydi[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Ish yuritish uslubining o'ziga xos xususiyati uning aniqligi bo'lib, unga bir ma'noli so'zlar va qoliplashgan iboralarni qo'llash orqali erishiladi. Ushbu uslubning asosiy maqsadi aniq va to'g'ri ma'lumot berishdir. Natijada, bu til ko'pincha his-tuyg'ulardan mahrum bo'lib ko'rinadi, chunki asosiy e'tibor faqat ma'lumotni yetkazishga qaratiladi.

Rasmiy uslubni o'rgangan tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, rasmiy ish yuritish uslubi o'ziga xos xususiyati tabiatan bir-biridan farq qiladigan ikkita normaga ega: hujjat rasmiylashtirish tartib-tamoili va lingvistik qonuniyatlari.

Rasmiylashtirish tartib-tamoillari hujjatlar yaratishni tartibga soladi, ya'ni butun hujjat matnini va uning alohida qismlarini rasmiy tashkil etish, shuningdek hujjat qolipi shakllariga amal qilish. Shuningdek, hujjatlarni rasmiylashtirishni tashkil etish deganda tarkib elementlari (rekvizitlari) ularning joylashuv o'rni tushuniladi.

Rasmiy ish yuritish uslubining yana bir xususiyati professional terminologiyaning mavjudligi va uning qo'llanishi shartligi uni ilmiy uslub bilan yaqinlashtiradi.

Tahlil va natijalar. Ko'rib turganimizdek, rasmiy uslubning o'ziga xususiyatlari haqida ko'plab fikrlar keltirilgan. Biz esa ularni tilshunoslik bo'limlari yuzasidan alohida tartiblab, umumlashtirib keltirib o'tsak[4]

I Rasmiy ish yuritish uslubining leksik xususiyatlari

1.Rasmiy ish uslubining leksik tizimiga umumiy va neytral so'zlardan tashqari, rasmiy ishbilarmonlik uslubining rangiga ega bo'lgan so'zlar va iboralar kiradi. Masalan: qabul qiluvchi, chora-tadbirlar ishlab chiqish, yo'naltirilgan, ruxsat so'rayman va boshqalar.

2.Rasmiy ishbilarmonlik uslubining leksik tizimining ikkinchi xususiyati - unda professional (huquqiy va diplomatik) terminologiyaga mansub so'zlarning ko'pligi. Masalan: qonunchilik, akt, vakolat, yuridik shaxs, gumondor, ayblanuvchi va boshqalar.

3.Rasmiy ishbilarmonlik uslubining lug'ati jargon, so'zlashuv uslubiga xos so'zlar, dialektizmlar va hissiy ekspressiv

rangga ega so'zlarning to'liq yo'qligi bilan tavsiflanadi. Shuningdek, M. Aminov va boshqa mualliflar tomonidan yaratilgan “Davlat tilida ish yuritish” kitobida keltirilganidek: “Rasmiy ish uslubida kichraytirish-erkalash qo'shimchalarini olgan so'zlar, ko'tarinki-tantanavor yoki bachkana, dag'al so'zlar, shevaga oid so'zlar, tor doiradagi kishilargina tushunadigan so'zlar, o'xshatish, jonlantirish, mubolag'a, istiora, tashxis kabi obrazli tafakkur ifodasi uchun xizmat qiluvchi usullar ishlatilmaydi”[3]. Shuni ta'kidlab o'tmog'imiz zarurki, rasmiy uslubning diplomatik munosabatlar subuslubida hissiy-bo'yoqdor so'zlar hamda kitobiy uslubga xos so'zlardan foydalaniladi[4].

4.Ushbu uslubning o'ziga xos xususiyati, rasmiy ishbilarmonlik xarakteriga ega bo'lgan atributiv-nominal turdagi turg'un iboralarning mavjudligi: kassatsiya shikoyati, bir martalik nafaqa, belgilangan tartib, dastlabki ko'rib chiqish, aybdorlik hukmi va b.

5.Rasmiy ishbilarmonlik uslubidagi bir qator sinonimlardan har doim qonun chiqaruvchining xohish-irodasini ifodalovchi, lekin maslahat ma'nosi ifodalanmagan so'zlar tanlab olinadi. Masalan, qaror qilmoq, majbur qilmoq, taqiqlamoq, ruxsat bermoq kabilar.

6.Rasmiy ish yuritish uslubiga oid ko'plab so'zlar qarama-qarshi juftlikda keladi: huquqlar – majburiyatlar, da'vogar – sudlanuvchi, demokratiya – diktatura, prokuror – advokat. E'tibor bering, bular kontekstual emas, balki lingvistik qarama-qarshi munosabatlardir.

7. Ushbu uslubda lavozimlar, muassasalar, turli yuridik harakatlar, rasmiy tartib-qoidalarning nomenklatura belgilari (shu jumladan qisqartmalar) keng qo'llaniladi. Ichki ishlar vazirligi (IIV), Davlat test markazi (DTM), Sog'liqni saqlash boshqarmasi, “Yuksalik” umummilliy harakati va boshqalar.

Zamonaviy nutq vaziyati juda ko'p sonli “gibrid” matnlarning paydo bo'lishiga olib keladi, ular quyidagilardan iborat: prezidentning parlamentga yillik murojaati, parlament, davlat rahbarining mamlakat aholisiga murojaatlari, muqaddima, davlatlararo shartnomalar va boshqalar. Ish yuritish uslubining gibrid janrlarining paydo bo'lishi uning boshqa uslublar bilan o'zaro ta'siri haqida gapiradi. Shu boisdan rasmiy uslub o'zbek adabiy tilining funksional va stilistik tizimiga kiritilgan. Shuningdek, bu uslub eng konservativ va standartlashtirilgan uslublardan biri bo'lishiga qaramay, unda dinamik mavjud.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek tili ish yuritish uslubi xolislik, aniqlik, tushunarlilik, ixchamlilik kabi xususiyatlarga ega bo'lib, bu uslubda oldindan belgilab qo'yilgan qonun-qoidalar doimo amal qiladi. Ularni buzishga yo'l qo'yilmaydi.

ADABIYOTLAR

1. M. Xalilova. O'zbek tili stilistika asoslari. Farg'ona-2009, bet-34-35
2. Qo'ng'urov R. O'zbek tilining tasviriy vositalari. – Toshkent, 1977. –B. 87.
3. M. Aminov va boshqalar. Davlat tilida ish yuritish. Toshkent – 2020, bet-16
4. Мухиддинова Х.С., Абдуллаева Н.А. Расмий услубнинг дипломатик ёзишмалар тури. Тошкент, 1997.
5. Садинова Н. У. Ўзбек тили иш юритиш терминологияси филология фан. фалсафа доктори (PhD) дис. Тошкент 2020. –Б. 75.

УДК: 811.581

Сайёра НАЗАРОВА,

Доцент, PhD, Ташкентский государственный университет востоковедения

E-mail: zayidova@gmail.com

Данил ТОРОПЧЕНКО,

Преподаватель Ташкентский государственный университет востоковедения

E-mail: daniltoropchenko@yandex.ru

На основе рецензии PhD Дилиода Джураева доцента Узбекского государственного университета мировых языков

КЛАССИФИКАЦИЯ ИМЕН ЖЕНСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ КИТАЙСКОЙ МИФОЛОГИИ ПО СТРУКТУРНЫМ ОСОБЕННОСТЯМ

Аннотация

В статье рассматривается и описывается комплексный подход к анализу антропонимических систем на примере китайских имен, сочетающий в себе лингвистические, культурологические, исторические, социологические и этнографические методы. Особое внимание уделяется мифологическим именам, поскольку без их учёта полное понимание структуры имен невозможно. В исследовании приводятся примеры женских имен персонажей китайской мифологии разной длины и структуры, а также приводится их классификация по количеству символов и типу структуры. В статье подчеркивается значимость многоаспектного подхода для выявления глубинной семантики и культурных особенностей в структуре китайских антропонимов.

Ключевые слова: Китайская мифология, женские антропонимы, структурный анализ, семантический анализ, именная классификация, семантические преобразования.

CLASSIFICATION OF FEMALE CHARACTERS' NAMES IN CHINESE MYTHOLOGY ACCORDING TO STRUCTURAL FEATURES

Annotation

The article examines and describes a comprehensive approach to the analysis of anthroponymic systems using the example of Chinese names, combining linguistic, cultural, historical, sociological, and ethnographic methods. Particular attention is paid to mythological names, as their inclusion is essential for a complete understanding of the structure of names. The study provides examples of female characters' names from Chinese mythology of various lengths and structures, and also presents their classification by the number of characters and type of structure. The article emphasizes the importance of a multi-faceted approach for revealing the deep semantics and cultural peculiarities in the structure of Chinese anthroponyms.

Key words: Chinese mythology, female anthroponyms, structural analysis, semantic analysis, nominal classification, semantic transformations.

XITOIY MIFOLOGIYASIDAGI AYOL PERSONAJLARINING ISMLARINI TUZILISH XUSUSIYATLARIGA KO'RA TASNIFLASH

Annotatsiya

Maqolada xitoy ismlarining misolida antroponimik tizimlarni tahlil qilishga qaratilgan kompleks yondashuv ko'rib chiqildi va tavsiflandi, bu yondashuv lingvistik, madaniyatshunoslik, tarixiy, sotsiologik va etnografik usullarni o'z ichiga oladi. Maqolada mifologik ismlarga e'tibor beriladi. Tadqiqotda xitoy mifologiyasining turli uzunlik va tuzilishdagi ayol personajlarining ismlari misollari keltirilgan va ular belgilar soni va tuzilish turi bo'yicha tasniflanadi. Maqolada chuqur semantikani va xitoy antroponimlarining tuzilishidagi madaniy xususiyatlarni aniqlash uchun ko'p qirrali yondashuvning ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Xitoy mifologiyasi, ayollar antroponimlari, struktur tahlil, semantik tahlil, ismlar klassifikatsiyasi, semantik o'zgarishlar.

Введение. Формирование женских имен в китайском языке обладает уникальными особенностями, которые отражают как лингвистические, так и культурные аспекты китайского общества. В статье, мы рассмотрим структурные и семантические аспекты образования женских имен в Китае, опираясь на исследования в области лингвистики и культурологии.

Исторически, китайские женские имена прошли долгий путь развития. В древние времена имена часто были связаны с желаниями родителей относительно будущего ребенка. Женские имена часто содержали символы, связанные с красотой, нежностью и домашней гармонией, такие как 梅 (мэй, "слива") или 琳 (линь, "прекрасный нефрит").

Приступая к рассмотрению китайских личных имен (как современных, так и древних), необходимо учитывать особенности данной антропонимической систем. Первое обусловлено дифференциацией имен в зависимости от характера соотношения ономастики с общезыковой системой. С этих позиций Т. В. Топорова [1], опираясь на суждения Е. Куриловича, так формулирует признаки трех групп онимов: 1) имена, которые формально «тождественны

апеллятивам, т. е. их грамматические и словообразовательные категории совпадают»; 2) имена, в которых проявляется «гипертрофированное развитие ономастики» в рамках языковой системы, т. е. они «монополизируют» для своего производства «ограниченный набор грамматических средств, непродуктивных для апеллятивов».

Справедливый тезис о том, что «изолирующий строй языка стирает формальные различия между именем собственным и именем нарицательным», аргументируется в литературе, в частности, следующим образом: антропоним 白雪 «белый снег» (Бай Сюэ) и сочетание апеллятивов 白雪 «белый снег» идентичны по внешней и внутренней форме, поскольку идеографическое письмо визуализирует содержание понятия непосредственно, а следовательно, «сигнификативное значение знаков, входящих в состав антропонима, не утрачивается» [2]. Вряд ли следует абсолютизировать положение об идентичности внутренней формы (семантическая двуплановость так же свойственна китайскому языку, как и русскому), – существенна здесь скорее ее прозрачность, присущая подавляющему большинству китайских личных имен. Как видим, различие

имен влечет за собой и различие традиций, сложившихся в русистике (и в целом в европейском языкознании) и китаистике по отношению к семантическим преобразованиям апеллятива при его переходе в разряд онимов (имена – это этикетки vs имена – полнозначные единицы во вторичной функции).

Обзор литературы. Сведения об основных персонажах, сюжетах, классификации китайских мифов содержатся в ряде работ зарубежных и отечественных ученых, таких как Е.А. Хамаева [3], Юань Кэ [4], Дэрк Бодде [5], Б.Л.Рифтин [6], Л.С. Васильев [7], М.Е. Кравцова [8], В.В Красных [9], Э.М. Яншина [10], М.В Крюков [11], А.А. Каримов [12], К. Дана [13], С. Мустафаева [14]- исследования этих авторов были использованы для изучения общих вопросов китайской мифологии, составления характеристики персонажей. Однако в существующих научных трудах роль мифологии в формировании самосознания не фигурирует в качестве объекта специального исследования, поэтому степень разработанности темы можно считать недостаточной.

Методология исследования. В статье были использованы следующие методы:

- структурный метод (анализ составных элементов имен и их семантических, культурных, и исторических аспектов);
- семантический метод (позволил определить значения каждой части имени, особенно в многокомпонентных именах, где каждый элемент несет определенное значение)

Анализ и результаты. В ходе исследования было выявлено, что представленные имена поддаются классификации по смысловому составу иероглифов, которые были разделены на группы с ключевыми компонентами (Результаты отражены в Таблице 1):

1. Имена с компонентом "母" (мать)

Эти имена содержат иероглиф "母", который означает "мать", что указывает на родительские или защитные аспекты:

雷母 [Молний мать]

斗母 [Мать Созвездия]

道母 [Даосская мать]

天母 [Небесная мать]

龍母 [Мать драконов]

嫫母 [Мать Мо]

2. Компоненты указывающие на связь с природными элементами

Эти имена включают компоненты, связанные с природными элементами или явлениями:

洛神 [Богиня реки Ло]

湘水神 [Богиня реки Сян]

雨师妾 [Спутница Бога дождя]

云华 [Облачное великолепие]

瑶姬 [Жемчужная принцесса]

3. Мифологические и божественные фигуры

Компоненты, указывающие на мифологические или божественные аспекты:

观音 [Бодхисаттва Гуаньинь]

嫦娥 [Богиня Луны]

九天玄女 [Таинственная дева девяти небес]

天后 [Богиня моря Мацзу]

菩提树神 [Дух дерева Бодхи]

4. Имена с компонентом "女" (женщина)

Эти имена имеют в своем символ "女", в качестве ключевого:

女土蝠 [Земляная летучая мышь-женщина]

女魃 [Демон засухи]

女娲 [Богиня Нюйва]

石矶娘娘 [Богиня каменных отмелей]

水尾圣娘 [Святая дама водного хвоста]

5. Имена, отражающие характеристики или качества

Эти имена содержат элементы, указывающие на определенные качества или характеристики:

临水夫人 [Спокойная леди у воды]

金灵圣母 [Святая мать золотого духа]

羲和 [Солнечная богиня Си Хэ]

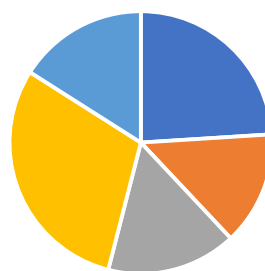
譙國夫人 [Госпожа Сян из государства Чжао]

紫姑 [Фиолетовая девушка]

Результаты и Заключение

Таблица 1.

Распределение имен в зависимости от ключевых компонентов

■ Группа 1 24% ■ Группа 2 14% ■ Группа 3 16%
■ Группа 4 30% ■ Группа 5 16%

Группа 1	Группа 2	Группа 3	Группа 4	Группа 5
12 (24%)	7 (14%)	8 (16%)	15 (30%)	8 (16%)

Эта классификация демонстрирует богатство культурных и семантических слоев в китайских именах, отражая мифологическую глубину, культурные значения и социальные роли, вложенные в эти имена.

В результате было выявлено, что большинство из приведенных имен, а именно 50 имен, были составлены по атрибутивному типу связи, и всего два имени было образовано глагольно-объектным типом связи.

По результатам семантического анализа можно сказать, что многие иероглифы использованы в своих уже

устаревших значениях, что значительно осложняет их понимание и толкование. Имена персонажей женского пола, в большинстве случаев, описывают лишь внешность, напр. 嫦娥 оба иероглифа имеют одно значение «красавица». Также, к именам высших существ добавляют иероглифы, обозначающие титул, либо положение персонажа, например, такие как 神 帝 王. Также, во время исследования, кроме сложности в истолковании устаревших иероглифов, мы столкнулись с такой проблемой как недостаточное количество информации по данной тематике, именно на

русском языке. Для решения этой проблемы были использованы китайские информационные сайты и статьи.

В ходе исследования была достигнута поставленная ранее цель – выявление специфики антропонимов в китайской мифологии, – главной специфической особенностью имен в китайской мифологии является то, что многие персонажи мифов не носят имена, полученные при

рождении, но имена, по которым мы знаем их сейчас, они получили за определенные поступки, либо за заслуги, уже совершенные ими при жизни. Благодаря этому мы можем лучше понять личность персонажа, то, чем он прославился, а также настроение той эпохи. Подводя итог, хотим снова подчеркнуть важность изучения как антропонимов, так и мифологии Китая в целом, особенно важно для тех, кто изучает китайский язык.

ЛИТЕРАТУРА

1. Топорова Т.В. К вопросу об именах собственных как средстве идентификации мифологических персонажей – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, – 2005. С. 45-56.
2. Хамаева Е.А. К вопросу об определении границ между именами собственными и именами нарицательными. – Пермь: Наука, 2011. С. 59–64.
3. Хамаева Е.А. Китайские антропонимы. – Иркутск: МГЛУ. ЕАЛИ, 2015. – 308 с.
4. Юань Кэ Мифы Древнего Китая. – М.: Наука, 1965. – 240 с.
5. Бодде Д. Мифы древнего Китая // Мифологии древнего мира. – М.: Наука, 1977. – 183 с.
6. Рифтин Б.Л. Духовная культура Китая: энциклопедия: в 5 т. - М.: Вост. лит., 2006. - 869 с.
7. Васильев Л. С. Культы, религии, традиции в Китае. – М.: Наука, 1970. – 480 с.
8. Кравцова М.Е. История культуры Китая. – СПб.: Наука, 2003. – 416 с.
9. Красных В.В. Культура, культурная память и лингвокультура: их основные функции и роль в культурной идентификации. // Вестник Центра меж-ного образования Московского гос-го ун-та, – 2012. Серия «Филология. Культурология. Педагогика. Методика». – №3. – С.58-65
10. Яншина Э.М. Каталог гор и морей (Шань Хай Цзин). М.: Наука, 1977. – 236 с.
11. Крюков М.В. Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1989. – 384 с
12. Karimov A. Xitoy tilidagi hisob soʻzlar (leksik-semantik, structural va funksional tahlil). Monografiya. –Т.: «Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi», 2003. – 120 bet.
13. Дана К. Ло Пу. Выдающаяся женщина. Монография –Т.: «Чулпан», 2017. – 108 с.
14. Mustafayeva S. Lingvistik terminologiya (xitoy tili) oʻquv qoʻllanma. –Т.: TDSHU, 2021. – 163 bet.

UDK:811.113:512.133+87'1 (575.1)

Shahnoza NAZIROVA,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchii, f.f.n
E-mail: shaxnoza.nazirova@mail.ru)

O'zMU dotsenti, f.f.d. (DSc) G.Qurbonova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MAQOLLAR VA ULARNING UMUMINSONIY XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida maqollar va ularning umuminsoniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqollar maxsus ijod qilinmaydi, balki ma'lum bir sharoit taqozosi tufayli sinalgan hayotiy tajribadan tug'iladigan xulosaning ahloqiy baxosi sifatidagi hukm bo'lib yuzaga kelishi misollar orqali tahliliy o'rganiladi.

Kalit so'zlar: maqol, masal, matal, milliy qadriyat, ijod, folklor, norma, ma'no.

ПОСЛОВИЦЫ И ИХ ГУМАНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье анализируются пословицы и их гуманные особенности в английском и узбекском языках. Пословицы специально не создаются, они возникают как суждение, как результат нравственной оценки, рожденного из жизненного опыта, где анализируются с помощью примеров.

Ключевые слова: пословица, притча, национальная ценность, творчество, фольклор, норма, значение.

PROVERBS AND THEIR HUMANE FEATURES IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article is devoted to the analysis of proverbs and their humane features in the English and Uzbek languages. Proverbs are not created on purpose, they arise as a judgment, as a result of a moral assessment, born from life experience, where they are analyzed with the help of examples.

Key words: proverb, parable, national value, creativity, folklore, norm, meaning.

Kirish. Til jamiyat uchun hizmat qiladi va uning a'zolari muloqot qilishni ta'minlaydi. Til jamiyat tarixidan darak beruvchi buyuk vosita bo'lib, insonning ma'naviy va ma'rifiy shakllanishi va rivojlanishi uchun zarurdir. Til, inson va jamiyat bir-birisi bo'lmaydi. Til inson tafakkuri, ruhiyati, madaniyati, urf-odati va shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liqdir[1]. Tilni har tomonlama chuqur o'rganish nazariy va amaliy ahamiyatga egadir. Til juda murakkab ijtimoiy hodisa bo'lib, u belgilar tizimi sifatida insonlarning muloqot vositasi bo'lib xizmat qiladi. Nutq-esa shu vositaning qo'llanishidir.

Millatni o'zligini ko'rsatuvchi milliy qadriyatlarni, xalqning madaniyatini ifodalovchi omillardan biri bu xalq og'zaki ijodidir. Xalq og'zaki ijodining eng muxim janrlaridan biri bo'lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o'rganilayotgan eng muxim mavzulardan biridir. Folklorning eng muxim janrlaridan biri bo'lgan maqollarni, umuman, xalq ijodiyotini o'rganish, tadqiq qilish, bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til, falsafa va badiiy ijodning o'ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning icham shakl, ammo teran mazmunga ega bo'lgan bir janridir. Har biri tilimiz ko'rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini xayratomuz bir qudrat bilan namoyish eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko'p asrluk hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisoli bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiy qarashlari, qisqasi, o'zi va o'zligi to'la namoyon bo'lganidir[2]. Shu sababli maqollar g'oyatda keng tarqalgan bo'lib, asrlar davomida jonli so'zlashuv va o'zaro nutqiy munosabatlarda foydalanibgina qolmay balki badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publistsistik adabiyotlarda ham doimiy ravishda qo'llanilib kelgan va bugungi kunda ham juda faoldir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqollar xalq donishmandligining nodir namunalari sifatida og'zaki badiiy ijodning keng tarqalgan mustaqil janridir. Shartli ravishda ularni xalqona ahloq, odob qoidalari deb atash mumkin. Zero, maqollar xalqning asrlar davomida xayotiy tajribalarida sinalgan ijtimoiy-

siyosiy, ma'naviy-madaniy, ahloqiy-falsafiy qarashlarining g'oyat ixcham, lo'nda, siqiq va obrazli ifodasidan tug'ilgan hodisadir. Maqollar maxsus ijod qilinmaydi, balki ma'lum bir sharoit taqozosi tufayli sinalgan hayotiy tajribadan tug'iladigan xulosaning ahloqiy bahosi sifatidagi hukm bo'lib yuzaga keladi. Ular insonlarning turli sohalaridagi faoliyatlarini jarayonida uzoq muddatli sinovlardan o'tgan turmush tajribalarining hosilasi, barqaror va o'zgarimas, to'g'ri va xaqqoniy xulosasi tarzida yuzaga kelganligini ko'rsatadi.

Folklorida maqol janri hikmatga boyligi, g'oyat ixcham, lo'nda va obrazli ifodalanishi bilan xalq paremik ijodining bir qismini tashkil etadi.

Maqol xalqning ko'p asrlar mobaynida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy xayotda to'plagan tajribalari, kuzatishlari asosida yuzaga kelgan icham, chuqur mazmunga ega bo'lgan og'zaki ijod janrlaridan biridir. Maqol atamasi arab tilida "qavlun – gapirmoq, aytmoq" so'zidan olingan bo'lib, aytilib yuriladigan ifoda va iboralarga nisbatan qo'llaniladi. Barcha tomonidan deyarli bir xilda aytilib, bir xilda tushuniladigan ibora, ifodalar, asosan, maqol janrini tashkil qiladi[3]. Demak, xalq maqollari ommaning muayyan voqea, hodisalar haqidagi xulosalarini, hukm va tavsiyalarini o'zida mukammal tarzda mujassamlashtirgan o'ziga xos badiiy shaklga ega bo'lgan ifoda va iboralardan iboratdir. O'zbek xalq maqollari ko'pincha maqol, masal, matal, zarbulmasal, naql, xikmat, foyda, xikmatli so'z, tanbex, mashoyixlar so'zi, donolar yoki donishmandlar so'zi, oqinlar so'zi va otalar so'zi atamali bilan el orasida mashhur. Ko'pincha ilmiy taomilda maqol atamasi iste'moldadir.

Maqollar o'z tabiatiga ko'ra xalqaro janr hisoblanadi. Dunyoda o'z maqollariga ega bo'lmagan xalqning o'zi yo'q. Chunki har bir xalq hayotiy tajribalarini maqollar shaklida avlodlarga qoldiradi. Shuning uchun ham turli xalqlar og'zaki ijodida mazmun va shakl jihatidan bir-biriga yaqin hamda hamohang maqollar ko'p uchraydi. Chunki har bir xalq hayoti va tarixida juda ko'p o'xshashliklar, umumiyliklar mavjud.

Ingliz tilida maqol atamasi asosan "proverb" so'zi orqali ifodalanaadi. Ba'zan ko'plab adabiyotlarda adages, dictums,

maxims, mottoes, precepts, saws, truisms so'zlari orqali ham maqol tushunchasini berishimiz mumkin. O'zbek xalq maqollari singari ingliz xalq maqollari ham ingliz folklorining eng keng tarqalgan janrlaridan biridir. Ko'pincha folklorida tuzilishi, o'rganilishi va yana boshqa jihatlar bilan o'zbek maqollariga o'xshash xolda umumiy jihatlarni ko'rsatadi.

Xalq maqollariga murojaat etganda, ulardagi tarixiylikni hisobga olish lozim. Chunki bugungi kunda nutqimizda ishlatilayotgan maqollarning ko'pchiligi o'tmishda yaratilganligi bilan xalq psixologiyasi, dunyoqarashidagi cheklanganliklar va ziddiyatlar aniq ifodasini topgan.

Binobarin, xalq maqollarini to'plash, ularning tabiatdagi turli davrlarga xos qatlamlarini izchil sinfiylik nazaridan o'rganish lozim. Masalan, o'zbek xalq maqollaridan biri "Boy boyga boqar, suv soyga oqar" maqolini jamiyatning qaysi davrida va qanday sinf vakillari tomonidan aytilganligini anglash bir qarashda qiyin. Agar maqol mehnatkash xalqning nutqida qo'llanilgan bo'lsa, u shu sinf manfaatlariga xizmat qiladi yoki aksincha. Yoki ingliz xalqi maqollaridan "A fool's bolt is soon shot" maqolini ko'rib chiqsak. Maqolning tarjimasini – ahmoqning kamon o'qi tezda otilar. O'zbek tilidagi muqobil varianti "Ahmoqning boshiga aql yopishtirib qo'ysang, qo'li bilan ko'chirib tashlaydi". Agar tarjimadan kelib chiqadigan bo'lsak maqolni uzoq o'tmishda yaratilganligiga shubhamiz yo'q, albatta. Chunki unda ishlatilgan "bolt" ya'ni "kamon o'qi" o'tmishda, urush davrlarida yaratilgan sezilib turadi. Demak, maqollardagi aniq sinfiy funktsiya ularning nutqida qo'llanish o'rniga qarab belgilanadi. Ammo maqollar qaysi davrda yaratilishidan qat'iy nazar, ular yana nutqqa qaytib faollashishi mumkin.

Ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar bilan shartlangan holda maqollar mazmunida turli darajadagi o'zgarishlar – torayish yoki kengayishlar yuz beradi. Mana shu faktning o'ziyoq maqolning jamiyat hayoti, xalq turmushi bilan bevosita bog'lanishda ekanligini ko'rsatadi. Demak, maqollar xalq hayotini, uning o'tmishdagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy turmush darajasini o'rganishda asosiy vazifani o'taydi. Haqiqatdan ham maqollar turli ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni, xalqning etik va estetik normalarini, etiqodiy tasavvurlarini, maishiy turmushi va mehnat tarzini, sevgi va nafratini, orzu va intilishlarini obyektiv baholaydi.

Maqollarning yana bir muhim jihatlaridan biri ulardagi ibratlilik. Maqollarda har doim ibratli fikr aytiladi. Lekin har qanday ibratli fikr maqol bo'lavermaganidek, ibratli fikrlarning maqollarga aylanishi uchun bir qancha shartlar mavjud. Ular quyidagicha:

-maqolga aylanuvchi ibratli fikr xalqning uzoq yillar mobaynidagi hayotiy tajribasida sinalgan bo'lishidir. Hayotiy tajribada sinalgan har qanday fikr kishini ishonтира oladi;

-maqolda ifodalangan ibratli fikr alohida shaxsgagina emas, balki umuminsoniy xarakter kasb etishida;

-sinalgan umuminsoniy fikr ixcham, mukammal badiiy shaklga ega bo'lishi shartdir.

Aynan shu sabablarga oqibatida xalq maqollari juda ham sekinlik bilan yaratilish va unutilish xususiyatiga ega. Bu xususiyatlar jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy strukturasi, bu strukturaning barqarorlik yoki beqarorlik darajasi bilan bog'liq xolda amalga oshadi.

Maqollardagi pand-nasihat xarakteri ularni yanada jonli va kuchli ta'sirchanligini oshiradi. Masalan: Ingliz tilida "A bad excuse is better than none" o'zbek tiliga xohlansadan kechirim so'rash, umuman so'ramagandan yaxshi deb tarjima qilinadi. O'zbek tilida muqobil variant sifatida "Yaxshi gap bilan ilon inidan chiqar, Yomon gap bilan musulmon dinidan" maqolini keltiramiz. Ko'rinib turganidek, ushbu maqollar pand-nasihat mazmunidagi ma'noni beradi. YA'ni, shaxsga har doim shirin so'zli va yaxshi kalomli bo'lish kerakligini anglatadi. Maqolning har ikki tildagi variantlari ham bir xil ma'noni beradi.

Maqollarni o'rganish jarayonida uning tuzilishi, qanday ko'rinishdagi sintaktik butunliklar orqali tashkil topgani muhim omildir. Maqollar tuzilishiga ko'ra, bir va bir necha sintaktik butunliklar asosida tashkil topgandir. Bir sintaktik butunlikdan iborat maqollar, odatda bir qismli maqollar sanalib, ko'pincha darak gap yo'sinida bo'ladi. Aynan shu tomonlari bilan o'zbek va

ingliz xalq maqollari juda o'xshashdir. Quyidagi maqollar orqali fikrimizni isbotlashga harakat qilamiz.

The absent is always in the wrong – O'zi yo'qning – ko'zi yo'q.

There is no accounting for tastes – Har kim suygan oshini ichadi.

Actions speak louder than words – Gap bilguncha – ish bil.

Advise none to marry or go to war – Har kimning niyati o'zining yo'ldoshi.

Aksariyat maqollar ikki qismdan tashkil topgan bo'lib, bir qismi tasviriy mohiyatga ega, ikkinchi qismi xulosadan iboratdir:

After dinner sit a while, after supper walk a mile.

Qorin ochmasdan ovqat yegin, Qorning to'ymasdan qo'l artgin.

Art is long, life is short.

Ilmsiz – bir yashar, ilimli – ming yashar.

O'zbek tilida ba'zan 4 komponentli maqollar ham uchraydi. Biroq ingliz maqollari orasida 4 komponentli maqollar kam uchraydi.

Zamon seni o'qitar, Tayoq bilan so'kitar.

Sabog'ingni bilmasang, Do'konda bo'z to'qitar[4].

Bir qismli maqollarga nisbatan ko'p qismli maqollar nisbatan tez o'zgarishga moyilroqdir. Sababi ba'zi holatlarda maqol aytuvchining unda ifodalananayotgan ma'noni to'laligicha tushunib yetmasligi yoki eshitganini eslay olmasligi natijasida o'zicha qo'shimcha so'zlar yoki izoxlar qo'shishi tufayli maqolning mazmuniga yoki tuzilishiga jiddiy zarar yetkazilishi mumkin. Bunday vaziyatda o'sha maqolda asosiy fikrni tashuvchi so'zlardan birining tushirib qoldirilishi mumkin. Binobarin, maqollarni aytish va tinglash ham alohida e'tibor va ma'suliyatni taqozo etadi. Aks holda beparvolik tufayli maqolning asl ma'nosiga putur yetkazilib, kelajak avlodga noto'g'ri talqinda o'tib qolishi va asl ma'nosiga nisbatan zid ma'noda qo'llanilishi mumkin.

Maqollarning semantik doirasi juda keng bo'lgani uchun ham jamiyatning xar bir sohasida qo'llashimiz mumkin. Bu borada ingliz va o'zbek xalq maqollari ma'no jixatdan ham, qo'llash jixatdan ham bir-biriga juda yaqin hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi maqollarni hajm jihatidan o'rganib borish asnosida aynan mehnat va mehnatsevarlik xaqidagi maqollarning ko'proq uchrashiga guvoh bo'ldik. Buning sababini turlicha keltirishimiz mumkin. Masalan, mehnat qilib obro' topish, o'z ehtiyojlarini qoplay bilish kabi masalalar nafaqat qadim zamonlarda, balki bugungi kunda ham o'z isbotini topmoqda. Har qanday yutuqning zaminida qattiq mehnat, tirishqoqlik va kuchli istak yotadi. Mehnat qilish va mehnatsevar inson bo'lish kabi masalalarga ingliz va o'zbek xalqi tomonidan jiddiy qaralishi maqollarda o'z aksini topadi. Aynan shu mavzudagi maqollarni tahlil qilish jarayonida, hamisha mehnatsevarlik ijobiy baholanganligini, dangasalik va ishyoqmaslik esa qattiq qoralanishi kabi masalalarning yoritilishini kuzatamiz. Mehnat va mehnatsevarlik haqidagi maqollarning ingliz va o'zbek tillarida mavjudligi har ikkala xalqning o'ta mehnatsevar va ishchan ekanligini ko'rsatadi. Shu bois qayd etgan barcha maqollarimiz xalqlarning turmush tarzida o'ta keng ko'lamda foydalaniluvchi mavzulardan biridir. Shu o'rinda ularning semantik doirasi haqida so'zlasak ham xuddi bir xil narsani, ya'ni maqollarning qo'llash ma'nosi aynan bir xil ekanligini tushuna olamiz.

Masalan: "A man of words and not of deeds is like a garden full of weeds" maqolini o'zbek tiliga tarjima qilganda "Ishlamasdan so'zlovchi odam o't bosgan boqqa o'xshar" ma'nosini beradi. Bu maqol orqali biz o'ta ish yoqmas, dangasa biroq juda so'zamol kishilarni tasvirlaymiz. Ammo biz ingliz tilidagi maqolning o'zbek tilidagi tarjimasini yoki ma'nosini har doim ham o'zbek tiliga tayyor holda ishlata olmaymiz. Buning muqobil varianti sifatida "Ish bilsang tuzarsan, bilmasang buzarsan"ni keltirishimiz mumkin. O'zbek tilida bu maqolga ekvivalent sifatida "Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar" maqolidan ham foydalansak bo'ladi. Fikrimizning yana bir isboti sifatida ingliz tilida "Head cook and bottlwasher" maqolini ko'rib chiqsak. Maqolning o'zbekchadagi tarjimasini "Ham bosh oshpaz, ham tovoq yuvuvchi". Maqolning ma'nosi shuki, bir odam bir nechta ish bilan shug'ullanadi, yoki bir vaqtning o'zida

bir nechta kasb egasidir. Bir qarashda maqol tarbiyaviy ahamiyatga ega va mehnat qilishga undovchi jihatlarni ko'rsatadi. Maqoldan kelib chiqayotgan ma'no har doim ham uni tashkil etayotgan so'zlarning ma'nosidan kelib chiqmasligi mumkin, balki uning obrazlilik bilan bog'liqdir. Shu o'rinda maqollardagi obrazlilikning kuchliligi bir maqolni har ikkala tilda bir xil talqin etilishiga olib keladi. Qadimdan beri ishlatilib kelinayotgan bu maqolning o'zbek tilidagi ekvivalenti sifatida "Bir yigitga yetmish ikki hunar oz" ni keltirishimiz mumkin. Ahamiyatli tomoni shundaki, maqol bugungi kunda ham har ikkala xalq orasida juda faol hisoblanadi. Buni nafaqat kundalik turmushimizda ishlatishimiz balki badiiy asarlardagi chiroyli ishtirokini ham ko'rishimiz mumkin. Ta'kidlab o'tganimizdek, maqollardagi pand-nasihat ohangidagi xususiyatlar insonga hamisha to'g'ri yo'l ko'rsatadi va yomon oqibatlardan ogohlantiradi. Masalan: "The labourer is worthy of his hire" maqolini tahlil qiladigan bo'lsak, u o'zbek tilida muqobil variant sifatida "Ishlab topganing –osh, ishlaymay topganing-tosh" maqoliga to'g'ri keladi. Maqolning har ikkala tildagi umumiy ma'nosi shuki, qattiq mehnat qilib erishilgan narsa har doim qadrlil, xuddi yeyayotgan shirin

oshingdek, biroq mehnat qilmay yengil yo'llar bilan topilgan narsa harom va insonga hech qachon yuqmasligi ifodalangan.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, maqollar ko'p asrlik hayotiy tajribalar, doimiy kundalik kuzatishlar xulosasini tugal fikr tarzida qat'iy ifodalar ekan, ularda har bir so'zning ma'no xilma-xilligi, iboralarning turg'unligi, shakliy barqarorlik doimo ustunlik qiladi. Ammo qo'llanish o'rniga qarab ularning ma'no doirasi doimiy ravishda kengayib boradi. Aynan biz ko'rib, o'rganib, tahlil qilib chiqqan maqollarda ham ushbu holatni ko'rishimiz mumkin. Ingliz maqollarini o'zbek tiliga yoki o'zbek maqollarini ingliz tiliga tarjima qilish va maqollarning muqobil variantlarini keltirish jarayonida aynan ma'no mazmunini saqlab qolish juda muhim hisoblanadi. Shuning uchun ham maqollar bilan ishlash avvalo ularning semantik xususiyatlarini, har bir maqolning asl ma'no-mazmunini chuqur o'rganib chiqishni talab qiladi. Aks holda xato tahlil qilingan maqol boshqa tilda o'zining asl ma'nosini butunlay yetkaza olmasligi mumkin. Xalq og'zaki ijodining sara namunalarini hisoblanmish maqollar qaysi tilda yangrashidan qat'iy nazar, agar ularning ma'no mohiyati insonlar tomonidan chuqur anglab yetilsa, insonlarga hamisha to'g'ri yo'lni ko'rsatuvchi yo'l boshchi sifatida xizmat qilaveradi.

ADABIYOTLAR

1. Абдуазизов А.А. Тилшуносликка кириш. -Т., 2010, Б.6
2. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – T.: Sharq, 2005, B. 508.
3. Imomov K., Mirzayev T. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. -T.: O'qituvchi, 1990, B. 91-93
4. Karamatova K.M., Karamatov H.S. Proverbs–Maqollar– Пословицы. – Т., 2000, B. 5
5. Вяльцева С.И. Речевое использование английских пословиц. – М., 1977.
6. Сафаров Ш. Семантика. –Т., 2013.
7. Stevenson R. Language, thought and representation. –N.Y., 1993.

Mohinur NIZOMOVA,
Qarshi davlat universiteti Amaliy ingliz tili kafedrasini mudiri

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Dotsent f.f.d., professor X.Paluanova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA PEDAGOGIK TERMINOLOGIYANING KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK YO'NALISHI TAHLILI MASALASI

Annotatsiya

Terminologiya professional va akademik sohalarida aniq va samarali aloqani ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bilan bir qatorda, pedagogik terminlarni xususiyatlarini aniqlash va standartlashtirishga an'anaviy e'tibor ko'pincha ularning amaliy va kommunikativ funksiyalarini e'tiborsiz qoldiradi, bu esa tushunmovchilik va samarasizlikka olib keladi. Ushbu maqola pedagogikaga oid terminlar kommunikativ-pragmatik yo'nalishda shakllanishini o'rganadi, bu atamadan foydalanishning kontekstual, foydalanuvchiga yo'naltirilgan va funktsional jihatlarini ta'kidlaydi. Topilmalar pedagogik terminologiyani shakllantirishda kontekst, auditoriya xabardorligi va fanlararo integratsiyaning ahamiyatini ochib beradi. Maqola pedagogik terminologiyaning amaliy foydaliligini oshirish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi, bu kommunikativ-pragmatik yondashuv professional muloqotda aniqlik va samaradorlikni sezilarli darajada oshirishi mumkinligini ko'rsatadi. Rivojlanayotgan texnologiyalar va intizomlararo hamkorlikning pedagogik terminologiya evolyutsiyasiga ta'sirini yanada o'rganish uchun kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ-pragmatik, tilshunoslik, pedagogik atamalar, pedagogik til, pragma tilshunosligi, terminologiya, semantik siljish, muloqotlarda pedagogikaga oid terminlar.

ANALYSIS OF THE COMMUNICATIVE-PRAGMATIC DIRECTION OF PEDAGOGICAL TERMINOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

Terminology plays a crucial role in ensuring clear and effective communication in professional and academic fields. Alternatively, the traditional focus on defining and standardizing the characteristics of pedagogical terms often neglects their practical and communicative functions, leading to misunderstandings and inefficiencies. This article examines the formation of pedagogic terms in a communicative-pragmatic direction, emphasizing the contextual, user-oriented, and functional aspects of term use. The findings reveal the importance of context, audience awareness, and interdisciplinary integration in shaping pedagogical terminology. The article concludes with recommendations for increasing the practical usefulness of pedagogical terminology, which shows that a communicative-pragmatic approach can significantly increase accuracy and efficiency in professional communication. Future research directions are suggested to further explore the impact of emerging technologies and interdisciplinary collaboration on the evolution of pedagogical terminology.

Key words: communicative-pragmatic, linguistics, pedagogical terms, pedagogical language, pragma linguistics, terminology, semantic shift, pedagogical terms in communication.

АНАЛИЗ КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Терминология играет решающую роль в обеспечении четкого и эффективного общения в профессиональной и академической сферах. С другой стороны, традиционное внимание к определению и стандартизации характеристик педагогических терминов часто игнорирует их практические и коммуникативные функции, что приводит к недопониманию и неэффективности. В данной статье рассматривается формирование педагогических терминов в коммуникативно-прагматическом направлении, подчеркивая контекстуальный, пользовательско-ориентированный и функциональный аспекты использования терминов. Результаты показывают важность контекста, осведомленности аудитории и междисциплинарной интеграции в формировании педагогической терминологии. В заключении статьи приводятся рекомендации по повышению практической полезности педагогической терминологии, показывающие, что коммуникативно-прагматический подход позволяет существенно повысить точность и эффективность профессионального общения. Будущие направления исследований предлагаются для дальнейшего изучения влияния новых технологий и междисциплинарного сотрудничества на эволюцию педагогической терминологии.

Ключевые слова: коммуникативно-прагматический, языкознание, педагогические термины, педагогический язык, прагматическая лингвистика, терминология, семантический сдвиг, педагогические термины в общении.

Kirish. Pedagogik terminologiyadan aniq foydalanish turli xil professional va akademik sohalarida samarali muloqot qilish uchun juda muhimdir. Terminologiya, atamalarni o'rganish va ulardan foydalanish tushunchalarning aniq domenlar ichida aniq va aniq yetkazilishini ta'minlaydi. An'anaga ko'ra, terminologik tadqiqotlar muayyan fanlar doirasida atamalarni aniqlash va standartlashtirishga qaratilgan. Biroq, ushbu yondashuv ko'pincha real hayotda qo'llash uchun juda muhim bo'lgan amaliy va kommunikativ jihatlarini e'tiborsiz qoldiradi. Ushbu cheklovga javoban pedagogikaga oid terminlarning funktsional va kontekstli ishlatilishini ta'kidlab, terminologiyada kommunikativ-pragmatik yo'nalish paydo bo'ladi desak yangilishmagan bo'lamiz.

Turli ta'lim tushunchalari va terminologiyasini o'z ichiga olgan pedagogik atamalar ko'pincha rasmiy va norasmiy

sharoitlarda kundalik muloqotga kiradi. Mana shunday jarayonlar har ikkala tilda ham uchraydi. Masalan ingliz tilida: ota-onalar va bolalar tarbiyasi: Ota-onalar farzandlarining rivojlanishi va ta'limini muhokama qilishda ko'pincha pedagogik atamalardan foydalanadilar. Farzandlarini tarbiyalash strategiyalarini muhokama qilishda ular "cognitive development- kognitiv rivojlanish", "behavioral reinforcement-xulq-atvorni mustahkamlash" "socialization techniques-ijtimoiylashtirish usullari" kabi pedagogik terminlardan foydalanadilar.

O'zbek va ingliz tillarida pedagogikaga oid terminlar quyudagi muloqotlarda umumistimolda bo'lishidan misollar keltirib o'tamiz:

Ish joyidagi muloqot- Workplace Communication: Kasbiy sharoitlarda, ayniqsa ta'lim yoki ta'lim bilan bog'liq sohalarida odatda pedagogik atamalar qo'llaniladi. Menejerlar

xodimlarni o'qitish dasturlarini ishlab chiqishda "ta'lim metodologiyasi- training methodologies", "ta'lim natijalari- learning outcomes" yoki "ish samaradorligini baholash- performance assessment" ni muhokama qilishlari mumkin.

Ommaviy axborot vositalari va jurnalistika- Media and Journalism: jurnalistlar va ommaviy axborot vositalari ta'lim masalalari yoki boshqa tashabbuslar haqida xabar berishda ko'pincha pedagogik atamalardan foydalanadilar. Ular ta'limga oid yangiliklarni yoritishda "o'quv dasturlari standartlari- "curriculum standards", "ta'lim metodologiyalari- teaching methodologies" yoki "talabalarining yutuqlari- student achievement" kabi holatlarni muhokama qilishlari mumkin.

Kundalik suhbatlar- Everyday Conversations: Hatto tasodifiy suhbatlarda ham odamlar o'zlarining tajribalarini tasvirlash yoki ma'lumotni yetkazish uchun pedagogik terminlardan foydalanishlari mumkin. Misol uchun, kimdir bir narsani eslab qolish uchun "sinov va xato orqali o'rgangan- learned through trial and error", "o'zlariga yangi mahoratni o'rgangan- taught themselves a new skill" yoki "mnemonik qurilmadan foydalanilgan- used a mnemonic device", "o'sha xatosi dars bo'lgan - that mistake was a lesson" deb aytishi mumkin.

Ijtimoiy media va onlayn nutq- Social Media and Online Discourse: Pedagogikaga oid terminlar onlayn munozaralarda, xususan, ta'lim, ota-ona tarbiyasi yoki o'z-o'zini takomillashtirishga qaratilgan forumlar yoki guruhlarda ham paydo bo'ladi. Ishtirokchilar "ta'lim resurslari- learning resources" bilan bo'lishlari, "pedagogik nazariyalari- pedagogical theories" ni muhokama qilishlari yoki "samarali o'qitish strategiyalari- effective teaching strategies" bo'yicha maslahat olishlari mumkin va ushbu jarayonlarda pedagogikaga oid terminlardan samarali foydalanilishini ta'kidlab o'tishimiz joizdir.

Reklama va marketing- Advertising and Marketing: Reklamachilar va sotuvchilar ko'pincha ta'lim yoki shaxsiy rivojlanish bilan bog'liq mahsulot yoki xizmatlarni ilgari surish uchun pedagogik terminlardan foydalanadilar. Mijozlarni jalb qilish uchun ular "ta'lim mazmuni- educational content", "malaka oshirish mashqlari- skill-building exercises" yoki "mutaxassis ko'rsatmalari- expert guidance" kabi xususiyatlarni ta'kidlashda pedagogikaga oid terminlardan foydalanishlari mumkin.

Siyosiy nutq- Political Discourse: Ta'lim siyosati yoki islohoti haqidagi munozaralarda siyosatchilar va siyosatchilar o'z pozitsiyalari yoki takliflarini ifodalash uchun ko'pincha pedagogik terminlardan foydalanadilar. Ular ta'lim tashabbuslarini muhokama qilishda "maktabni moliyalashtirish- school funding", "o'qituvchilar malakasini oshirish- teacher training" yoki "o'quv dasturlari standartlari- curriculum standards" kabi masalalarni muhokama qilishlari mumkin.

Umuman olganda, pedagogik terminlar hayotning turli jabhalarida ta'lim va o'rganishning ahamiyatini aks ettiruvchi kundalik muloqot to'qimalariga to'qilgan. Ta'lim amaliyotlari haqidagi rasmiy munozaralarda yoki shaxsiy tajribalar haqidagi tasodifiy suhbatlarda bu atamalar bizning o'rganish va rivojlanish haqida qanday fikr yuritish va gaplashishimizni shakllantirish muloqotimizda muhim rol o'ynaydi.

Madaniy kontekst va til tuzilishidagi farqlar pedagogik atamalarni talqin qilish va ishlatishda farqlarga olib kelishi mumkin. Yangi yoki qayta ko'rib chiqilgan pedagogik atamalarning mo'ljallangan foydalanuvchilar hamjamiyati tomonidan qabul qilinishini ta'minlash samarali aloqa strategiyasini talab qiladi. O'zgarishlarga qarshilik va xabardorlikning yetishmasligi foydalanuvchini qabul qilish uchun keng tarqalgan to'siqlardir. Turli sohalaridagi mutaxassislar o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatdiki, 40% pedagogik terminlar kontekstga mos kelganda va ularning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilganda tushunarliroq bo'ladi. Bundan tashqari, 65% samarali muloqot uchun fanlararo uyg'unlashtirish muhimligini ta'kidladi.

Pedagogikaga oid terminologik ma'lumotlar bazalarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, yaxshi hujjatlashtirilgan kontekstli foydalanish yozuvlari bo'lgan atamalar bo'lmaganlarga qaraganda 30% tezroq qabul qilingan. Bu keng qamrovli kontekst va foydalanish ma'lumotlarini taqdim etish muhimligini ta'kidlaydi.

Kommunikativ-pragmatik yondashuv lingvistik nazariyani amaliy qo'llanma bilan birlashtiradi, pedagogik atamalar qanday yaratilishi, tushunilishi va muayyan kontekstlarda ishlatilishiga e'tibor beradi. Ushbu yondashuv pedagogik atamalarning situatsion va madaniy ahamiyatini, turli auditoriyalarning ehtiyojlari va bilim darajalarini va zamonaviy kasbiy amaliyotning fanlararo xususiyatini ko'rib chiqadi. Shunday qilib, u muloqotning ravshanligi, aniqligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, pedagogik atamalar nafaqat turli jihatlardan aniq, balki amalda ham foydali bo'lishini ta'minlaydi.

Potensial foydalariga qaramay, kommunikativ-pragmatikada pedagogik terminologiyani shakllanishi bir nechta qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Nomuvofiq terminologiya tushunmovchiliklar, samarasizliklar va hatto xatolarga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, standartlashtirish va moslashuvchanlik o'rtasidagi muvozanatga erishish, foydalanuvchini qabul qilishni ta'minlash va ko'p tili mulohazalarni hal qilish muhim to'siqlardir. Ushbu maqola pedagogik terminologiyada kommunikativ-pragmatik yo'nalishni shakllanishini o'rganishga, uning tamoyillari, amaliyoti va muammolarini tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotning maqsadi, ingliz va o'zbek tillarida kommunikativ-pragmatikada pedagogikaga oid terminlar masalasi va ulardan foydalanish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash, ularni samarali amalga oshirishdagi asosiy to'siqlarni ta'kidlash va ularning amaliy foydaliligini oshirish strategiyasini taklif qilishdir. Tilshunoslik nazariyasi va amaliy muloqotning kesishishini o'rganib, ushbu maqola turli sohalarida yanada samarali va foydalanuvchilarga qulay terminologik amaliyotlarni rivojlantirishga hissa qo'shishga intiladi.

Ma'lumki, til faqat insonga berilgan sovg'adir. Shu sababli, pedagogik terminologiyani o'rganish tildadagi hodisalar boshqa ijtimoiy hodisalarni o'rganishdan tubdan farq qiladi. Zamonaviy falsafiy yo'nalishga ko'ra, tabiiy va ijtimoiy hodisalar tizimli tuzilishga va xarakteristikaga ega, tizim tashkil etilgan, uning tarkibida qanday birliklar mavjud, bu birliklarning o'zaro ta'siri, umumiy tizimda va uning ierarxiya tizimida ushbu munosabatlar asosida shakllangan tuzilmalar biroq, to'liq ilmiy roli kabi bir qator masalalarga qaratilgan tuzilma ob'ektni bilish nafaqat tizimning tarkibiy tahlili bilan cheklanib qolmaydi, balki tabiiydir ushbu tizim qanday "ishlaydi" (yoki ishlatiladi) bilan qiziqish. Atama tizimining o'ziga xos xususiyati shundaki u ikkita tizimdan iborat. Aslida, atamaning faoliyati ikkita asosiy qismdan iborat: til birliklarining talaffuzi va ular orqali ifodalangan ma'no va mazmun. Shuning uchun, tizim atamasini har qanday o'rganish uning ikki tizimli xususiyatini hisobga olishi kerak. Pedagogik terminologiyaning rivojlanish bosqichlarida xuddi shu yo'dan boradi. Albatta, pedagogik terminning mohiyatini tushuna boshlaganimizda yangi savollar paydo bo'ladi, bu faqat inson hodisasi va uning inson hayotidagi mohiyati. Aslida, terminologiya empirik fandir, undagi nazariy va amaliy g'oyalari doimo to'plangan dalillarni tahlil qilish asosida shakllanadi. Shuning uchun tilshunoslarning asosiy tarkibiy birliklarini o'rganishga qiziqishi muqarrar atama (fonema, morfema, so'z, jumla va boshqalar.) yo'qolmaydi.

Bizning fikrimizcha, til insonga xos bo'lgan va uning muloqotiga xizmat qiladigan hodisadir va ehtiyojlarni ifodalash uchun qo'llaniladi. Uning kommunikativ ehtiyojga xizmat qilishi uning asl mohiyatini aniqlay olmaydi. Bu uning vazifalaridan biri. Ijtimoiy sohaga asoslanib, til o'zi uchun ishlatiladi va har jihatdan ehtiyojlar va biz har bir sohada umumiy pedagogik atamalarga guvoh bo'lishimiz mumkin. Pedagogik til xususiyatlari ushbu soha vakillarining faoliyati va boshqa soha vakillarining suhbatlarida o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Pedagogik til ham ijtimoiy hodisalarni quyidagilardan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatga ega boshqalar.

Biz oddiygina qilib "shifokorlar nutqi" ni olib qaraydigan bo'lsak, shifokor nutqida pedagogik terminlardan foydalanish kontekst va auditoriyaga qarab farq qilishi mumkin. Izlanishlarimiz natijasida, pedagogik terminlarni shifokor nutqiga kiritishning ba'zi usullari ham mavjudligiga guvohi bo'ldik va bu hodisa o'zbek va ingliz tillarida ham mavjudligini aniqladik, ular quyudagilar:

Bemorlarga ta'lim- Patient Education: Shifokorlar o'z bemorlariga tibbiy sharoitlarni, davolash usullarini va profilaktika choralarini tushuntirishda ko'pincha ushbu pedagogik terminlardan foydalanadilar. Bemorlarga o'z sog'lig'i bilan bog'liq muammolarni tushunishga va ularga g'amxo'rlik qilish bo'yicha ongli qarorlar qabul qilishga yordam berish uchun ular "xavf omillari- risk factors", "alomatlarini boshqarish- symptom management" kabi tushunchalarni muhokama qilishlari mumkin.

Tibbiy ta'lim va tarbiya- Medical Training and Education: Tibbiyot talabalari, rezidentlar yoki hamkasblar bilan gaplashganda, shifokorlar klinik tushunchalarni, diagnostika usullarini va davolash protokollarini o'rgatish va muhokama qilish uchun pedagogik terminlardan keng foydalanishlari mumkin. Bemorni tushunishni yaxshilash va parvarish qilishni yaxshilash uchun ular "patofiziologik mexanizmlar- pathophysiological mechanisms", "klinik ko'rsatmalar- clinical guidelines" yoki "dalillarga asoslangan amaliyotlar- evidence-based practices" ni tushuntirishlari mumkin.

Jamoat salomatligi haqidagi xabarlar- Public Health Messaging: Sog'liqni saqlash kampaniyalarida yoki jamoatchilikni targ'ib qilish harakatlarida shifokorlar sog'liqni saqlash sohasidagi muhim ma'lumotlarni keng jamoatchilikka yetkazish uchun pedagogik terminlardan foydalanishlari mumkin. Ular xabardorlikni oshirish va sog'lom xatti-harakatlarni rag'batlantirish uchun "kasalliklarning oldini olish- disease prevention", "sog'liqni saqlashni targ'ib qilish- health promotion" yoki "emlash strategiyalari- vaccination strategies" kabi mavzularni muhokama qilishlari mumkin.

Tibbiy tadqiqotlar va innovatsiyalar- Medical Research and Innovation: Tadqiqot natijalarini taqdim etish yoki tibbiy yutuqlarni muhokama qilishda shifokorlar murakkab ilmiy tushunchalarni tengdoshlari va kengroq tibbiyot hamjamiyatiga yetkazish uchun pedagogik atamalardan foydalanishlari mumkin. Ular sohada tushunish va hamkorlikni osonlashtirish uchun "o'rganish metodologiyalari- study methodologies", "statistik tahlillar- statistical analyses" yoki "klinik ta'sir- clinical implications" ni tavsiflashi mumkin.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytishimiz joizki, pedagogik terminologiyada kommunikativ-pragmatik yo'nalishni shakllantirish professional muloqotda aniqlik, aniqlik va samaradorlikni oshirish uchun juda muhimdir. Kontekstual dolzarblikni, foydalanuvchiga yo'naltirilgan yondashuvni va fanlararo integratsiyani birlashtirib, terminologik amaliyotlar turli sohalarida tushunish va foydalanishni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Ushbu tadqiqot vaziyat va madaniy kontekstlarni hisobga olish, atamalarni muayyan auditoriyaga moslashtirish va intizomiy muloqotni osonlashtirish uchun terminologiyani uyg'unlashtirish muhimligini ta'kidlaydi.

Pedagogik terminologiyada kommunikativ-pragmatik yo'nalishni shakllantirish samarali muloqot va pragmatik tildan foydalanishni ta'kidlaydigan ta'lim yondashuvlari va amaliyotlarini ishlab chiqishni anglatadi. Bu kontseptsiya haqida ba'zi ma'lumotlar:

Kommunikativ kompetensiya: Pedagogik terminologiyadagi kommunikativ-pragmatik yo'nalish

ADABIYOTLAR

1. Степанов Г. В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи.-М., 1976
2. Ш. Сафаров. Прагмалингвистика. Тошкент - 2008 .www.ziyouz.com.
3. Мухаммад Хакимов Узбек Прагмалингвистикаси Асослари Тошкент «Akademnashr» 2013.
4. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики II Новое в зарубежной лингвистике. - М., 1985. Vbin.XVI. - С.3 - 42.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1969 - 608 с. 24. Ахмедов А. Нол^лик санъати. - Тошкент: Узбекистан, 1967. - 56 б.
6. Nizomova M. B. Dictionaries of pedagogical terms in English and Uzbek and their functions.II Pedagogical sciences and teaching methods volume 1, issue 9 March, 2022, Collection of scientific works, Berlin, March, 2022. 114 -120 -p a g e

kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi, bu faqat grammatika va lug'atni bilishdan tashqariga chiqadi. U kommunikativ maqsadlarga erishish uchun turli xil ijtimoiy va madaniy kontekstlarda tildan to'g'ri foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Pragmatik kompetensiya: Pragmatik kompetensiya ijtimoiy me'yorlar, xushmuomalalik qoidalari va nutq strategiyalari kabi omillarni hisobga olgan holda, real hayotiy vaziyatlarda tildan samarali foydalanish qobiliyatiga qaratilgan. Bunga so'zlashuv implikasiyasini, nutq aktlarini va muloqotdagi madaniy nuanslarni tushunish kiradi.

Til o'rganish maqsadlari: Kommunikativ-pragmatik pedagogik yondashuvda til o'rganish maqsadlari funktsional muloqot va real dunyo tildan foydalanishga yo'naltirilgan. Faqat lingvistik aniqlikka e'tibor qaratish o'rni, talabalar turli ijtimoiy va professional kontekstlarda muvaffaqiyatli o'zaro aloqa qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga da'vat etiladi.

Haqiqiy materiallar va vazifalar: Haqiqiy materiallar va vazifalar pedagogik terminologiyada kommunikativ-pragmatik yo'nalishda markaziy o'rinni egallaydi. O'qituvchilar haqiqiy muloqot holatlarini aks ettiruvchi real hayot matnari, multimedia resurslari va kommunikativ faoliyatdan foydalanadilar, bu esa o'quvchilarga kontekstda tilni mashq qilish imkonini beradi.

Vazifaga asoslangan ta'lim: Kommunikativ-pragmatik tilni o'qitishda vazifaga asoslangan ta'lim ko'pincha qo'llaniladi. Talabalar muammoni hal qilish, qaror qabul qilish yoki boshqalar bilan muzokaralar olib borish kabi tildan muloqot maqsadlarida foydalanishni talab qiladigan mazmunli vazifalar yoki loyihalar bilan shug'ullanadilar.

O'zaro ta'sirning roli: O'zaro ta'sir kommunikativ-pragmatik tilni o'rgatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'qituvchilar o'quvchilarga juftlik ishlari, guruh muhokamalari, rolli o'yinlar va simulyatsiyalar orqali haqiqiy muloqot qilish imkoniyatini yaratadilar, tildan foydalanish va ma'noni muhokama qilish uchun imkoniyatlar yaratadilar.

Madaniy xabardorlik: Madaniy ong kommunikativ-pragmatik yo'nalishga birlashtirilgan, chunki tildan foydalanish madaniy kontekstdan ajralmasdir. Talabalar madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani oshirib, muloqot normalari va amaliyotlarida madaniy farqlarni tushunish va hurmat qilishni o'rganadilar.

Kommunikativ kompetensiyani baholash: Kommunikativ-pragmatik yo'nalish bo'yicha baholash o'quvchilarning grammatik qoidalar yoki lug'at haqidagi bilimlarini tekshirishdan ko'ra, tildan muloqot maqsadlarida foydalanish qobiliyatini baholashga qaratilgan. Kommunikativ kompetensiyani baholash uchun odatda og'zaki taqdimotlar, rolli o'yinlar va portfel vazifalari kabi samaradorlikka asoslangan baholash qo'llaniladi.

Umuman olganda, pedagogik terminologiyada kommunikativ-pragmatik yo'nalishni shakllantirish real dunyoda tildan foydalanishning murakkab va dinamik xususiyatini aks ettiruvchi, turli kontekstlarda samarali muloqot qilish imkonini beruvchi til ko'nikmalarini rivojlantirishga urg'u beradi.

Gulnora NIYAZOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi, PhD

E-mail: niyazovagulnorakhon@gmail.com

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) R.Xudjayeva taqrizi asosida

DISKURS TAHLILIDA ZAMONAVIY YONDASHUV VA KONSEPSIYALARNING O'RNI

Аннотация

Diskurs tahlili sotsial-madaniy me'yorlar va kontekstni hisobga olgan holda muloqot, matn va tilni o'rganish uchun kuchli vosita hisoblanadi. Mazkur maqolada diskurs tahlilida qo'llaniladigan asosiy tushunchalar, usullar va yondashuvlar ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: muloqot shakllari, nutqiy muloqot, kognitiv diskurs, diskurs tabiati, diskurs tahlili

ПОНИМАНИЕ ДИСКУРСА: СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

Дискурс-анализ является новым и важным направлением в области лингвистики, которое изучает коммуникацию, тексты и язык с учетом социокультурных норм. В рамках дискурс-анализа исследуются различные аспекты дискурсивной практики, включая взаимодействие участников, особенности текстовых структур и использование языковых средств для создания и передачи значения.

Ключевые слова: дискурс-анализ, лингвистика, коммуникация, текст, язык, социокультурные нормы

THE ROLE OF MODERN APPROACHES AND CONCEPTS IN DISCOURSE ANALYSIS

Annotation

Discourse analysis is a powerful tool to study communication, text and language, considering sociocultural norms and context. This article deals with basic concepts, methods and approaches used in discourse analysis. The main attention is paid to approaches aimed at defining and studying discourse, especially in a scientific context, analyzing sociocultural forms of communication and dialogic and monological forms of language.

Key words: forms of communication, verbal communication, cognitive discourse, nature of discourse, discourse analysis.

Kirish. Tilshunoslikda diskursning turli xil ta'riflari mavjud. Ushbu kontsepsiyaning ko'p qirraliligi va uning tavsifiga yondashuvlarning xilma-xilligi bilan bog'liq. Hozirgi vaqtda diskurs tushunchalari turlicha bo'lib, ko'pincha ular bir-biriga zid keladi. Turli tadqiqotchilarning diskurs ta'riflarini tahlil qilishdan ma'lum bo'ladiki, har bir atama tabiiy tildagi leksik birikmalarning keng sinfi bilan bog'liq umumiy, umumiy qabul qilingan xususiyatni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, har bir atama muayyan faoliyat sohasida yoki kontekstida uning o'ziga xosligini belgilaydigan o'ziga xos xususiyatga ega. Diskursni ko'p talqin qilish bilan bog'liq hozirgi vaziyat turli xil yondashuvlar va kontsepsiyaning o'zining ko'p qirraliligi bilan bog'liq.

Tilshunoslikda "diskurs" terminining tahlili

Tilshunoslikda "diskurs" tushunchasi turli tadqiqotlarda juda ko'p talqinlarga ega va uning ta'rifi va tahlili bo'yicha yagona konsensus mavjud emas. Mishel Fukoning "Bilimlar arxeologiyasi" asarida diskurs bir shakllanish tizimiga tegishli bo'lgan bayonotlar yig'indisi sifatida ta'riflanadi, bu yerda shakllanish diskursiv amaliyotlarning qo'llanilishi va mavjudligi qoidalarini anglatadi. M. Fuko diskursni shunchaki belgilar to'plami sifatida emas, balki madaniyat va amaliyotning dinamik birliklari sifatida ko'radi[1]. Tilshunoslikda diskursning turli xil ta'riflari mavjud. Bu kontsepsiyaning ko'p qirraliligi va uning tavsifiga yondashuvlarning xilma-xilligi bilan bog'liq. Hozirgi vaqtda diskurs tushunchalari turlicha bo'lib, ko'pincha ular bir-biriga zid keladi. Turli tadqiqotchilarning diskurs ta'riflarini tahlil qilishdan ma'lum bo'ladiki, har bir atama tabiiy tildagi leksik birikmalarning keng sinfi bilan bog'liq umumiy, umumiy qabul qilingan xususiyatni o'z ichiga oladi.

Diskursning lingvistik tadqiqoti

Diskursni ko'p talqin qilish bilan bog'liq hozirgi vaziyat turli xil yondashuvlar va kontsepsiyaning o'zining ko'p qirraliligi bilan bog'liq. Har bir tadqiqotchi o'zining nazariy yo'nalishi va tadqiqot maqsadlariga muvofiq diskursga ma'lum jihatlar va ma'nolarni qo'shishi mumkin. Darhaqiqat, diskurs ta'rifida ba'zi ochiq savollar qolmoqda, shu jumladan monolog diskursning bir shaklimi yoki yo'qmi va monolog va dialog tushunchalarini

qanday bog'lash kerak, kabi savollar. Roman Yakobson va Vladimir Krasnix kabi ba'zi tadqiqotchilar diskursning dialogik xususiyatini ta'kidlab, diskurs tushunchasi nutqiy muloqot ishtirokchilari o'rtasida nutqiy hodisalarning ikki tomonlama almashinishi sharoitidagina qo'llanilishi mumkinligini ta'kidlaydilar [2]. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, monolog va dialog o'rtasidagi qarama-qarshilik shartli bo'ladi. Kommunikativ nutq jarayoni sifatida diskurs kamida ikkita ishtirokchi – so'zlovchi va tinglovchining mavjudligini nazarda tutadi va agar suhbat haqida gapiradigan bo'lsak, ular rollarni o'zgartirishi mumkin deb taxmin qilinadi. Agar so'zlovchi rolini bir kishi bajarsa, bunday diskurs monolog deb hisoblanadi. Shu ma'noda monolog har doim tinglovchiga, xoh u haqiqiy adrasatga, xoh virtual suhbatdoshga, xoh kelajakda uni o'qiy oladigan potensial o'quvchiga qaratilgan bo'ladi. Shunday qilib, monologni dialogning alohida holati sifatida ko'rib chiqish mumkin, bu yerda biz bir ishtirokchi bilan o'zaro munosabat haqida gapiramiz. Diskursni aniqlash va o'rganishga qaratilgan yondashuvlar, ayniqsa ilmiy kontekstlarda, odatda muloqotning ijtimoiy-madaniy shakllarini hisobga oladi va dialogik va monologik shakllarni o'z ichiga oladi. Shu sababli, "diskurs" tushunchasi zaruriy minimal belgilar to'plamiga ega emas, degan xulosaga kelish mumkin va uning ta'rifi turli xil talqinlar va kontekstual xususiyatlarni hisobga olgan holda ochiq savol bo'lib qolmoqda. Tilshunoslikda diskursni tushunishga oid ta'riflar va yondashuvlarning xilma-xilligi va noaniqligini inkor etib bo'lmaydi. Darhaqiqat, diskursning tabiati va uning matn bilan aloqasi haqida ko'plab qarashlar mavjud. Diskursning og'zaki va yozma shakllari o'rtasidagi bo'linish asossiz bo'lishi mumkin va ko'plab tadqiqotchilar, jumladan, T. van Deyk diskursni og'zaki va yozma shakllarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan kommunikativ harakat deb hisoblashadi [3].

Matnning tabiati va uning diskursdagi roli borasida ham kelishmovchiliklar mavjud. "Matn" atamasining ta'rifi va uning diskurs tushunchasiga kiritilishi bahs va munozaralarni keltirib chiqaradi. Ba'zi tadqiqotchilar matni diskursning asosiy tarkibiy

qismi deb bilishsa, boshqalari bu yondashuvga shubha bilan qarashadi yoki muqobil talqinlarni taklif qilishadi.

Metodologik muhokama.

Diskursdagi lingvistik muloqotni tadqiq qilish sohasida tadqiqotchilar doimiy ravishda lingvistik muloqotni chuqurroq tushunish uchun yangi yondashuvlar, modellar va usullarni izlaydilar. Quyida ulardan ba'zilarini keltirsak:

1. Diskursiv amaliyot va ijtimoiy kontekst: Tadqiqotchilar muloqot ishtirokchilari o'zaro munosabatda bo'ladigan ijtimoiy kontekst va diskursiv amaliyotga katta e'tibor berishadi. Ular sotsial-madaniy omillar, jumladan, jins, yosh, sinf, etnik kelib chiqishi va hokazolarning til muloqotiga va diskursda ma'no shakllanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganadilar.

2. Multimodal diskurs: Zamonaviy ommaviy axborot vositalari va texnologik kontekstda tadqiqotchilar multimodal diskursga e'tibor berishadi, u nafaqat tilning og'zaki va yozma shaklini, balki imo-ishoralar, mimikalar, tasvirlar, tovushlar va boshqalar kabi boshqa kommunikativ resurslarni ham o'z ichiga oladi.

3. Kognitiv diskurs tadqiqoti: Tadqiqotchilar diskursda lingvistik muloqotni o'rganish uchun kognitiv yondashuvlar va modellardan ham foydalanadilar. Ularni diskurs kontekstida axborotni tushunish, idrok etish, baholash va izohlash jarayonlari qiziqiradi. Kognitiv tadqiqotlar til muloqoti va uning fikrlash va idrok bilan bog'liqligining mexanizmlarini ochishga yordam beradi.

4. Korpusga asoslangan diskurs tahlili: Kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi va katta hajmdagi matn ma'lumotlarining mavjudligi bilan tadqiqotchilar korpusga asoslangan diskurs tahliliga tobora ko'proq murojaat qilmoqdalar. Korpus tahlili bizga katta hajmdagi matnlarni tizimli ravishda tekshirish va nutqning chastotasi, birikmasi, leksik-grammatik va boshqa xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Diskursning ko'plab ta'riflari orasida u matn yoki nutqning simbiozi va muloqot holati sifatida qaraladiganlari mavjud. Ushbu talqinda diskurs ekvivalent komponentlardan iborat: og'zaki nutq, yozma matn va murakkab kommunikativ vaziyatni tashkil etuvchi ekstralingvistik omillar. Muloqotni shunday tushunish bilan M. L. Makarov uning umumlashtiruvchi xususiyatiga urg'u berilganligini va monolog/dialog va og'zaki/yoyma jihatlariga cheklov olib tashlanganligini qayd etadi. [4] Bu bizga ushbu kontseptsiyani o'rganish va ta'riflashda ko'p yondashuv va xususiyatlarning xilma-xilligini to'liq aks ettirish imkonini beradi.

Shunday qilib, olimlar, shu jumladan N.D.Arutyunova diskursni uning tarkibiy qismlari orqali aniqlab, uni "uyushgan nutq matni" deb atashadi.[5] Bunday holda, diskursni tushunish uchun asosiy tushuncha "matn" tushunchasiga aylanadi, "muloqot holati" va "hodisa aspekti" esa ko'rib chiqilayotgan ta'riflarda mavjud bo'lib, ular bilan teng rol o'ynashiga qaramay, matn diskursni shakllantirishda ikkinchi darajali o'rinni egallaydi.

ADABIYOTLAR

1. Фуко М. Археология знания / М. Фуко; пер. с фр., общ. ред. Б. Левченко. – Киев: Ника-Центр, 1996.
2. Роман Якобсон. Тексты, документы, исследования / отв. ред. Х. Баран. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1999., Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2001. – 267 с.
3. Van Dijk T. A. Handbook of Discourse Analysis: Discourse and dialogue / T.A. van Dijk. – Academic Press, 1985.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003.
5. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1990.
6. Каримова Р. А. Семантико-структурная организация текста (на материале устных спонтанных и письменных текстов) / Р. А. Каримова. – Уфа: Башкирский государственный университет, 1991.
7. Кибрик А. Е. Когнитивный подход к языку / А. Е. Кибрик // Язык и мысль: Современная когнитивная лингвистика: сб. ст. / сост. А. А. Кибрик, А. Д. Кошелев. – М.: Языки славянской культуры, 2015.
8. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия / В. Е. Чернявская. – М.: Directmedia, 2014.
9. Niyazova, G.G. "Concept of Discourse in Modern Linguistics". International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD). Av. Online: www.ijtsrd.com e-ISSN: 2456– 6460. 2023.

Diskurs matnsiz mavjud bo'lmaydi, lekin vaziyatsiz ham mavjud emas. Shu sababli, diskurs kabi murakkab mavjudot uchun ko'proq mos keladigan umumiy tushunchalar R. A. Karimova [6], A. E. Kibrik [7] va B.E. Chernyavskaya tomonidan taklif qilingan "kommunikativ voqea", "kommunikativ hodisa" va "kommunikativ vaziyat" hisoblanadi. [8] Diskurs murakkab kommunikativ hodisadir. U ijtimoiy o'zaro munosabatlarning odatiy holatini o'z ichiga oladi. Unda ijtimoiy muloqot ishtirokchilari mavjud. Diskursga ijtimoiy me'yorlar va konventsiyalar ham ta'sir qilib, madaniy g'oyalari va shakllarni aks ettiradi. Diskursning turli ta'riflarini o'rganish uni tushunishga yondashuvlarning xilma-xilligini kuzatish imkonini beradi. Diskurs - bu insonlar o'rtasidagi muloqotning asosiy vositasi. Nutqni tadqiq qilish, uning turli ta'riflarini o'rganish biz uchun nutqni har tomonlama tushunish imkonini beradi.

Natijalar. Diskursga yondashuvlar turli-tuman bo'lib, bu orqali nutqning ko'p qirrali tabiatini anglash mumkin. Tilshunoslar, sotsiologlar, psixologlar, antropologlar va boshqa soha mutaxassislari nutqni o'rganishda o'zlariga xos yondashuvlarni qo'llaydilar.

Diskursning o'ziga xos tabiati va ishlashini chuqur anglagan holda diskursning turli ta'riflarini o'rganish uchun quyidagi yo'nalishlarni taklif etishimiz mumkin:

1. Tilshunoslikdagi yondashuvlar: diskursni grammatik tuzilishi, leksik tarkibi, fonetik xususiyatlari nuqta nazaridan o'rganish; diskursning funksional turlarini (monolog, dialog, polilog) va ularning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish; diskurs tahlili orqali nutqning struktura va mazmun jihatlarini o'rganish.

2. Kognitiv yondashuv: diskurs va inson aqliy faoliyatining o'zaro aloqasini o'rganish; diskurs tushunchalari, ma'nolarining kognitiv mexanizmlarini tahlil qilish; diskursning inson tafakkuri va xotirasidagi o'rini o'rganish.

4. Texnologik yondashuv: korpus tilshunosligi vositasida yirik nutq ma'lumotlari bazalarini tahlil qilish; diskursga oid zamonaviy texnologiyalarni (ovoz tanish, mashina tarjimai va h.k.) o'rganish.

Bunday keng qamrovli va xilma-xil yondashuvlar orqali diskursning turli jihatlarini chuqur va ko'p tomonlama tadqiq qilish mumkin. Bu esa diskursni yaxlit tushunish va tahlil qilish imkonini beradi.

Xulosa. Muxtasar qilib aytganda, nutqning turli ta'riflarini o'rganish uni tushunishga yondashuvlarning xilma-xilligini kuzatish imkonini beradi. Biroq, aniq ta'riflardan qat'i nazar, diskurs matn yoki nutqni, muloqot holatini va boshqa omillarni birlashtirgan murakkab kommunikativ hodisa ekanligi haqida umumiy kelishuv mavjud. Muloqotning shakllanishida matn markaziy rol o'ynaydi, lekin ijtimoiy vaziyat, voqea jihati, o'zaro ta'sir ishtirokchilari va ijtimoiy-madaniy me'yorlar ham muhimdir.

Madina RAVSHANOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti doktoranti
G-mail: ravshanomadina090119942@gmail.com

O'zMU, dotsent, PhD, H.Sarimsokov taqrizi asosida

DUNYO TILSHUNOSLIGIDA LEKSIK BIRLIKLAR TADQIQI YUZASIDAN ILMIY-NAZARIY QARASHLAR

Аннотация

Mazkur maqolada tilshunoslik sohasida leksik birliklarning nomlash jarayoni, ya'ni nominativ funksiya muhim ahamiyat kasb etadi. Tilshunos olimlarning fikrlari va nazariy yondashuvlari ko'rib chiqildi, bu asosida nazariy tahlillarimiz, yondashuvlar bilan dalillashga harakat qilamiz.

Kalit so'zlar: Leksik birliklar, nominatsiya, tilshunoslik, hunarmandchilik, lingvistik nom, lug'at, tilshunos olimlar.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ИЗУЧЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В МИРОВОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье большое значение в области языкознания имеет процесс наименования лексических единиц, то есть номинативная функция. Были рассмотрены мнения и теоретические подходы лингвистов, на основе которых мы попытаемся доказать своими теоретическими анализами и подходами.

Ключевые слова: лексические единицы, номинация, лингвистика, мастерство, лингвистическое название, словарь, лингвисты.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS ON THE STUDY OF LEXICAL UNITS IN WORLD LINGUISTICS

Annotation

In this article, the process of naming lexical units, that is, the nominative function, is of great importance in the field of linguistics. The opinions and theoretical approaches of linguists were considered, based on which we will try to prove with our theoretical analyzes and approaches.

Key words: lexical units, nomination, linguistics, craftsmanship, linguistic name, dictionary, linguists.

Kirish. Inson borliqda o'z nutqiy faoliyatida foydalanib muloqotga kirisha oladigan yagona ongli mavjudotdir. Nutqning rivojlanishi asosida tevarak atrofda mavjud narsa, buyum, predmet, shaxs va xatto voqelikni nomlash ya'ni nominatsiya jarayoni yotadi. Bugunga kelib tilshunoslik sohasida leksik birliklarning nomlash jarayoni, ya'ni nominativ funksiya muhim ahamiyat kasb etadi. Bu lisoniy jarayon, o'z navbatida, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot natijasida kun sayin ildamlayotgan ilm-fan, texnika hamda texnologiyalarga oid yangi bilim va tushunchalarning hamda lug'aviy tarkibning kengayib borayotganidan, binobarin, ularni chuqurroq tadqiq etishga extiyoj borligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslar o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida turli tillarga mansub xususiyatlarni qiyoslab o'rganishgan. Shu jumladan, o'zbek olimlaridan Madvaliyev A (Ўзбек тилининг изоҳли луғати), Sarimsqov H.A (Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминлари таҳлил ва тадқиқи), hamda rus olimlaridan Катермина В.В. (Номинация как лингвистическая проблема), Ладó Р (Новое в зарубежной лингвистике) va boshqalarning tadqiqot ishlaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi Inson borliqda o'z nutqiy faoliyatida foydalanib muloqotga kirisha oladigan yagona ongli mavjudotdir. Bundan tashqari yana bir voqelik borki bu muloqotning asosini tashkil qiladi. Chunki nutqining rivojlanishi asosida tevarak atrofda mavjud narsa, buyum, predmet, shaxs va xatto voqelikni nomlash ya'ni nominatsiya jarayoni yotadi. Bugunga kelib tilshunoslik sohasida leksik birliklarning nomlash jarayoni, ya'ni nominativ funksiya muhim ahamiyat kasb etadi. Bu lisoniy jarayon, o'z navbatida, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot natijasida kun sayin ildamlayotgan ilm-fan, texnika hamda texnologiyalarga oid yangi bilim va tushunchalarning hamda lug'aviy tarkibning kengayib borayotganidan, binobarin, ularni chuqurroq tadqiq etishga extiyoj borligidan dalolat beradi.

Biz tadqiqotga tortgan sohaning o'zi ham nominatsiya orqali vujudga kelgan. Biroq tadqiqot obyektidan uzoqlashmaslik uchun hunarmandchilik nima ekanligiga ilmiy va nazariy aniqlik kiritdik. Jumladan, o'zbek tili izohli lug'atlariga nazar tashlaganimizda hunarmandchilik - milliy-an'anaviy mayda tovar

ishlab chiqarish, oddiy mehnat qurollari yordamida yakka tartibda va qo'l mehnatiga asoslangan sanoat turi va shunday mahsulotlar tayyorlanadigan kasblarning umumiy nomi[1].

Elektron lug'atlar orqali ushbu leksik birlikni tahlil qilganimizda esa, ma'nosi uzoqlashmagan holda, ishlab chiqarishning kasb-hunar egalari (hunarmandlar) faoliyat yuritadigan sohasi[2]. deya qayd etilgan.

Ingliz tilida mavjud manbalarni kuzatganimizda, jumladan, oksford onlayn lug'atida handicraft va craftsmanship leksik birliklari hunarmandchilikning eng yaqin muqobillari sifatida kuzatish mumkin. Mazkur lug'atga asosan bu ikki birlikka quyidagicha ta'riflar berilgan, 1) handicraft - the activity of making attractive objects by hand[3]. - tarj.: qo'l bilan jozibali narsalarni yasash faoliyati; 2) craftsmanship - the level of skill shown by somebody in making something beautiful with their hands[4]. -tarj.: kimdir qo'llari bilan chiroyli narsalarni yasashda ko'rsatgan mahorat darajasi, deya ta'rif berilgan.

Longman nashriyoti tomonidan taqdim etilgan izohli lug'atda berilishicha, 1) handicraft - something that someone has made in a skillful way using their hands[5]. - tarj.: kimdir o'z qo'llari bilan mohirona qilgan narsa; 2) craftsmanship - the special skill that someone uses to make something beautiful with their hands[6]., - tarj.: kimdir o'z qo'llari bilan chiroyli narsa qilish uchun foydalanadigan maxsus mahorat, deya taqdim etilgan.

Demak, ikki tilda berilgan ta'riflardan kelib chiqib, hunarmandchilik bir qancha mehnat qurollari yordamida yakka tartibda va qo'l mehnatiga kichik sohalarni umumlashtiruvchi soha desak hato bo'lmaydi. Biz ushbu paragrafda hunarmandchilik sohasiga doir leksik birliklarning nominativ jarayonlar tadqiqini taqdim etamiz.

Tilshunoslik sohasida nominatsiya (lotincha nominatio - nomlash, nomlamoq) nominativ jarayonlar bilan tavsiflangan til birliklarining shakllanishi, narsa-buyum, o'rin-joy, shaxs kabi borliqdagi real va noreal narsalar hamda voqelikni so'z, so'z birikmasi, hatto ibora ko'rinishida ifodalash jarayonidir. Nominatsiya jarayoni lingvistik va leksikologik tadqiqotlarni amalga oshirishda o'ziga xos o'rin tutadi[7].

Tahlillarimizga ko'ra, tor ma'noda foydalanishda nominatsiya haqida gap ketar ekan, ko'plab tilshunos olimlar, tadqiqotchilar alohida so'zlar yoki iboralar yordamida ob'ektlarni belgilash jarayoni deb hisoblashadi. Aslida esa, ular borasida olimlar tomonidan aytilgan nazariy qarashlar orqali yakuniy fikr yoki xulosaga kelish maqsadga muvofiq.

A.Leontev: "Nominatsiya til belgilarini tafakkur vositasi orqali muayyan jarayon yoki hodisa sifatida ko'rib chiqadi. Bu belgilarda inson ijtimoiy tajribasi, kashf etilgan jismlar dunyosi, uning xususiyatlari hamda xossalari, aloqa va munosabatlarini til materiyasiga o'ralgan shaklda ideal aks ettiradi" [8] deya ta'rif beradi.

G.V.Kolshanskiy: "Zamonaviy tilshunoslikka ko'ra, nominatsiya - bu ob'ektlarning xususiyatlarini aks ettiruvchi konseptual xususiyatlarining lingvistik jihatdan mustahkamlashdan o'zga narsa emas" [9], deya izohlagan.

Nominatsiya jarayonida faqatgina inson faoliyati yo'naltirilgan aniq yoki mavhum ob'ektlar nomlanadi. Ob'ektlarning o'zi tashqi yoki ichki dunyoga tegishli bo'lishi mumkin, ular zohiriy dunyoga va botiniy dunyoga teng ravishda tegishli bo'lishi mumkin, ammo nom ob'ekt haqidagi "to'xtalgan" fikrga beriladi [10].

Har qanday muloqot jarayoni lingvistik elementlardan tashkil topadi, aynan, munosabat yoki muloqotni tashkil qiluvchi mazkur lingvistik elementlar, ya'ni ma'lum tushunchani ifodalovchi so'z biror-bir predmet yoki voqelikni tasvirlash orqali inson ongida dastavval o'sha predmet va hodisa haqida ilk shaklini (prototipik) yoki ilk tasvir tushunchasini vujudga keltiradi. Shunday ekan, inson ongida paydo bo'lgan ma'lum ob'ekt, voqelik va jism, ular haqidagi tushunchaning til belgisiga asoslangan tasviriy sifatlanish hodisasi - lingvistik nom olish yoki nominatsiya jarayoni deyiladi.

Tahlillarimiz davomida shu narsa oydinlashdiki, nominatsiya masalari haqida dastavval ishlar ilk bor Praga tilshunoslik maktabi vakillari tomonidan muhokamaga qo'yilgan va keyinchalik tilshunoslikka ushbu jarayon ilmiy muammo sifatida ilgari surilgan va tadqiq etilgan. Mazkur ilmiy maktab vakillari tahlilning boshlang'ich nuqtasi sifatida muloqotga kirishuvchilarning muloqot maqsadlarini aniqlashni taklif etib, masalaning markaziy nuqtasiga "u yoki bu real vaziyat doirasidagi (maqsadni ifodalovchi) gap"ni qo'yishgan [11].

O'zbek olimlarining fikri ham bu borada juda o'rinli bo'lib, nominatsiya jarayoni haqida quyidagi fikrlarni ilgari surishgan. Nominatsiya prinsiplarini to'g'ri belgilash nomshunoslikning eng muhim nazariy va amaliy masalalaridan biridir. Nominatsiya prinsiplari davriy bo'ladi, o'zgarib turadi. Aholining turmush tarzi, madaniyati, tafakkur olami nominatsiya prinsiplarini belgilaydi. O'tmish davrlarga xos nominatsiya prinsiplarini hozirgi davrga xos omillar bilan qiyoslash va sharhlash xatodir yoki aksincha yo'l tutish mumkin emas [12].

Bundan anglash mumkinki, shaxs tafakkurini shakllanishining har bir takomillashuv jarayoni, har bir davrida mavjud bo'lgan har qanday fan soxa (tizimda, tuzilishda, shamoyilda, uslubda, metodda, qonuniyatda, texnologiyasida... v.h.)si nominatsiya jarayoni tamoyillari bilan uzviy bog'liq.

Shunday ekan, nominatsiya jarayonida leksik birliklarni tavsiflash va tasniflash hodisasi o'ziga xos ahamiyatli lingvistik fenomenadir. Shunday ekan, hunarmandchilik sohasiga doir leksik birliklarning nominatsiyasini tasniflash jarayoni ham muhim omil hisoblanadi. Hunarmandchilik sohasiga doir leksik birliklarni semantik jihatdan uch turga ajratib o'rganishimiz mumkin. Quyida ularni jadval va ta'rif ko'rinishida taqdim etishni maqsadga muvofiq deb bildik.

Birinchi tasnif - mavhum tushunchalar nominatsiyasi. Mavhum (lotincha abstractio) tushunchalar nominatsiyasi jarayoni shundan iboratki, u soha nazariyasi yoki amaliyoti bilan bog'liq bo'lib, mantiqan ob'ektiv reallik atrofida hosil bo'ladigan tushunchalarning ifodalanish masalasini yoritishda, hodisalarning mazmun-mohiyatini ochib berishda, ular haqida to'g'ri xulosalar chiqarishda yordam beruvchi nominativ-funksional jarayondir. Masalan: ustachilik (mastery); duradgorlik (carpentry); naqqoshlik (painting, patterning); hattotlik (calligraphy); tikuvchilik (tailoring); etikdo'zlik (shoemaking); zargarlik

(jewelry); o'ymakorlik (carving); chilangarlik (plumbers); kulolchilik (pottery); kashtado'zlik (embroidery); mato bo'yash (batik); qayishliq, egiluvchanlik (ductility); parmalash (boring); tikuvchilik (stitchery, sewing); og'ir mehnat (toil) kabi misollar shu tasnif tarkibiga kiradi.

Ikkinchi tasnif - mavjud (real) tushunchalar nominatsiyasi. Ushbu jarayonda mavhumlik emas, balki reallik asosiy omil hisoblanib, mavjud (konkret, aniq) tushunchalar nominatsiyasi asosida muayyan ob'ektning konkret nomlash jarayoni yotadi. Masalan: arra (saw); igna (needle); g'altak (reel); elak (sieve); ko'za (pitcher); shokila, (osma) bezak (pendant); gilam, sholcha (carpet, rug); sopol parcha (sherds); iskana (chisel,moil); parchin (rivet); mih (nail); bog', bog'ich (tuft); tasma (belt); quti (box); charh (crankshaft); tahta (wood); mebel jihoz (furniture); qog'oz (paper); mato (cloth); kabilar bunga misol bo'ladi.

Uchinchi tasnif - ifoda nominatsiyasi. Bu - nutqimizda tovushlar tizimi orqali hosil bo'ladigan nutqiy axtarlarning lingvistik jihatdan nom olish jarayoni. Mazkur tasnif inson nutqida kamdankam uchrashiga qaramasdan, inkor etib bo'lmaydigan lingvistik hodisadir. Bu his, tuyg'u bilan bog'liqligi sababli qanday paydo bo'lsa, shunday nomlanadi. Tadqiqotimizning ob'ekti bo'lgan hunarmandchilikka doir leksik birliklar ko'lamida quyidagilarni bunga misol sifatida keltirishimiz mumkin. Masalan: Rococo - o'ziga hos bezak turining nomi. Etimologik jihatdan tahlilga tortganimizda, Lotin tilidagi rocca (tosh) so'ziga taqlid qilib olingan va 1836 yildan boshlab, eskicha, qadimiy, antiqiy va urfdan qolgan ma'nolarida qo'llangan. Izohli lug'atlarda, Rococo is an exceptionally ornamental and dramatic style of architecture, art and decoration [13] - tarj.: Rokoko - arxitektura, san'at va bezakning o'ziga xos bezakli va dramatik uslubi izohi berilgan.

Ushbu nominativ tasniflash jarayoni leksik birliklarning miqdori va fonetik jihatdan ifoda etilishi va farqlanishidan qat'iy nazar, til tizimidagi nomlash hodisasining umumiy mexanizmi va funksional vazifalari o'xshashdir. Lingvistik jihatdan qiyoslashning universalialariga misol bo'la oladi. Jarayon esa tillarning o'xshash jarayoni hisoblanadi. H.A.Sarimsov o'zining nominatsiyaga doir ishida quyidagilarni qayd etgan, "...nomlash hodisasining umumiy mexanizmi va funksional vazifalari o'xshashdir. Lingvistik jihatdan qiyoslashning universalialariga mos kela oladi. Bundan xulosa qilish mumkinki, lingvistik jihatdan universalianing yana ikki turi mavjud. Masalan, 1) hamma tilda til meyorlari ko'rsatib beruvchi oshkor, ochiq yoki yorqin lisoniy hodisalar: ega, kesim, ot, sifat va h.k.; 2) faqat tilshunoslikka oid tadqiqotlar yuzaga keluvchi yashirin, yopiq lisoniy hodisalar: fonetik, nominatsiya jarayoni bunga yaqqol misol bo'la oladi" [14].

Nomlash jarayonining eng muhim lingvistik tamoyillaridan biri shuki, nomlanayotgan narsa - buyum ob'ektning aniq ifodasi yoki belgisi til yoki nutq yordamida uning ongda umumlashgan tasvirini, mazmun-mohiyatini to'laonli yoritib berishidir. Ilmiy ifodasiga ko'ra, til yoki nutq orqali predmetning kognitiv tasviri xususiylikdan umumiylikka o'tish jarayonidir. Shundan anglashiladiki, nominatsiya jarayoni belgilash va umumiste'molga kirish jarayonlaridan tashqari, o'rganish yoki o'rgatish (til shakli ifodalagan ma'lumotni to'liq yoritib, to'g'ri yetkazib berish) kabi lingvometodik funksiyalarni ham bajaradi.

Xulosalar. Mamlakatimizda so'nggi yillarda erishilayotgan katta yutuqlar bilan bir qatorda turli sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, hunarmandchilik sohasi hamda sohani qamrab oluvchi fanlarning rivoji va taraqqiyoti ta'sirida tilimizda yangidan-yangi sodda va murakkab leksik birliklar paydo bo'lmoqda. Bu biz tilshunoslarni doimiy ravishda xushyorlikka chorlaydi.

Biz yuqorida hunarmandchilik sohasida faol qo'llaniladigan nominatsiya jarayonlariga bir necha yondashuvlar orqali ilmiy-nazariy ta'rif berdik. Qisqacha aytganda, tilshunoslikda nominatsiya - bu biror-bir real va noreal voqelikni nomlash jarayonidir. Nominatsiya jarayoni bizni qurshab turgan olamdagi jism yoki hodisalarning o'ziga xos xususiyatlarini ifoda etish va ular haqida ongimizda aniq tasavvur hosil qilishda muhim bo'lgan lingvokognitiv xodisadir.

ADABIYOTLAR

1. Мадвалиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-5- жилдлар. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006-2008. Ҳ-харфи.
2. <https://izoh.uz/uz/word/hunarmandchilik>
3. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/handicraft?q=handicraft>
4. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/craftsmanship?q=craftsmanship>
5. Longman, Active study of English. Русский язык. –М.: 1988. –Р. 277.
6. Longman, Active study of English. Русский язык. –М.: 1988. –Р. 143.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-5- жилдлар. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006-2008.
8. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии // Вопросы философии. – Москва, 1972. -№ 9. 134 б.
9. Колшанский Г.В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте // Принципы и методы семантических исследований. - М., 1976. - С. 5-81.
10. Катермина В.В. Номинация как лингвистическая проблема// Альманах современной науки и образования Тамбов: Грамота, 2008. № 8 (15): в 2 хч. Ч. I. С. 82-84. ISSN 1993-5552.
11. Тезисы Пражского лингвистического кружка. – М., 1967. 17 б.
12. Бегматов Э., Дўсимов З., Нафасов Т., Қорасев С. Ўзбек номшунослиги: тадқиқ йўналиши ва усуллари //Хива. Номшуносликка бағишланган илмий-амалий анжуман тезислари. – Хива, 1991. – № 1. – Б. 12.
13. tjmonline.com/search?q=Roccoco
14. Саримсоков Х.А. Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминлари таҳлил ва тадқиқи: Монография/-Тошкент, 2021.-Б.28.

UDK: 811.12

Feruz RAJABOV,

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti akademik litseyi katta o'qituvchisi, f.f.f.d (PhD)

E-mail: azamat.eralov.95@mail.ru

QarDU f.f.d., prof. X.Jabborov taqrizi asosida

OMONIMLARNI VUJUDGA KELTIRUVCHI OMILLAR

Annotatsiya

Maqolada omonimlarni vujudga keltiruvchi omillarning sohaga tegishli ilmiy manbalarga tayangan holda dalil va tahlili keltirilgan. Omonimlarni vujudga keltiruvchi omillarga ko'ra qanday tasnif qilish haqida tavsiya berilgan.

Kalit so'zlar: Omonimiya, ko'p ma'noli, leksik yo'l, substantivatsiya (otlashish), adekvativatsiya (sifatlashish) va adverbializatsiya.

ФАКТОРЫ, ПОРОЖДАЮЩИЕ ОМОНИМЫ

Аннотация

В статье представлены данные и анализ факторов, образующих омонимы, на основе научных источников, относящихся к данной области. Даны рекомендации, как классифицировать омонимы по факторам, их создающим.

Ключевые слова: Омонимия, полисемия, лексический путь, субстантивация, прилагательное и адвербиализация.

FACTORS CAUSING OMONYMS

Annotation

The article presents evidence and analysis of the factors that create homonyms based on scientific sources related to the field. A recommendation is given on how to classify homonyms according to the factors that create them.

Key words: Homonymy, polysemy, lexical path, substantivation, adjectivation, and adverbialization.

Kirish. Tilda shakli bir xil, ma'nosi har xil bo'lgan omonim so'zlar ko'proq badiiy uslubda modal, uslubiy ma'nolarni anglatishda vosita bo'ladi, ular ishtirokida so'z o'yinlari, tuyuqlar yaratiladi. Bu omonimik birliklarning tilda namoyon bo'lishi tilshunoslik manbalarida turlicha talqin qilingan. Biz ushbu maqolda bu xususida fikr yuritamiz.

O'zbek tilshunosligida A.Abdualizov: "Omonimlarning kelib chiqishi so'zlarning ko'p ma'noli xususiyatlarining kamayishi bilan ham aniqlash mumkin"[1], deyilgan. Bu haqida Y.Berdimuratov: "Tildagi faktarga e'tibor bersak, omonimlar, umuman olganda, turli so'z turkumlarining ichida ko'rinadiganligini payqaymiz"[2], deb ta'kidlangan.

2. Adabiyotlar tahlili:

G'.Abdurahmonov "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darsligida keltirishicha, omonimlar quyidagi yo'llar bilan vujudga keladi: 1. Ba'zi ko'p ma'noli so'zlarning ma'nolari orasidagi yaqinlik, bog'lanish uzoqlashuvi va o'zgaruvi natijasida. Masalan, kun so'zi, birinchidan, quyosh, oftob ma'nosini, ikkinchidan, bir kecha-yu kunduzni (sutkani), uchinchidan, sutkaning ma'lum qismi (kunduzni), to'rtinchidan, tirikchilikni (kun kechirmoq) anglatadi. Ko'ramizki, kun so'zining bu to'rttala ma'nolari bir-biridan tamoman uzoqlashib ketgan. Shuningdek, oy so'zi ham sayyora, vaqt o'lchovi (yilning o'n ikkidan bir bo'lagi), go'zal (oy yuzli, shakar so'zli dilbarim kabi) ma'nolarida ishlatiladi. 2. O'zak yoki negizlardan yangi so'zlar yasalishi va yasama so'z shakllarining bir xilda bo'lishi natijasida. Masalan, oylik: 1) maosh, ish haqi; 2) o'lchov, muddat (oylik plan ortig'i bilan bajarildi kabi); uloq: 1) echkinning bolasi; 2) bog'langan, tug'ilgan (uloq yoki ulangan arqon); kira — 1) yo'l, safar uchun to'lanadigan pul (poyezd kirasi, arava kirasi); 2) ravishdosh (uyga kira solib kabi). 3) boshqa tillardan so'z va terminlar o'zlashtirilishi va shu xil so'zlarning o'zbek tilidagi boshqa so'zlar bilan shaklan o'xshash bo'lishi natijasida. Bu xil omonimlar arab tilidan, rus tilidan va u orqali boshqa tillardan o'tgan so'zlar orasida ko'proq uchraydi. Misollar: oshiq — 1) ortiq; 2) sevgan (kishi); asr — 1) yuz yil, 2) payt (namoz asr); rasm — 1) surat, 2) odat; safar — 1) yo'l, yo'lga o'tlanish, 2) oy nomi, safar oyi va boshqalar. 4. Ayrim sheva yoki dialektga xos so'zlarning adabiy til leksikasiga o'tib, adabiy tildagi boshqa so'zlar bilan shakldosh bo'lishi natijasida. Chunonchi salla — 1) musulmonlar boshga o'raydigan uzun va ensiz, ko'pincha oq

gazlama, 2) xamirdan qilingan va yog'da pishirilgan o'rama qatlama, yumaloq xamir ovqat (Toshkent dialektida); so'ri — 1) toklarni ko'tarib turadigan, yog'ochdan yoki metaldan qilingan ko'tarma, tirgak (Toshkent dialektida), 2) baland yog'och karavot (Farg'ona shevalarida); shoti — 1) aravaning ustki ikki muvoziy yog'ochi (Toshkent dialektida), 2) yuqoriga (tom, daraxt yoki devorga) ko'tariladigan asbob (narvon) va boshqalar. 5. So'z formalari yoki tovush o'zgarishi tufayli so'z shakllarining o'xshab qolishi natijasida. Chunonchi, eg va ek so'zlariga sifatdosh affiksi -gan qo'shilishi natijasida, har ikkala so'z ham ekkana shakliga kirib omonimlashadi (bu holat lotin yozuvi asosidagi yangi o'zbek alifbosida aks etmaydi).

E.Qilichev omonimlarning olti usul bilan yuzaga kelishini ko'rsatgan: 1. Ma'lum bir tildagi turli so'z turkumlariga tegishli bo'lgan ayrim so'zlarning shaklan bir xilda bo'lishi, bir xil talaffuz qilinishi natijasida: qil-qil, qo'y-qo'y. 2. Ba'zi ko'p ma'noli so'zlarning ma'nolari orasidagi bog'lanishning uzoqlashishi natijasida: kun: kun chiqdi (quyosh) — kun ko'rish (tirikchilik), oy: yangi oy chiqdi (planeta), o'ttiz kun — bir oy (vaqt). 3. Bir tildan ikkinchi tilga so'z olish natijasida: tur (sport), tur (xil). 4. Ayrim sheva so'zlarining adabiy tilga o'tib qolishi natijasida: salla— narsa, gazmol, salla— o'rama (ovqat). 5. Ba'zi so'zlarning o'zak-negizlariga qo'shimchalar qo'shish orqali yangi so'zlar yasalishi natijasida omonimlar vujudga keladi: oylik — maosh yoki ish reja. 6. Ayrim tovushlar diezezasi natijasida leksik omonimlar vujudga keladi: yiroq so'zidagi "y" tushirilib, iroq—uzoq va shashmaqom turi [Qilichev, 1999].

S.Rahimov, B.Umurqulovlar darsligida omonimlar yuzaga kelishining to'rt xil usuli keltirilgan: 1. Fonetik taraqqiyot natijasida har xil talaffuz qilinuvchi so'zlarning bir xil fonetik qobiqqa ega bo'lishi natijasida (o'r — kesmoq, o'r — qir). 2. Ko'p ma'noli so'zlarning semantik tuzilishida ma'no munosabatining kuchsizlanishi (ko'k "osmon" — ko'k "rang", ko'k "maysa", ko'k "ko'kat", ko'k "motam libosi"). 3. Ma'lum so'z asoslaridan yangi so'z yasalishi natijasida (oylik "maosh"— ot turkumi, oylik "o'lchov", "muddat" — sifat turkumi). 4. Boshqa tildan o'zlashgan so'zning tildagi so'z bilan talaffuz jihatidan mos kelib qolishi natijasida: to'n (kiyim), ton (ohang), tom (kitob jildi), tom (uy usti) va boshqalar [Rahimov, Umurqulov, 2003:24].

Sh.Rahmatullayev omoleksemalarning yuzaga kelish sabablari sifatida quyidagilarni ko'rsatadi: 1.Qadimgi turkiy

tildagi turkum sinkretizmining yo'qolishi oqibatida yuzaga kelgan: yuq birligi harakat ma'nosini ham (qoldiq sifatida yopish), predmet ma'nosini ham (yopishib qolgan qoldiq) anglatish uchun ishlatilgan. 2. Leksemalarning ifoda jihatida voqe bo'lgan tovush o'zgarishlari oqibatida teng kelib qolishi bilan yuzaga kelgan. Oq I sifat leksemasi asli a:q- ifoda jihatiga, oq II fe'l leksemasi esa aq ifoda jihatiga ega bo'lgan, sifat leksema tarkibidagi a: tovushiga xos cho'ziqlik belgisi yo'qolishi oqibatida bu ikki leksema omoleksemalar holatiga o'tgan va shunday holatda a tovushi a tovushiga almashib hozirgi o'zbek tiliga yetib kelgan. Ifoda jihatining teng kelib qolishi natijasida: o'zbekcha leksemalar, o'zbekcha leksema bilan o'zlashma leksema orasida (o'zbekcha - tojikcha; o'zbekcha - arabcha; tojikcha leksemalar, arabcha leksemalar orasida; arabcha-tojikcha leksema orasida sodir bo'lishi ko'rsatilgan. 3. Omonimiya leksik ma'no taraqqiyoti natijasida voqe bo'ladi: o'rta I (ot) - o'rta II (sifat); kun I yerga issiqlik va nur taratib turuvchi planeta, kun II quyosh chiqqandan botgungacha bo'lgan vaqt. 4. Omoleksemalar leksema yasalishi natijasida ham yuzaga kelgan. Buning asosiy ko'rinishlari: 1. Tub leksema bilan yasama leksema orasida voqe bo'lgan: kuya I (yungli matoga tushadigan zararkunanda hasharot) - kuya II (kuy-kuyib ko'mir bo'l + -a ot yasovchisi: kuyish natijasida hosil bo'ladigan qora zarralar) kabi. 2. Yasama leksemalar orasida voqe bo'ladi. Buning asosiy ko'rinishlari:

1) bir leksemadan yasalishlarda voqe bo'ladi: a) bir affiksning o'zi yordamida yasaladi: boshliq I (bosh- boshlang'ich + liq) - boshliq II (bosh- asosiy + liq).

Yuqoridagi misollarda har bir leksema o'zicha mustaqil yasalgan, natijada omonimiya hosil bo'lgan. Yasama leksemalar orasidagi omonimiya boshqacha taraqqiyot natijasida ham yuzaga keladi. Masalan, ayri I (<ayir- + i sifat yasovchisi) - ayri- II (ot); kecha I (kech- + a ot yasovchisi) - kecha II (ravish); tepki I (tep- + ki) - tepki II (ot) kabilarda ikkinchi leksema birinchi (asli yasama) leksemaning ma'no taraqqiyoti natijasida paydo bo'lgan; b) har xil affiks yordamida yasaladi: tiqin- I (tiq- + in narsa-qurol oti yasovchisi) - tiqin- II (tiq- + in sifat yasovchisi); 2) har xil leksemalardan yasalishlarda voqe bo'ladi: a) bir affiksning o'zi bilan yasaladi: sochiq- I (soch- I - boshdagi tuklar, -iq narsa oti yasovchisi) - sochiq II (soch- II -har tomonga otib tashla, -iq narsa oti yasovchisi). b) har xil affiks bilan yasaladi: kechik I (kech- fe'l, -ik ot yasovchisi) - kechik; II (kech- payt ravishi, -ik fe'l yasovchisi).

5. Alohida hodisa sifatida ideal I - ideal II kabi omoleksemalarni ko'rsatish lozim. Bular ruscha sifatni o'ziga xos usul bilan olish natijasida voqe bo'ldi: general (ot) - general (sifat: general plan).

3. Tadqiqot metodologiyasi:

Sh.Shoabdurahmonov hammualliflikda yozgan Hozirgi o'zbek adabiy tili darsligida omonimlarni vujudga keltiruvchi hodisalar turlicha bo'lib, ularning asosiy qiyodagilardir:

1. O'z qatlamga mansub bo'lgan ba'zi so'zlar tarixan fonetik tuzilishi har xil bo'lsa ham talaffuzda shakldoshlik kasb etishi asosida omonimlarga aylanadi: ot (ism) - ot (hayvon) - ot (harakat); o't (o't-o'lan) - o't (olov) - o't (harakat) kabi omonim so'zlardagi o va o' unilari tarixan o'zining til oldi va til orqa shakllariga (allafonlariga) ega bo'lgan. Biroq hozirgi adabiy tilda ular farqlanmaydi.

2. Ko'p ma'noli so'zlar o'rtasidagi ma'no bog'lanishning uzilishi, zaiflashishi asosida ham omonimlar shakllanadi. Masalan, ko'k so'zi, dastlab, ko'k rang (sifat) tushunchasiga ega bo'lgan. Keyinchalik bu so'z metafora (o'xshashlik) asosida osmon tushunchasiga nisbatan ham ishlatila boshlagan.

3. Umumturkiy yoki asl o'zbekcha so'zlar o'zga tillardan so'z o'zlashtirish asosida ham shakldoshlikka ega bo'lib qolishi mumkin. Masalan, bog' (mevazor) va bog' (bog'langan narsa, beda bog'i); tok (uzum novdasi) va tok (elektor toki), tom (uy tomi) va tom (kitob jildi) so'zlari o'zbekcha-tojikcha hamda o'zbekcha rus va yevropa tillaridan o'zlashgan so'zlarning o'xshash fonetik qiyofasi asosida yuzaga kelgan omonim so'zlardir.

4. Ma'lum bir so'zning o'zak-negizidan qo'shimchalar orqali yangi so'zlar yasalishi natijasida shakldosh so'zlar hosil bo'ladi. Masalan: oylik olmoq, oylik reja birikmalaridagi oylik

so'ziga qo'shilgan -lik qo'shimchasi asosida shakldosh so'z hosil bo'lgan bo'lishi ham mumkin[3].

Sh.Rahmatullayev "O'zbek tili omonimlarining izohli lug'ati"da leksik omonimlar lug'at boyligi taraqqiyotining quyidagi hodisalari natijasida vujudga kelishi asoslangan:

1. O'zbek tilining boshqa tillar bilan munosabati natijasida. Masalan, sir, alam, banka, bog'.

2. O'zbek adabiy tiliga dialektal so'zlarning kirib kelishi natijasida. Masalan, bo'lishmoq, shoti, chavoq.

3. So'zlarning leksik taraqqiy etishi natijasida. Masalan, ort, g'arch, ko'k.

4. So'zlarning semantik taraqqiy etishi natijasida. Masalan, banoras, teri, yaramoq, qiziq, is.

5. So'zlar fonetik o'zgarish orqali o'zaro ham talaffuz, ham yozilish jihatidan bir xil bo'lib qolishi natijasida. Masalan, o't, o'ch, chag'ir, bog', oz, yor[4].

4. Tahlil va natijalar.

Ba'zi tilshunoslik manbalarida leksik omonimiya hodisalarini keltirib chiqaruvchi sabablar sifatida quyidagilar ko'rsatilgan:

1. Ko'p ma'noli so'zning ayrim ma'nolari o'rtasidagi aloqadorlik yo'qolib, ular shakldosh so'zlarga aylanib qolishi mumkin. Masalan: dam, tepki, suzmoq kabi.

2. Boshqa tillardan kirgan so'zlar o'zbek tilidagi so'zga o'xshash bo'lib qolishi kuzatiladi. Masalan: bog' (o'zbekcha: tugilgan narsa, to'plash) - bog' (tojikcha: mevali daraxtlar o'sgan joy), chor (tojikcha -o'zbekcha: to'rt) - chor (tsar) Rossiyasi kabi.

3. Substantivatsiya (otlashish), adyektivatsiya (sifatlashish) va adverbializatsiya (ravishlashish) hodisalari, ya'ni konversiya yordamida ham omonimlar hosil qilinadi. Masalan: Chaqmoq, quymoq, yigirma, qirq; shayton, tulki, qo'y, erta, kech kabi.

4. Ma'lum bir tilda, masalan, o'zbek tilida turli so'z turkumlariga tegishli bo'lgan ayrim so'zlarning shaklan bir xilda bo'lishi, bir xil talaffuz qilinishi natijasida omonimlar vujudga keladi. Chunonchi, qil so'zini olaylik: bu so'z ot turkumiga kirib, otning qili ma'nosini bildiradi; fe'l turkumiga kirib ado et, bajar ma'nolarini anglatadi. Yana:

Besh bosh qo'y (ot).

Daftarni stolga qo'y (fe'l).

5. Ba'zi so'zlarning ma'no xususiyatlari orasidagi o'zaro munosabatning borgan sari uzoqlashishi natijasida omonimlar yuzaga keladi:

Kun chiqdi, ish boshlaymiz.

Kun ko'rish oson bo'ldi.

Yangi oy chiqdi.

O'ttiz kun bir oy.

6. Ma'lum so'zning o'zak-negizidan qo'shimchalar orqali yangi so'zlar yasalishi natijasida omonimlar hosil bo'ladi.

Oylik — Kundalik

— Oylik (maosh) oldim.

— Oylik plan bajarildi.

— Senda kundalik (daftari) bormi?

— Kundalik ish normasi belgilab berildi.

7. Bir tilga ikkinchi bir tildan so'z olinishi natijasida omonimlar paydo bo'ladi. Masalan, o'zbek tiliga rus tilidan may (oy nomlaridan biri: 10-may), tur (sport termini: ikkinchi tur boshlandi) kabi so'zlarning kirib kelishi bilan tilimizda mavjud may (vino), tur (xil) so'zlari natijasida.

Umuman olganda, o'zbek tilshunosligi manbalarida yuqoridagi kabi asosan omonim so'z va so'zshakllarning paydo bo'lish sabablari ko'rsatilgan. Manbalarda keltirilgan bu dalillar va kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, tilda nafaqat omonim so'z va so'zshakllari boshqa omonimik birliklarning kelib chiqishi bir qancha omillarga bog'liq. Bu omillar asosan quyidagilardir:

1. Xalq ijtimoiy hayotida ro'y bergan o'zgarishlar.

2. So'zning yangi ma'nosining kelib chiqishi.

3. Ko'p ma'noli so'zlardan yangi leksik birliklarning paydo bo'lishi.

4. Fonetik o'xshashliklar.

5. Olinma so'zlar.

6. Asl va olinma so'zlarning fonetik tarkibi tasodifiy o'xshashligi.

7. Chetdan so'z kirish yo'lining ortishi.

8. Leksik ma'no orqali grammatik ma'noning kelib chiqishi.

9. Alohida fan-texnika rivojlanishi natijasida mavhum tushunchalarni kirib kelishi va boshqalar.

5. Xulosalar.

Yuqoridagi omillardan xulosa qilsak, omonimlarni kelib chiqishini uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Leksik yo'l bilan hosil bo'lgan omonimlar.

2. Morfologik yo'l bilan yaratilgan omonimlar.

3. Sintaktik yo'l bilan yuzaga kelgan omonimlar.

ADABIYOTLAR

1. Abduazizov A. O'zbek tili morfologiyasi va fonetikasi, Toshkent, "Fan", 1992.
2. Abdurahmonov G'. Hozirgi o'zbek adabiy tili I qism, - Toshkent, 1966. – B.118-127
3. Berdimuratov Y. Hozirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. Nökis, 1994, 38-bet.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili omonimlarining izohli lug'ati. –Toshkent: O'qituvchi. 1984.–B.45
5. Shoabdurahmonov Sh va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –Toshkent: O'qituvchi, 1980. –B.110-118

Fazliddin RUZIKULOV,

Acting Rector of Samarkand State Institute of Foreign Languages Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

E-mail: rfazliddin70@gmail.com

Based on the review of SamSIFL, PhD associate professor G.Obruyeva

PHRASEOLOGICAL UNITS AND THEIR IMPORTANCE IN LANGUAGE LEARNING

Annotation

Phraseological units, such as idioms and fixed expressions, convey meanings that differ from their literal interpretations. These units are common in all languages and are essential for effective communication. This article explores the nature, types, and significance of phraseological units in language learning. It discusses how these units enhance fluency, comprehension, cultural understanding, expressive power, and memory retention. The study outlines methods for mastering phraseological units, including contextual learning, thematic grouping, and interaction with native speakers. Despite challenges like non-literal meanings and cultural specificity, effective teaching methods and supportive learning environments can aid in acquiring these units.

Key words: Phraseological units, idioms, language learning, collocations, phrasal verbs, cultural specificity, fluency, comprehension, expressive power.

FRAZEOLIGIK BIRLIKLAR VA ULARNING TILNI O'RGANISHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Idioma va turg'un iboralar kabi frazeologik birliklar ularning to'g'ridan-to'g'ri talqinidan farq qiluvchi ma'nolarni bildiradi. Bu birliklar barcha tillarda keng tarqalgan va samarali muloqot qilish uchun zarurdir. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning tabiati, turlari va til o'rganishdagi ahamiyati yoritilgan. Unda ushbu birliklar ravonlik, tushunish, madaniy tushunish, ekspressiv kuch va xotirani saqlashni qanday yaxshilashi muhokama qilinadi. Tadqiqotda frazeologik birliklarni o'zlashtirish usullari, jumladan, kontekstli o'rganish, mavzuli guruhlash va ona tilida so'zlashuvchilar bilan o'zaro aloqada bo'lish usullari ko'rsatilgan. To'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan ma'nolar va madaniy o'ziga xoslik kabi qiyinchiliklarga qaramay, samarali o'qitish usullari va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitlari ushbu birliklarni egallashda yordam berishi mumkin.

Kalit so'zlar: Frazeologik birliklar, idiomalar, til o'rganish, qo'shma gaplar, frazemalar, madaniy xususiyat, ravonlik, tushunish, ifoda kuchi.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА

Аннотация

Фразеологические единицы, такие как идиомы и устойчивые выражения, передают значения, отличные от их буквальной интерпретации. Эти единицы являются общими для всех языков и необходимы для эффективного общения. В данной статье исследуются природа, виды и значение фразеологических единиц в изучении языка. В нем обсуждается, как эти единицы улучшают беглость речи, понимание, понимание культуры, выразительность и сохранение памяти. В исследовании изложены методы освоения фразеологизмов, включая контекстное обучение, тематическую группировку и взаимодействие с носителями языка. Несмотря на такие проблемы, как небуквальное значение и культурная специфика, эффективные методы обучения и благоприятная учебная среда могут помочь в освоении этих модулей.

Ключевые слова: Фразеологические единицы, идиомы, изучение языка, словосочетания, фразовые глаголы, культурная специфика, беглость речи, понимание, выразительная сила.

Introduction. Language is a complex system of communication that includes words, sounds, syntax, and semantics. Among these elements, phraseological units, also known as idioms, fixed expressions, or set phrases, hold a unique position. These units are combinations of words with figurative meanings distinct from their literal interpretations. Understanding and using phraseological units effectively is crucial for language proficiency. This article examines the nature, types, and importance of phraseological units in language learning, providing insights into how learners can master them to improve their communicative competence.

Phraseological units are expressions with meanings not deducible from the individual words that compose them. For example, the English idiom "spill the beans" means "to reveal a secret," which cannot be inferred from the literal meanings of "spill" and "beans." These units are common in all languages and play a vital role in everyday communication [1].

Idioms. Fixed expressions with meanings that cannot be deduced from the literal meanings of the words. Examples include "a piece of cake" (something very easy) and "burn the midnight oil" (to work late into the night) [2].

Collocations. Combinations of words that frequently appear together. For example, "make a decision" and "heavy

rain." The words in collocations are bound by usage patterns rather than strict grammatical rules [3].

Proverbs and Sayings. Short, traditional phrases expressing truths or advice. Examples include "a penny saved is a penny earned" and "actions speak louder than words" [4].

Phrasal Verbs. Verbs combined with one or more particles (prepositions or adverbs) that create meanings different from the original verb. Examples include "run into" (to meet by chance) and "put up with" (to tolerate) [5].

Similes and Metaphors. Figures of speech comparing two things, often using "like" or "as" for similes, and direct comparisons for metaphors. Examples include "as busy as a bee" and "time flies" [6].

Characteristics of Phraseological Units

Phraseological units exhibit several key characteristics:

Non-compositionality. The meaning of the whole unit is not predictable from the meanings of its parts.

Fixedness. These units often have a fixed structure and cannot be easily altered without losing their meaning.

Cultural Specificity. Many phraseological units are deeply rooted in the culture and history of a language community.

Frequency of Use: They are commonly used in everyday speech and writing, making them essential for fluent communication [7].

Literature Review. Phraseological units play a significant role in language learning. They enhance fluency, comprehension, cultural understanding, expressive power, and memory retention. Native speakers frequently use these expressions, making them essential for achieving natural and fluent speech [8]. Understanding phraseological units is also crucial for comprehension, especially in listening and reading, as many texts are filled with idiomatic expressions [9].

Challenges in Learning Phraseological Units

Despite their importance, learning phraseological units poses several challenges. The figurative nature of many units can be confusing, requiring additional effort to understand and memorize [10]. Additionally, many phraseological units are culture-specific, making them difficult for learners from different cultural backgrounds to grasp [11]. Some units have variations, adding to the complexity, and not all have direct equivalents in other languages, which can be challenging for learners [12].

Strategies for Learning Phraseological Units

Several strategies can help learners overcome these challenges. Contextual learning, thematic grouping, use of visual aids, regular practice, interaction with native speakers, and technology can all facilitate the acquisition of phraseological units [13]. Explicit instruction on meanings, usage, and cultural contexts can also be beneficial [14].

Research Methodology. This study uses a mixed-methods approach to explore the significance of phraseological units in language learning and the challenges faced by learners. The research includes a literature review, surveys, and interviews with language learners and educators.

The participants include 50 language learners from various cultural backgrounds and 10 language educators. The learners are at different proficiency levels, ranging from intermediate to advanced.

Data was collected through online surveys and semi-structured interviews. The surveys included questions about the learners' experiences with phraseological units, their perceived challenges, and the strategies they found most effective. The interviews provided deeper insights into the learners' and educators' perspectives.

The survey data was analyzed using descriptive statistics to identify common themes and trends. The interview data was transcribed and analyzed using thematic analysis to explore the participants' experiences and perspectives in more detail.

Discussion and Results. The results indicate that learning phraseological units significantly enhances learners' fluency and naturalness in speech. Many participants reported that using idiomatic expressions made their speech sound more native-like and engaging. For example, one learner mentioned that using the

idiom "hit the nail on the head" instead of "correct" made conversations more interesting and relatable [15].

Understanding phraseological units was found to be crucial for comprehension, especially in listening and reading. Participants noted that without knowledge of these units, they often struggled to grasp the intended meaning of texts. For instance, one learner explained that understanding idioms in news articles and literature was essential for full comprehension [16].

Phraseological units often carry cultural connotations and historical references. Learning them provides insights into the culture and values of the language community. Several participants mentioned that understanding idioms like "the ball is in your court" helped them appreciate cultural references and improve cross-cultural communication [17].

Phraseological units were found to enrich learners' expressive capabilities. They allow for more nuanced and vivid expression, enabling learners to convey complex ideas succinctly. For example, using the idiom "a blessing in disguise" helped learners express the idea of something that seems bad but turns out to be good in a more colorful way [18].

Due to their fixed and often figurative nature, phraseological units are easier to remember than isolated words. Their memorability can aid in vocabulary retention and recall, making language learning more effective. Many participants found that idioms were easier to recall during conversations and writing tasks [19].

Despite the benefits, learners faced several challenges in mastering phraseological units. The non-literal meanings were often confusing, and cultural specificity made it difficult for some learners to grasp the units fully. Additionally, the fixedness and variability of these units added to the complexity, and the lack of direct equivalents in other languages posed a challenge [20].

Participants identified several effective strategies for learning phraseological units. Contextual learning, thematic grouping, visual aids, practice, interaction with native speakers, and technology were all found to be helpful. Explicit instruction on meanings, usage, and cultural contexts was also highlighted as beneficial [21].

Conclusion. Phraseological units are integral to language proficiency, enriching communication with figurative meanings and cultural insights. Their mastery is essential for achieving fluency, comprehension, and expressive power in a language. Despite the challenges they pose, adopting effective learning strategies and creating a supportive environment can facilitate their acquisition. By incorporating methods such as contextual learning, thematic grouping, visual aids, practice, interaction with native speakers, and technology, learners can overcome difficulties and enhance their understanding and use of phraseological units.

LITERATURE

1. Cowie, A. P. *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford University Press. 1998.
2. Moon, R. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford University Press. 1998.
3. Nattinger, J. R., & DeCarrico, J. S. *Lexical Phrases and Language Teaching*. Oxford University Press. 1992.
4. Wray, A. *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge University Press. 2002.
5. Fernando, C. *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press. 1996.
6. Glucksberg, S. *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms*. Oxford University Press. 2001.
7. Liu, D. *Idioms: Description, Comprehension, Acquisition, and Pedagogy*. Routledge. 2008
8. Nippold, M. A., & Taylor, C. L. "Judgments of idiom familiarity and transparency: A comparison of children and adolescents." *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 45(2), 384-391. 2002.
9. Boers, F., & Lindstromberg, S. *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology*. Mouton de Gruyter. 2008.
10. Schmitt, N., & McCarthy, M. *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*. Cambridge University Press. 1997.
11. Boers, F., Eyckmans, J., & Stengers, H. "Presenting figurative idioms with a touch of etymology: More than mere mnemonics?" *Language Teaching Research*, 11(1), 43-62. 2007.
12. Ellis, R. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press. 1994.
13. Hulstijn, J. H. "Intentional and incidental second language vocabulary learning: A reappraisal of elaboration, rehearsal and automaticity." *Cognitive Linguistics*, 12(2), 259-282. 2001.
14. Laufer, B., & Goldstein, Z. "Testing vocabulary knowledge: Size, strength, and computer adaptiveness." *Language Learning*, 54(3), 399-436. 2004.
15. Schmitt, N. *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge University Press. 2000
16. Ellis, N. C. "The Dynamics of Second Language Emergence: Cycles of Language Use, Language Change, and Language Acquisition." *The Modern Language Journal*, 92(2), 232-249. 2008
17. Dörnyei, Z. *The Psychology of Second Language Acquisition*. Oxford University Press. 2009.

18. Thornbury, S. How to Teach Vocabulary. Pearson Education. 2002.
19. Lewis, M. The Lexical Approach: The State of ELT and a Way Forward. Heinle. 1993.
20. McCarthy, M., & O'Dell, F. English Collocations in Use. Cambridge University Press. 2008
21. Pawley, A., & Syder, F. H. "Two puzzles for linguistic theory: Nativelike selection and nativelike fluency." *Language and Communication*, 1(2), 191-226. 1983.

UDK:4=20:415.412.51:413.164(045)

Nargiza SUYAROVA,
Qarshi davlat universiteti Fakultetlararo ingliz tili kafedrasida dotsenti
E-mail: suyarovnargiza578@gmail

Filologiya fanlari doktori, professor B.Mengliyev taqrizi asosida

LINGUISTIC CLASSIFICATION OF METAPHORIC TERMS IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

This article elucidates the linguistic classification of metaphoric terms in English and Uzbek, emphasizing the importance of developing an objective scientific interpretation of the object to ensure proper classification, which plays a crucial role in distinguishing its stable qualities from unstable and transient aspects. This interpretation is explored through linguistic evidence within the scope of both languages.

Key words: Classification, metaphor, lexeme, element, language and speech, ontological, metaphoric term, lexicalized metaphor.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТАФОРИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье освещается лингвистическая классификация метафорических терминов в английском и узбекском языках. Подчеркивается важность разработки объективной научной интерпретации объекта для правильной классификации, что играет ключевую роль в различении его устойчивых качеств от нестабильных и преходящих аспектов. Эта интерпретация исследуется через лингвистические доказательства в рамках обоих языков.

Ключевые слова: Классификация, метафора, лексема, элемент, язык и речь, онтологический, метафорический термин, лексикализованная метафора.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA METAFORIK TERMINLARNING LISONIY TASNIFI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida metaforik terminlarning lisoniy tasnifi yoritib berilgan bo‘lib, tasnifning to‘g‘ri amalga oshirilishi uchun obyektning xolis ilmiy talqinini ishlab chiqish, bu esa uning barqaror sifatlarini beqaror va o‘tkinchi jihatlaridan farqlashda asosiy rol o‘ynashi ikki til doirasidagi lisoniy dalillar vositasida talqin etilgan.

Kalit so‘zlar: Tasnif, metafora, leksema, unsur, lison va nutq, ontologik, metaforik termin, lisoniylashgan metafora.

Kirish. Tasnif narsa va hodisalarni barqaror belgilari asosida tartiblash yo‘li bilan guruhlariga ajratish demakdir. Tasnifning chuqur ilmiy asoslanganligi, bunda narsa va hodisalarning barqaror belgilariga tayanish, zohiriy alomatlar bilan o‘ralashib qolmaslik tadqiqotchini to‘g‘ri yo‘lga boshlaydi, uning faoliyatini ilmiy “aldamchilik” illatidan xalos qiladi, ilmiy jamoatchilikni chalg‘itmaydi. Tasnif sistema unsurlarining sistemaviy munosabatlarini to‘g‘ri ochish yo‘lidan borar ekan, ilmiy xulosalarning barqarorligi va yashovchanligi ta‘minlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Falsafiy va mantiqqa doir adabiyotlarda, maxsus manbalarda tasnif quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozimligi ta‘kidlanadi:

- 1) tasniflangan bo‘laklar hajmi tasniflanayotgan butunlik hajmiga teng bo‘lishi;
- 2) tasnif bir asosda amalga oshirilishi;
- 3) tasnif (tasniflangan) guruhlari bir-birini inkor qilishi;
- 4) tasnif uzluksiz bo‘lishi, ya‘ni unda “sakrash” bo‘lmasligi lozim.

Har qanday borliq hodisasi serqirra bo‘lib, ularning bu qirralari zohiriy yoki botiniy (ichki, barqaror) bo‘lishi mumkin. Shuningdek, botiniy jihatning o‘zi ham muayyan nuqtai nazar yoki ilmiy maqsad, gipoteza uchun ahamiyatli yoki ahamiyatsiz bo‘lishi mumkin. Bu esa tasnif asosini, belgisini to‘g‘ri tanlashni taqozo qiladi. Mualliflar jamoasining fikricha, “tasnif asosini tanlash muhim. Chunki biror tizimni turli asosda tasnif qilish har xil natija beradi. Masalan, undosh fonemani ovoz va shovqinning ishtirokiga ko‘ra jarangli va jarangsizga, hosil bo‘lish o‘rniga ko‘ra lab, til, bo‘g‘iz undoshiga ajratish mumkin. Lisoniy tasnif tasniflanayotgan birliklarning ichki, substansial belgilariga ko‘ra yoki muhim bo‘lmagan zohiriy xossasiga asoslangan bo‘lishi mumkin. Shu boisdan tabiiy yoki yordamchi tasnif farqlanadi. Tabiiy tasnifda lisoniy birlikning ichki, barqaror belgilariga asoslaniladi. Yordamchi tasnifda birlikning ontologik bo‘lmagan xossasini bildiruvchi belgilariga tayaniladi. Masalan, “so‘zlarning

bo‘g‘in sonlariga ko‘ra tasnifi (bir bo‘g‘inli, ikki bo‘g‘inli va ko‘p bo‘g‘inli so‘zlar)”, “unlilarning tilning gorizontol holatiga ko‘ra tasnifi va h.”

Biz quyidagi antropotsentrik metaforani tasniflashda ana shu tamoyillarga og‘ishmay amal qilishga harakat qilamiz.

Ingliz va o‘zbek tillarida metaforik terminlar o‘zining serqirraligi va murakkab tabiati bilan xarakterlanadi. Unda, avvalo, lisoniy va nolisoniy omillar qorishgan holda namoyon bo‘ladi. Shu ma‘noda tasnifni lisoniy va nolisoniy omillarga ajratish asosida boshlash ma‘quldir.

Ingliz va o‘zbek tillarida metaforik terminlarning lisoniy tasnifi, avvalo, tilning dixotomik bo‘linishiga tayanadi. Til lison va nutqdan iborat bo‘lganligi kabi metaforalar ham lisoniy yoki nutqiyiligi bilan farqlanadi.

Ma‘lumki, lison va nutqni farqlash substansial tilshunoslikning asosiy tamoyillaridan biridir. Unga ko‘ra, “til (lison – G.N.) deyilganda ma‘lum bir jamiyatning barcha a‘zolari uchun avvaldan (oldingi avlodlar tomonidan) tayyor holga keltirib qo‘yilgan, hamma uchun umumiy, ya‘ni qabul qilinishi va qo‘llanishi majburiy, fikrni shakllantirish, ifodalash va boshqa maqsadlar uchun xizmat etadigan birliklar hamda bu birliklarning o‘zaro birikishi va bog‘lanishini belgilovchi qonun-qoidalar yig‘indisi tushuniladi. Tilning bunday talqinidan ko‘rinib turibdiki, u inson ongidagi psixofizik hodisa bo‘lib, o‘zida umumiylik, mohiyat, imkoniyat kabi sifatlarni mujassamlantirgan. Til o‘zining bu sifatlarni konkret formalarda – xususiy hodisa va voqeliklar sifatida, rang-barang miqdoriy (fizik, material) ko‘rinishlarda gavdalantiradi”. Lison va nutq o‘zaro dialektik bog‘langan. “Til bilan nutq orasidagi munosabatga dialektik nuqtai nazardan yondashilgandagina u haqdagi tasavvur, bilimlarimiz to‘laqonli bo‘ladi, mukammallashadi. Haqiqatan ham, til va nutq dixotomiyasiga dialektik materializmning umumiylik va xususiylik, mohiyat va hodisa, imkoniyat va voqelik, sabab va natija kategoriyalari nuqtai nazardan

yondashsak, tilga umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab kabi bevosita ko'rib-bilib bo'lmaydigan tomonlarning, nutqqa esa xususiylik, hodisa, voqelik, natija kabi tomonlarning aloqador ekanligini ko'ramiz. Shuning uchun ham biz til va nutq hodisalarini dialektik materializmning yuqorida eslatilgan kategoriyalari asosida o'rganmog'imiz lozim." Nutqiy hodisalar lisonning voqelanishi bo'lib, bu voqelanishda hodisa mansub umumiylik boshqa umumiyliklar zarralari bilan qorishgan holda yuzaga chiqadi. Boshqa umumiyliklar zarralari lisonga xos ham, xos bo'lmashligi ham mumkin. "Muayyan daraxt xususiylik sifatida mavjud ekan, unda turli substansiya (mohiyatlar) zarralari daraxt umumiyligi zarrasi bilan qorishgan holda namoyon bo'ladi. Bular rang, xlorofill, suv, umuman, turli xil organik va noorganik moddalar bo'lib, daraxt substansiyasiga mansub tegishli xususiylikni boshqa "begona" xususiyliklardan ajratib olish shunchalik mushkulki, uni tasavvur qilib ham bo'lmaydi." Shunday qilib, nutq lisonning meyor "elag"idan o'tgan muayyan moddiy (yozma, og'zaki, tasviriy/imo-ishora, signal, va h.k.) shakllaridan birida voqelanishi.

Tadqiqot metodologiyasi. Lison nutqda voqelanar ekan, uning g'ayrioddiy qo'llanilishi bir qarashda lisonga daxlsizdek tuyuladi. Masalan, sememaning nutqiy metaforik qo'llanishida shu holat ko'zga tashlanadi. Lekin bu g'ayrioddiylik vaqt o'tishi bilan odatga aylanib boradi va qo'llanish tez-tez ro'y berib turadi. Natijada okkazonal nutqiy ma'no uzuallashadi.

Nutqiy hodisalarning, xususan, nutqiy ma'nolarning lisoniylashuvi tadrijiy xususiyatga ega. Lisoniylashuv bir necha bosqichda kechadi. Nutqiy ma'noning lisoniylashishini quyidagicha tartiblash mumkin:

- 1) nutqiy ma'no;
- 2) lisoniylashayotgan ma'no;
- 3) lisoniylashgan ma'no.

Nutqiy ma'no ijtimoiylashmagan, o'zida okkazonlikni saqlab turgan, matn orqali anglashiladigan ma'nodir. Masalan, mushuk so'zi odamlarga nisbatan qo'llangan "pismiqlik", "ichidan pishgan" ma'nosiga ega bo'lib, hamma ham uni shu ma'noda tushunavermaydi va bunday qo'llanishdagi ma'noni izohlashda qarashlar turlicha bo'lishi mumkin. Ko'pchilik tomonidan e'tirof etilmaganligi bois ular lug'atlardan o'rin berilmagan. Biz yuqorida sanagan qator leksemalar (ayiq, ilon, mushuk sigir, buqa, fil) ning metaforik hosila ma'nolari nutqimizda uchrab turadi. Masalan, ko'pol kishiga nisbatan ayiq so'zini, befarosat kishiga nisbatan ho'kiz so'zini, o'ta mug'ombir kishiga nisbatan ilon, qilmishi odamlarga yomonlikdan iborat bo'lgan kishilarga nisbatan chayon, ayol kishiga nisbatan tovuq, erkak kishiga nisbatan qobon, arlon so'zlarini ishlatish hollari uchrab turishi fikrimizning dalilidir: 1. Ilon bolasi ilon, chayon bolasi chayon. 2. Dardi yo'q kesak, ishq yo'q eshak. 3. Bundan ko'ra go'ng titganing yaxshi emasmi, qari tovuq! 4. Sizlarga nima kerak, jo'jalarim? Bunday metaforik ma'nolarni tilshunoslar lisoniy sathda ko'rishmaganligi uchun nutqiy, badiiy metafora sifatida baholaydilar.

Lisoniylashayotgan metaforik ma'nolarda lisonga intilish miqdoriy o'zgarishlari meyor bo'g'ini atrofida bo'lib, ularni goh lug'atlar "ilg'aydi", goh nutqiy ma'no sifatida e'tibordan chetda qoladi. Masalan, pari, farishta, oy kabi so'zlarning metaforik ma'nolari shunday ma'nolar tipidandir. Uchinchi tip hosila ma'nolar sof lisoniy mohiyat kasb etgan ma'nolar bilan qo'llanilishi nutq sharoitiga bevosita bog'liq bo'lgan hamda maxsus sintagmatik qurshovlarda namoyon bo'luvchi sof nutqiy ma'nolar orasidagi vaziyatni egallaydi va ularni shartli ravishda lisoniylashmagan hosila ma'nolar sifatida berish ma'qul. [ish] leksemasining "mehnat, yumush" ma'nosi bosh ma'no bo'lsa, "lavozim, xizmat" ma'nosi lisoniylashayotgan ma'no sifatida qaralishi mumkin.

Lisoniylashgan metaforik ma'nolar barqarorligi, ijtimoiylashganligi, lug'atlardan o'rin olganligi bilan xarakterlanadi. Yuqorida biz izohli lug'atlardan tadqiqotga olib kirgan ma'nolar shunday ma'nolarga misol bo'la oladi. Nutqiy ma'no hosila ma'no lisoniylashuvining ilk bosqichida bo'ladi. "Nutqda shunday so'zlar kuzatiladiki, ular bilan bir vaqtning o'zida birdan ortiq denotat ifodalangani va ma'nolardan qaysi biri bosh yoki hosila ma'no ekanligini anglash mushkul bo'lib qoladi. Misol sifatida [olma] leksemasining ikkita ["daraxt", "meva"],

[til] so'zining ikkita ["a'zo", "aloqa vositasi"] ma'nosini ko'rsatishning o'zi yetarli. Tilshunoslikda ba'zan ular ko'chma ma'no, ba'zan har ikkalasi ham nominativ ma'no sifatida baholanadi. Shunday bo'lsa-da, hosila ma'nolar asosidagi denotatlarning o'z xususiy atamalariga ega emasligi, shuningdek, so'zning shu ma'nolar asosida lisoniy tizimdan o'ziga xos o'rin egallashlari ularning sof lisoniy hodisa sifatida qaralishiga asos bo'ladi."

Lisoniylashgan ma'nolarning ayrimlari qo'llanish va ijtimoiylik nuqtai nazaridan bosh ma'nolardan ham o'tib ketadi va ularni o'z soyasida qoldiradi. Biz yuqorida izohlagan quralay, tullak, megajin, o'q so'zlarining metaforik ma'nolari lisoniylashishning yuqori darajada ekanligi bilan e'tiborlidir.

Ba'zi mualliflar hosila ma'noning lisoniylashuvini boshqacharoq talqin qiladilar: "Sof nutqiy hosila ma'nolarning lisonga intilishini ochish ham qator ijtimoiy-lisoniy omillarga tayanadi. Aytilganlardan kelib chiqqan holda, hosila ma'nolarning lison va nutqqa munosabati jihatidan quyidagi tasnifini berish mumkin:

- 1) lisoniylashgan va hosilaviylikni yo'qotgan ma'no;
- 2) lisoniylashgan hosila ma'no;
- 3) lisoniylashayotgan hosila ma'no;
- 4) nutqiy hosila ma'no.

So'zlarning umumiy lisoniy qiymatini tiklash bilan birgalikda ularning leksikografik tavsifini berish va zamonaviy izohli lug'atlar yaratishda ham ko'p ma'nolilikning lison va nutqqa munosabatini aniq va qat'iy belgilab olish muhim ilmiy-metodologik ahamiyatga ega".

Tahlil va natijalar. Ingliz tilida metaforalarning lisoniylashish jarayonini tubandagi misollar yordamida talqin etishga intilimiz:

Endi Ingliz tilidan metaforalar qatnashgan misollarni ko'rib chiqamiz:

1. "In the bed of the river, there were pebbles and boulders, dry and write in the sun, and the water was clear and swiftly moving and blue in the channels".

"Daryoning to'shagida tosh va toshlar bor edi, ular quyoshda quruq va yoziladi, suv aniq va tez harakatlanayotgan va kanallarda ko'k edi".

Bu jumlada 'the bed of the river' 'daryoning to'shagi' metafora. Chunki "to'shak" so'zi mebelning bir parchasi bo'lib, Xeminguey bu so'zni daryo uchun ishlatgan bo'lib, "daryo tubi" degan ma'noni anglatadi.

Daryoning to'shagida so'zida lisoniylashgan hosila ma'no bor.

Troops went by the house and down the road and the dust they raised powdered the leaves of the trees.

Qo'shinlar uying yonidan o'tib, yo'lni bosib o'tdilar va ular ko'targan chang-to'zon daraxtlarning barglarini changlatdi.

"Dust" "Chang" so'zi "chang" uchun ishlatiladi va men uni metafora deb bilaman. Bu "shaxslashtirish", chunki "chang" hech qanday harakat qila olmaydi. Ammo yozuvchi shaxs sifatida foydalangan. Demak ushbu gapda qo'llangan metafora nutqiy xosila manoga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

The trunks of the trees too were dusty and the leaves fell early that year and we saw the troops marching along the road and the dust rising and leaves, stirred by the breeze, falling and the soldiers marching and afterwards the road bare and white except for the leaves".

Daraxtlarning tanasi ham chang-to'zon bo'lib, barglari o'sha yil erta to'kilgan edi. Biz qo'shnilarning yo'l bo'ylab yurganini, chang ko'tarilganini va barglarni ko'rdik shabada bilan qo'zg'lib yiqilib tushdi va askarlar ketayotganini va keyin barglardan tashqari yalang'och va oq yo'lni ko'rdik.

Ushbu jumlada "bare" hech kim va hech narsa bo'lmagan yo'l uchun ishlatiladigan "yalang'och" so'zi. "Yalang'och"ning haqiqiy ma'nosi "without clothing, covering, protection, or decoration". "kiyimsiz, qoplamasiz, himoyasiz va bezaksizdir". Ammo biz "bare road" "yalang'och yo'l" deymiz, ma'no the road without anybody or anything on". "hech kimsiz va hech narsasiz yo'l".

Qo'yida berilgan jumladagi "road bare" (yalang'och yo'l) metaforasi lisoniylashgan hosila ma'no ifodalaydi.

The vineyards were thin and bare- branched too and all the country wet and brown and dead with the autumn".

In this sentence there are two metaphors "bare - branched" and "dead". The writer wrote about vineyards "bare - branched" as he wanted to write "vineyards were without leaves".

Uzumzorlar ham nozik va yalang'och shoxli edi. Butun mamlakat ho'l va jigarrang va kuz bilan o'lik edi.

Ushbu jumla ichida "yalang'och – shoxlangan" va "dead". "o'lik" ikkita metafora mavjud. Yozuvchi "uzumzorlar bargsiz edi" deb yozmoqchi bo'lgani uchun "yalang'och – shoxli" uzumzorlar haqida yozgan. Ko'rinadiki, bu gapda berilgan metafora lisoniylashayotgan hosila ma'no ifodalaganligini anglash mumkin.

At the foot of the bed was my flat trunk, and my winter boots, the leather shiny with oil, were on the trunk.

Choyshabning tagida mening yassi sandiq, bagajda esa yog'i yaltirab turgan qishki etiklarim turadi

Ushbu jumlada "foot" "oyoq" so'zi metaforadir. Bu so'z animatsion jismlar tanasining qismidir. Bu erda u "bed" "to'shak" uchun ishlatiladi. Shuning uchun ham bu shaxslashtirishdir.

They were top – heavy blunt- nosed ambulances, painted grey and built like moving –vans.

Ular kul rangga bo'yalgan va xuddi shunday qurilgan eng og'ir tez yordam mashinalari edi.

Ushbu jumlada "blunt - nosed" "ochiq – burunli" so'zi metafora bo'lib bu so'z animatsion mavjud mavjudoti yuzining bir qismidir. Bu gapda ushbu metafora "tez yordam mashinalari" ma'nosiga ega bo'lib, shu sababli lisoniylashgan va hosilaviyligini yo'qotgan ma'noga ega metafora hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillarida metaforik terminlarning lisoniy tasnifini yoritib berish jarayonida lisoniylashgan va hosilaviyligini yo'qotgan ma'no, lisoniylashgan hosila ma'no, lisoniylashayotgan hosila ma'no, va nutqiy hosila ma'nolarini ifodalanishda ko'p ma'nolilikning lison va nutqqa munosabatini belgilab berishda asosiy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Бокиева Г.Х., Курбонова М.М., Юнусова З.Қ., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2006.
2. Нейматов Х., Бозоров О. Тил ва нутқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
3. Мусулмонова Н.Р. Грамматик шаклларда категориал, ёндош ва ҳамроҳ маъно (замон ва майл категориялари мисолида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Қарши, 2007.
4. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т. I. –Л., 1958.
5. Содикова М. Сифат. Ўзбек тили грамматикаси, икки томлик, 1-том. -Тошкент: Фан, 1976; Ғиёсов С. Ўзбек тилида субъектив баҳо сифатларининг семик таҳлили. - Тошкент: Ўзбек тили ва адабиёти, 1986. – № 2;
6. Ғиясов С. Семантическая структура и компонентный анализ качественных прилагательных узбекского языка: Автореф. дисс. канд. филол. ... наук. – Ташкент, 1983.
7. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010.
8. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). Язык и наука конца XX века. – М.: Российская академия наук. Институт языкознания РАН, РГГУ, 1995.
9. Суярова Н.Ю. Эрнест Хемингвэй асарларида метафораларнинг қўлланилиши // «Компаративистиканинг долзарб масалалари» мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2018.

Feruzaxon TILLABAYEVA,
University of economics and pedagogy katta o'qituvchisi, ADU doktoranti
E-mail: feruza.tillabayeva@inbox.ru

ADU professori, f.f.d S.R.Mirzayeva taqrizi asosida

EXPRESSION OF CONCEPTS RELATED TO TABOOS, RITUALS AND CUSTOMS IN RUSSIAN AND UZBEK RIDDLES

Annotation

This article examines the taboos and “secret or hidden language” underlying riddles, the important features of riddles, their connection with various rituals and other everyday functions, as well as the fact that in the development of the genre, the importance of artistic and aesthetic functions is highlighted as relevant problem. Riddles contain many ways to construct images of riddles, as well as the opinions of experts on ways to distract guessers and their correct direction in guessing

Key words: Riddle, taboo, ritual, natural phenomena, artistic and aesthetic essence, everyday function.

ВЫРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЙ, СВЯЗАННЫХ С ТАБУ, ОБРЯДАМИ И ОБЫЧАЯМИ В РУССКИХ И УЗБЕКСКИХ ЗАГАДКАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются табу и «тайный или скрытый язык», лежащие в основе загадок, важные особенности загадок, их связь с различными ритуалами и другими бытовыми функциями, а также то, что в становлении жанра, значение художественно-эстетических функций, выделены как актуальная проблема. В загадках содержится множество способов построения изображения загадок, а также мнения специалистов о путях отвлечения отгадывающих и их верное направление в отгадывании.

Ключевые слова: Загадка, табу, обряд, явления природы, художественно-эстетическая сущность, бытовая функция.

RUS VA O'ZBEK TOPISHMOQLARIDA TABU, MAROSIM HAMDA URF-ODATLARGA OID TUSHUNCHALAR IFODASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada topishmoqlarga asos bo'lgan tabu va “maxfiy yoki yashirin til” xaqida fikrlar yuritilgan. Topishmoqlarning muhim xususiyatlari, turli-tuman marosimlar bilan bog'liqligi va boshqa maishiy funksiyalarini yo'qotilib borishi, sof badiiy-estetik vazifa o'taydigan janrga aylanishi dolzarb muammo sifatida yoritilgan. Jumboqda tasvirni qurishning ko'plab usullari, taxmin qiluvchini chalg'itish va uni taxmin qilishning to'g'ri yo'liga yo'naltirish usullari bo'yicha mutaxassis fikrlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Topishmoq, tabu, marosim, tabiat xodisalari, badiiy estetik mohiyat, maishiy funktsiya.

Kirish. Topishmoq tabular va “maxfiy yoki yashirin til” bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanib kelgan. U hech qachon raqobatbardosh o'yin karakterini yo'qotmagan. Topishmoqning muhim xususiyati shundaki, o'ylanayotgan mavzuni bevosita nomlash mumkin emas. U topishmoqning o'zida emas, balki faqat topishmoq ichida chaqiriladi, bu yerda u haqida taxmin qilishga yordam beradigan biror narsa aytilishi kerak.

Topishmoqlar shartli yashirin nutq asosida yuzaga kelgan bo'lib, uning zamini kishilarning qadimiy e'tiqod va tasavvurlari, olamni bila borish va idrok etish darajasi bilan bog'liqdir. Darhaqiqat, Z.Husainovning yozishicha: «O'tmishda tabiat va tabiat hodisalarining o'zi bir jumboq bo'lganki, odamlar uning sirini bilmaganlar va yecha olmaganlar, ularga u sirlar bir mo'jizaday bo'lib ko'ringan... Shaxs o'zini qurshab turgan tashqi ob'ektiv olamni taniy boshlagan bir paytda undagi narsa va hodisalarining qaysi yo'l bilan yaratilishini anglash, bilish istagida narsa va hodisalarni bir-biriga solishtirish, qiyoslash va ba'zan qarama-qarshi qo'yish bilan o'rgana boshlagan. Ular quyosh, oy, yulduzlar harakatining, chaqmoq chaqishi, ko'k guldurashi, bulut kelishi, shamol esishi, qor-yomg'ir yog'ishi kabilarning mohiyatini to'la anglab yetmaganlar va animistik tushunchalarga asoslanib, ularning hammasida jon bor, deb tasavvur qilganlar. Bunday tushunchalarning ba'zi ko'rinishlari topishmoqlarda ham uchraydi. «Bir otasi, bir onasi, necha yuz ming bolasi» topishmog'ida quyosh, oy, yulduzlar insonga qiyos qilinib, jonlantirib berilishi ibtidoiy tushunchalar bilan bog'liq. Chunki inson hali tabiat va uning sirlarini to'g'ri tushunib yeta olmagan, totemistik tushunchalar hukmron bo'lgan paytlarda quyosh va oyni otalik va onalik boshlang'ichi – ota va ona deb tasavvur etgan»[1]. Demak, topishmoqlar bir vaqtlar muayyan magik funksiyalarni ado etgan zamonlaridan boshlab, aql-zakovat, ziyraklik musobaqasi, ko'ngil ochish, o'yin-kulgi vositasiga

aylangan davrlarigacha bo'lgan murakkab taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Shuning uchun ham ular hayotni tasvirlash mohiyati, tuzilishi, badiiy xususiyatlari jihatidan turli-tuman bo'lib, ko'p zamonlar izini o'zlarida saqlaganlar, xalqning estetik didi, hissiy tuyg'ulari osha borgan, tabiat va jamiyatni bilish qudrati kuchaya borgan sari ulardagi mifologik tasavvurlar va qadimiy tushunchalar susaya borib, poetik bosim birinchi planga chiqq boshlagan. Natijada, topishmoq turli-tuman marosimlar bilan bog'liqligi va boshqa maishiy funksiyalarini yo'qotib, sof badiiy-estetik vazifa o'taydigan janrga aylanib qolgan.

Qadimgi rus adabiyoti yodgorliklariga ko'ra, ko'p asrlar oldin, topishmoq nafaqat aqlning behuda sinovi bo'lgan, lekin harbiy va diplomatik ishlarda har xil maxfiy ma'lumot almashishda odamlarning allegorik-shartli aloqa vositasi bo'lgan. D.N.Sadovnikovning qayd etishicha, o'sha davrda sof shartli sifatdagi nutq shaklida topishmoqlar donolik va topqirlik bo'yicha turli musobaqalarda nafaqat oila davrasida, balki dushman bilan muloqotda ham qo'llanilgan. V. Serebrennikovning ta'kidlashicha, “Rusda topishmoqlarni taxmin qilish vaqti xalq belgilari – “bip(lar)” bilan aniq belgilangan. Kun davomida, yozda va ro'za paytida topishmoqlar aytib o'tirishning iloji yo'q edi, chunki agar siz bu vaqtda topishmoqlar aytasangiz, sigirlar “ozodlikdan” uyga qaytmaydi yoki bo'ri ularni o'rmondan olib ketishi mumkin yoki o'zingiz o'rmonda adashib qolasiz. Topishmoqlarni kuzda, dala ishlari tugagandan so'ng, kechqurun olov atrofida o'tirib aytilishini taxmin qilish mumkin edi. Topishmoqlar, yig'ilishlarda yoki oila davrasida aytilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rus topishmoqlarining semantik strukturasi Ye.M.Meletinskiy, Yu.M.Lotman, V.N.Toporov, T.Ya.Elizarenkova, T.V.Tsiv'yan, G.L.Permyakov, Yu.I.Levin, E.Kenges-Maranda, A.N.Jurinskiy, A.I.Gerbstman, S.P.Solov'eva-Oyunskeya kabi olimlar tomonidan nazariy solingan.

Shulardan Yu.I.Levin topishmoqlar denotatsiyasi matnning o'zida aniq nomlanmagan ob'ekt bo'lgan matn deb ta'riflansa, E.Kenges-Maranda topishmoqning obrazli qismini javobdan ajratmaydi va topishmoqning o'zi bilan topishmoq o'rtasida chambarchas bog'liqlik borligini ta'kidlaydi. Bu ikki qiyoslangan va o'zaro bog'langan komponentlarning yonma-yon kelishi esa metaforani hosil qilishini bildiradi.

G.L. Permyakov va A.N. Jurinskiy g'oyalari ba'zi parallelizmlarga ega bo'lib, maqol va topishmoqlarda atrofdagi dunyoning asosiy semantik qarama-qarshiliklari aks etishi ta'kidlangan.

T.Ya.Elizarenkova va V.N.Toporov tadqiqotlarida topishmoq zamonaviy paremiologiya ob'ekti sifatida e'tiborga olingan. Ular topishmoqda makrokosmos mikrokosmosga teng va bir xil talqin topgan degan fikrga olib keladi.

Topishmoqlar kelib chiqishining qadimiyligi haqidagi fikrni F.I.Buslaev (1861), A. N. Afanasyev (1866-69), I.A. Xudyakov (1861) ham qo'llab-quvvatlagan. Ular topishmoqlarning paydo bo'lishini mif yaratish bilan bog'laydilar. Jumladan, I.A. Xudyakov («Великорусские загадки» 1861) eng qadimgi rus xalq topishmoqlari mifologizm xususiyatlarini o'z ichiga oladi, deb hisoblagan. Biroq, XIX asrgacha omon qolgan ko'pchilik topishmoqlar, uning fikricha, xalq tarixiy hayotining o'ziga xos aks ettirilishi natijasidir. F.I. Buslaev («Исторические очерки русской народной словесности и искусства», 1861) topishmoq insonning bilimga, hayotning eng muhim hodisalarini tushunishga chanqog'ini aks ettiradi, deb hisoblagan. A.N. Afanasyev («Поэтические воззрения славян на природу» 1866) qadimgi slavyanlarning afsonalari va afsonalarini o'rganish bilan bog'liq holda topishmoqlarni ko'rib chiqdi. U topishmoqlarni eski metafora tilining keng parchalari deb hisoblagan. Topishmoqlar marosimlarga keng kiritilganligi, donolik va zukkolik sinovlarida foydalanilganligi. Ertak va afsonalarda topishmoqlarni sardorlar va qahramonlar, donishmandlar va payg'ambarlar o'ylab topadilar va shu bilan ularning xalq yetakchisi bo'lish huquqini tasdiqlaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Topishmoqlar va dehqonlarning yashirin shartli nutqi o'rtasidagi bog'liqlik V.P.Anikinning «К мудрости ступенька» asarida yaxshi ko'rsatilgan. «Rus qo'shiqlari, ertaklari, maqollari, topishmoqlari, xalq tili haqida» (1988), u qadimda ovchilar va baliqchilar yashirin shartli nutqqa murojaat qilishgan, ya'ni ular baliq ovlash va ov asboblari uchun xayoliy shartli nomlar bilan ataganlar. Ovg'a chiqishdan oldin, o'zlarining tayyorgarliklarini yashirish va baliq ovlash va ov qilish niyatlarini yashirish uchun; shuningdek, ongli, insonning fikricha, elementar kuchlar tomonidan nomaqbul harakatlardan qochish. Bu odat boshqa xalqlar singari rus xalqining hayotida ham uzoq vaqtdan beri mavjud. Og'zaki taqiqlar asosan o'rmon va dala hayvonlari va qushlarining nomlariga, baliq ovlash va ov qurollariga, ov va baliq ovlash joyini belgilashga, transport vositalari, uy-ro'zg'or buyumlari va oziq-ovqat nomlariga, «qora» kuchning nomlari va boshqalarga qo'yilgan.

Ma'lumki, ba'zi xalqlarda ayollar eri tomon qarindoshlarining ismini aytib chaqirmaslik odati bor. Bunday odatlarning paydo bo'lishi tarixi ko'pincha tabu deb ataladigan tushuncha hamda narsa so'zlarning sehri kuchga ega ekanligiga ishongan qadimgi odamlarning e'tiqodlari bilan bog'liq.

V.I. Chicherov topishmoqlarning qadimiyligini ta'kidlab, ular ibtidoiy jamiyatning turmush sharoiti tomonidan yaratilganligini, ularning asosini xalqning ijtimoiy foydali mehnat faoliyati tashkil yetishini ta'kidlaydi. Va topishmoqlar qishloq xo'jaligi marosimlariga kiritilganligi bejiz emas, ertak va qo'shiqlarda esa tabiatning o'ziga xos kuchlari insonga topishmoqlar solib, ularni taxmin qilganga bo'ysunadi. Inson tabiatning sirliligi tiliga egalik qilish uchun uni ochishga intildi. Insonning tabiat kuchlari bilan bilimi va kurashi mifologik tasvirlarda suv parilari, goblin va shunga o'xshash g'ayritabiiy mavjudotlar tomonidan topishmoqlar topish orqali aks ettiriladi.

Topishmoqlarda odamlar o'zlarining qadimiyligini dunyoqarashlarini muhrlab qo'ygan. Topishmoqning afsona bilan yaqin aloqasi unga asosan ilohiy mavjudotlar uchun ochiq bo'lgan sirliligi, muqaddas donolik ma'nosini berdi. «Yunonlar orasida dahshatli Sfenks topishmoq o'rnatildi; Skandinaviya Eddada

xudolar va devlar donolik bilan raqobatlashadilar, bir-birlaridan afsonaviy mazmundagi jumboqlarni so'rashadi va mag'lub bo'lganlar boshi bilan javob berishlari kerak. «U grekov zadaet zagadku chudovishnyy Sfinks; v skandinavskoy «Edde» bogi i velikany sostyazayutsya v mudrosti, zadavaya drug drugu zagadki mificheskogo soderjaniya i pobejdennoy doljen platit' svoeyu golovoyu. Slavyan afsonalari topishmoqlarni Baba Yaga, suv parilari va villar bilan bog'laydi.

Topishmoq xalq hayotida keng tarqalgan bo'lsa-da, marosim o'yinlari, qo'shiqlar va raqslar bilan birga rivojlanib kelgan.

Topishmoq va marosim munosabati azaldan e'tiborni tortib kelgan. Binobarin, o'zbek topishmoqshunosi Z.Husainova alohida ta'kidlab o'tganidek, «o'zbek xalqi orasida juda qadimda biror muayyan vaqtda, biror marosimda topishmoq aytishish rasm bo'lgan». Lekin hozirgi vaqtda bunday aytishishlarning izlari saqlanmagan.

Avvalo, toishmoqning to'y marosimi bilan munosabatini kuzatish mumkin. Masalan, Bobur haqida Po'lkani shoir kuylagan «Oychinor» dostonida Nazarboy ismli chol yosh Oychinorga sovg'i qo'yadi. Shunda Oychinor ota-onasidan ruxsat olib, unga o'z qalinini o'zi chaldirmoq-topishmoq ko'rinishida aytadi. Unda insonning yoshligidan to' keksaygan davrigacha kechadigan jismoniy-ruhiy holati ma'lum bir hayvonlar timsolida bayon etiladi. Buning uchun Oychinor o'n qo'zi, yigirma bo'ri, o'ttiz arslon, qirq qoplon, ellik no'xtalangan ayg'ir ot, oltmish besh axtalangan ot, sakson serka, to'qson taxta obrazlarini ramziy ma'noda tanlaydi. Shubha yo'qki, Nazarboy qalinda so'ralgan 10 qo'zi, 50 ayg'ir, 65 axta, sakson serka, to'qson taxtani topish imkoniga ega edi. Ammo u 20 bo'ri, 30 arslon, 40 qoplonni qanday topib yetkazishga boshi qotadi va yordam so'rash maqsadida Bobur huzuriga o'tlanadi va Oychinorni aybdor qilib ko'rsatmoqchi bo'ladi. Bobur esa cholning yolg'onini payqaydi. Ziyrak va dono Bobur bu topishmoq yechimini o'z atrofidagilardan ham surishtiradi, biroq ne-ne oqsoqollar ham bu jumboqning javobini aytolmaydilar. Shunda Bobur qalin aytgan Nazarboy ta'kidlaganday beva ayol emas, balki yosh va o'ta aqlli qiz ekanini hamda u o'ziga nomunosib cholning yoshini hurmat qilib, uni yashirin nutq bilan insofga chorlaganini tushuntirib beradi. Buni eshitib, Bobur mulozimlari ham hang-mang bo'lib qolishadi[2].

«Chiqmas qizning qalini og'ir» deganlaridek, «Oychinor» dostonida keltirilgan qalin chaldirmoq-topishmog'i bilan bog'liq epik motiv «Podshoh bilan kambag'al qiz» ertagi syujetida uchraydi. Faqat unda kambag'al qiz ham o'ziga uylanmoqchi bo'lgan keksa podshodan oltmishta axta, yetmishta no'xta va hokazolarni so'raydi.

«Alpomish» dostonining Po'lkani shoir variantida[3] qiz uni olishga talabgorlarga jumboq (topishmoq) aytishish shartini qo'yadi.

«Oychinor» dostonida Bobur Afg'oniston tomonga chekinayotganida Shayboniy bilan sirliligi savol-javob qiladi. Bunda Bobur Shayboniyga uchta savol-topishmoq bilan murojaat qiladi:

Bobur: «Qo'limda bir narsa bor: Suyuqdan qattiq bo'lgan. Otini aytga, quv kalladan suv keladi, bu nima?»

Shayboniy: Bu – qurut.

Bobur: «Chap qo'limda bir narsa bor: O'zi bir yumaloq, ichida ming yumaloq».

Shayboniy: «O'zi bir yumaloq, ichida ming yumaloq» – bu anor.

Bobur: «Daraxting silkinishi nimadan?»

Shayboniy: «Daraxtning silkinishi o'zidan chiqqan qurtning ta'siridan»[4].

D.S.O'raeva o'zbek xalq topishmoqlari orasida o'lim va unga aloqador hodisalar haqida yaratilganlarini alohida turkumlab o'rgangan. Olimaning fikricha, «insoniyatning qadimgi tasavvur-tushunchalari, ishonch-e'tiqodlari, maishiy-ijtimoiy turmush tarzi, urf-odatlar, aql-zakovati, topqirligi asosida yaratilgan bunday topishmoqlar yashirin poetik nutq taraqqiyotini, marosimlarning tadrijiy takomilini hamda folklor janrlarining marosimlar bilan bog'liq evolyutsiyasini aniqlashda muhim rol o'ynaydi».

D.O'raeva yozganidek, qadimgi insonlar o'lim hodisasidan cho'chiganlari tufayli unga aloqador atributlarning nomini ochiq aytishdan qo'rqqanlar. Ibtidoiy insonlar animistik

tasavvurlarga asoslanib, o'limni jonli, eshituvchi va yuruvchi mifik mavjudot sifatida tasavvur qilganlar. Shuning uchun imkon qadar uni shartli yashirin nutq asosida ifodalashga harakat qilganlar. Bunday tushunchalarning ba'zi ko'rinishlari topishmoqlarda uchraydi. Bu xildagi topishmoqlar esa xalq topishmoqlarining marosimlar bilan genetik asosda bog'liqligini va ma'lum ijtimoiy-maishiy, ritual-magik vazifalarda qo'llanganligini namoyon etadi. O'lim haqidagi topishmoqlarda "Hammani zor qaqshatar, Begunoh yer tishlatar", "Achchiqdan achchiq, zahardan ham achchiq", "Urmay-so'kmay yig'latar", o'lgan insonni dafn qilishga aloqador narsalar "tobut" haqida "Bir otqi, oyog'i yo'q, Mingan kishining joni yo'q" yoki "Oyog'i yo'q cho'bin ot", "To'rt oyoqli cho'bin ot", kafan haqida "Engsiz, yoqasiz ko'ylak", o'lim farishtasi Azroil haqida "Bir bo'ri qo'yning qonini chiqarmay yeb yotir" singari topishmoqlar aytiladi[5].

Tahlil va natijalar. Xullas, o'lim bilan bog'liq tabu tufayli uni sir saqlash, bu haqda ochiq-oshkora gapirmay, fikrni yashirin poetik nutq orqali bayon etish ehtiyoji orqali yaratilgan topishmoqlar ma'lum davrlarda ritual-magik vazifa bajarib, maishiy ahamiyat kasb etgan. Bu misollar asosida xalqimiz orasida qadimdan topishmoq aytish va aytishishning qat'iy an'analari, o'ziga xos tartib-qoidalari bo'lganligidan dalolat beradi. Biroq ko'pincha ota-bobolarimiz kundalik mehnatdan bo'shagandan keyin, ko'pincha qish kechalarida o'zaro topishmoq aytishar ekan. Buni Z.Husainova Samarqand viloyati Gulbuloq qishlog'ida yashovchi Roziya momodan yozib olib keltirgan quyidagi ma'lumot to'la asoslay oladi: "Qishning kechasi uzun bo'ladi, ayollar yig'ilib urchuq yigiradi, olacha to'qiydi, shu vaqtlarda yoki kechasi yotgandan keyin topishmoq aytishish odati bo'lgan. Samarqand viloyatining shimoliy tumanlaridagi o'zbeklar yashagan qishloqlarda to'yga boshqa qishloqlardan kelgan odamlarni qo'ni-qo'shnilarinikiga qo'ndirganlar. Yig'ilgan mehmonlar o'rtasida chaldirmoq, jumboq aytishish ham bo'lgan"[6].

Topishmoqni bu tarzda ko'proq qish kechalari aytish o'tmishda uning ijrosida muayyan taqiqlar bo'lganligini ham anglatadi.

Jumboqlar o'tish marosimlariga (nafaqat kalendar, balki to'y va dafn marosimlariga ham) to'g'ri kelishi muhimdir.

Topishmoqlar fol ochish bilan ham bog'liq bo'lib, taqvim marosimlari tarkibiga kiradi.

Jumboqda tasvirni qurishning ko'plab usullari, taxmin qiluvchini chalg'itish va uni taxmin qilishning to'g'ri yo'lga yo'naltirish usullari mavjud. Shu nuqtai nazardan, I. Levinning "Семантическое строение русской загадки" maqolasi qiziqish uyg'otadi. Barcha xalqlar topishmoqlarining o'xshashligi shundaki, ular umumiy savol-javob tuzilishi, xalq og'zaki ijodining mavjudligi, o'zgaruvchanligi va muayyan ijro kontekstiga ega.

Xulosa va takliflar. Jeyms Jorj Freyzer xuddi V.P.Anikin kabi topishmoqlarning funktsional xususiyatlarini o'rganar ekan, dastlab topishmoqlar o'sha kunlarda qabul qilingan allegoriyalar, deb hisoblardi. Ba'zi sabablarga ko'ra so'zlovchiga to'g'ridan-to'g'ri atamalarini ishlatish taqiqlanganida. Shunday qilib, u topishmoqning tabuga aloqadorligi haqidagi farazni kiritdi. U tabular qo'llaniladigan uchta holatni ajratib ko'rsatdi:

- 1) o'lim bilan bog'liq marosimlar;
- 2) qishloq xo'jaligi sikllaridagi tug'ilish marosimlari;
- 3) jinsiy hayot bilan bog'liq marosimlar.

Bularning barchasi J.J. Freyzerning "Oltin butoq" kitobida (1911) aks ettirilgan.

V.P.Anikin va J.J.Freyzerning fikricha, topishmoq mulototning noan'anaviy usuli, ya'ni yashirin shartli nutq bo'lib, u avvalgi avlodlar tajribasini, xalqning turmush sharoitini, madaniyatini, tarixi va mamlakat geografiasini to'plash jarayonini aks ettirgan.

V.P.Anikin tomonidan tuzilgan topishmoq ta'rifida topishmoq "buyum yoki hodisaning she'riy murakkab tavsifi, insonning zukkoligini sinash, shuningdek, uning moddiy dunyoning she'riy go'zalligi va boyligiga e'tiborini qaratish maqsadida qilingan"[8].

ADABIYOTLAR

1. Husainova Z. Topishmoqlar // O'zbek folklori ocherklari. Uch tomlik. Birinchi tom. – T.: Fan, 1988. – B.100-101.
2. Rahmatov Y.G'. Tarixiy dostonlarda tarixiy shaxs obrazining epik talqini ("Oychinor" va "Shayboniyxon" dostonlari misolida): Filol. fan. nomz.... diss. – T., 2008. – 150 b.
3. Mirzayev T. Bir biridan go'zal // Alpomish. O'zbek xalq ijodi yodgorliklari. 100 jildlik. To'rtinchi jild. Dostonlar. Muhammad Jonmurod o'g'li Po'lkani va Ergash Jumanbulbul o'g'li, Berdiyoz Pirimqul o'g'li, Saidmurod Panoh o'g'li variantlari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. – B.18.
4. Oychinor / Oysuluv. O'zbek xalq ijodi. Ko'p tomlik. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984. – B.30-37.
5. O'rayeva D.S. O'zbek motam marosimi folklori genezisi, janrlar tarkibi va badiiyati: Filol. fan. doktori...diss. – T., 2005. – B. 230.
6. Husainova Z. O'zbek topishmoqlari. T., 1966, 14- b.

UDK:415=20(045)

Sitora TOSHTIMEROVA,
Karshi state university
E-mail: bobokulovasitora4@gmail.com

Rewiew PhD B.Bahridinova

SEMANTICS OF COLORS, THEIR GRADUAL DEVELOPMENT

Annotation

This article highlights the importance of understanding the dynamic nature of color semantics in relation to language, culture, and perception. Incorporating fields such as linguistics, psychology, anthropology, and art history, the interdisciplinary approach emphasizes a comprehensive study of the subject in a variety of contexts. It also notes the importance of acknowledging different linguistic and cultural perspectives while clarifying the complex interplay between language and perception in the evolution of color semantics. The article provides a deep understanding of the complexities of intercultural communication and the role of color semantics in the formation of social relations of language. This article provides general conclusions on the stages of the gradual development of the spiritual properties of colors, and aims to deeply explain the importance of semantic values related to the pragmatic laws of the concept of colors in a comprehensive way, including all social and cultural pragmatic differences.

Key words: Gradual development, interdisciplinary approach, color semantics, culture, cognition, perception of the world, complex mechanism, principles of conceptual understanding, stages of gradual development

СЕМАНТИКА ЦВЕТОВ, ИХ ПОСТЕПЕННОЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация

В этой статье подчеркивается важность понимания динамической природы семантики цвета по отношению к языку, культуре и восприятию. Междисциплинарный подход, включающий такие области, как лингвистика, психология, антропология и история искусства, подчеркивает всестороннее изучение предмета в различных контекстах. В нем также отмечается важность признания различных лингвистических и культурных точек зрения при выяснении сложного взаимодействия между языком и восприятием в эволюции семантики цвета. Статья обеспечивает глубокое понимание сложностей межкультурной коммуникации и роли семантики цвета в формировании социальных отношений языка. В данной статье приводятся общие выводы об этапах постепенного развития духовных свойств цветов и ставится цель глубоко объяснить значение семантических значений, связанных с прагматическими законами понятия цвета, комплексно, включая все социальные и культурные прагматические аспекты. различия.

Ключевые слова: Постепенное развитие, междисциплинарный подход, семантика цвета, культура, познание, восприятие мира, сложный механизм, принципы концептуального понимания, этапы постепенного развития.

RANGLAR SEMANTIKASI, ULARNING TADRIJIY TARAQQIYOTI

Annotatsiya

Ushbu maqola til, madaniyat va idrok bilan bog'liq holda rang semantikasining dinamik tabiatini tushunishning ahamiyatini belgilaydi. Tilshunoslik, psixologiya, antropologiya va san'at tarixi kabi sohalarini o'z ichiga olgan fanlararo yondashuv mavzuni turli kontekstlarda har tomonlama o'rganishni ta'kidlaydi. Bundan tashqari, rang semantikasi evolyutsiyasida til va idrok o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirga oydinlik kiritish bilan birga turli xil til va madaniy nuqtai nazarlarni tan olish muhimligini qayd etadi. Maqolada madaniyatlararo muloqotning murakkabliklari va tilning ijtimoiy munosabatlarini shakllantirishdagi ranglar semantikasining roli haqida chuqur tushuncha berilgan. Ushbu maqolada ranglar ma'noviy xusiyatlarining tadrijiy rivojlanish bosqichlari bo'yicha umumiy xulosalar berilgan bo'lib, ranglar tushunchasining pragmatik qonuniyatlari bilan bog'liq semantik qadriyatlarining ahamiyati har tomonlama, shu jumladan, barcha ijtimoiy va madaniy pragmatik tafovutlar bilan bog'liqligini chuqur tushuntirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Bosqichma-bosqich rivojlanish, fanlararo yondashuv, rang semantikasi, madaniyat, bilish, dunyoni idrok etish, murakkab mexanizm, konseptual anglash tamoyillari, tadrijiy rivojlanish bosqichlari.

Introduction. Colors are an integral part of human experience, influencing not only our aesthetic preferences but also our cognitive and linguistic perceptions. The study of color semantics delves into the intersection of language, perception, and culture, offering a window into the intriguing evolution of how humans perceive and articulate the colorful tapestry of the world. This article embarks on a journey through the intricate labyrinth of color semantics, seeking to unravel the gradual development of color perception and naming conventions across diverse cultures and historical epochs. From the dawn of human civilization to the present day, the semantics of colors have undergone a profound metamorphosis, intricately intertwined with the fabric of human society. Through an interdisciplinary lens that encompasses linguistics, psychology, anthropology, and art history, this article endeavors to explore the multifaceted dimensions of color semantics.

Literature Review. By surveying a rich tapestry of linguistic and cultural landscapes, we aim to discern the dynamic interplay between language, culture, and cognition in shaping the

semantics of colors. This exploration not only sheds light on the historical and cultural contingency of color semantics but also offers profound insights into the cognitive and perceptual mechanisms that underpin our understanding of the chromatic world. By tracing the gradual development of color semantics, we aspire to unravel the profound entanglement of language, culture, and cognition in shaping our perception of colors a journey that transcends temporal and spatial boundaries.

This introduction aims to entice the reader by emphasizing the significance of color semantics and the diverse disciplinary perspectives that it encompasses. It sets the stage for a comprehensive exploration of the topic, inviting the reader to embark on this captivating intellectual journey.

The study of color semantics has captivated scholars across multiple disciplines, prompting a rich tapestry of research that illuminates the diverse dimensions of color perception, cognition, and linguistic expression. As we embark on our journey to unravel the gradual development of color semantics, we delve

into a wealth of scholarly works that have shaped our understanding of this captivating domain.

Linguistic inquiry has been a cornerstone in the exploration of color semantics, with influential studies such as Berlin and Kay's seminal work on "Basic Color Terms" (1969) offering profound insights into the universal and cultural-specific aspects of color categorization. Their framework laid the groundwork for elucidating the developmental stages through which languages evolve their color lexicons, shedding light on the intricate interplay between linguistic structure and color perception.

Expanding beyond the confines of linguistic inquiry, cognitive psychology has furnished a trove of research that delves into the mechanisms underlying color perception and categorization. Notable contributions include Palmer's "Vision Science: Photons to Phenomenology" (1999), which unpacks the intricate processes of color perception from a perceptual and cognitive standpoint. This body of work elucidates the complex interplay between visual stimuli, neural processing, and cognitive categorization, enriching our understanding of how humans perceive and interpret colors.

Anthropological studies have also played a pivotal role in contextualizing the semantics of colors within diverse cultural milieus. Works such as Gladwin and Sarles' "The Role of Cultural Values in Color Categorization" (1971) have underscored the cultural variability of color semantics, highlighting the profound influence of sociocultural factors in shaping color categorization and symbolism across different societies. These ethnographic insights have illuminated the intricate tapestry of color meanings and associations, elucidating the dynamic relationship between culture, language, and color semantics.

Research Methodology. In the realm of art history and visual culture, the scholarship has unearthed the historical evolution of color symbolism and representation, offering a nuanced understanding of how colors acquire layered meanings across temporal epochs and artistic traditions. Notable works by scholars such as Gage, Albers, and Itten have delved into the expressive, symbolic, and emotive dimensions of colors, enriching our comprehension of how colors have been harnessed as potent vehicles of artistic and cultural expression.

As we synthesize this diverse array of scholarly works, we discern the intricate tapestry of insights that converge to illuminate the gradual development of color semantics. This literature review lays the foundation for our exploration, showcasing the multidisciplinary richness of research that informs our endeavor to unravel the captivating saga of color semantics across time and culture.

This literature review encapsulates key contributions from linguistics, psychology, anthropology, and art history, showcasing the interdisciplinary breadth of scholarship that underpins the study of color semantics. It provides a springboard for delving into the nuanced dimensions of the topic and sets the stage for further investigation.

The overarching objective of this research is to comprehensively investigate the gradual development of color semantics across diverse cultures and historical periods. Our aim is to elucidate the multifaceted dimensions of color perception, naming conventions, and cultural symbolism, unraveling the intricate interplay between language, culture, and cognition in shaping the semantics of colors.

This study adopts a multifaceted research design that integrates qualitative and quantitative methods, drawing on insights from linguistics, psychology, anthropology, and art history. The interdisciplinary nature of the research necessitates a holistic approach that encompasses linguistic analysis, cognitive experimentation, ethnographic inquiry, and art historical investigation.

Analysis and results. Linguistic Analysis: A comprehensive examination of color lexicons and naming conventions in diverse languages will be conducted, encompassing both contemporary and historical linguistic sources.

This will involve the compilation of color term lexicons and the analysis of semantic shifts across different linguistic contexts.

Cognitive experiments have been designed to investigate color perception, categorization, and cross-cultural differences in color naming. These experiments include color recognition tasks, memory-based tasks, and semantic association studies.

Ethnographic research has been undertaken to gather insights into the cultural meanings and associations of colors within specific societal contexts. This involves participant observation, interviews, and visual documentation of color symbolism and rituals.

Examination of historical art and visual culture have been conducted to trace the representation and symbolism of colors across different artistic traditions and time periods.

Quantitative analysis of color term frequencies, semantic shifts, and linguistic structures are conducted using computational linguistic tools and qualitative analysis of textual sources.

Statistical analysis of experimental data has been performed to discern patterns in color perception, categorization, and cross-cultural variations in color semantics.

Thematic analysis of ethnographic data has been undertaken to identify recurring motifs, cultural practices, and symbolic representations associated with colors within specific cultural milieus.

Iconographic and semiotic analysis of visual artworks has been conducted to elucidate the historical evolution of color symbolism and representation in art.

Informed consent is sought from participants involved in psychological experiments and ethnographic fieldwork.

Anonymity and confidentiality of participants in ethnographic research have been upheld, respecting the privacy and cultural sensitivities of the communities studied.

The findings of this research will provide comprehensive insights into the developmental trajectories of color semantics, shedding light on the complex interplay between language, culture, and cognition. However, the study may be constrained by the availability of historical and cultural sources, as well as the inherent complexities of cross-disciplinary research.

By adopting a multifaceted research methodology, this study endeavors to unravel the captivating saga of the semantics of colors and their gradual development, offering profound insights into the cultural, cognitive, and linguistic dimensions of color perception and expression.

This research methodology outlines a comprehensive approach that integrates multiple disciplines to investigate the multifaceted nature of color semantics. It emphasizes the systematic collection and analysis of data from diverse sources, highlighting the interdisciplinary richness of the study.

Conclusion and recommendations. The semantics of colors reveal a rich tapestry of meaning that has evolved over time, reflecting cultural, historical, and psychological influences. From the primal associations of black and white to the complex symbolism of modern-day hues, the development of color semantics mirrors the progression of human thought and expression.

As we continue to delve into the profound connections between colors and their meanings, it becomes evident that our understanding of color is not merely a product of nature, but a product of human experience. The journey from ancient symbolism to contemporary connotations underscores the dynamic interplay between language, perception, and culture.

Ultimately, the semantics of colors serve as a testament to the intricacies of human cognition and the enduring power of visual communication. As we navigate the nuanced terrain of color semantics, let us remain mindful of the profound impact that colors exert on our perceptions, emotions, and interactions with the world around us. In embracing the complex, multifaceted nature of color semantics, we embark on a journey that transcends mere aesthetics, delving into the very essence of human experience and expression.

REFERENCES

1. Leech, G. (1974). *Semantics: The study of meaning*. London: Penguin Books.

2. Letson, D. R. (1966). *A Textual Examination of the Sea and Seafaring Motifs in Old English Poetry*. (Master's Thesis). Hamilton, Ontario: McMaster University.
3. MacLaury, R. E. (2000). "Linguistic relativity and the plasticity of categorization: Universalism in a new key". In: M. Putz and M. H. Verspoor (eds.). *Explorations in linguistic relativity*. Amsterdam: John Benjamins: 251-293.
4. MacLure, E. (2013). *Colour My Words: How Colour Adds Meaning to Our Language*. Available at: <http://eleanormaclure.files.wordpress.com/2011/03/colour-my-words.pdf>. Retrieved on: 14 September 2014.
5. Marković, I. (2010). *Uvod u pridjev*. Zagreb: Disput.
6. Mirley, M. (2007). *Closing the Helix: The Journey and Experiences of Pytheas, the Greek Merchant Adventurer who explored the Northern Seas*. Leicester: Matador.
7. Moss, A., et al. "Mapping Russian Basic Colour Terms Using Behavioural Measures". *Lingua* 82: 313–332.
8. Munat J. (2005). "English as a Vehicular Language: a Case of Globalization or Linguistic Imperialism?" In: A. K. Isaacs (ed.). *Languages and Identities in Historical Perspective*. Pisa: University of Pisa: 143-154.
9. Niemeier, S. "From blue stockings to blue movies". In: M. Plümacher and P. Holz (eds.). *Speaking of Colors and Odors*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 141-154.
10. Palmer, F. R. (1981). *Semantics: A new outline*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Paramei, G. V. (2005). "Singing the Russian Blues: An Argument for Culturally Basic Color Terms". *Cross-Cultural Research* 39 (10): (10-38.)
12. Suyarova N.YU. *Fundamentals of conceptual study of metaphorical meaning // International Journal for Advanced Research in Science and Technology // Research (IJARST), Vol-10, Issue -05 May 2020. – Page. 51-58. ISSN:2457-0362.*

UDK:811.111

Soyibjon TOSHTONOV,
Ingliz tili o'qitishning integrallashgan kursi kafedrasida o'qituvchisi

ADU professori SH.X.Shaxobidinova taqrizi asosida

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR VA ULARNING TIL SISTEMASIDAGI O'RNI

Annotatsiya

Inson va olam munosabati gnoseologiyaning bosh mavzusi sanaladi. Inson o'zini qurshab turgan olam bilan birga o'zini ham bilishga intiladi. U o'zini qurshab turgan olamni fragmentar o'rganadi va ongida in'ikos etadi. Sezgi organlari tashqi olam haqida muayyan axborotlarni miyaga uzatadi. Miya bu axborotlarni umumlashtiradi va qayta ishlaydi. Inson moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning umumiy va xususiy belgilarini ajratgan holda ongda aks ettirish imkoniyatiga ega. Bu jarayon psixologiyada intellektual akt deb atalib, u uch fazadan iborat ekanligi e'tirof etiladi: faoliyatni rejalashtirish, uni amalga oshirish va qo'lga kiritilgan natijani ko'zlangan maqsad bilan solishtirib ko'rish[1].

Kalit so'zlar: Kognitiv faoliyat, lisoniy struktura, modellar yig'indisi, kognitiv tilshunoslik, kommunikativ tizimlar, semiotika, muloqot mohiyati.

PHRASEOLOGICAL UNITS AND THEIR PLACE IN THE LANGUAGE SYSTEM

Annotation

The relationship between man and the world is considered the main topic of epistemology. A person seeks to know himself as well as the world around him. He studies the world around him fragmentarily and perceives it in his mind. Sensory organs transmit certain information about the external world to the brain. The brain summarizes and processes this information. A person has the ability to reflect in the mind, distinguishing general and specific signs of things and events in the material world. This process is called an intellectual act in psychology, and it is recognized that it consists of three phases: planning an activity, implementing it, and comparing the achieved result with the intended goal.

Key words: Cognitive activity, linguistic structure, set of models, cognitive linguistics, communicative systems, semiotics, essence of communication.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ МЕСТО В ЯЗЫКОВОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

Отношения человека и мира считаются основной темой гносеологии. Человек стремится познать себя, а также окружающий мир. Он изучает окружающий мир фрагментарно и воспринимает его мысленно. Органы чувств передают в мозг определенную информацию о внешнем мире. Мозг суммирует и обрабатывает эту информацию. Человек обладает способностью размышлять в уме, различая общие и частные признаки вещей и событий материального мира. Этот процесс в психологии называется интеллектуальным актом и признается, что он состоит из трех фаз: планирования деятельности, ее осуществления и сравнения достигнутого результата с намеченной целью.

Ключевые слова: Познавательная деятельность, языковая структура, совокупность моделей, когнитивная лингвистика, коммуникативные системы, семиотика, сущность общения.

Kirish. Insonning kognitiv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ushbu jarayonlarning barchasi oxir-oqibat tilda tajalli topgani sababli ularni tadqiq etish tilshunoslikning ham tadqiq muammolaridan biriga aylandi. Chunki "Til – bu fikr uzatishning lisoniy strukturaga "qadoqlangan" vositasidir. Bunda qo'llaniladigan bilim faqat til haqidagi bilim emas. Bu olam, ijtimoiy voqelik, nutqiy muloqot tamoyillari, adresat va h.k. haqidagi bilimlar hamdir. Bu bilimlarning hech birini boshqasidan ustun deb bo'lmaydi. Ularning barchasi hamkorlikda bizni lisoniy muloqotning mohiyatini tushunishga yaqinlashtiradi".

So'nggi yillarda til hodisalariga "inson – borliq – til" munosabati asosida yondashuv natijasida yuzaga kelgan yangi tadqiq paradigmasi – antropotsentrik paradigma nuqtai nazaridan til quruq faktlar, modellar yig'indisi emas, balki shu tili tashuvchilarining mental faoliyati, dunyoqarashi, milliy-madaniy mansubligi, e'tiqodi, qadriyatlarini haqida ma'lumot beruvchi o'ziga xos zahiradir. Chunki "har bir millatning o'ziga xos ko'rish tarzi bor, o'ziga xos idrok intizomi bor, umumlashtirib aytganda, o'ziga xos tafakkur tamoyili bor. ...til, eng avvalo, dunyoni ko'rish, eshitish, bilish, idrok etish vositasidir" [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kognitiv tilshunoslik masalalari bilan shug'ullanib kelayotgan tilshunos olimi V.A.Maslovaning ta'kidlashicha, "insoniy tajriba kategorizatsiyasi inson kognitiv faoliyati bilan bog'liqdir, chunki insonning bilish faoliyati davomida olingan va qayta ishlangan mahsulotga aylangan mazmuniy ma'lumotlar lisoniy shakllar orqali o'z ifodasini topadi". Tilshunos F.Usmonov ham

L.Vaysgerberning "tilda u yoki bu lisoniy belgi, ya'ni tovush ifodasi bo'lmasa, unga mos keladigan tushuncha ham bo'lmaydi, turli tilda gaplashuvchi insonlar turli olamlarda yashaydilar", - degan fikrlariga tayangan holda, "muayyan tilda gaplashuvchi kishilarning o'zini qurshab turgan olamni bilishi to'g'ridan-to'g'ri tilga bog'liq" ekanligini e'tirof etadi[3].

Tilshunoslikda frazeologiya sohasining rivoj topishida rus tilshunoslarining mehnatlari beqiyos. Ular frazeologizmlarni turli aspektlarda tadqiq etib, frazeologiyaning tilshunoslikning alohida sohasi sifatida shakllanib, rivoj topishiga hissa qo'shdilar[4].

Taniqli o'zbek frazeolog-tilshunosi B.Yo'ldoshev frazeologiyaning taraqqiyot bosqichlarini quyidagicha davrlashtiradi:

XVIII asrning o'rtalaridan XX asrning 30-yillarigacha bo'lgan davr. Bu davrda frazeologik tadqiqotlarning yo'lga qo'yilishi M.V.Lomonosov, A.Potebnya, Sh.Ball faoliyati bilan bog'liq. Bu davrda frazeologiya ko'proq leksikografiya, amaliy lug'atshunoslik obyekti bo'lgan.

Frazeologiyaning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanish davri. XX asrning 30-50-yillarini o'z ichiga oladi.

XX asrning 60-yillaridan boshlanib, hozirgi kunlargacha davom etadi. Bu davr frazeologik tadqiqotlarda yangi metodlarning qo'llanishi, frazeologik nazariyalarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi va ko'plab frazeolog olimlarning yetishib chiqqanligi bilan xarakterlanadi.

Ilmiy ishning maqsadi: Demak, inson ongida in'ikos etilgan borliq, uning fragmentlari va, umuman, olam haqidagi

tasavvurlar til orqali voqelanadi, tilda tajalli topadi. Chunki til boshqa kommunikativ tizimlar ichida semiotik jihatdan eng mukammali bo'lib, u olam haqidagi bilimlarni, axborotni uzatish va qabul qilish bilangina chegaralanib qolmaydi, balki olingan axborotni qayta ishlash va ularni tartiblash barobarida muayyan lisoniy jamoa xotirasida olam lisoniy manzarasini shakllantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Til materialining tadqiqi jarayonida tavsifiy, distributiv, transformatsion va o'zni bilan aplikativ usullardan foydalanildi. Maqola mavzusini yoritishda qiyosiy tahlil, zidlash, tasniflash, kontekstual, distributiv, struktural va semantik tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Olam manzarasini lisoniy shakllar orqali voqelantirish masalasi qadimdan boshlab tilshunoslar e'tiborini tortib kelgan. Buning uchun qadimgi yunon tilshunosligidagi analogistlar bilan anomalistlar o'rtasidagi munozaralarni eslash kifoya. Ta'kidlash lozimki, olam manzarasini voqelantirishda metaforalar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki metafora "favqulodda amaliydir... undan tavsif va izoh quroli sifatida barcha sohalarida foydalanish mumkin, xususan, psixoterapevtik suhbatlarda, avialiniya uchuvchilari bilan muloqotda, marosim raqslari-yu, dasturlash tilda, badiiy tarbiya va kvant mexanikasida. Metafora, qaerda uchratishimizdan qat'i nazar, insonlarning harakatlari, bilimlari va tilini tushunishni oydinlashtiradi". Metaforik obraz tildagi semantik jarayonlar asosini tashkil etadi. U insonning ichki kechinmalarini, ruhiy holatini namoyon etgan holda, atrof olam haqidagi bilimlarni umumlashgan obrazli, nafis tasavvurlar asosida mazmunga jamlaydi. Chunki metafora ma'lumotlarni kodlashtirishga va ixchamlashtirishga qaratilgan o'ziga xos kognitiv mexanizmdir. Yu.Stepanov ta'kidlaganidek, metafora vositasida so'zlovchi tor doiradan (shakldan) keng olamni (mazmunni) ajratib oladi.

Metaforik obraz asosida olam haqida tasavvur hosil qilishning betakror vositalaridan biri – bu frazeologizmlardir. Chunki "tildagi birliklarda, ayniqsa, obrazli so'z, ibora-ifodalarda xalqning mental o'ziga xosligi muayyan tarzda in'ikosini topadi. Zotan bunday obrazli ifodalar xalqning teran dunyoqarashi, obrazli nigohi, idroki va tafakkuri mahsuli o'laroq dunyoga kelgan". Shu bilan bir qatorda, "u yoki bu tilning frazeologik birliklari insoniy munosabatlarning ko'z ilg'amas rang-barangligini aks ettiradi. Bu yerda ..insonning barcha salbiy va ijobiy xususiyatlari mavjud. Bu yerda o'xshashlik va farq, boshlanish va tugash, ko'plik va ozlik, birlik-kelishmovchilik va kurash; tug'ilish, qarindoshlik, yosh, o'lim; baholash, muvaffaqiyat-muvaffaqiyatsizlik, haqiqat va yolg'on, tartib va tartibsizlik, farovonlik va kambag'allik, xatolar va jazo va shunga o'xshash boshqa juda ko'p tushunchalarning tavsif va tasvirlari mavjud. Ko'rib turibmizki, oldimizda olamning yaxlit frazeologik manzarasi ochiladi". "Iboralashishning dastlabki bosqichi muayyan leksik komponentning boshlang'ich ma'no intensionalining transformatsiyasi hamda implikatsionalining aktualashishi bilan xarakterlanadi, ya'ni metaforaning yordamchi sub'ekti bilan bog'liq turg'un assotsiatsiyalarni aks ettiruvchi belgilar frazeologik birliklarni hosil qiladi.

Keyinchalik Sh.Ballingning fikri o'zgaradi. U o'zining "Fransuz stilistikasi" asarida faqat ikki qutbiy birikmani – erkin birikmalar bilan frazeologik birlashmalarni farqlaydi. Avvalgi tadqiqotlarida qayd etilgan odatiy birikmalar bilan frazeologik qatorlarni esa ikki qutb o'rtasidagi oraliq tiplar sifatida ajratadi. Olimning ta'kidlashicha, "ayrim so'zlar boshqalarga qaraganda zichroq birlashish tendensiyasiga ega bo'ladi. Negaki, ularning birikishining o'ziyoq e'tiborimizni tortadi yoki shu birikma orqali ifodalangan fikr bizda alohida kuchli taassurot uyg'otadi. Har ikki holatda ham fikr fakti bilan nutq fakti o'rtasidagi munosabat xotirada qat'iy o'rinishadi va nutqda voqelantiriladi; birikmalar birikishning oliy darajasiga yetgandagina tilda ajralmas yaxlitlik sifatida o'rinishadi".

Aslida, Sh.Ballingning frazeologizmlar haqida bunday qarashlari F.de Sossyurning sintagma va uning belgilari xususidagi fikrlarining nazariy rivojlantirilishi natijasidir. F.de Sossyur o'zining "Umumiy lingvistika kursi" asarida: "biz tilga xos bo'lgan katta miqdordagi ifodalarga duch kelamiz: bu shunday ifodalarki, odatga ko'ra ular tarkibidagi biror bir so'zning almashtirilib qo'llanilishi mumkin emas. Bu ifodalarning uzallik xarakteri ularning ma'no xususiyatidan yoki sintaktik xususiyatidan kelib chiqadi. Bunday iboralarni improvizatsiya qilib bo'lmaydi, ular an'anaga ko'ra tayyor holatda yetkaziladi. ...Muayyan qoidalar asosida shakllantirilgan barcha sintagmalar tipi nutqqa emas, tilga xosdir. Tilda abstrakt bo'lgan hech narsa mavjud emasligi bois ushbu tiplarning ham tilda o'rinishishi til tizimida bunday namunalarning yetarli darajadagi zahirasi mavjudligidir", -degan fikrlari orqali, garchi frazeologizm atamasini qo'llamagan bo'lsa-da, maxsus bog'lanish xususiyati bilan tildagi boshqa sintagmatik birliklardan farqlanib turuvchi ifodalar (frazemalar – S.T.) mavjudligini e'tirof etgan edi.

Shu bilan birga, frazeologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlarni ularning tadqiq predmetiga ko'ra ham tasniflash mumkin: 1) frazeologiya nazariyasini shakllantiruvchi tadqiqotlar; 2) frazeologiyaga antropotsentrik yondashuv; 3) frazeografiya masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar.

O'zbek tilining frazeologik birliklarini struktur tadqiq etish jarayonida Sh.G'aniyeva frazeologizmlarni ham modellashtirishga harakat qiladi. Bu jarayonda frazeologizmlarning relevant va irrelevant belgilari ajratiladi. Frazeologik modellarni hosil qilishda ham boshqa lisoniy modellardagi kabi relevant belgilarga asoslanish lozimligi ta'kidlanadi. Natijada frazeologik birliklar til tizimidagi boshqa birliklar, xususan, leksema hamda turg'un birliklar bilan qiyoslangan holda, ularning o'zaro integral va differensial belgilari ajratiladi.

Tahlil va natijalar. Ikkinchi tomondan, frazeologizmlar "tarkibidagi mustaqil so'zlar o'z leksik ma'nosini saqlagan va har bir so'zlovchi tomonidan nutq jarayonida muayyan bir tilning sintaktik qoliplari asosida yangitdan yaratilgan birliklar – erkin birikmalarga nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi birikma, ya'ni turg'un birikma sifatida zidlanadi. Bundan tashqari erkin birikma tarkibidagi komponentlarning birikish kuchi beqaror, turg'un birliklarning birikish kuchi esa barqarordir. "Barqarorlik belgisi tarkibiy qismlarining doimiylikiga ishora qiladi"[7]. Demak, erkin va turg'un birikmalar komponentlarining birikish kuchiga ko'ra, ya'ni beqarorlik va barqarorlik belgisiga ko'ra ham ziddiyatli munosabatda turishi va shu asosda farqlanishga ega bo'lishi mumkin.

Frazeologik birliklar semantik strukturasiiga ko'ra tilning lug'aviy birliklari, ya'ni leksemalar bilan umumiylikni tashkil qiladi. Chunki frazeologizmlar tarkibidagi komponentlar ma'no yaxlitligiga ega bo'lib, lug'aviy ma'noga teng keladi va til sistemasida tayyor holatda o'rinishadi. Sh.G'anievaning ta'kidlashicha, "har qanday yangi o'rganilayotgan obyekt bilan ilgari o'rganilgan va keng ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'lgan obyektning ichki tuzilishi o'rtasida izomorflikni aniqlash va ana shu izomorflik asosida noma'lum obyektning tabiatini yoritish katta ahamiyatga ega". Shu jihatdan olib qaralganda, frazeologik ma'no va uning strukturasiiga leksik ma'no strukturasiiga qiyoslab o'rganish frazeologizmlarning mohiyatini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Keltirilgan fikrlarning barchasi frazeologik birliklarning til sistemasida o'ziga munosib o'ringa ega ekanligidan dalolat beradi. Ular umumiy holatda lug'aviy sistemaga mansub bo'lishiga qaramay, "tayyorlik", "barqarorlik", "obrazlilik", "semantik traspozitivlik", "informativ tugallik" kabi belgilari bilan tilning boshqa nominativ birliklaridan farqlanib turadi.

ADABIYOTLAR

1. Усмонов Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. Филол.фан.докт. (PhD)...дисс. –Тошкент, 2020. –Б. 16.
2. Балли Ш. Стилистика французского языка. – М.: УРСС, 2001. – Б. 89-90. (392).
3. Ганиева Ш. Ўзбек тили фразеологизмларининг структур тадқиқи. –Тошкент: Фан, 2013. – Б. 33.
4. Искандарова Ш. Тил системасига майдон асосида ёндашув. – Тошкент: 2007. – Б.12.

5. Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда таракқиёти. –Самарқанд, 2007. – Б. 4
6. Қаранг: Теория метафоры: Сборник. –М.: Прогресс, 1990. – С. 6. (512).
7. Маматов А. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. –Тошкент: Фан, 1991.
8. Маматов А. Э. Замонавий лингвистика. –Тошкент: Ношир, 2019. –Б.135.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. –Минск: ТетраСистемс, 2004. –С. 9.

UDK:81.80.82.

Dilshodjon TO'YMURODOV,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: d.d.toymurodov@buxdu.uz

BuxDU professori B.Jo'rayeva taqrizi asosida

ANALYSIS OF ONOMASTIC UNITS IN GULKHANI'S "ZARBULMASAL"

Annotation

The article analyzes the uniqueness of the onomastic units in Muhammad Sharif Gulkhani's work "Zarbulmasal", that is, their poetic meaning.

Key words: Poetonym, root meaning, onomastics units, proverb, oikonym, toponym, anthroponym.

АНАЛИЗ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В «ЗАРБУЛМАСАЛЕ» ГЮЛЬХАНИ

Аннотация

В статье анализируется своеобразие ономастических единиц в произведении Мухаммада Шарифа Гюльхани «Зарбулмасал», то есть их поэтический смысл.

Ключевые слова: Поэтоним, корневое значение, единицы ономастики, пословица, ойконим, топоним, антропоним.

GULXANIYNING "ZARBULMASAL" ASARIDAGI ONOMASTIK BIRLIKLARNING TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada Muhammad Sharif Gulxaniyning "Zarbulmasal" asaridagi onomastik birliklarning o'ziga xosligi ya'ni ularning poetik ma'no ifodalashi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Poetonim, tag ma'no, onomastika birliklar, maqol, oykonim, toponim, antroponim.

Kirish. XVIII - XIX asrning yirik namoyandalardan biri Muhammad Sharif Gulxaniy o'ziga xos asarlari orqali adabiyotimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan ijodkorlardan biridir. U o'zining axloqiy qarashlarini oddiy yo'l bilan emas, balki xalqimizning o'lmas merosi bo'lmish maqollar orqali ifodalashga harakat qildi va bu uning "Zarbulmasal" asarida o'z ifodasini topdi. "Zarbulmasal" asarida maqollar, matallardan tashqari onomastik birliklar: toponim, antroponim, oykonimlardan ham o'ziga xos, ya'ni poetik ma'noni tashish maqsadida foydalanilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nomlar xalqning ma'naviy merosini o'zida mujassamlashtiruvchi vositalardan biri sifatida uning ma'naviyati, madaniyati va tarixidan darak berib turadi. Shu bilan birga, nomlar asrlardan-asrlarga o'tib, shu tilning lisoniy tamoyillarini saqlab keladi.

Gulxaniy o'zining "Zarbulmasal" asarida poetik ma'noni tashuvchi nomlardan, ya'ni poetonimlardan mohirona foydalangan. Poetonimlar ma'lum bir xalqning qarashlarini ifodalash uchun vosita bo'lar ekan, tilshunoslikda buni o'rganish ehtiyoji paydo bo'ladi. Poetonimlarni o'rganishga bo'lgan sa'y-harakatlarni o'zbek tilshunosligida filologiya fanlari doktori Durdona Xudoyberganova boshlab berdi.

Olimaning "O'zbek she'riyatida poetonimlar lug'ati" kitobi bu izlanishlarning natijasi o'laroq o'zbek lug'atchiligida yangi sahifani ochdi.

D.Xudoyberganovanning fikricha, "Nomlar har bir xalqning badiiy adabiyotida muhim o'rin tutuvchi birliklar sifatida mazkur adabiyotga xos bo'lgan ijodiy an'analar, uning badiiyatiga daxldor jihatlar, yozuvchi uslubini belgilovchi omillar xususida ham ma'lumot beradi".

Tadqiqot metodologiyasi. bO'zbek nasriy adabiyotida esa nomlarning poetik ma'no tashishi hali o'rganilmaganligini inobatga olga holda biz quyida Gulxaniyning "Zarbulmasal" asarida toponimik (Movarounnahr, Buxoro va boshqalar), oykonimik (Bekobod, Urgut va boshqalar), antroponimik (mang'it va boshqalar) birliklarni tahlil qilamiz.

Tahlil va natijalar.

BADAXSHON – Amudaryoning yuqori oqimida, daryoning har ikkala sohilida joylashgan tog'li o'lka.U Pomir tog'larining bir qismi bo'lib, ikki o'lkadan iborat: 1. G'arbiy Pomirni ishg'ol qilgan Tog'li-Badaxshon muxtor viloyati (Tojikiston Respublikasi); 2. Shimoliy-sharqiy Afg'onistonni

ishg'ol qilgan katta o'lka. Badaxshon qadimdan savdo markazi bo'lib, chetga la'l, yoqut va zumrad chiqargan. La'li badaxshon deb yuritganlar. Badaxshon toponim shundan olingan bo'lishi ehtimol (O'ME. – T., 2016. - B. 9-10).

Navozanda aydi: "Badaxshonki, ma'daniydur va Yamanki, aqiqni konidur-ikisini o'z manzilida qadru qiymati bo'lmas" [-B. 35]

Berilgan misolda ko'rinib turibdiki, Badaxshon toponimi quyidagi poetik ma'noni beryapti: Badaxshonda qimmat baho ma'danlar bo'lsada xalqi xor-u zor, yoki har qanday qimmat baho buyum insonga baxt keltirmasligi mumkin.

BEKOBOD – Toshkent viloyatidagi shahar (1954 yildan). Toshkentdan 189 km janubda, Dalvarzin cho'lining janubiy sharqida. Tojikiston Respublikasi

chegarasi yaqinida. Sirdaryoning har ikkala sohilida, shimoliy – sharq va janubiy –sharqdan tog' tizmalari bilan o'ralgan (O'ME. – T., 2016. -B. 201-202).

"Ey ma'shari tuyurlar, anglag'uchi bo'lunglar; man mahr solay: Avval –Urgut, soniyan - Yangiqo'rg'on, Rabot, Bekobot..." [-B. 57]

Muallif Bekobot toponimini keltirish bilan, ushbu hududlarning o'sha davrda xarobazorga aylanganligidan, aholining qashshoqlikda yashashidan ma'lumot beradi. Chunki asarda keltirilgan boyo'g'lilar xarobazorlarda yashashadi.

BUXORO – Buxoro viloyatidagi shahar. Viloyatning ma'muriy, iqtisodiy va madaniy markazi. O'zbekistonning janubi-g'arbida, Zarafshon daryosi quyi oqimida. Buxoro – Sharqning mashhur qadimiy shaharlaridan biri (O'ME. –T., 2016. –B. 752-756).

Agar mani sandek davlatlik orqam bo'lg'anda edi, Boyo'g'lini og'ziga surnay, qo'yniga karnay berib Buxoroni bir tumanidan ming chordevorni topib berib muhim xayr ishin bitkarur erdim [-B. 51]

"Zarbulmasal" asaridagi qahramon Buxoro toponimini keltirish orqali XIII-XIX asrlarda Buxoro hududida ro'y bergan turli xil siyosiy nizolar tufayli xalqning qashshoqlikka duchor bo'lganligini tag ma'no qilib bayon etadi

HORUN ar-RASHID (763 yoxud 766-809.24.3) – abbosiylar sulolasidan bo'lgan xalifa (786-yildan). Horun ar-Rashid davrida mamlakatda hunarmandchilik, savdo va madaniyat (asosan, adabiyot) ancha rivojlangan. Lekin shu bilan birga

davlatning tanazzulga yuz tutganligining belgilari ham namoyon bo'la boshlagan (Daylam, Suriya va boshqa viloyatlardagi qo'zg'olonlar). Horun ar-Rashid Vizantiya bilan o'tmishdoshlari boshlagan urushni davom ettirgan. Movarounnahrda Rofi ibn Lays qo'zg'olonini bostirish uchun harbiy safarga chiqqanda vafot etgan (O'ME. –T., 2016. -H. 202).

Ko'rqush aydi: "Hazrati Muso payg'ambar edilarmu yo hazrati Horun?" Hudhud aydi: "Hazrati Muso payg'ambar edilar, Hazati Horun xalifa edilar": [-H.16]

Ko'rqush o'zini nodonlikga urib muammodan qochishga urinsa Yapaloqqush o'z donoligi-yu aqilliligi bilan uni lol qoldiradi.

IBROHIM – Qur'onda nomi zikr etilgan payg'ambarlardan biri, o'zidan keyin o'tgan barcha payg'ambarlarning bobokaloni, arablar va yahudiylarning umumiy ajdodi. Allohning chin do'sti (xalilullox.), imom, siddiq va hanif deb ta'riflanadi (O'ME. –T., 2016.- I. 26).

Va yana aytar ediki, "Andog' ham ermas". "O'n besh yoshimda hazrati Ibrohim alayhissalomni kofirlar manjinaqqa solib o'tga otarda bir poyasinda hozir erdim", der erdi [-I. 32]

Misolda Ibrohim alayhissalom antroponimi quyidagi ma'noni tashimoda:

"Zabulmasal" asaridagi qahramon o'zini buyuk shaxs, dono va qudratli ekanligini ko'rsatib qo'ymoqchi. Har qanday buyuk insonning yaqinida yurgan odamlar yaxshilik tarafdori bo'lmasli yozuvchi tomonidan kinoya qilib keltirilmoqda.

IMOMI A'ZAM – Abu Hanifa No'mon ibn Sobit al-Ko'fiy (699, Ko'fa – 767, Bag'dod) – hanafiylik mazhabi asoschisi. Ilohiyotchi, faqih, muhaddis. «Abu Hanifa» uning kunyasi, «Imomi A'zam» («Ulug' imom») ulug'ligining e'tirofi o'laroq berilgan unvon. Asli fors bo'lib, o'ziga to'q, zodagon oiladan. Yoshlikdan Qur'onni yod oldi. Kalom ilmi va mantiqni o'rgandi. Markaziy Osiyo mamlakatlarida musulmonlar Imomi A'zam mazhabi qoidalarida ibodat qilib kelmoqdalar (O'ME. –T., 2016. –I. 145–146).

Duo va solom xulofoi arbaa va hama ashoblarig'akim, do'stdorimiz tururlar va bamazhabi hazrati Imom a'zam ko'fi so'fi rahmatillohi alayh va yana ushbu majmui tuyurlarki, shul majlisda hoziru nozir tururlar [-I.58]

"Zarbulmasal" asarini majoziy ma'noda qushlarning insonlar kabi so'zlashlarini inobatga olib, xalqimizdagi bir naqlni yodga olaylik: "Ma'lum bir hududdagi insonlar bilan muomala kirishadigan bo'lsang, ularning tilida gaplash", ya'ni asar qahramoni majlis ahliga qarata islom dinining buyuk ulamolarini tilga olib o'zining ham shu din, shu mashabdan ekanligini ta'kidlaydi va yig'ilish ishtirokchilari orasida o'zini hurmatga loyiq ulug' inson qilib ko'rsatadi.

JOMIY – (taxallusi; asl ism-sharifi Nuriddin Abdurahmon ibn Ahmad) – fors-tojik shoiri, naqshbandiylik tariqatining yirik vakili (O'ME.–T., 2016. -J.185).

Va yana ash'or mazmunig'a Mavlono Abdurahmon Jomiy alayhirrahma aytmishlarki:

Qosidi shoh xushmand sazar, To – z jomi xayoli kaj napazad [-J.17]

Gulxaniy yuqoridagi parchada shunday demoqchi: "Har kim qo'ldan keladigan aqli yetadigan ishni qilsa xayrli bo'ladi. Agar inson kughi yetmaydigan ishga urinsa ko'pchilik orasida o'z obro'sini to'kkani qoladi".

MANG'IT, mang'itlar – yirik qabilalardan biri. Mang'itlar XIII asrda Dashti Qipchoqda, katta bir qismi esa Volga va Ural daryolari oralig'ida yashashgan. XVI asrda hozirgi O'zbekiston hududiga ko'chib kelganlar. Mang'itlar Buxoro xonligining siyosiy hayotida faol qatnashganlar. 1753–1920-yillargacha Buxoroni idora qilib kelgan xonlar Mang'itlarning to'q urug'idan bo'lgan, shu sababli xonlikda katta imtiyozlarga ega edilar. Qadimdan dehqonchilik bilan shug'ullanib kelgan o'zbeklarning ta'siri ostida Mang'itlarning bir qismi asta-sekin o'troqlashib borgan (O'ME. –T., 2016. -M. 193).

Malikshobhang noma mazmunini anglab zamone tavaqquf qilib aydikim, "El yamoni mang'it, qush yamoni ang'it" degandek va yo onki, "olmag'on nimarsani bozorg'a yuborgan kishiga o'xshab, sani yubormasa bo'lmasmudi!" [-M.29]

"Zarbulmasal" asaridagi qahramon mang'it so'zini keltirish orqali O'rta Osiyoda katta siyosiy ta'sirga ega bo'lgan

mang'itlarning yomon kirdikorlarini tag ma'no sifatida ochib bermoqchi bo'ladi.

MUSO – Qur'onda tilga olingan payg'ambarlardan biri. Ba'zi rivoyatlarda Muso «Bani Isroil» qabilasida tug'ilishi, Misr podshohi (fir'avn)ning taxtdan ketishiga sababchi bo'lishi, taqdir taqozosi bilan Misrdan qochib ketishi va arab qiziga uylanganligi aytiladi. Xudo Musoni Isroil qabilasini Fir'avn zulmidan ozod qilib, Misrdan olib chiqib ketishga da'vat qiladi. Unga Sino tog'ida «10 vasiyat» tosh lavhasini taqdim etadi. Unga Tavrot nozil etilgan. Musoni yahudiylar, musulmonlar, xristianlar payg'ambar deb hisoblaydilar (O'ME. –T., 2016. -M. 860).

Hazrati Musoni tillarining kalolati bor ekanim, ollohi taolo vahiyini anga nozil qildi, donolik aning sha'nidadir [-M. 17]

Yuqoridagi misolda Muso nomini keltirish orqali u zotning naqadar buyuk ekanligi shu bilan birga asar qahramoni payg'ambarlar nomi bilan boshlangan har qanday ish xayrli yakunlanishi haqida fikr yuritadi.

SULAYMON – Qur'onda tilga olingan payg'ambarlardan biri, hukmdor. Millodan avvalgi 965-928 yillarda Isroil Iudeya podshohi bo'lgan. Dovudning o'g'li. Sharq va G'arbda bir qancha mamlakatlarni zabt etib, jahongir bo'ldi. Sulaymon yahudiy va xristian diniy adabiyotlarida Solomon nomi bilan ma'lum (O'ME. –T., 2016. -S. 699).

Anda Ko'rqush aydi: "Ey Hudhud, san hazrati Sulaymon alayhissalom birla munozara qilg'on kishidursan [-S.16]

Sulaymon payg'ambar mifoantroponimini keltirishdan maqsad, Ko'rqush Yapaloqqushni bilimsizlikda ayblab uni yerga urmoqchi.

SO'FI OLLOYOR (1644, Kattaqo'rg'on bekligi Minglar qishlog'i – 1724, Denov) – tariqat arbobi va mutasavvuf shoir. O'z davrining barcha asosiy ilmlarini egallagan, arab va fors tillarini o'rgangan. Buxoro xoni Abdulazizxon tomonidan boj mahkamasiga to'ra etib tayinlangan. Darveshona fe'l, shoirona ko'ngil sohibi bo'lgan So'fi Olloyor bu lavozimdan tezda iste'fo berib, o'z davrining mashhur shayxi Navro'zga shogird tushgan, tariqat talablarini bajarib, shayxlik martabasiga ko'tarilgan, valiulloh (karomat sohibi) bo'lib yetishgan. Turkiy va forsiy tillarida ijod qilgan So'fi Olloyor ijodining asosiy yo'nalishi islom ma'rifatini keng xalq orasiga yoyish va tasavvufning insoniy kamolot bilan bog'liq g'oyalarni targ'ib qilishdan iborat (O'ME. Toshkent, 2016. S. 835).

Andoqqim, Eshon So'fi Olloyor so'zlaridurki, "Tal osha kelgan o'lturmas talosha" [-S.21]

Asar qahromoni So'fi Olloyor antroponimini keltirish bilan atrofdegilar orasida o'zini dono, fozil, oqil sifatida ko'rsatadi.

URGUT – Samarkand viloyati Urgut tumanidagi shahar (1973-yildan), tuman markazi. Zarafshon tog' tizmasining g'arbiy davomi hisoblangan Chaqilikalon tog'ining etagida, Samarkand shahridan 35 km narida, viloyatning janubiy-sharqiy qismida joylashgan. Shahar o'rtasidan Urgutsoy oqib o'tadi. «Urgut» – O'rkent so'zining kengroq o'zgargan yasamasi, o'r – balandlik; kent – shahar, ya'ni balandlikdagi shahar ma'nosini anglatadi deguvchilar ham bor (O'ME. –T., 2016. -U. 145).

"Ey ma'shari tuyurlar, anglag'uchi bo'lunglar, man mahr solay: Avval – Urgut [-U. 56]

Muallif yuqorida Urgut toponimini keltirish orqali o'sha davrda bu hududning rivojlanishdan ortda qolgan aholining qashshoqlik tufayli katta shaharlarga o'z uy-joylarini tashlab ketishlari va bu hududlarda kata-katta xarobazorlar paydo bo'lishini kinoya bilan hikoya qiladi.

XAYROBODTEPA – shahar xarobasi (millodan avvalgi 1-asr-millodan avvalgi 3-4-asrlar) Termiz shahar. (Surxondaryo viloyati)dan 30 km shimolda, Angor qishlog'i yaqinida joylashgan. Tarhi to'rtburchak (150x100 m), minoralari bo'lgan mudofaa devori va xandaq bilan o'ralgan. Xayrobodtepaning janubiy-sharqiy qismida mustahkamlangan ark bo'lib, uning atrofiga ham xandaq qazilgan. Xayrobodtepa qadimda devor bilan teng 2 qismga ajratilgan. Devorning eni 8 m, saqlangan balandligi 10 m. Xayrobodtepaning bir qismida ilk va rivojlangan o'rta asrlarda ham hayot davom etgan. Arxeologik qazishmalar natijasida sopol idishlar, terrakota haykalchalar, baqtriy yozuvi bitilgan xumlar, Sapadbiz, Neron, Kadfiz II, Kanishka, Vasudeva tangalari chiqqan (O'ME. –T., 2016. –X. 11).

Ammo vayrona ajnosidin Xayrobod bizga muvofiq tushmadi-ku [-X. 57]

Asar qahramoni Xayrabodtepa toponimini keltirishdan maqsad shahar atrofidagi boshqa hududlar xarobaga aylansa ham feodal boylar yashaydigan bu shahar har doim gullab yashashini kinoya orqali ifodalaydi.

YASSAVIY, Xoja Ahmad Yassaviy (Yassi yaqinidagi Sayram shahri, taxminan XI asrning 2-yarmi 1166-yil) - tasavvufning mashhur namoyondalaridan biridir. Shoirning otasi Shayx Ibrohim javonmardlik tariqatiga mansub nufuzli zotlardan bo'lgan. Yassaviy tug'ulgach, ko'p o'tmay onasi vafot etadi. 7 yoshida otasidan ham ajraladi. Yassaviy tarbiyasi bilan opasi Gavhar Shahnoz mashg'ul bo'ladi. Yassaviy opasi bilan Yassiga ko'chib borgach, birinchi ustoz Arslonbob bilan uchrashadi va undan tahsil oladi. Yassaviy turkiy xalqlarni islomga yanada kengroq jalb qilish va tasavvuf g'oyalari omma ko'ngliga chuqur singdirish maqsadida she'riyatdan ham foydalangan (O'ME. -T., 2016. -Y. 99).

Boz aytur erdiki, "andoq ham ermas". "Yigirma besh yoshimda hazrati qultoni orifin Xoja Ahmad Yassaviy xonaqohlari obod qilurda loy tefib, xisht bergan man erdim", deb aytur erdi [-Y. 33]

Yozuvchi keltirgan misolda asar qahramonining naqadar befarosat va lofchiligini buyuk avliyo Yassaviy nomini keltirish orqali izohlaydi.

ZOMIN TUMANI – Jizzax viloyatidagi tuman. 1926-yil 29-sentyabrda tashkil etilgan (1962-yil 24-dekabrda Jizzax tumani

Xulosa va takliflar.

Poetik ma'noda kelgan onomastik birliklar jadvali

1	Toponim	Antroponim	Mifoantroponim	Etonim	Onomastik birliklar
2	37,5%	31,25%	25%	6,25%	100%

"Zarbulmasal" asaridan keltirilgan parchalar tarkibidagi onomastik birliklar tilshunoslik hamda adabiyotshunoslik tarkibidagi noyob hodisadir. Shu bilan birga yuqoridagi jadvajda ko'rinib turibdiki, Muhammad Sharif Gulxaniy turli onomastik birliklar orasidan toponimlarni ko'proq ishlatadi. Buning sababi bizningcha yozuvchi hayoti davomida turli janglarda sipohiylik qilganidan kelib chiqqan holda Movorounnahrda ko'plab shahar va qishloqlarning xarobazorlarga aylanganligini ko'rgani, xonlar va amirlarning turli bo'lar-bo'lmas siyosiy nizolari tufayli

bilan birlashtirilgan, 1964-yil 31-dekabrda qayta tuzilgan). Aholisi, asosan, o'zbeklar. Shuningdek, qirg'iz, rus, tatar, tojik va boshqa millat vakillari ham yashaydi. Tuman hududidan Buyuk ipak yo'li o'tgan. Zomin, Peshag'ar kabi tarixiy joylar, ko'hna qal'a qoldiqlari, qadimiy qabristonlar saklangan (O'ME. -T., 2016. -Z. 124).

Said Muhammad Umarxon buzgan Urgut, Sho'rko'l, Zomin bulardin shahri Kayqubod rashk olib adam sari yuzlandi. [-Z.51]

Yuqoridagi misolda yozuvchi Zomin toponimini keltirish orqali kitobxonga xonliklar davrida boshqa hududlar qatori Zominning ham xarobaga aylanib o'sha yerdagi xalqning qashshoqlik va xor-u zorlikda yashayotganligini bildirmoqchi.

SHAYTON (arab.) – islom, xristianlik va buddaviylik dinlarining ta'limotlariga ko'ra, yovuz ruh yoki yovuz ruhlarning boshlig'i, dunyodagi yovuzliklarning aybdori, odamlarni gunohga yetaklovchi kuch. Qur'onda Shayton so'zining sinonimi sifatida Iblis iborasi ham qo'llanilgan. Shayton so'zi firibgar, ayyor odamlarga nisbatan ham ishlatiladi (O'ME. -T., 2016. -SH. 9).

Va yana aytmishlarki, "Shaytonda hunar ne - xonaqoh tangast" [-Sh.13]

Berilgan misolni quyidagicha izohlash mumkin: Firibgar – kasbi, hunari bo'lmagan insonlar uchun har bir joy tor o'ng'aysiz tuyiladi; lekin bunday shaytoniy sifatga ega bo'lgan insonlar jamiyatda o'z o'rnini topolmasligi haqida fikr yuritilmoqda.

xalqning ijtimoiy-iqtidiy ahvoli og'irlashgani ijodkor Gulxaniyning befarq qoldirmadi va Qo'qon xonlarining taziqiga uchrashidan qo'rqib "Zarbulmasal" asariga turli qushlarni qahramon qilib oldi va ular tilidan xalq ichki kechinmalarini so'zlatadi.

Onomastik birliklar o'z qatlamlari tarkibida poetik ma'noni, kitobxonni diqqatini jalb etish maqsadida uzundan-uzoq yozish emas, balki toponim, etnonim, antroponimlarni keltirish orqali ifodalaydi.

ADABIYOTLAR

1. Qayumov P. Qo'qon adabiy muhuti.-Toshkent, 1961, 156-bet.
2. Мухаммад Шариф Гулханий. Зарбулмасал.-Ташкент, 1974. (17,27,29,32,35).
3. ЎМЭ. Тошкент, 2016. (9-10,26-27,80,185,193,478,860).
4. Мухторов А., Санакулов У. Ўзбек адабий тили тарихи. -Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
5. Маллаев Н. Эски ўзбек адабий тили. // Илмий асарлар, V китоб, Ўзбек адабиёти. –Тошкент: 1962. –Б. 74-80.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. -Тошкент: Университет, 2000.
7. Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. Нега шундай деймиз. –Тошкент, 1988. -352 б.
8. Абдурахмонов Ф. Ўзбек халқи ва тилининг шаклланиши ҳақида. –Тошкент, 1999.
9. Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. -Тошкент: Ўқитувчи, 1973.
10. Ўзбек халқ мақоллари. 1-жилд. А- О. –Тошкент: Фан, 1987. -368 б.

UDK: 331.2:681.14(045)(575.1)

Shoh Abbos ULUG‘MURODOV,
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali tayanch doktoranti
E-mail: ushohabbos@gmail.com

“Perfect-University” rektori v.b., PhD, dots O.Asqaraliyev taqrizi asosida

ADAPTIVE RESTRICTION AND A METHOD FOR DETERMINING THE ANGLE OF INCLINATION FOR BRAILLE TEXTS

Аннотация

This article focuses on the principles of Optical Character Recognition (OCR) for the Latin Braille alphabet in the Uzbek language (the type of writing used by blind people). We employed multiple image processing and analysis streams to implement the text recognition process. In doing so, adaptive thresholding and tilt angle determination methods were thoroughly examined.

Key words: Adaptive, angle of inclination, ocr, grid.

АДАПТИВНОЕ ОГРАНИЧЕНИЕ И МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ УГЛА НАКЛОНА ДЛЯ ТЕКСТОВ ШРИФТОМ БРАЙЛЯ

Аннотация

Эта статья посвящена принципам оптического распознавания символов (оптическое распознавание символов) для латинского алфавита Брайля на узбекском языке (тип письма, используемый слепыми людьми). Мы использовали несколько потоков обработки и анализа изображений для реализации процесса распознавания текста. При этом были подробно рассмотрены методы адаптивного ограничения и определения угла наклона.

Ключевые слова: Адаптивный, угол наклона, ocr, решетка

BRAYL YOZUVIDAGI MATNLARNI ANIQLASHNING ADAPTIV CHEGARALASH VA EGILISH BURCHAGINI TOPISH USULI

Аннотация

Bu maqola O‘zbek tilidagi lotincha Brayl alifbosi (ko‘zi ojiz odamlar foydalanadigan yozuv turi) uchun optik belgilarni aniqlash OCR (Optical character recognition) tamoyillari bilan bog‘liq. OCR jarayonini amalga oshirish uchun biz tasvirni qayta ishlash va tahlil qilishning bir nechta mavzularidan foydalandik. Bunda adaptiv chegaralash va egilish burchakni aniqlash usullari batafsil ko‘rib o‘tildi.

Kalit so‘zlar: Adaptiv, egilish burchagi, ocr, panjara

Kirish. Ushbu maqolaning maqsadi Brayl kodi (ko‘zi ojizlar tomonidan qo‘llaniladigan yozuv turi) uchun optik belgilarni tanuvchi OCRni ishlab chiqishdan iborat. Biz ushbu ishni bajarishda quyidagi 5 ta asosiy bosqich yordamida Brayl belgilarini aniqlash jarayonini ko‘rib o‘tdik:

Kiruvchi tasvirlar sifatini boshqarish;

Brayl alifbosida yozilgan matnning tashkil etuvchi nuqtalarning joylashuvini aniqlash uchun skanerlangan tasvirlarni qayta ishlash;

Matndagi satr va ustunlar o‘lchov qiymatlarini olish uchun topilgan nuqtalarni qayta ishlash. Ushbu usul Brayl mesh aniqlanishi deb nomlanadi;

Aniqlangan nuqtalar kombinatsiyasini ASCII kodigagi ifodaga aylantirish uchun O‘zbek tilidagi lotincha Brayl alifbosidan foydalanish;

Foydalanuvchi interfeysi.

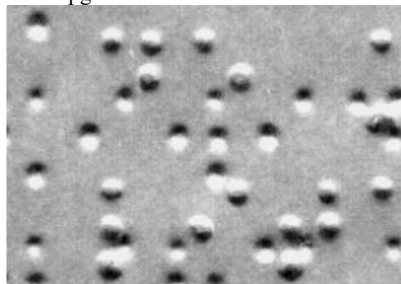
Bizda yuqoridagi besh qismga tegishli bo‘lgan natijalar mavjud. Biz ushbu maqolada berilgan natijalar bilan ishlaymiz.

Kiruvchi tasvir sifatini boshqarish. Ushbu maqolada biz Tven standartini tanladik [1]. Ushbu standart ko‘pgina sanoat

firmalari (HP, Logitech, Caere va Aldus) tomonidan ilgari surilgan. Ushbu standartning maqsadi kiruvchi tasvir sifatini yaxshilash va turli shovqin qiymatlarini kamaytirishdan iborat. Ushbu standart faqat skanerlar uchun emas, balki turli xil manbalaardagi tasvirlarni olish imkonini beradi. Bu tasvirdagi belgilarni olishning ustuvor vazifadir.

NUQTALARNI LOKALLASHTIRISH

Bu mantiqiy jarayonning birinchi bosqichi hisoblanib, kiruvchi tasvir kam shovqin parametrlariga ega bo‘lishi kerak. Brayl alifbosida yozilgan tasvirda quyidagi ikki xil tipdagi nuqtalarni ko‘rish mumkin: bo‘rtgan nuqtalar va botiq nuqtalar. Ko‘zi ojiz odam matnda faqat bo‘rtgan nuqtalarni aniqlab, o‘qish jarayonini amalga oshiradi. Botiq nuqtalar ushbu matnning orqa tomonidagi sahifasida chop etilgan, bo‘rtgan nuqtalar hisoblanadi. Bu holat ikki xil turdagi nuqtalarni tasvirda farqlashda muammo tug‘diradi. Ammo biz ushbu holatda tasvirni bir marotaba skanerlash orqali ikki tomondagi belgilarni ham ajratib olish taklifini beramiz.

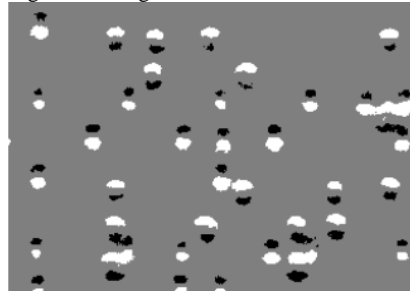

1-rasm: Brayl alifbosida yozilgan ikki tomonlama matn.

Brayl alifbosidagi boshlanish nuqta mavjud qolipning skanerlangan tasvirlarda bo‘rtgan nuqtadan yuqorida yarim oy (pattern) kuzatilgan modeli hisoblanadi. Biz tajriba davomida shakllangan yorqin maydon, pastki qismda esa shu shakldagi

qorong'u maydon mavjud ekanligini aniqladik. Botiq nuqtalar teskari patternga ega bo'ldi (yuqoridagi qorong'u, pastdagi yorqin maydon) (2-rasmga qarang). Biz berilgan maydonlarni oq va qora dog'larga ajratishda, ikkita adaptiv chegaralash usulini qo'lladik. Chegaraviy yorqinlik darajalari yorqinlik gistogrammasidagi

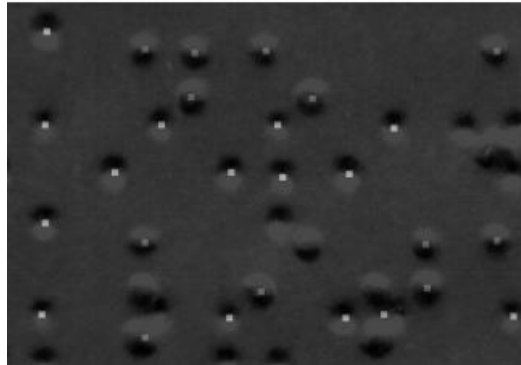
nuqtalar sifatida aniqlanadi [2], ular uning umumiy maydonini ikki maydonga ajratadi, shuning uchun taqsimot ma'lumotlarining berilgan ulushi tegishli chegaradan yuqori/pastda joylashgan. Foiz eksperimental ravishda 5 ga o'rnatildi%.

2-rasm. Chegaralash jarayonidan keying tasvir.

Keyinchalik, biz qora va oq maydonlarning markazlarini aniqlaymiz va ularni qora va oq nuqta koordinatalari sifatida qabul qilamiz. Keyinchalik, yuqorida joylashgan oq nuqta va

yuqida joylashgan qora nuqtadan iborat qo'shni juftlarni aniqlaymiz. Bu juftliklar keyinchalik "bo'rtgan nuqtalar", "botiq nuqtalar" sifatida belgilanadi.

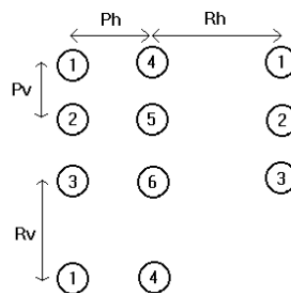
3-rasm. Lokallashtirilgan tasvir nuqtalari

Ushbu usul foydalanish qulayligi va yuqori bajarilish tezligi bilan ajralib turadi. Shunga qaramay, ushbu usul ikkita muhim kamchilikka ega [3]. Birinchidan, ba'zi nuqtalarning yo'qolishi, ikkinchidan, soxta nuqtalarning paydo bo'lishi kuzatiladi.

Xatolar bir-biriga yaqin joylashgan dog'lar mavjudligi bilan bog'liq bo'lib, ular chegarani o'zgartirish jarayonidan so'ng birlashadi (bu, ayniqsa, bo'rtgan va botgan nuqtalar juda yaqin bo'lganda sodir bo'ladi; 2-rasmdagi oxirgi ustundagi nuqtalarga qarang). Muammoni barcha intellektual ishlov berishning keyingi bosqichga - tarmoqni aniqlashga o'tkazish orqali hal qilish mumkin [4]. Biz ishlab chiqqan panjara qurish algoritmi noto'g'ri tartibda joylashgan nuqtalarni samarali ravishda tashlab yuboradi va manbaaga tegishli yo'qolgan nuqta maydonlarini aniqlaydi.

Bu algoritmi aniqlanishi zarur bo'lmagan nuqtalarni tabiiy ravishda tashlab yuboradi. Nuqtalar bilan ishlashning intuitiv yondashuvidan tashqari, biz patternni aniqlashning muqobil samaradorlikdagi usullarni aniqladik. Bu usullar bilan tanishib chiqishingiz mumkin.

TARMOQNI ANIQLASH.

4-rasm. Brayl to'ri.

Standart masofalar: $Ph = 2.5$ mm, $Rh = 3.5$ mm, $Pv = 2.5$ mm va $Rv = 5$ mm. Algoritmning birinchi bosqichi egilish burchagini aniqlash bo'lib, u quyidagi metodga asoslanadi [5]

Shundan so'ng, algoritmi boshlang'ich nuqtani tanlaydi va butun tarmoqni qurish uchun standart masofalarni ketma-ket

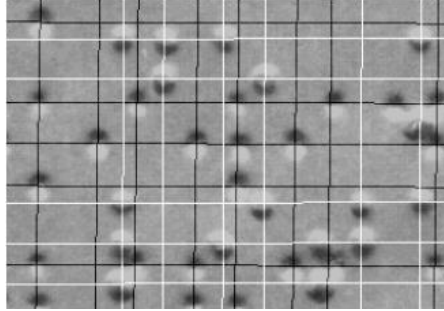
Ushbu bosqichda matn satrlari, ustunlarining joylashuvi va yo'nalishini aniqlashimiz zarur. Bu pozitsiyalar biz Brayl meshi deb ataydigan usulni tashkil qiladi. Brayl alifbosida biz 6 nuqtadan iborat to'rga egamiz. Har bir nuqta faol yoki faol bo'lmasligi mumkin (matnda bo'rtgan Brayl nuqtasi sifatida belgilangan). Har bir kombinatsiya alohida xarakterni ifodalaydi. Agar bizda N ta belgi (matn) bo'lsa, ular orasidagi masofalar normallashtiriladi. Keyin, bizda $6 \times N$ nuqtadan iborat to'r mavjud (Brayl to'ri) bo'ladi. Oldingi algoritmi nuqtalarning bir qismini aniqlaydi, ammo ularning soni panjara qurish uchun yetarli hisoblanadi. To'liq panjara mavjud bo'lganda, har bir potentsial joyga yaqin nuqtalar mavjudligini tekshirish uchun uni batafsil o'rganish mumkin (har bir nuqta yuqorida va pastda joylashgan bir nechta nuqtalarga ega, ammo ba'zida ularning joylashuvi markazlashtirilmagan) bo'ladi. Ushbu algoritmi yordamida biz yo'qotilgan nuqtalarni tiklaymiz. Shuningdek, soxta nuqtalarni - masofa qoidalariga mos kelmaydigan nuqtalarni eslatib o'tish kerak. Algoritm ularni oddiy istisno tarzida tashlab yuborishni ta'minlaydi.

siljtitishni amalga oshiradi. Asosiy tanlovimiz noto'g'ri joylashgan nuqtani tanlamaslikdan iboratdir. Ushbu muammoni hal qilish uchun tizim ma'lum bir mos nuqtalar maydoniga eng yaqin 10 ta maydon nuqtasini tahlil qiladi. Ushbu nuqtalarning har biri uchun

tizim dastlabki mos yozuvlar nuqtasidan belgilangan masofaga asoslangan munosabatlarni o'rnatishga harakat qiladi.

Har bir urinishda tizim standart pozitsiyalarda ma'lum usulda topilgan nuqtalar sonini hisoblab chiqadi. Ushbu 10 ta nuqtaning maksimal qiymati boshlang'ich nuqtani tanlash uchun ishlatiladi (harakat faqat vertikal ravishda amalga oshiriladi va nuqtalar gorizontal chiziqlar bo'ylab qidiriladi, bu belgi ichidagi nuqtaning nisbiy holatidan mustaqillikni ta'minlaydi).

Yana bir muhim vazifa – ko'rilayotgan Brayl belgisi ichidagi boshlang'ich nuqtaning nisbiy holatini aniqlash. 4-rasmda ko'rib turganingizdek, 6 ta pozitsiya mavjud [6]. Biz shunchaki barcha mumkin bo'lgan pozitsiyalarni taxmin qilamiz

5-rasm. Tasvirning ikki sahifasi uchun hisoblangan Brayl to'ri.

Agar chegaralar to'g'ri va aniq o'rnatilgan bo'lsa noto'g'ri holatdagi nuqtalar ushbu jarayonda ko'rib chiqilmaydi.

ASCII KODIGA TARJIMA

3-bosqichdan so'ng bizda olti nuqtali belgilar (1 yoki 0 ga teng bo'lishi mumkin bo'lgan oltita bit) bilan ifodalangan Brayl matni mavjud. Endi biz uni ASCII kodiga aylantirishimiz kerak. Boshqacha qilib aytganda, Brayl alifbosini qo'llaymiz.

va keyin yuqorida tavsiflangan maksimal nuqtani topish usulidan foydalanamiz Birinchidan, nuqta qaysi ustunga (2 dan), so'ngra qaysi qatorga (3 dan) tegishli ekanligini aniqlaymiz.

Yakuniy bosqich sifatida boshlang'ich nuqtadan boshlab toki butun tarmoqni qurishgacha bo'lgan jarayon qaraladi. Ushbu harakat moslashuvchan tarzda amalga oshiriladi. Ushbu usulning mohiyati 6 o'lchamdagi panjarani har bir keyingi nuqtalar uchun ham siljitishdan iborat. Keyingi belgi topilgach, biz panjara tugunlari yaqinidagi nuqtalarni tekshiramiz. Keyin biz ushbu nuqtalar asosida panjara o'rnini to'g'rilaymiz. Biz bu jarayonni tasvirning o'ng chegarasiga qadar davom ettiramiz. Shundan so'ng, biz bir xil adaptiv mantiq asosida keyingi qatorga o'tamiz.

FOYDALANUVCHI INTERFEYSI

Foydalanuvchi interfeysi Gradio freymworki yordamida yaratilgan bo'lib, istalgan qurilmalardan foydalanish imkoniyatini beradi [7]. Dastur kodi foydalanuvchi interfeysi uchun Python hamda C++ dasturlash tillarida yozilgan va tasvirni qayta ishlash tartiblari C da yozilgan (foydalanuvchi interfeysi bilan bog'lanish uchun DLL kutubxonalar tuzilgan).

6-rasm. Dasturning umumiy ko'rinishi va ishlash prinsipi

DASTURDAN FOYDALANISHDA ZARUR TAVSIYALAR, YUTUQLAR VA KAMCHILIKLAR

Bugungi kunda biz hali bajarishimiz zaur bo'lgan quyidagi ishlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

Algoritmning ishlashini tezlashtirish. Biz butun sahifani taxminan 2.8 soniyada taniymiz (Intel i5-1035G1 (8) @ 3.600GHz; GPU: Intel Iris Plus Graphics G1 Memory: 7715MiB) [1]. Bu anchayin tez ishlash hisoblanadi.

Dasturning joriy versiyasida foydalanuvchi Brayl nuqtalari orasidagi masofani qo'lda o'rnatishi kerak. Bu nostandard Brayl alifbosi bilan ishlash qobiliyati bilan bog'liq. Tizim, albatta, sukut bo'yicha standart masofalardan foydalanadi, ammo masofalarni avtomatik aniqlash juda foydali bo'ladi. Avtomatik o'lchovlarni aniqlash uchun sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi [8].

Kompyuterlashtirilgan (8 nuqtali) Brayl alifbosi va maxsus simbolik belgilar ketma-ketliklarini (masalan, matematik belgilar) joriy etish.

Ushbu dasturda Brayl alifbosida yozilgan matnni aniqlash xatolik qiymati 3% ni tashkil etadi.

Ushbu ilova foydalanuvchilar uchun katta qiziqish uyg'otadigan ba'zi xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Garchi bu xususiyatlar tasvirni qayta ishlash algoritmlari bilan bog'liq bo'lmasa-da, quyida ularning qo'shimcha imkoniyati haqida aytib o'tamiz:

Ushbu OCR dasturimiz A4 dan katta bo'lgan sahifalardagi Brayl alifbo belgilarini aniqlash uchun ishlatiladi. Bunda skaner qilinayotgan tasvir ikki qismga ajratilgan holda yuklanadi hamda ular bitta sahifa ko'rinishiga keltiriladi. Odatda ko'zi ojizlar uchun tayyorlangan o'quv adabiyotlar A4 dan katta bo'lgan sahifalarda ham bo'ladi [9].

Foydalanuvchi loyihalarni yaratishi mumkin. Loyiha tegishli varaqlarni (masalan, kitoblarni) skanerlash uchun mo'ljallangan [10]. Dastur va skaner parametrlari loyiha bilan birga saqlanadi.

Xulosa. Biz Brayl alifbosida yozilgan matnlar uchun optik belgilarni aniqlash (OCR) tizimini ishlab chiqdik va amalga oshirdik. Yakuniy ilova barcha turdagi qurilmalar uchun professional dastur bo'lib, u standart matnli OCR-ga o'xshash ishlaydi va ko'zi ojizlar odamlar uchun juda foydali vositadir.

ADABIYOTLAR

1. "Twain, Reference Manual". HP Corporation

2. F. M. Whal. "Digital Image Signal Processing". Artech House, Inc. 1987
3. X. Fernández, F. Martín, A. Corbacho. "Algoritmos de Reconocimiento de Patrones: Aplicación a O.C.R. Braille". Proceedings of URSI-94. Gran Canaria, Spain. September, 1994
4. O.N.C.E. "Normas de Escritura Braille" (Spanish Edition of Braille Standards).
5. G. S. D. Farrow, M. A. Ireton, C.S. Xydeas. "Detecting the Skew Angle in Document Images". Signal Processing. Image Communication. Vol 6. Págs 101- 114. 1994
6. Axatov Akmal Rustamovich, and Ulug'Murodov Shoh Abbos Baxodir O'G'Li. "'Deep learning' yordamida brayl yozuvidagi matnlarni tanib olishning usullari" Илм-фан ва инновацион ривожланиш / Наука и инновационное развитие, vol. 6, no. 1, 2023, pp. 32-41. doi:10.36522/2181-9637-2023-1-5
7. Akhatov, A. R., and Sh A. B. Ulugmurodov. 'Braille Classification Algorithms Using Neural Networks'. Artificial Intelligence, Blockchain, Computing and Security Volume 2, CRC Press, 2023, pp. 654–659, <https://doi.org/10.1201/9781032684994-106>.
8. Akmal Akhatov, & Shokh Abbos Ulugmurodov. (2023). TRAINING DATA SELECTION AND LABELING FOR MACHINE LEARNING BRAILLE RECOGNITION MODELS. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 15–21. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/326>
9. Axatov Akmal Rustamovich, & Ulug'murodov Shoh Abbos Baxodir o'g'li. (2022). INKLUZIV TA'LIMDA INNOVATSION SENSORLI O'QITISH TEXNOLOGIYASI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 213–216. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/160>
10. Akhatov , A. ., & Ulugmurodov , A. . (2022). METHODS AND ALGORITHMS FOR SEPARATION OF TEXT WRITTEN IN BRAILLE INTO CLASSES USING NEURAL NETWORK TECHNOLOGIES. Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук, 2(11), 4–8. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/EJMTCS/article/view/4248>
11. <https://ultrashop.uz/ru/store/kompyuternaya-tehnika/noutbuki/hp-envy-x360-15m-ed0013dx>

Zebo UMAROVA,
Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

Termiz davlat universiteti katta o‘qituvchisi, PhD Sh.Kayumova taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA TURIZM LEKSIKASINING LEKSIK SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Zamonaviy dunyoda turizm inson faoliyatining eng muhim sohalaridan biridir. Dunyo bo‘ylab yirik shaharlarning ko‘plab aholisi yiliga bir yoki bir necha marta turistning ijtimoiy rolini o‘z zimmasiga oladi. Ushbu faoliyat sohasi bilan bog‘liq bo‘lib, leksik nominatsiya sohasida ma‘lum xususiyatlar bilan tavsiflangan mustaqil kommunikativ tizim bo‘lgan turizm subtili deb ataladigan o‘ziga xos til turi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: leksikografiya, turistik atamalar, ikki tilli lug‘at, bir tilli lug‘at, leksikograf, ekvivalent

ЛЕКСИКА ТУРИЗМА НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: ЛЕКСИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА В ТУРИСТИЧЕСКИХ ОБЗОРАХ

Аннотация

В современном мире к числу наиболее значимых областей человеческой деятельности относится туризм. Многие жители больших городов земного шара один или несколько раз в год выступают в социальной роли туриста. С этой сферой деятельности связана конкретная разновидность языка, называемая подязыком туризма, который является самостоятельной коммуникативной системой, характеризующейся определёнными особенностями в сфере лексической номинации.

Ключевые слова: лексикография, туристические термины, двуязычный словарь, одноязычный словарь, лексикограф, эквивалент.

TOURISM VOCABULARY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES: LEXICAL SEMANTICS IN TOURIST REVIEWS

Annotation

In the modern world, tourism is one of the most significant areas of human activity. Many residents of large cities around the world take on the social role of a tourist one or more times a year. Associated with this field of activity is a specific type of language called the sublanguage of tourism, which is an independent communicative system characterized by certain features in the field of lexical nomination.

Key words: lexicography, tourist terms, bilingual dictionary, monolingual dictionary, lexicographer, equivalent.

Kirish. Mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirishga oid ko‘plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Unga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasining 18-iyul 2019 yildagi O‘RQ-549-son “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm, madaniyat, madaniy meros va sport sohalarini yanada rivojlantirish uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish to‘g‘risida”gi 2022 yil 15-yanvardagi PF-52-son Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm va madaniy meros vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi 2022-yil 18-fevraldagi PQ-135-sonli qaroriga muvofiq bir qator dastur, loyiha va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Tilshunoslikning asosiy yo‘nalishi tilni o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, u hozirgi vaqtda madaniy jihatdan eng kam o‘rganilgan jarayon. Odamlarning ko‘p avlodlari tomonidan yaratilgan, shuningdek, inson xatti-harakatlarining ko‘plab o‘rganilgan shakllari, to‘plangan bilimlar, atrof-muhitning ramziy belgilari odamlarning mulqot jarayonida almashinadigan dunyosi tilning rivojlanishiga ta’sir qiladi. Xususan, milliy madaniyatlar evolyutsiyasi jarayonida vujudga kelgan, muqarrar ravishda lingvistik farqlarni keltirib chiqaradi [1]. Bu, birinchi navbatda, tilning eng mobil, eng tez javob beradigan sohasi sifatida lug‘atga taalluqlidir. ijtimoiy o‘zgarishlarga va barcha yangi narsalarni yozib olishga bu tilda gapiradigan xalq hayotida. Ma‘lumki, leksik-nominativ tuzilma, uning asosiy vazifasi inson tajribasining ma‘lum bo‘laklarini leksik fikratsiya qilishdir, faollikni namoyish etadi. Amaliyotda leksik innovatsiya jarayonining boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi, amaliy tajribada yangi so‘z tug‘iladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Insonlarning ijtimoiy faoliyatidagi yangilik rivojlanishning neologik til tendentsiyalarini belgilaydi. Shu munosabat bilan, leksik nominatsiya vositalarini ishlab chiqishni o‘rganish faoliyat parametrlarining ular bilan bog‘liq lingvistik mexanizmlarga ta’sirini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Asr oxirida turizmning o‘ziga xos

xususiyatlari orqali madaniyatlar o‘rtasidagi fazoviy chegaralarning sezilarli "o‘chirilishi" kuzatilmoqda. Sayohat va bilvosita sayohat zamonaviy insonga dunyoni o‘rganishga yordam beradi. Shunday qilib, ular nafaqat ko‘rinmas holga keladi fazoviy, balki axborot chegaralari, chunki ommaviy axborot vositalari madaniyatlararo mulqotga intiladi.

“Turizm” tushunchasi bevosita bog‘liq turizm sektoriga. Ushbu kontseptsiya turizm davrida madaniyatlararo mulqotda vositachi bo‘lib xizmat qilishi mumkin amaliyotlar. Madaniyatlararo mulqotda xalqlar o‘zaro bog‘liq bo‘lganligi sababli, tushunchalarning bir madaniyat doirasida tarqalishining lingvistik qonuniyatlarini o‘rganish muhim ammo madaniyatlararo va tillararo ahamiyatga ega [2].

Tahlil va natijalar. Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi turizm nutqining madaniy va lingvistik nuqtai nazariga qaratilgan. U quyidagi tadqiqot savollariga javob berishga harakat qiladi: ingliz va rus tillarida "sayohat" semantik sohasining umumiy xususiyatlari qanday? Ikki tildagi "sayohat" so‘zining leksik-semantik tuzilishida qanday o‘xshashlik va farqlar bor? Leksik-semantikaning madaniy transformatsiyalari qanday?

Diskursiv kontekstdagi tuzilmalar, ya’ni turistik sayohat sharhlari? Umuman olganda, ushbu tadqiqot sayohatda ishlatiladigan muayyan tillar va tillarning universalligi va o‘zgaruvchanligini tahlil qiladi. 1970-yillarning oxiridan keyin, jurnallar nashr etilgandan so‘ng, turizm tadqiqotda markaziy o‘rinni egallay boshladi turizm bo‘yicha antropologlarning ishlari. Antropologik tadqiqotlar turizmning madaniy omil sifatidagi rolini o‘rganib chiqdi o‘zgarishlar, madaniy masalalarga yangicha oydinlik kiritish moslashish, chegaralar va o‘ziga xoslikni saqlash. O‘qish mezbon va mehmonlar o‘rtasidagi munosabatlar va turistlar turlari bo‘yicha mehmondo‘stlik va dam olish sanoati uchun samarali tabaqalanish tez sur‘atga ega bo‘ldi.

Turizmga oid madaniyat nazariyalari ham milliy o'zlikni o'rganish uchun ishlab chiqilgan. Bir tomondan, tadqiqotchilar turizmning milliy o'zlikni shakllantirishga qo'shgan hissasiga e'tibor qaratdilar. Biz irsiylikni shunday tavsiflashimiz mumkin turizmni "millatning eng keng tarqalgan qarashi" va "madaniyatimizni dunyoning qolgan qismiga taqdim etishning eng keng tarqalgan usuli" sifatida yoki qurilish jarayonida meros turizmining kuchini ko'rib chiqing va ingliz milliy o'ziga xosligini saqlab qolish. Mahalliy o'ziga xoslik va transc chegaraviy hamjamiyatlarning shakllanishida xalqaro turizm muhim rol o'ynaydi.

Madaniyatning ramziy tabiati, haqiqiylik kabi turli kichik elementlarga e'tibor qaratadigan semiotik turizm tadqiqotlarining ko'payishiga olib keldi. Semiotik nuqtai nazar turizm tili hodisalarni kengaytirdi.

Green (alternative, appropriate, responsible, soft, sustainable) tourism – mass tourism tushunchasiga qarama-qarshi qo'yilgan holda, imkon qadar talofotlarsiz, kichikroq guruhlarda, joylar tabiiy tuzilmalarini hurmat qilgan tarzda amalga oshiriladigan sayohat. Heritage tourism – jahon madaniy me'rosi yodgorliklariga amalga oshirilgan sayohat. Health tourism (health-care tourism) – sog'lomlashtiruvchi dam olish maskanlari (sanatoriya) yoki boshqa shu turdagi go'shalarga ruhiy hordiq chiqarish, jismonan sog'lomlashish maqsadida qilingan safarni ifodalaydi. Industrial (factory) tourism – mahalliy aholining faoliyat ko'rsatayotgan zavod va fabrikalarga u yerdagi jarayon bilan tanishish, ishlab chiqariladigan mahsulot haqida tushunchaga ega bo'lish, uni xarid qilish maqsadida amalga oshiradigan tashrif. Incentive travel – ishdagi yaxshi ijro, sadoqatni e'tirof etish, rag'batlantirish maqsadida uyushtiriladigan, barcha xarajatlari qoplanadigan sayohat.

Kontent tahlilidan foydalanib, ko'rsatish mumkin og'zaki xabarlar o'n ikki tuzilishga ega sub'ektlar, ularning har biri aloqaning faol elementlari atrofida to'rtta izotopik uchburchakka qutblangan: emissar, O'zlik; qabul qiluvchi - SIZ; va geografik ma'lumotga oid xabar. Turg'un iboralarga leksik birliklar misol bo'la oladi: "turistik mahsulot" - turlar, turistik va ekskursiya xizmatlari, turistik va suvenir tovarlarini bildiruvchi iqtisodiy kategoriya va hokazo.; "mahsulot imidji" - bu haqiqatan ham mavjud yoki kelajakdagi mahsulot haqida reklama va boshqa manbalar ta'sirida iste'molchi tomonidan shakllantirilgan o'ziga xos g'oya;

"Mehmonxona tarmog'i" - jamoaviy tadbirkorlik bilan shug'ullanadigan va tarmoq rahbariyati nazorati ostida bo'lgan, taniqli brendi, xizmat ko'rsatish sifati va turar joy bilan tavsiflangan korxonalar guruhi; mehmonxonaning joylashgan joyidan qat'i nazar, uning me'moriy dizayni.

Nazariy jihatdan har bir termin ma'nosiga ko'ra yaratilish joyida yuzaga keladi. Masalan, ko'plab turizm terminlarining yaratilish makoni hisoblangan ingliz madaniyatida paydo bo'lgan botel (boat+hotel) so'zi suv turistlariga xizmat ko'rsatadigan mehmonxonaga tipidagi korxonaga hisoblanib, u odatda munitsiz suv qirg'og'ida joylashgan bo'ladi. Bunga ko'ra, terminlarning yaratilishi geografik hududga ham qisman aloqadorlik kasb etadi. Masalan, tibbiyot terminlari asosan lotin tilidan o'zlashtirilgan lekin ushbu tilning yozma adabiyot vositasi Qadimgi Rim imperiyasining antik davrida qo'llanilgan. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, turizm terminlari faoliyatining vujudga kelishida dominant til ingliz tilidir. Chunki ingliz madaniyati turizm sohasi paydo bo'lishiga asos bo'lib, jahon miqyosida uning rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan. Shuningdek, turizm yuqori darajada rivojlangan jahon mamlakatlarining ko'p qismi inglizabon

o'lkalar ekanligi ham asosiy ta'sirlardan biri hisoblanadi. Turizm terminlarining amaliyotga kiritilishiga qo'yiladigan mezonlarining dastlabki yo'riqnomasi Birlashgan millatlar tashkilotining 1976-yildagi sammitida qabul qilingan. Hozirgi kunda kiritilayotgan yangi terminlar 1991-yilda Ottavada o'tkazilgan konferensiyada qabul qilingan mezonlar asosida amaliyotga tadqiq etilmoqda. Unga ko'ra: 1) izoh, klassifikatsiyalar rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlarni hisobga olgan holda umumjahon amaliy qo'llanish doirasiga ega bo'lishi; 2) oddiylik, aniqlikka urg'u berish; 3) ular imkon qadar demokratiya, transport tizimi, biznes, xalqaro migratsiya, to'lovlar balansi, milliy hisob tizimlari kabi hozirgi xalqaro standart va klassifikatsiyalar bilan hamohang bo'lishi; 4) amaliy turizm so'rovnomasi, tadqiqotlarda o'lchab bo'ladigan raqamlarda ifodalash mumkin bo'lgan darajada sodda bo'lishi lozim.

Leisure travel – aylanish, hordiq chiqarish yoki ta'limiy maqsadda amalga oshirilgan sayohat. Mass tourism – turizm avj olgan davrdagi rivojlangan davlatlar turizmiga iqtibos bo'lib, barcha e'tibor turizm sanoatini daromadli soha sifatida ommaviy tashviq qilishga qaratilgan, amma uning ekologik talofotlari ko'zda tutilmagan. Person trip visit – shaxsning kasbiy yoki ko'ngil yozish maqsadida bir kunda o'z hududidan 160 km masofaga uzoqlashishi yoki tunab qolishi bilan izohlanadigan sayohat. Press trips – turizm o'choqlari haqida material yig'ishga ko'maklashish maqsadida sayyoh yozuvchilar hamda suxandonlar uchun uyushtiriladigan sayohatlar hisoblanadi. Religious tourism – tor ma'noda haj kabi diniy safarlarni anglatadi, keng ma'noda jahon diniy me'rosi namunalari hisoblangan cherkovlar, masjid va madrasalarni ziyorat qilish, arxitekturasidan bahramand bo'lish uchun uyushtirilgan sayohatni ifodalaydi. Rural tourism – aksincha, sivilizatsiyadan yiroqlashib, «ibtidoiylik» (soddaroq hayotga qaytishni rejalashtirgan, inson omili kamroq ta'sirini ko'rsatgan qishloq hayotini izlagan sayohatchi uchun ayni muddaodir.

Biroq, turizmning lingvistik nazariyalari asosan nutq tadqiqotlari bilan ifodalanadi. Ta'minlash orqali turizmning birinchi sotsiolingvistik talqini, turizm nutqi millionlab odamlarni o'ziga jalb qilishga harakat qiladi. Turistlar va keyinchalik ularning munosabatlarini nazorat qiladi va xulq-atvorni tildan maxsus foydalanish orqali og'zaki ommaviy axborot vositalarida. Sayyohlar ham o'z tajribalari bilan o'rtoqlashish orqali turizm tilining rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

Ba'zi iboralar o'zlashtirilgan so'zlar asosida yaratilgan va rus tilida mavjud bo'lganlar o'rni egallagan til atamallari. Masalan: "menejer" iborasi xodimlar uchun" yaqinda ishlatilgan narsa o'rni egalladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, agar biz ushbu hodisani madaniy nuqtai nazardan ko'rib chiqsak, turizm juda tushunarli. Turistik sektori rivojlanmagan yopiq davlatdan, qayerda "turizm" so'zi noto'g'ri tushuniladi, shu jumladan turizm uchun ochiq mamlakatga aylanadi. Uzoq vaqt davomida o'z mamlakatlari chegaralarida ko'rish uchun dunyoning barcha tomonlariga ishtiyok bilan shoshilgan yangi joylar, boshqa xalqlar qanday yashashini ko'ring. Chet davlatlarda xorijiy fuqarolar oqimi ham kirib keldi, ular asosan yangi xomashyo bozori va sotish bozori imkoniyatlarini o'rganayotgan ishbilarmon turistlardir. Turli tillarda turistik nutqqa oid ko'plab nashrlar mavjud bo'lsa-da, rus tili chuqur tadqiqot mavzusi bo'lmagan. Ajablanarli darajada katta Rossiyada olib borilgan tadqiqotlarning bir qismi jamlangan kasbiy tayyorgarlik uchun chet tili, kommunikativ va madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha turizm va sayohat sohasida.

ADABIYOTLAR

1. Афанасьев О. Е., Афанасьева А.В. Сторителлинг дестинации как современная технология туризма // Современные проблемы сервиса и туризма. 2017. Т. 11. № 3. С. 7–24.
2. Дорофеева А. А., Дорофеев А. А. Носители туристской лексики: структура и численный состав // Вестник ТвГУ, серия «География и геоэкология». 2017. № 4. С. 105–112.
3. Шагалова Е. Н. Самый новейший толковый словарь русского языка XXI века. М.: АСТ, 2011. 416 с.
4. Bagirova S. Turizm terminlarining o'zbek, rus va ispan tillarida qo'llanishi// Zamonaviy roman-german tilshunosligi va tillarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Samarqand, 2018. – B. 139.
5. He Sanning. Lost and Found in Translating Tourist Texts Domesticating, Foreignising or Neutralising Approach. Nanjing University of Information Science and Technology, The Journal of Specialised Translation. – 2010, Issue 13, January. – P. 124-137.

6. Hickey, L. (2004). "Perlocutionary Pursuits: Persuading of/that/to". In M. P. N. Errasti, R. L. Sanz & S. M. Ornat (Eds.), *Pragmatics at Work: The Translation of Tourist Literature* (pp. 57-79).
7. Ledina Merkaj, *Tourist communication: a specialized discourse with difficulties in translation*, European Scientific Journal December, Albania, 2013, P. 69-78.

Dilafro'z XODJAYEVA,
Buxoro davlat universiteti PhD
E-mail: d.i.xodjaeva@buxdu.uz

Buxoro davlat universiteti PhD M. Akhmedova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI LINGVODIDAKTIK TERMINLARINING ETIMOLOGIK TAHLILI

Аннотация

Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillari lingvodidaktik terminlarining qiyosiy tadqiqiga bag'ishlangan bo'lib, unda muallif qiyoslanayotgan ikki tildagi til o'qitishga doir terminlarni qiyosiy-tarixiy, etimologik va statistik tahlilga tortadi. Tahlilga tortilgan terminlarning ta'riflari turli manbalardan keltirilib, ularning ingliz va o'zbek tillaridagi ekvivalent shakllari, qo'llanilish sohalari, funksional xususiyatlari o'rganiladi. Olingan natijalar jadvallarda aniq va ixcham qilim taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Lingvodidaktika, leksik qatlam, termin, test, yondashuv, texnika, mustaqil ta'lim, pedagogika, baholash, aqliy hujum.

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация

Данная статья посвящена сравнительному исследованию лингводидактических терминов английского и узбекского языков, в котором автор подвергает сравнительно-историческому, этимологическому и статистическому анализу термины, связанные с преподаванием языков на двух языках. Определения и толкования анализируемых терминов даны из различных источников, изучены их эквивалентные формы в английском и узбекском языках, области применения и функциональные характеристики. Полученные результаты наглядно и лаконично представлены в таблицах.

Ключевые слова: Лингводидактика, лексический пласт, термин, тест, подход, методика, самостоятельное обучение, педагогика, оценивание, мозговой штурм.

ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF LINGUODIDACTIC TERMS OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article is devoted to the comparative study of the linguodidactic terms of the English and Uzbek languages, in which the author draws the terms related to language teaching of the compared languages to a comparative-historical, etymological and statistical analysis. The definitions of the analyzed terms are given from various sources, and their equivalents in English and Uzbek languages, areas of application, and functional characteristics are studied. The obtained results are presented in tables clearly and concisely.

Key words: Linguodidactics, lexical layer, term, test, approach, technique, autonomy, pedagogy, assessment, brainstorming.

Kirish. Til rivojlanishining xarakterli xususiyatlaridan biri til aspektlari turli xil rivojlanish darajasida namoyon bo'ladi. Til davrlar osha sekin rivojlanadi, o'zgarib boradi va bu xususiyat til sathlarining ham turlicha rivojlanishini yaqqol ko'rsata oladi, ya'ni tilning leksik, grammatik, fonetik va boshqa qatlamlari bir xil rivojlanmaydi. Ma'lumki, tilning leksik qatlami juda tez rivojlanadi, o'zgaradi, yangilanadi. Bunda kundalik hayot va jamiyat rivojlanishi natijasida eskirib qolgan tushunchalarni ifodalovchi so'zlar muomaladan chiqib, ular o'rnini yangi tushuncha ifodalovchi leksik birliklar egallaydi. Lug'at tarkibining doimiy o'zgaruvchanligi uning deyarli uzluksiz ichki qayta tuzilishi, jamiyat hayotining ma'lum ijtimoiy-tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan leksik qatlam birliklari munosabatlarining qayta tashkil etilishi bilan belgilanadi. Ba'zi so'zlar boshqa so'zlar bilan almashtiriladi; oldin bir-biriga mutlaqo aloqador bo'lmagan so'zlar yangi ma'no paydo bo'lishi tufayli o'zaro sinonim bo'lib qoladi; neologizmlar tilda o'zining muqim o'rnini topishga ulgurmay qo'llanishdan chiqib ketishi, yoki lingvistik yangi tushuncha ifoda etish xususiyatini yo'qotib, tilning leksik tarkibiga mustahkam kirib borishi mumkin; ilgari keng muomalada bo'lgan so'zlar kam qo'llanishi va asta-sekin arxaizmga aylanishi yoki umumiste'moldan butunlay chiqib ketishi ham mumkin; oldin neytral nutq uslubiga ega bo'lgan so'zlarga, ma'lum sabablarga ko'ra, yangi uslubiy bo'yoqdorlik yuklanadi; ilgari evfemizm sifatida qo'llangan so'zlar tushuncha va nomlarni to'g'ridan-to'g'ri nomlashni boshlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Milliy til rivojlanishi turli omillarga bog'liq bo'ladi. Muayyan til rivojlanishida mamlakatning taraqqiy etishi, leksik qatlamning paydo bo'lish tarixi asosiy omillardan biridir. "Terminologiya uzoq shakllanish va rivojlanish yo'lini bosib o'tadi. Terminologiyaning shakllanishida terminlarni boshqa soha terminologiyasidan yoki

tilning umumiste'moldagi lug'at tarkibidan o'zlashtirish, ko'p hollarda esa, metaforik ma'noda o'zlashtirish xosdir. [1]. Shu sababli, ushbu tadqiqot doirasida ingliz va o'zbek tillaridagi lingvodidaktik terminlarni etimologik tahlil qilishni maqsad qildik. Tilshunoslikda so'z o'zlashtirishning ko'plab tasniflari mavjud. Ulardan biri o'zlashtirish sabablariga asoslangan tasnifdir, masalan, ekstralingvistik va lingvistik sabablarga ko'ra o'zlashtirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Terminlar til tarkibiga turli usul va yo'llar orqali kirib keladi. Birinchisi - ona tilida ko'p qo'llaniladigan so'zni termin sifatida ishlatishdir. Ikkinchisi - termini boshqa tillardan o'zlashtirish. Jamiyat shakllanishining ma'lum bosqichida terminlar turli tillardan o'zlashtiriladi, bu esa "tarixiy sharoitlar bilan bog'liq bo'lib hisoblanadi. O'zlashtirishning eng ko'p tarqalgan turi - yunon va lotin tillari so'zlari va so'z yasash modellaridan foydalanishdir" [2]. Dastavval har bir fan o'z tarkibida mavjud bo'lgan umumiste'moldagi so'zlardan foydalanadi va u alohida fan sohasiga ajralgandan keyingina bu soha o'z terminologiyasini yaratadi. Ingliz tilidagi lug'at tarkibi yaralish tarixining o'ziga xosligi mamlakatni normanlar, fransuzlar va boshqa xalqlar tomonidan bosib olinishidan iborat edi. Shu sababli zamonaviy ingliz tilida qo'llaniladigan ko'plab so'zlar til lug'at tarkibiga o'sha davrlarda kirgan.

Ingliz tili lug'at tarkibida turli tarixiy davrlarda o'zlashtirilgan leksik birliklar qariyb 70% ni tashkil qiladi va ular turli davrlar, tarixiy voqea-hodisalar ta'sirida tilga kirib kelib, mamlakatning tarixiy, geografik, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan.

So'z o'zlashtirish jarayoni manba tili, usullari, shakllari va turlari, shuningdek, o'zlashtirilgan so'zning yangi tilda o'zlashtiradigan o'zgarishlarini ham qamrab oladi. V.P.Danilenko

ta'kidlaganidek, "o'zga tildan maxsus tushuncha nomlarini olish bilan bog'liq holda, tilda o'zlashtirilgan so'zlar uchun "moda" mavjudligini ham yodda tutish kerak. Kundalik nutqqa kirib boradigan moda juda tez o'tadi. Tilning eng barqaror leksik qatlami bo'lgan terminologiyaga ham moda kirib kelganda, vaziyat ancha murakkablashadi" [3].

Ingliz tilidagi asosiy lingvodidaktik terminlarni o'rganish til rivojlanishining tarixiy va ijtimoiy sharoitlar ta'siri nuqtai nazaridan amalga oshiriladi, bu esa tildagi hodisalarni bildiruvchi terminlarning paydo bo'lish vaqtini aniqlash imkonini beradi. Alohida leksik birliklar rivojlanishining etimologik tahlili bizga ushbu terminologiyaga qanday turdagi o'zlashtirishlar xosligini aniqlash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Ingliz tilida ko'p qollanuvchi 245 ta lingvodidaktik terminlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, ularning asosiy qismi, ya'ni 107 ta termin fransuz tilidan ingliz tiliga kirib kelgan, ularning ham asosiy qismi fransuz tiliga lotin tilidan o'zlashtirilgan.

Approach, ya'ni yondashuv terminiga e'tiborimizni qaratamiz. Mazkur termin ham ingliz tiliga eski fransuz tilidan (aprochier, aprocher), fransuz tiliga esa lotin tilidan (appropriare 'come closer, from ad- 'to' + propius (comparative of prope 'come nearer')) o'zlashtirilgani ma'lum bo'ladi [4].

LONGMAN lug'atida approach terminiga quyidagi ta'rif berilgan: approach n in language teaching, the theory, philosophy and principles underlying a particular set of teaching practices. Language teaching is sometimes discussed in terms of three related aspects: approach, method, and technique. Different theories about the nature of language and how languages are learned (the approach) imply different ways of teaching language (the method), and different methods make use of different kinds of classroom activity (the technique). Examples of different approaches are the Aural-Oral Approach (see Audiolingual Method), The Cognitive Code Approach, The Communicative Approach, etc. [5].

Tahlil jarayonida ba'zi terminlarning to'g'ridan-to'g'ri lotin tilidan ingliz tiliga kirib kelganligining ham guvohi bo'ldik. Masalan, til o'qitishda keng qo'llanadigan syllabus, hypothesis, curriculum, criterion, deductive, dictation, education, examination, introvert, fluency, gesture, proficiency, aspect, integration, association, assessment va boshqa terminlar umumiy hisobda 67 tani tashkil etadi (27%). Masalan, assessment termini nafaqat ingliz tilida, balki keyingi yillarda o'zbek tilida ham o'quvchilar bilimni baholashni ifodalash uchun assisment shaklida qo'llanilayotganligining guvohi bo'lganmiz. Aslida termin ingliz tiliga XV-asrning boshlarida lotin tilidagi assensus - o'tirish so'zidan kelib chiqib, keyinchalik assessare - soliq miqdorini o'rnatish ma'nolarida ishlatilgan.

Anglo-Fransuz tilidagi assessor so'zidan "miqdorni aniqlash (soliq, jarima va h.k.)" ma'nosida ishlatilgan. O'sha davrda hakam yordamchisining vazifalaridan biri xalqdan soliqni undirish bo'lganligi sababli "yonida o'tirish, ya'ni hakamning yonida o'tirib, mulk qiymatini soliqqa tortish" ma'nolarida muomalaga kiritilgan va keyinchalik, 1934-yildan keyin insonni, uning erishgan yutuqlarini baholash ma'nosida ham qo'llanila boshlangan [6].

Ko'rinib turganidek, assessment termini turli manba dalillari asosida talabning qobiliyati, muvaffaqiyati yoki o'qitish sifati haqida ma'lumot to'plash va xulosalar chiqarishda baholashning tizimli yondashuvi sifatida izohlangan. Baholash test, intervyu, anketa, kuzatish va h.k.lar orqali amalga oshirilishi mumkinligi ham qayd etilib, boshqa misollar bilan to'ldirilgan.

Tahlil davomida nisbiy ma'noda 20 ta sohaga oid terminlar yunon tilidan o'zlashganligi ma'lum bo'ldi (8,5%). Ularga autonomy-mustaqil ta'lim olish, measurement-baholash, o'lchov, strategy-strategiya, method-metod, mentor-mentor, pedagogics-pedagogika, kinesthetic-kinestetik kabi terminlarni kiritish mumkin.

Autonomy termini yunoncha "o'z" degan ma'noni anglatuvchi "auto" va "nomos" "odat" yoki "qonun" so'zlaridan kelib chiqqan. Bu so'z aslida siyosiy ma'no - guruhning o'zini o'zi boshqarish yoki o'zini o'zi boshqarish huquqini aks ettiradi. Biror kishi avtonomiyaga intilganda, u hokimiyatdan mustaqil ravishda qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lishni xohlashi nazarda

tutilgan. Asosan, bu termin "mustaqil ta'lim" bilan bog'langan va ba'zan u bilan sinonim sifatida ishlatiladigan so'z bo'lib, asosiy ma'nosi o'quvchi o'qituvchining bevosita yordami yoki ko'rsatmasiz tilni qanchalik ko'p o'rganishga qodir bo'lsa u shu tilni va boshqa tillarni keyinchalik o'rganishga shunchalik yaxshi tayyorlanadi va til o'rganishga shunchalik ko'p intiladi. Ta'lim olishda mustaqil bo'lish bu - individual xususiyatmi yoki ta'lim muassasasiga xos xususiyat sifatida namoyon bo'ladigan holatmi; u o'qituvchilar tomonidan tarbiyalanishi mumkin bo'lgan psixologik hodisami yoki u o'quvchilar yashaydigan jamiyatning ijtimoiy-madaniy holati muqarrar mahsulimi, degan masalalarda haligacha yakkilik mavjud emas.

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, autonomy bu dastlab siyosat sohasida qo'llanilgan bo'lib, keyinchalik ta'lim sohasida qo'llanila boshlangan va "mustaqil ta'lim" bilan bog'langan va ba'zan u bilan sinonim sifatida ishlatiladigan so'z bo'lib, o'zbek tilida aynan mustaqil ta'lim olish degan ma'noni ifodalaydi.

Lingvodidaktik terminlarning ma'lum qismi ingliz tilining o'z qatlamidan kirib kelgan va bunday terminlar bizning tahlilimizda 45 tani tashkil etadi (18,3%). Bularga misol qilib quyidagi terminlarni olishimiz mumkin: assessment - baholash, assisment, brainstorm - aqliy hujum, creative - ijodiy, kreativ, critical-tanqidiy, score - ball, feedback - fidbek, interactive - interaktiv, keyword - kalit so'z, knowledge - bilim va b. Bulardan ba'zi terminlar tahliliga e'tiborni qaratamiz. Masalan, assessment terminiga manbalarda quyidagi izoh va ma'lumotlarni uchratdik: "Assesment" metodi ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) boyicha tashhis qilinadi va baholanadi [7].

Brainstorm, ya'ni aqliy hujum termini - bu kutilmagan muammoni guruhda hal qilish orqali ijodiy g'oya va yechimlarni o'z ichiga olgan o'qitish usuli hisoblanadi. Ushbu usul qizg'in, erkin muhokamani talab qiladi, bunda guruhning har bir a'zosi tanqidiy, ijodiy fikrlab, iloji boricha ko'proq g'oyalarni taklif qilishga jalb etiladi.

Ijodiy muammolarni hal qilish - bu maqsadli o'zgarishlar uchun ijodiy fikrlash va innovatsion yechimlarni uyg'otishga mo'ljallangan bosqichma-bosqich jarayon bo'lib hisoblanadi. Ijodiy muammolarni hal qilish jarayonining asoschisi Aleks Osborn - Amerika reklama agentligining asoschisi edi. U 1952-yilda yetti bosqichli ijodiy muammolarni hal qilish jarayonini nashr etdi. Keyingi nashrlarda mazkur usul omma orasida keng tarqaldi va Osborn, shuningdek, birinchi marta "aqliy hujum" tushunchasini umumiy amaliyot va til o'rganish jarayoniga ham kiritdi. Ammo shuni ham e'tirof etish joizki, mazkur termin XIX-asrning ikkinchi yarmida Amerikada paydo bo'lishiga qaramay, bu usul hali Amerika kashf etilgan davrda o'z aql mash'alasi bilan dunyoni yoritgan qomusiy olimlarimiz (Ahmad al Farg'oniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino va boshqa) yoki yetti iqlimni zabt etgan shohu-sultonlarimiz o'z muammolarini yechishda shu usuldan keng foydalanishgan. Bobokalonlarimiz bu metodni "kengash", "mashravat", "maslahat" deb atashgan. Misol uchun, Sohibqiron Amir Temur saltanat oldida turgan muammolarni yechishda mashravat chaqirib, barcha saroy ahlining, vazirulamolarning, farzandlarining fikrlarini diqqat bilan eshitgan va ular aosida yagona hukm chiqargan [8].

Brainstorming n brainstorm v 1. (in language teaching) a group activity in which learners have a free and relatively unstructured discussion on an assigned topic as a way of brainstorming generating ideas. Brainstorming often serves as preparation for another activity; 2. (in teaching writing) a form of prewriting (see composing processes) in which a student or group of students write down as many thoughts as possible on a topic without paying attention to organization, sentence structure or spelling. Brainstorming serves to gather ideas, viewpoints, or ideas related to a writing topic and is said to help the writer produce ideas [5].

Demak, aqliy hujum faqatgina ijodiy fikrlab muammoni guruhda hal qilish emas, balki talabalarning yozma nutq ko'nikmasini rivojlantirishda ham faol qo'llanilib, mavzuga oid

g'oya va fikrlarni to'plash hamda umumlashtirish uchun xizmat qiladi.

Tahlil davomida ingliz tilidagi lingvodidaktik terminlarning ba'zilar boshqa turli tillardan kirib kelganligi ham ayon bo'ldi. Masalan, drill so'zi golland tilidagi "drillen - bore, turn in a circle" so'zidan, portfolio italyan tilidagi portafogli

Jadval 2. Ingliz tilidagi lingvodidaktik terminlarning etimologik tahlil natijalari

Ingliz tilidan kelib chiqqan terminlar	Lotin tilidan kelib chiqqan terminlar	Yunon tilidan kelib chiqqan terminlar	Fransuz tilidan kelib chiqqan terminlar	Turli tillardan kelib chiqqan terminlar	Umumiy soni
45 ta	67 ta	20 ta	107 ta	6 ta	245 ta
18,3%	27,4%	8,1%	43,7%	2,5%	100%

Ingliz tilida bo'lganidek, o'zbek tilidagi lingvodidaktik terminlarning ham asosiy qismi boshqa tillardan o'zlashtirilgan va uni quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin:

Jadval 3. O'zbek tilidagi lingvodidaktik terminlarning etimologik tahlil natijalari

otin	L	Yunon	Frans	In	A	Fors-	Qo'	O'z	Bos
81	1	102	22	1	1	13	57	95	11
8,8%	2	16,3%	3,6%	1,	1,9%	2%	9%	15,2	1,7

Ko'rib turganimizdek, sof o'zbek tili lingvodidaktik terminlari (masalan, bilim, bosqich, boshqarish, egallash, eshitish, izchillik, ko'nikma, ko'rgazma, ko'rsatma, loyiha, oraliq, og'zaki, ong, qolip, sinov va h.k.z. terminlar) 95 tani, ya'ni 15,2%ni tashkil etishi va lingvodidaktik terminlarning asosiy qismi o'zbek

so'zidan, team so'zi nemis tilidagi taukh→ taugmaz so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bunday so'zlar juda ozchilikni tashkil etadi (umumiy hisobda 2,7 %).

Xulosa. Lingvodidaktik terminlarning etimologik tahlili natijalarini quyidagi jadvalda ifoda etamiz:

tiliga lotin tilidan (masalan, abstract, aktiv, alternativ, audiolingval, auditoriya, deduksiya, fakultativ, formal, information, interferensiya va h.k.z. terminlar) o'zlashtirilganligi ma'lum bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. Лейчик, В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
2. Княк, Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения: учебное пособие / Т. Р. Княк. – Киев: УМК ВО, 1989. – 104 с.
3. Даниленко, В. П. Терминология современного языка науки. Терминоведение и терминография в индо-европейских языках / В. П. Даниленко. – Владивосток, 1987. – С. 61–66.
4. <https://www.etymonline.com/word/approach>
5. Jack C.Richards, Richard Schmidt. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. – Pearson, 2010. – 654 p.
6. <https://www.etymonline.com/search?q=assessment>
7. А.М.Абдуллаева. Педагогик акмеология. - Namangan Davlat Universiteti, 2021. – 219 b.
8. <https://behruzbeq.uz/2020/03/21/aqliy-hujum-metodi/#>

UDK: 811.512

Nurislom XURSANOV,
Renessans ta'lim universiteti dotsent v.b., PhD
E-mail: nurislomkhursanov92@gmail.com
ORCID: ORCID: 0000-0001-5714-2745

Renessans ta'lim universiteti dostenti, f.f.d. I.X.Islomov taqrizi asosida

DISCOURSE STUDIES IN ANTHROPOCENTRIC LINGUISTICS

Annotation

The individual factor is the center of the research object in the research conducted in such directions as linguo-pragmatics, linguoculturology, cognitive linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, ethnolinguistics, neurolinguistics, paralinguistics, gender linguistics. The emergence of these fields is related to the efforts to study linguistic activity in harmony with the person who owns it. In the anthropocentric paradigm, the human being is placed in the main place, and language is the main element that makes up the human personality. This article describes the study of the concept of discourse in linguistics in anthropocentric linguistics.

Key words: discourse, anthropocentric linguistics, pragmatics, discourse analysis, extralinguistic factor.

ANTROPOSENTRIK TILSHUNOSLIKDA DISKURS TADQIQI

Annotatsiya

Jahon tilshunosligining lingvopragmatika, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika, etnolingvistika, neyrolingvistika, paralingvistika, gender lingvistikasi kabi yo'nalishlarida olib borilayotgan izlanishlarda shaxs omili tadqiqot obyektining markazini tashkil etadi. Mazkur sohalarining yuzaga kelishi lisoniy faoliyatni uning sohibi bo'lgan inson bilan uzviylikda tadqiq etish harakatlari bilan bog'liqdir. Antroposentrik paradigmada inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur hisoblanadi. Mazkur maqolada tilshunoslikdagi diskurs tushunchasining antroposentrik tilshunoslikda o'ragnilishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, antroposentrik tilshunoslik, pragmatika, nutq tahlili, ekstralingvistik omil.

ИССЛЕДОВАНИЯ ДИСКУРСА В АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

Индивидуальный фактор является центром объекта исследования в исследованиях, проводимых по таким направлениям, как лингвопрагматика, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, социолингвистика, психолингвистика, этнолингвистика, нейролингвистика, паралингвистика, гендерная лингвистика. Появление этих полей связано с попытками изучения языковой деятельности в гармонии с человеком, ею владеющим. В антропоцентрической парадигме на главное место ставится человек, а основным элементом, составляющим человеческую личность, является язык. В данной статье описывается исследование понятия дискурса в языкознании в рамках антропоцентрической лингвистики.

Ключевые слова: дискурс, антропоцентрическая лингвистика, прагматика, дискурс-анализ, экстралингвистический фактор.

From the first years of the 21st century, research based on the anthropocentric paradigm began to appear in Uzbek linguistics. These works were mainly carried out in the fields of sociolinguistics, cognitive linguistics, linguistic pragmatics, and psycholinguistics. These studies, although they did not express the reaction to the anthropocentric paradigm, are the first works that reflect the principles of this paradigm. For example, in S.M. Mominov's doctoral dissertation on the topic "Socio-linguistic characteristics of Uzbek communication behavior", the unique communication behavior of Uzbeks were studied from a socio-linguistic point of view [7].

One of the first works in Uzbek linguistics that analyzed the text based on the anthropocentric paradigm is I.A. Azimova's dissertation entitled "Psycholinguistic Study of the content perception of Newspaper Texts in the Uzbek Language". The main focus of the research is on the "identification of linguistic and extralinguistic factors affecting the understanding of the text based on psycholinguistic experiments, identification of units in the meaningful perception of the text, and analysis of their formal-semantic features" [1]. Using the method of associative experience, the scientist determines the following levels of perception of newspaper texts: associative level, lexical-morphological level, contextual level, structural level, and text level. The researcher identifies "linguistic factors in the stimulus text, exact memorization of the words in the text, concretization of the contextual meanings of the remembered words, the formation of a meaningful structure specific to the stimulus text, and the creation of a whole text projection" as the main processes in text perception. According to I. Azimova, word, word form, word

combination, and syntagma are units in the meaningful perception of the text.

In the article of the linguist scientist A. Rahimov devoted to the study of the language based on paradigms, the reaction to the anthropocentric paradigm was also expressed. According to the scientist, "The third macro-paradigm in the history of linguistics is the anthropocentric paradigm (communicative or nominative-pragmatic paradigm)" [8]. This paradigm studies language not as a dry structure, but as an open system based on lively dialogue and communication, analyzing it in an integral relationship with other systems - society, man, culture, psyche, etc.

A. Rahimov believes that a person serves as a "golden bridge" in illuminating the connection between language and various spheres of social life. According to the researcher, cognitive, sociolinguistic, ethnolinguistic, psycholinguistic, neurolinguistic, pragmatic and linguocultural paradigms are mini-paradigms that are part of the anthropocentric paradigm. In modern linguistics, the study of the language system from an anthropocentric point of view is mainly carried out in linguistic semantics, cognitive linguistics, psycholinguistics, pragmalinguistics, and linguocultural studies. Well-known Uzbek linguist, prof. N.Mahmudov expresses the following thoughts about the formation of the anthropocentric paradigm in linguistics: "According to such an objective nature of the language, in the anthropocentric paradigm, man is given the main place, and language is the main element that makes up the human personality. Experts cite the famous Russian writer S. Dovlatov's wise saying that "language makes up 90 percent of a person's

personality" [6]. As stated by V.A. Maslova, the human mind cannot be imagined outside of language and the ability to create and perceive speech [19]. According to some linguists, the anthropocentric paradigm completely left aside the principle of "in and for itself", which arose as a result of the successes of structuralism in the last century. In this, the main attention was paid to the performer of speech activity, i.e. the speaker who composes speech and perceives it [15]. The inclusion of the category of "language owner" in the scientific paradigm requires further activation of such concepts as personality, linguistic consciousness, thinking, activity, mentality, and culture in linguistics.

In linguistics, the essence of the anthropocentric paradigm is explained by the shift from the issue of "how language is built" to the issue of "how language is used". To study how language is used, it is necessary to study the speech-cognitive processes of the person who owns it [5; 15]. Linguistics based on the anthropocentric approach is naturally responsible for comparative, systematic-structural, descriptive, and analytical research of linguistic and cultural units that exist as concepts or concepts in a person's language. This shows that the subject of linguocultural studies is the interrelated language and culture and related knowledge, concepts, and concepts. Researching the issue of discourse in anthropocentric linguistics in which a person is at the center makes it possible to study human speech in a communicative aspect.

The problem of syntactic discourse in foreign linguistics was raised by Z. Harris in the 50s of the last century [4]. By the 70s of the 20th century, the volume of work related to this issue increased somewhat. In the studied studies, discourse was interpreted as a mono-predicative unit of conversational speech [14]. By this time, terms such as text linguistics, relation of text research with speech theory, practical stylistics, communication theory, language teaching, and automatic translation began to be used in scientific sources. One of the biggest achievements in the syntax of the 70s of the last century is that the position of grammatical discourse in spoken speech was formed as a separate branch of linguistics and a separate source of research on the problem [17].

In some sources, the position of the term discourse in linguistics and objections to its use are also expressed. For example, in 1966, the linguist R. Godel's recognition that "the use of the term discourse in linguistic research may cast doubt on making clear conclusions about language and speech phenomena was noted by N.Slyusarev in his research [20], and this is R. Godel's There was a reasonable, scientific response against tyros [2]. Dialogic discourse is usually defined as "a conversation between two or more people". This is true, but it is a biased opinion. The fact is that dialogic discourse is considered one of the most difficult parts of the creative technique for an artist, while for a linguist its syntactic peculiarities, content and structure are of great importance.

There have been many definitions of discourse, each of which can be said to reflect certain aspects of this complex process. In order to justify our thoughts about the discourse, we will give some characteristic descriptions.

According to J.R. Geye, discourse is the result of language integration of factors such as actions, interactions, ways of thinking, beliefs, evaluations, necessary for the implementation of a certain type of social affiliation [3], while V.V. Krasnykh considers discourse to be based on linguistic and extralinguistic factors. believes that it should be understood as a set of speech activity process and results [18]. According to V.I. Karasik's definition of discourse, discourse is a linguistic process with many deviations from standardized written speech, therefore, it is a living language characterized by spontaneity, completeness, thematic coherence and comprehensibility of a conversation with people. It is recognized as oral communication [16].

Therefore, in the process of discourse, that is, in the process of mutual communication between speakers of the language, the phenomenon of language comes to life surrounded by intra-linguistic and extra-linguistic factors, that is, it comes into action.

Arutyunova's definition of the term discourse is accepted by many as the most favorable definition: Discourse - (French discourse - speech) - a perspective of reality consistent with extra-linguistic (pragmatic, socio-cultural, psychological, and other) factors the text under consideration; speech, which is considered as a part of the interaction of people and their conscious mechanisms (cognitive processes) as a purposeful social action [12].

Through discursive analysis, comprehensive linguistic aspects of the sentence, which is a syntactic level linguistic unit, are revealed. Such a high-volume pragmatic analysis began to reveal various aspects related to the human phenomenon in the process of communication. In the process of linguistic activity, which begins with the acceptance of a certain idea or concept within the framework of the national and cultural conditions, the individual gathers the indicators specific to the social environment in which he exists. "The phenomenon of pragmatic information and precedent used in a literary text or in the process of communication is always understandable for all people who lived and live in a certain social environment, and its use in the process of speech and discourse is not always understandable for representatives of other languages" [10; 13].

Through discursive analysis, comprehensive linguistic aspects of the sentence, which is a syntactic level linguistic unit, are revealed. Such a high-volume pragmatic analysis began to reveal various aspects related to the human phenomenon in the process of communication. In the process of linguistic activity, which begins with the acceptance of a certain idea or concept within the framework of the national and cultural conditions, the individual gathers the indicators specific to the social environment in which he exists. "The phenomenon of pragmatic information and precedent used in a literary text or in the process of communication is always understandable for all people who lived and live in a certain social environment, and its use in the process of speech and discourse is not always understandable for representatives of other languages" [13].

Sh. Safarov, while analyzing these special aspects of the communication process, recognizes the existence of a shell specific to national culture. This shell, which consists of a collection of ethno-ethical norms, is a field where rules that govern communication strategy and tactics alike [10].

In particular, the problems of text-discourse pragmatics, psychological-pragmatic factors of the use of language units in the speaker-addressee relationship, and the interaction of language and the human factor caused the need to study communicative pragmatics. This requires the research of the discursive situation as a whole, that is, within the framework of all the processes related to the structure of the sentence.

Theorists and practitioners look for observable speech phenomena that are persistent, stable, and complex types that are repeated by speakers of the language either identically or with little variation [11].

Sometimes there is a need to use a syntactic device with completely different semantics for a specific expression. In this case, the meaning expressed especially is accepted within the framework of the language norm. The same tool can be in its material and logical sense, as well as in a figurative sense, like a directly expressed unit. This case shows that language units uniquely express reality, and in such cases, the compatibility between language units acquires a pragmatic character.

Therefore, not only the lexical units that carry the main meaning but also the correct perception of syntactic devices are important for the correct acceptance of the expression by the addressee. Each element in the structure of communication, regardless of whether it is big or small, main or auxiliary, has a certain importance in the emergence of a certain meaning and linguistic task, so that its insufficient evaluation by the addressee or its misunderstanding is the wrong idea of the speaker.

Conclusion. In conclusion, language units do not always appear in their commonly used speech patterns but sometimes acquire a special linguistic feature, which serves to convey a new pragmatic meaning. The grammatical form reflects the essence of the text in one way or another. Based on the modern cognitive approach to language, the idea of restoring appropriate cognitive

structures in the forms of language units lies in the organization. form.
The reconstruction is based on the main meanings of the linguistic

REFERENCES

1. Azimova I.A. O'zbek tilidagi gazeta matnlari mazmuniy persepsiyasining psixolingvistik tadqiqi: Filol.fanlari nomzodi diss avtoref. – Toshkent: O'zMU, 2008. – 24 b.
2. Benveniste E. Problèmes de linguistique général. – Paris: Gallimard, 1966. – 356 p.
3. Gee J. P. An introduction to discourse analysis. Theory and practice. – Routledge, 2005. – 209 p.
4. Harris Z.S. Analyse du discours // Languages, 1969. – №13. – 8-45 p.
5. Khursanov N.I. Some Views on the Linguistic-Pragmatic Study of Dramatic Texts. Мировая наука. 2023(5 (74)):14-9.
6. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, 2012. -№ 5. – 6-7 b.
7. Mo'minov S.M. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: Filol. fan. d-ri ... dis. avtoref. – Toshkent: O'zR FA TAI, 2000. – 47 b.
8. Rahimov A., Turniyazov N. O'zbek tili. Toshkent. 2006. – 5 b.
9. Raupova L., Khursanov N., Khursanova L., Polatova S. Development of world modern linguistics and discourse interpretation in it. In E3S Web of Conferences 2023 (Vol. 413, p. 03023). EDP Sciences.
10. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Т. 2008. 267 b.
11. Алпатов В.М. Язык – система правил и язык – деятельность // Историческая психология и социология истории 2/2018. 202–220 с.
12. Арутюнова Н.Д. Лингвистический энциклопедический словарь. 1990 г. 136-137 с.
13. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. 2004 г. – 303 с.
14. Гиндин С.И. Советская лингвистика текста. Некоторые проблемы и результаты (1968-1975) // Известия АН СССР, серия ЛЯ, 1977. – № 4. – 348-361 с.
15. Дорофеев Ю. Антропосентризм в лингвистике и предмет когнитивной грамматики. 2008.–60 с.
16. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. – 280 с.
17. Колшанский Г.В. Коммуникативная дискретность языка// Лингвистика текста, сб. науч. трудов. Вып. 103. – М: МГПИИЯ, 1976. – 15-22 с.
18. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. М.: Гнозис, 2002. – 200 с.
19. Маслова В. А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. –М.,2001.– 6 с.
20. Слюсарев Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. – М.: Наука, 1981. – 206 с.

UDK: 821.512.133:82-14

Shahlo HOJIEVA,
O'ZMU dotsenti
E-mail: sh.hojiyeva@mail.ru

TDO 'TAU professori N.Jabborov taqrizi asosida

THE INFLUENCE OF WORLD LITERATURE ON THE DEVELOPMENT OF THE AESTHETIC THINKING OF CHOLPON AND TURKISH CONTEMPORARY

Annotation

The article examines intellectual renaissance in Turkestan in the second half of the 19th - beginning of the 20th century, the impact of socio-political changes on the literary process, and the intense activity of the enlightened moderns to direct literature, press and education to the idea of the development of the Motherland and the nation. The role of Cholpon's work in the renewal of aesthetic thinking is highlighted. The introduction and development of such genres as novels, sonnets, and dramas into our national literature was discussed.

Key words: Literary type, genre, literary process, novel, sonnet, tragedy, figurative expression.

ВЛИЯНИЕ МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ЧУЛПАНА И ТУРКЕСТАНСКИХ ДЖАДИДОВ

Аннотация

В статье рассматривается интеллектуальное возрождение в Туркестане второй половины XIX - начала XX века, влияние общественно-политических изменений на литературный процесс, интенсивная деятельность просвещенных джадидов по направлению литературы, печати и образования к идее развития Родины и нации. Подчеркнута роль творчества Чулпана в обновлении эстетического мышления. Обсуждается внедрение и развитие в нашей национальной литературе таких жанров, как романы, сонеты и драмы.

Ключевые слова: Литературный тип, жанр, литературный процесс, роман, сонет, трагедия, образное выражение.

CHO'LPON VA TURKISTON JADIDLARI ESTETIK TAFAKKURI TAKOMILIGA JAHON ADABIYOTINING TA'SIRI

Annotatsiya

Maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari Turkistondagi fikriy uyg'onish, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarning adabiy jarayonga ta'siri, ma'rifatparvar jadidlarning adabiyot, matbuot va maorifni Vatan va millat taraqqiyosi g'oyasiga yo'naltirish yo'lidagi qizg'in faoliyati tadqiq qilingan. Cho'lpon ijodining estetik tafakkur yangilanishidagi o'rmi yoritilgan. Milliy adabiyotimizga roman, sonet va drama kabi janrlarning kirib kelishi va takomili jarayoni xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Adabiy tur, janr, adabiy jarayon, roman, sonet, tragediya, tasviriy ifoda.

Kirish. XIX va XX asrlar o'rtalaridagi 50-60 yillik davr ko'hna va boy o'zbek adabiyoti tarixida juda muhim qimmatga ega. Chunki, avvalo, adabiyot xalqimiz hayotida sodir bo'lgan eng ulug' musibat – o'z mustaqilligini yo'qotishi hodisalarini jimgina loqayd kuzatishdan, uning fojiali natijalarini chuqur his etish va ozodlik, hurlik uchun kurashga chaqirishgacha bo'lgan masofani bosib o'tdi. Ikkinchidan, adabiyot bo'lib o'tgan davr voqea-hodisalarini ta'sirida g'arblashdi; mazmun-mohiyati kengaydi; davriy matbuot va teatrning dunyoga kelishi bilan yangi adabiy tur va janrlar yaratildi. An'anaviy poetika va u bilan bog'liq timsollarga yangi mazmun kirdi. Doimiy hukmron aruz vazni yoniga esdan chiqarilgan qadimgi barmoq vazni chiqdi. Sarbastda lirik asarlar yaratildi va mansuralar yozildi. Umumiy qilib aytganda, zamonaviy realistik adabiyot paydo bo'ldi. Bu davr adabiyoti tabiati ham avvalgilardan tubdan farqlandi.

Milliy uyg'onish davri o'lkamizda jadidchilik davri ko'rinishida aks etdi va u 20-yillarning o'rtalarigacha hukm surdi. 1926 yildan bolsheviklar unga qarshi keng miqyosda kurash e'lon qildi. 1929 yildan e'tiboran jadidchilik harakati tugatildi. Zero, bu harakatning paydo bo'lishi bevosita istilo va uning natijalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning yuzaga kelish davrini 1865-1905 yillar bilan belgilash maqsadga muvofiqdir. Jadidchilik harakatining rahnomasi I.Gasprali turkiy xalqlarning jipsligini ilgari surar ekan, "Tilda, fikrda, ishda birlik" kun tartibiga qo'ydi. Jadidlar maorifni, matbuotni, adabiyotni yangilashni ko'zda tutdilar, bu borada keng ko'lamlil ishlarini amalga oshirdilar, ma'lum ma'noda ko'zlagan maqsadlariga erishdilar"[1]. Bu adabiyot yangilanish davri adabiyotidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqola uchun Abdulhamid Cho'lpon "Tanlangan asarlar"i birinchi va to'rtinchi jildlaridagi she'rlari, marsiyalari va maqolalari, Ismoilbek Gaspralining "Hayot va mamot masalasi", Ahmad Zaki Validiy

"Xotiralar: Turkistonda mustaqillik va ozodlik kurashlari tarixi" kitoblari hamda Naim Karimovning "Adabiyot va tarixiy jarayon", Hamidulla Boltaboevning "Fitrat va jadidchilik" kitoblari asosiy material bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Muammoni tahlil etishda tarixiy-qiyosiy va qiyosiy-tipologik metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Jadidchilik – jamiyat hayotining barcha jabhalarini birday qamrab olgan, yangi adabiyotning shakllanishi va rivojini ta'min etgan siyosiy-ijtimoiy, adabiyot ma'rifiy harakat ekani ayon. Bu harakatning yana bir ahamiyatli jihati, millat ziyolilarini Vatan va millat manfaatlarini yo'lida birlashtirganidir. Bunday taraqqiyot hodisasi jadidchilik harakati namoyandalari ijodi orqali milliy adabiyotimizga yangi nafas, yangi janrlar va yangicha qarashlar bilan kirib keldi. Bunda jadidchilik namoyandalariidan Cho'lpon, Behbudiy, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat va boshqalarning hissasi katta. Jumladan, o'zbek adabiyotining yirik vakili Abdulla Qodiriy o'zining "O'tkan kunlar" romani orqali milliy adabiyotimizda mukammal romanchiligiga asos soldi. Buni muallifning o'zi roman muqaddimasida shunday izohlaydi: "Modomiki, biz yangi davrga oyoq qo'ydik, bas, biz har bir yo'sinda ham shu yangi davrning yangiliklari ketidan ergashamiz va shunga o'xshash dostonchilik, ro'monchilik va hikoyachiliklarda ham yangarishga, xalqimizni shu zamonning "Tohir va Zuhra"lari, "Chor darvesh"lari, "Farhod va Shirin" va "Bahromgo'r"lari bilan tanishtirishka o'zimizda majburiyat his etamiz.

Yozmoqg'a niyatlanganim ushbu "O'tkan kunlar" yangi zamon ro'monchiligi bilan tanishish yo'lida kichkina bir tajriba, yana to'g'risi, bir havasdir"[2].

Professor Sobir Mirvaliev qayd etganidek, "Abdulla Qodiriy arab yozuvchisi Jo'rji Zaydon (1861 - 1914) dan o'rgangan va uni o'ziga ustoz deb bilgan. Uning 22 ta tarixiy

xronikal tipdagi romanlari, ayniqsa, "Armanisa", "Karbalo yong'usi", "O'n yettinchi ramazon", "Farg'onalik kelin", "Al-Amin va Al-Mo'min" kabi asarlari bilan tanish bo'lgan. Bu hol har ikki yozuvchi asarlarini qiyosiy o'rganishda ochiq ko'zga tashlanadi. Xususan, roman qahramonlarini tanlash, ular taqdirini hal etish va fabula yaratishda A. Qodiriy J. Zaydonga juda yaqin turadi. "O'n yettinchi ramazon" romanidagi Bilol ham "O'tkan kunlar"dagi Hasanali singari xo'jasiga sodiq qul sifatida xizmat qiladi. A. Qodiriy iste'dodi, mahorati va tasvirlash uslubi jihatidan ustozidan ancha yuqoriga ko'tarildi. Agar J. Zaydon tarixni tasvif etish yo'lidan borsa, A. Qodiriy uni tasvirlash, ko'rsatish yo'lidan bordi. U Jo'rji Zaydon kabi tarixchi-xronikachi emas, yozuvchisan'atkor sifatida maydonga chiqdi. Bu yozuvchining novatorligi edi"[3].

Qodiriy birgina Zaydon ijodi bilan emas, jahon adabiyotining, xususan, rus, fransuz, ingliz adabiyotining yetuk vakillari asarlari bilan yaxshigina tanish bo'lgan. "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Kuntug'mish", "Rustamxon" kabi xalq eposlarini, mumtoz adabiyotimizni juda yaxshi o'rgangan. Bu haqida akademik Baxtiyor Nazarov: "Qodiriyning buyukligi shundaki, u romanchilikka ilk bor qo'l urgan bo'lsa-da, taqlidga berilmagan, salaflar ta'siriga tushib qolmagan, o'xshashi yo'q romanlar yarata olgan. Bu jihatdan, Muxtor Avezov "Abdulla Qodiriy romanlari 1920-yillarda go'yo tekis sahroda to'satdan Pomir tog'lari vujudga kelgandek paydo bo'ldi..." deb yozganida haq edi. Ammo ikkinchi jihatdan, Abdulla Qodiriy asarlari tep-tekis cho'lda paydo bo'ldi, deyish munozarali. Negaki, unga qadar adabiyotimizning Navoiy, Bobur kabi baland tog'lari, XX asr boshlarida esa Cho'lpon, Fitrat kabi yondosh tog'chalari bor edi. O'zidagi imkoniyat va iste'dodni yuzaga chiqara olgan odam buyukdir. Qodiriy ham xudo yuqtirgan iste'dodini yuzaga chiqardi, o'zini topa oldi"[4] - deydi.

"O'tkan kunlar"dek mukammal milliy roman, albatta, bir tomonlama taraqqiyot natijasi emas. Bunday originallik mustahkam iroda, tunganmas aql, kuchli tafakkur, chuqur bilim talab etadi. A.Qodiriy arab, Yevropa ijodkorlari asarlarini puxta o'rganish bilan birgalikda yuqorida ko'rsatilgan barcha xislatlarning sohibi edi.

Roman janrining shakllanishida Cho'lponning "Kecha va kunduz" roman dialogiyasi ham yetakchi o'rinni egallaydi. Zero, Cho'lpon "Shekspiring "Hamlet", Karlo Gotsining "Malikayi Turandot", Pushkinning 25 she'ri va "Boris Godunov", va "Dubrovskiy", Gogolning "Tergovchi", Gorkiyning "Ona" romanini, "Egor Bulichov", Andreevning "Osilgan yetti kishining hikoyasi" ni hamda Lohutiyning "Evropa safari", Thokurning bir qancha she'rlari va "Suba" kabi asarlarni o'zbek tiliga tarjima qilib, zamonaviy o'zbek tarjima maktabiga asos soldi. Uning mana shu ochgan maktabi o'zbek xalqining yanada serqirra adabiyotga ega bo'lishiga zamin yaratdi. Bu maktabning dovrug'i tezda hamma yoqqa tarqaldi. Qaysidir ma'noda shu maktabning yaralishiga jahon adabiyoti namoyondalarining ta'siri bo'ldi"[5].

Cho'lpon o'z ijodiy faoliyatida ham mumtoz adabiyotimiz davomchisi sifatida an'anaga sodiq qolganligini, ham jahon adabiyotiga xos poetik vositalarni o'zbek adabiyotida qo'llaganligini guvohi bo'lamiz. Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani esa o'zbek adabiyotida birinchi roman dilogiya sifatida e'lon qilindi. Roman yaratilishida yozuvchining maqsadi milliy ruhni, hayotni badiiy talqin etishni, davr muhitini qahramonlar ruhiyati orqali ko'rsatishdan iborat edi. Cho'lponshunos olim Dilmurod Qurinov "Kecha va kunduz" romani ustida yaratgan tadqiqotida quyidagi fikrlarni keltirgan edi: "Kecha va kunduz" o'zbek nasridagi ilk ijtimoiy-psixologik roman sifatida dunyoga kelgan"[6].

O'zbek adabiyotiga sonet XX asrning 30-yillarida kirib keldi. Sonet (ital. sonetto) — 14 misradan iborat turg'un she'riy shakl. Sonet qat'iy qonun - qoidalar asosida yaratiladi. U 4 banddan iborat bo'lib, 1 va 2 bandlar 4 misradan (katren), 3 va 4 bandlar 3 misradan (terset) tashkil topadi. Katrenlar, asosan, a-b-a-b yoki a-b-b-a shaklida, tersetlar esa v-v-g - d-g-d tarzida qofiyalanadi. Eng muhimi — qofiyalar to'la va jarangdor bo'lishi lozim. Sonetning dastlabki bandida fikr rivojlanib borishi, ikkinchi bandida esa bu fikr muayyan xulosa bilan yakunlanishi kerak. Sonetning mustaqil she'r turi sifatida shakllanishida F. Petrarkaning xizmati beqiyos. Dante, P. Ronsar, V. Shekspir, I.

Gyote kabi shoirlar sonetning ning mumtoz namunalari yaratganlar. Rossiyada ilk bor XVIII asrda V. Trediakovskiy, A. Sumarokovlar, keyinchalik A. Pushkin, M. Lermontov, A. Fet kabi shoirlar, XX asrda A. Blok, B. Bryusov, A. Axmatovlar sonetlar yozgan. O'zbek adabiyotida ilk bor Usmon Nosir, Cho'lpon, keyinchalik Barot Boyqobilov, Rauf Parfi va boshqalar sonet yozganlar. Ushbu janr bizga Yevropadan rus adabiyoti bilan birgalikda kirib keldi. Usmon Nosir rus adabiyoti bilan, jumladan, Pushkin va Lermontov ijodi bilan jiddiy shug'ullangan, ulardan tarjimalar qilgan. Shu jarayonda Pushkinning sonetlari bilan ham tanishgan, o'rgangan. Muhimi shundaki, Pushkin bor-yo'g'i uchta sonet yozgan. Albatta, undan avval, uning davrida ham bu she'riy turga murojaat qilgan tanikli shoirlar bo'lgan. Shunga qaramay, rus sonetchilik tarixi haqida gap ketganda adabiyotshunoslar Pushkini birinchi ko'rsatishadi. Usmon Nosirning "She'rim! Yana o'zing yaxshisan...", "Dengizga" nomli she'rlari sonetning haqiqiy namunalaridir. "She'rim! Yana o'zing yaxshisan..."[7] soneti ijodkor va uning ijodi o'rtasidagi jo'shqin hissiyotlar izhoridir.

She'rim! Yana o'zing yaxshisan,

Boqqa kirsang, gullar sharmanda.

Bir men emas, hayot shaxsisan,

Jonim kabi yashaysan manda.

Shoirning "Dengizga" sonetida ijodkor go'yoki achchiq taqdirini oldindan sezgandek. Oq dengiz bilan xayrlashadi. Xayrlashish oldindan uning to'lqinlarini sevishini, oyni cho'miltirgan tinch tunlari uning tushlariga kirishini, suzayotgan oq yelkanlar bir umr yodida qolishi o'rinli o'xshatishlar orqali ta'riflanadi.

O'ynagil so'ng marta, chayqal, erkalan!

Armonim qolmasin ketar oldimda.

Bag'ringda baliqday yuzgan oq yelkan

Bir umr sayr etgay mening yodimda...

Yaxshi qol, erkin suv! Yaxshi qol, dengiz!

To'lqinlar, qo'ynimga qizday kiringiz...

Milliy o'zbek adabiyotida Cho'lponning sonetlari ham o'z o'rniga ega. Uning "Men va boshqalar", "Chechak", "Javolash" nomli sonetlari lirik qahramonning chuqur histuyg'ularini aniq ifodalaydi. "Men va boshqalar"[8] she'ri o'zbek qizi nomidan aytilib, XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi o'zbek qizlarining ayanchli turmush tarzidan so'zlaydi. She'rda erksiz sabab qalbi og'rigan qizning yig'lashi, ingrashi, qanoti bo'lsa-da ucholmasligi, ovozi bo'lsa-da so'zlolmasligi, hayoti bir qulning hayoti kabi ekanligi, unga hayvondek muomalada bo'lishlari keskin tarzda ifodalanadi.

Kulgan boshqalardir, yig'lagan menman,

O'ynagan boshqalar, inglagan menman.

Erk ertaklarini eshitgan boshqa,

Qullik qo'shig'ini tinglagan menman...

"Javolash"[9] sonetida shoir bir o'limning izi haqida fikr bildiradi. Javolashning o'limi misolida har bir inson o'lishi, o'lganidan so'ng yo'q bo'lib, izlari yer betidan yuvilishi, faqat ruhi ona bag'rida saqlanishi, o'limga chora yo'qligi tasvirlanadi. Bu she'r kitobxonni o'z taqdiri bo'yicha chuqur mushohadaga chorlaydi.

Hay, qushlardek uchib yurgan yengil jon,

Gavdang endi tuproqlarga qo'yildi,

Izlaring ham yer betidan yuvildi.

Faqat, ruhing ketmas ona bag'ridan!

Milliy adabiyotimizning portik yangilanishida drama ham muhim ahamiyat kasb etdi. Dramaning taraqqiyot bosqichi mobaynida barcha xalqlar qo'shiq aytib, raqs tushib, bajardigan turli rasm-rusmlar bo'lgan. Yunon dramaturgiyasining barcha turlari-tragediya, komediya, satiralar dramasi Dionisga bag'ishlangan marosimlar asosida maydonga kelgan. Turkistonda, rus, tatar, ozarbayjon teatrlarining kirib kelishi o'zbek milliy teatr san'atining antik davrlarda paydo bo'lgan qadimgi yunon teatri ko'rinishidagi teatr madaniyatini oradan ikki ming yildan ko'proq vaqt o'tib ham mazmun, ham shakl jihatidan katta o'zgarishlarga uchrab, yangidan shakllanishi uchun zamin yaratdi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, "Badiiy asar yaratish, hayot haqiqatini ifoda etishda shaxsiy dunyoqarash katta ahamiyatga ega. Hayotni o'zicha talqin qilish har bir ijodkor shaxsiga xos belgidir. U o'z atrofida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni, hayotning ichki

muammolarini, odamlar ruhiyatini aql bilan idrok etib, tasvirlaydi. Muallifning qarashlari qanchalik teran bo'lsa, voqealar o'quvchi ko'z o'ngida shunchalik hayotiy va jonli tarzda namoyon bo'ladi. Hayotni muntazam kuzatish, ijod yo'lidagi tinmay izlanishlar, oldinga olg'a yurish-bularning bari ijodkor shaxsning mehnati, dunyoqarashi, tahlili va aqliy faoliyati mahsulidir"[10]. Jadidlar ana shunday hayot haqiqatini, "hayotni o'zicha talqin qilish" konsepsiyasini, "hayotning ichki muammolarini", "inson ruhiyatini" mohirlik ila aks ettirish, "ijod qilish yo'lida tinmay izlanishlar" natijasini ulkan meros qoldirganlar, adabiyotimiz uchun millat uchun zarur nazariyalar yaratganlarini etirof etish muhimdir.

O'zbek adabiyotida dramaturgiya janrining paydo bo'lishi jadidchilik harakati bilan bog'liq. Ma'lumki, o'zbek adabiyoti ko'p asrlilik boy tarixga ega bo'lsada, mumtoz adabiyotimizda hozirgi ma'nodagi dramaturgiya yo'q edi. 20-yillar dramaturgiyasi xazinasiga Behbudiy, A.Qodiriy, Abdulla Avloniy, Fitrat kabi ijodkorlar salmoqli hissa qo'shgan.

Behbudiy bilan Gasprinskiydagi bu kabi fikriy uyg'unliklar adabiy tanqid hamda teatr masalalarida yaqqol ko'rinadi. Gasprinskiy teatrning mohiyatini tushuntirar ekan, "...teatr hunari buyuk hunardir. Teatrxa – ibrat maydoni, balog'at va fasohat maktabi"[11] ekanligini yozadi. Behbudiy o'z navbatida "...teatr va'z va tanbeh qiladigan hamda zararlik odat, urfning yomon va zararini aynan ko'rsatadi. Hech kimni ayamaydi"[12] kabi fikrlar bilan uni tushuntiradi. Behbudiyga ko'ra, teatr taraqqiyotning birinchi sabablaridan biri[13]. O'z o'rnida "Padarkush" dramasi ham ma'rifatsiz, taraqqiyotsiz

millatning hayotini o'zlariga oyna qilib ko'rsatish va farzandlarimizni im-ma'rifat egasi etib tarbiyalash maqsadida yaratilgan ko'p qirrali asardir. Bu fikrimizni Begali Qosimovning fikrlari ham yanada mustahkamlaydi: "Ma'rifat uchun birgina maktab kifoya qilmasdi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lmoq kerak edi. Binobarin, millat uchun shunday oyna kerak ediki, unda u o'z qabohatini ham, malohatini ham ko'ra olsun. Mana shu ehtiyoj va zarurat Behbudiyi teatr va matbuot sari boshladi. "Padarkush" shu tariqa maydonga keldi. Biroq uning dunyo ko'rishini oson kechmadi"[14].

Xulosa va takliflar. Yaxlit baholaganda, Turkiston jadidchilik harakati namoyandalari adabiyot, matbuot va maorifni Vatan va millat taraqqiyosi g'oyasiga xizmat qildirdi. Yangi o'zbek adabiyotini yuzaga keltirdi. Bu yangi adabiyot zamonaviy nasr va dramaturgiya shakllanishida, millat estetik tafakkuri yangilanishida alohida o'rin tutdi. Milliy adabiyotni yangilash jarayonida jadidlar uchun estetik omil – xalq og'zaki ijodi an'analari, mumtoz adabiyot yutuqlari hamda jahon badiiy tafakkuri tajribalaridan foydalandi. Yangi o'zbek she'riyati shakllanishi va takomilida Abdulhamid Cho'lpon yetakchilik qildi. Shoir she'riy vazn va shaklni, poetik mazmun va obrazni yangilashga beqiyos hissa qo'shdi. Milliy she'riyatga sonet va mansura janrlarini olib kirdi. Estetik tafakkurni milliy uyg'unish g'oyasiga xizmat qildirdi.

Jadid adabiyotidagi yangilanish tendensiyalari, bunda jahon adabiyoti tajribalarining o'rni kengroq miqyosda kompleks o'rganilishi galdagi vazifalardandir.

ADABIYOTLAR

1. G'oyipov D. O'zbek va ozarbayjon jadidchilgining mushtarak jihatlarini xususida ba'zi xulosalar. /"O'zbek va ozarbayjon filologiyasining dolzarb masalalari" mavzuidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 182.
2. Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар. — Т.: Ўзадабийнашр, 1958, 5-бет.
3. Мирвалиев С. Роман ва замон. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 11.
4. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/baxtiyor-nazarov-qodiriyning-qudrati.2012-yil>
5. Мамажонов С. Бизнинг Чўлпон. - Тошкент: Ёзувчи, 1997. – Б. 16.
6. Куронов Д. Рухий дунё таҳлили. – Тошкент: Хазина, 1995. – Б.3
7. Usmon Nosir. Ertani sevib kut. To'plam – Toshkent: Adabiyot, 2021. – B.7.
8. Cho'lpon. Ko'klam ruhi. – Toshkent:Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – B. 27.
9. Cho'lpon. Ko'klam ruhi. – Toshkent:Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – B. 118.
10. Умарова М. Инглиз ва ўзбек адабиётида ижодкор шахс ва қаҳрамон. – Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2021.– Б.15
11. Ismoil Gaspirinskiy Mashaolloh. "Tarjimon" gazetasi, 1984. № 29.
12. Behbudiy. Teatar nadir. "Oyina" jurnali, 1914. №29-son, – B. 550-553.
13. Behbudiy. Teatar nadir. "Oyina" jurnali, 1914. №29-son, – B. 550-553.
14. Қосимов Б, Юсупов Ш, Долимов У, Ризаев Ш, Аҳмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. - Тошкент: Маънавият, 2004. – Б. 251.

Durdona EGAMNAZAROVA,
Associate Professor of Kokand University
E-mail: durdona@mail.ru

On the review DSc, associate professor S.Zokirova

PLEONASM THROUGH DIFFERENT THEORETICAL LENSES

Annotation

Pleonasm, the use of redundant words or phrases, is a linguistic phenomenon often regarded as an anomaly within language systems. This article is devoted to the exploration of pleonasm from both a theoretical and practical perspective, examining its occurrence across various languages and contexts. By analyzing examples from literature, everyday speech, and digital communication, the study highlights the functions and implications of pleonastic expressions. Despite being labeled as superfluous, pleonasm can serve rhetorical, emphatic, and clarificatory purposes, challenging the notion that they are purely linguistic errors. Through a comprehensive review of existing literature and new empirical data, the article aims to redefine pleonasm's role in communication, suggesting that its strategic use can enhance understanding and effectiveness in specific scenarios.

Key words: Redundancy, rhetoric, emphasis, clarification, communication, language systems

ПЛЕОНАЗМ ЧЕРЕЗ РАЗНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИЗРЫ

Аннотация

Плеоназм, использование повторяющихся слов или фраз, представляет собой языковой феномен, который часто рассматривается как аномалия внутри языковых систем. Эта статья посвящена исследованию плеоназма как с теоретической, так и с практической точки зрения, рассматривая его возникновение в различных языках и контекстах. Анализируя примеры из литературы, повседневной речи и цифрового общения, исследование подчеркивает функции и значение плеонастических выражений. Несмотря на то, что плеоназмы считаются излишними, они могут служить риторическим, выразительным и разъясняющим целям, бросая вызов представлению о том, что они являются чисто лингвистическими ошибками. Посредством всестороннего обзора существующей литературы и новых эмпирических данных статья направлена на переопределение роли плеоназма в общении, предполагая, что его стратегическое использование может улучшить понимание и эффективность в конкретных сценариях.

Ключевые слова: Избыточность, риторика, акцент, уточнение, коммуникация, языковые системы.

TURLI NAZARIY LIZALAR ORQALI PLEONAZM

Annotatsiya

Pleonazm, ortiqcha so'z yoki iboralardan foydalanish, ko'pincha til tizimlarida anomaliya sifatida qaraladigan lingvistik hodisadir. Ushbu maqola pleonazmni nazariy va amaliy nuqtai nazardan o'rganishga, uning turli tillarda va kontekstlarda paydo bo'lishini o'rganishga bag'ishlangan. Adabiyot, kundalik nutq va raqamli aloqa misollarini tahlil qilish orqali tadqiqot pleonastik iboralarning vazifalari va oqibatlarini ta'kidlaydi. Pleonazmlar ortiqcha deb nomlanishiga qaramay, ritorik, ta'kidlovchi va tushuntirish maqsadlariga xizmat qilishi mumkin, ular sof lingvistik xatolar degan tushunchaga qarshi chiqadi. Mavjud adabiyotlarni va yangi empirik ma'lumotlarni har tomonlama ko'rib chiqish orqali maqola pleonazmning aloqadagi rolini qayta aniqlashga qaratilgan bo'lib, uning strategik ishlatilishi aniq stsenariylarda tushunish va samaradorlikni oshirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Ortiqchalik, ritorika, urg'u, tushuntirish, aloqa, til tizimlari

Introduction. Among the myriad linguistic phenomena that scholars and linguists study, pleonasm stands out as a particularly intriguing anomaly. Pleonasm, the use of more words than necessary to convey meaning, often attracts criticism for its apparent redundancy. Yet, this seemingly superfluous linguistic feature is pervasive across languages and contexts, suggesting that its role may be more significant than traditionally acknowledged.

Historically, pleonasm has been perceived negatively, often corrected in formal writing and speech to promote conciseness and clarity. However, a closer examination reveals that pleonastic expressions can serve various functions, including rhetorical emphasis, clarification, and stylistic effect. For instance, phrases like "free gift" and "end result" are pleonastic but can enhance communication by reinforcing key concepts or ensuring the listener's comprehension.

This article aims to challenge the conventional view of pleonasm as merely an error in language. By exploring its occurrence in literature, legal documents, everyday speech, and other domains, we seek to uncover the underlying reasons for its persistence and utility. Through a detailed review of existing research and new empirical data, we will demonstrate that pleonasm can be a deliberate and effective tool in communication.

In the following sections, we will define pleonasm more precisely, provide a historical overview of its study, and examine

its various manifestations and functions. By doing so, we hope to shed light on the nuanced role of pleonasm in language and offer insights into how this linguistic anomaly can contribute to effective communication.

The study of pleonasm dates back to classical rhetoric, where it was often discussed in the context of stylistic devices. Ancient rhetoricians, such as Aristotle and Quintilian, recognized that redundancy could serve rhetorical purposes, such as emphasizing a point or adding a rhythmic quality to speech. Aristotle (1991) and Quintilian (1920) viewed pleonasm not merely as a flaw but as a tool that, when used judiciously, could enhance the persuasiveness of an argument.

In modern linguistics, pleonasm is often examined through the lens of pragmatics, syntax, and semantics. Pragmatically, pleonasm can be seen as a strategy to ensure clarity and prevent misunderstanding (Leech, 1983). For instance, in spoken language, speakers may use redundant phrases to provide additional cues to listeners, aiding in the interpretation of the message. This pragmatic function aligns with the Gricean maxims, particularly the maxim of quantity, which suggests that speakers should be as informative as necessary but no more so (Grice, 1975). However, pleonasm often violates this maxim, indicating that other factors, such as context and listener needs, play a crucial role.

Cognitive linguistics offers another perspective, suggesting that pleonasm can aid in cognitive processing. Redundant information might reinforce memory retention and facilitate comprehension, especially in complex or technical discourse (Langacker, 1987). From a functionalist viewpoint, pleonasm can enhance the expressiveness of language, allowing speakers to convey nuances and emphases that might be lost in more concise expressions (Halliday & Hasan, 1976). Some research suggests that redundancy can improve comprehension and retention, particularly in noisy environments or when addressing diverse audiences (Clark & Clark, 1977). Other studies highlight the potential for pleonasm to cause confusion or frustration, particularly in written communication, where brevity is often prized (Cutting, 2002).

The occurrence and acceptability of pleonasm vary across languages and cultures. In some languages, pleonastic expressions are grammatically obligatory, while in others, they are optional or even stigmatized (Comrie, 1989). This typological variation underscores the importance of considering cultural and linguistic contexts when studying pleonasm.

Relevance theory, proposed by Sperber and Wilson (1986), provides a useful framework for understanding pleonasm. According to this theory, communication aims to achieve the highest possible relevance for the listener, balancing cognitive effort and contextual effects. Pleonasm can be seen as a means to increase relevance by providing additional contextual effects, even at the cost of increased cognitive effort.

Materials and Methods. Materials for the research include fiction texts selected from a diverse range of contemporary and classic novels, short stories, and plays; digital communication samples collected from social media posts, online forums, emails, and instant messaging conversations.

Results and Discussion. Our analysis revealed different patterns of pleonasm in both fiction texts and digital communication. In fiction, pleonastic expressions often served rhetorical and stylistic purposes, while in digital communication, they were used for emphasis and clarification.

In the selected fiction texts, pleonasm appeared frequently in dialogue and descriptive passages. For instance, in J.K. Rowling's "Harry Potter and the Philosopher's Stone", the phrase "He was happy and content" exemplifies pleonasm, as "happy" and "content" convey similar meanings (Rowling, 1997). Such redundancy was used to emphasize the character's state of mind, enhancing the emotional impact on readers.

Similarly, in Charles Dickens' "A Tale of Two Cities", the expression "the very best and finest" serves to underscore the exceptional quality being described, adding a rhythmic quality to the prose (Dickens, 1859). These examples illustrate how pleonasm can enrich narrative and dialogue by adding layers of meaning and emotional depth.

A closer examination of these texts reveals that pleonasm is often employed to build a specific atmosphere or highlight particular aspects of a scene or character. For instance, in Tolkien's "The Lord of the Rings", the phrase "dark and gloomy" emphasizes the oppressive atmosphere of Mordor, reinforcing the reader's perception of the setting (Tolkien, 1954). This use of pleonasm not only enhances descriptive richness but also helps create a more immersive experience for the reader.

In digital communication, pleonasm was prevalent in social media posts and instant messaging. For example, a common

phrase found on Twitter was "actual fact," used to emphasize the truthfulness of a statement. For example, the repeated use of "totally and completely" in digital communication serves a dual function of emphasizing the totality of a situation while ensuring the message is clearly understood by the recipient. This type of pleonasm aligns with the Gricean maxim of relevance, where additional information, though seemingly redundant, provides the necessary contextual background for clearer communication (Grice, 1975). In online forums, users often used expressions like "free gift" to underscore the absence of cost, despite the redundancy. An example from a popular forum includes the expression "absolutely essential," used to stress the importance of a particular action or item in a discussion thread. This redundant phrase, though technically unnecessary, adds weight to the argument being made, making the user's point more compelling (Forum Data, 2023). Moreover, in instant messaging, phrases like "I saw it with my own eyes" are used frequently to emphasize the credibility of the speaker's personal experience. This form of pleonasm helps to convince the recipient of the truthfulness of the statement, thereby reinforcing trust and clarity in communication (Survey Data, 2023).

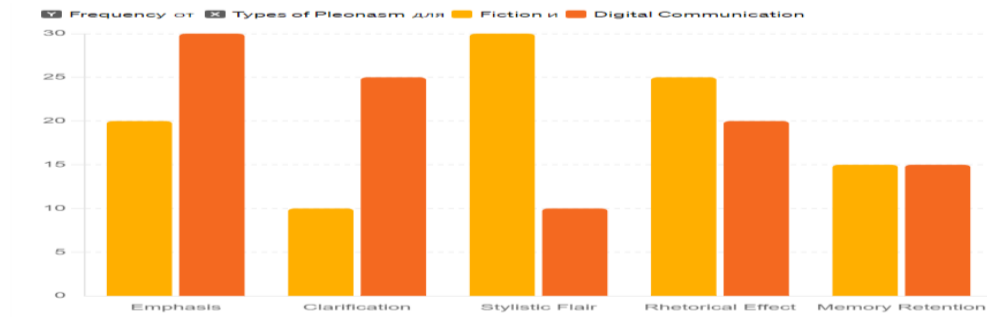
Given the often brief and fragmented nature of online interactions, redundant expressions help reinforce key messages and prevent misunderstandings. This aligns with the pragmatic view that redundancy can aid in communication by providing additional contextual cues (Leech, 1983).

Our findings support the theoretical perspectives that pleonasm, despite being traditionally viewed as superfluous, plays a significant role in effective communication. The use of pleonasm in both fiction and digital communication demonstrates its utility in different contexts, corroborating the idea that redundancy can enhance comprehension and retention (Langacker, 1987).

Understanding the strategic use of pleonasm can benefit writers, educators, and communicators. Writers can employ pleonasm to add depth and emphasis to their prose, while educators can use it as a tool to teach language nuances. In digital communication, recognizing the value of pleonasm can help users convey their messages more effectively.

According to our findings, pleonasm for emphasis is more prevalent in digital communication (30 occurrences) compared to fiction texts (20 occurrences). This suggests that in digital communication, users often use redundant phrases to highlight or stress their points. Digital communication also shows a higher frequency (25 occurrences) of pleonasm used for clarification than fiction texts (10 occurrences), indicating that redundancy helps ensure the message is clear in the often brief and fragmented online interactions. In fiction texts, pleonasm for stylistic flair is notably higher (30 occurrences) than in digital communication (10 occurrences). This reflects the authors' use of redundant expressions to enhance narrative and descriptive richness. Fiction texts show a higher frequency (25 occurrences) of pleonasm used for rhetorical effect compared to digital communication (20 occurrences). This aligns with the traditional use of pleonasm in literature to add rhythm and emphasis. Both fiction texts and digital communication have the same frequency (15 occurrences) of pleonasm used for memory retention, indicating a balanced use of redundancy to aid in the recall of information.

The frequency distribution of different types of pleonasm in fiction texts and digital communication.

Picture 1.

These findings highlight the varied purposes of pleonasm across different contexts, demonstrating its multifaceted role in enhancing communication.

Conclusion. In fiction, pleonasm enriches the narrative by adding stylistic flair, rhetorical effect, and emotional depth. Authors like J.K. Rowling and Charles Dickens employ redundant expressions strategically to create immersive and engaging storytelling experiences. This use of pleonasm helps to build atmosphere, emphasize key points, and convey nuanced meanings, making the prose more vibrant and impactful.

In digital communication, pleonasm primarily aids in emphasis and clarification. Given the brevity and fragmented nature of online interactions, redundant phrases help to reinforce key messages, ensuring clarity and preventing misunderstandings. This pragmatic use of pleonasm aligns with the findings from our survey, where a significant majority of participants found it helpful for emphasis and clarity in informal contexts.

REFERENCES

1. Clark, H. H., & Clark, E. V. (1977). *Psychology and Language: An Introduction to Psycholinguistics*. Harcourt Brace Jovanovich.
2. Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology*. University of Chicago Press.
3. Cutting, J. (2002). *Pragmatics and Discourse: A Resource Book for Students*. Routledge.
4. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics* (Vol. 3, pp. 41-58). Academic Press.
5. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
6. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites* (Vol. 1). Stanford University Press.

UDK:415=20(045)

Sevinch ERKINOVA,

Karshi State University, Foreign languages faculty, Philology and teaching languages (English) specialty, 3rd year student
E-mail: erkinova24sevinch@gmail.com

Based on Karshi State University senior teacher M. Namozova's review

NURTURING NEURAL PATHWAYS: STRATEGIES TO STIMULATE CHILD'S BRAIN DEVELOPMENT

Annotation

This article presents a comprehensive overview of scientific and useful methods for fostering child's ideal brain development. While neuroscience is still expanding quickly, there is a wealth of knowledge already available to us that can aid in our understanding of our child's early brain development.

Key words: Caregivers, cognitive development, infancy, neural connection, healthy nutrition, brain cells, toddlerhood, nurture

РАЗВИТИЕ НЕЙРОННЫХ ПУТЕЙ: СТРАТЕГИИ СТИМУЛЯЦИИ РАЗВИТИЯ МОЗГА РЕБЕНКА

Аннотация

В этой статье представлен всесторонний обзор научных и полезных методов содействия идеальному развитию мозга ребенка. Хотя нейронаука все еще быстро развивается, нам уже доступен огромный объем знаний, которые могут помочь нам понять раннее развитие мозга нашего ребенка.

Ключевые слова: Опекуны, когнитивное развитие, младенчество, нейронные связи, здоровое питание, клетки мозга, детский возраст, воспитание.

NERV TIZIMINI SHAKLLANTIRISH: BOLANING MIYA RIVOJLANISHINI SHAKLLANTIRUVCHI STRATEGIYALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolaning ideal miya rivojlanishini ta'minlashning ilmiy va foydali usullari haqida to'liq ma'lumot berilgan. Neyrologiya hali ham tez rivojlanayotgan bo'lsa-da, bizda bolamizning erta miya rivojlanishini tushunishimizga yordam beradigan ko'plab bilimlar mavjud.

Kalit so'zlar: Tarbiyachilar, kognitiv rivojlanish, chaqaloqlik, asab tizimi, sog'lom ovqatlanish, miya hujayralari, bolalik, tarbiya

Introduction. A child's brain develops incredibly throughout these formative years, setting the stage for later learning, behavior, and health. A child's brain architecture is greatly influenced by their parents and other primary caregivers. Knowing the fundamentals of brain development can enable adults to create situations and experiences that best foster a child's cognitive development. The early years are a period of rapid brain growth. The early experiences that a young, developing brain encounters literally cause it to alter in size and shape. Relationships, caregivers, life events, and new locations can all have an impact on the wiring of complex brain circuitry. Developing a child's brain involves nurturing their intellectual, emotional, and physical growth from an early age. Here are several ways to support and stimulate your child's brain development.

Literature review. A child's brain develops incredibly throughout these formative years, setting the stage for later learning, behavior, and health. A child's brain architecture is greatly influenced by their parents and other primary caregivers. Knowing the fundamentals of brain development can enable adults to create situations and experiences that best foster a child's cognitive development. The final say in how the brain functions and how behavior develops is determined by this network of synaptic connections. In an increasingly interconnected society, the upbringing of today's children will determine the skills and development of brain of the future population. According to recent estimates by experts, 219 million children under the age of five in developing to their full potential because of unfavorable experiences and circumstances. Lifelong developmental difficulties that have a disastrous impact on an individual's learning are caused by poverty, poor health and nutrition. Caregivers can influence a child's cognitive, emotional, and social development and lay the foundation for a happy and satisfying future by being aware of and involved in their developmental path.

Research Methodology. A child's brain development is an amazing journey that starts at birth and lasts through early

childhood life. The main key stages of brain development are infancy, toddlerhood, early childhood, and middle childhood that are examined in this article, along with tips on how parents and other caregivers can promote the best possible development and learning at each period. Fostering a child's brain growth through stimulating activities, social connections, and emotional support is crucial for setting the foundation for future success, from sensory experiences in infancy to critical thinking in middle childhood. Here are some essential phases of brain development and suggestions for enhancing each one:

1. Infancy (0-2 years): The brain develops quickly in the first two years of life, laying the groundwork for all subsequent future learning and behavior. Young children pick up knowledge through their sensory experiences, such as touching, tasting, smelling, and hearing. Neural connections in the brain are strengthened by simple activities such as talking, making eye contact, and gently touching the things around them.

- Strategies to Support Brain Development: Playing with textured toys, offering a range of sounds and music, and interacting face-to-face are examples of activities that stimulate the senses. Creating a secure and caring atmosphere is crucial during this stage because it fosters the development of trust and security, both of which are essential for healthy brain development.

Healthy nutrition. Highlighting the significance of a diet that is well-balanced and full of nutrients that are vital for neurodevelopment, like iodine, iron, and omega-3 fatty acids. Due to its ability to supply the building blocks required for new connections between brain cells, nutrition plays a vital role in sustaining brain plasticity. A nutrient-rich diet promotes the development of new neurons, fortifies existing connections, and improves the brain's capacity for learning and adaptation. For instance, the growth and function of the brain depend on omega-3 fatty acids, which are present in nuts and fatty seafood like salmon. These lipids aid in the development of brain cell membranes and promote communication. Another important nutrient that promotes cognitive development is iron, which is needed to produce neurotransmitters. In addition, vitamins and

minerals include zinc, magnesium, vitamin B12, vitamin E, and vitamin B12 are essential in development of brain.

2. Toddlerhood (2-5 years):

The toddler years are characterized by the rapid development of the brain, with particular attention paid to language, socialization, and motor abilities. Toddlers are inquisitive explorers who acquire knowledge through playing and practical experiences. The development of important cognitive skills including problem-solving, memory, and attention depends on this stage.

- Strategies to Support Brain Development: Toys and activities that foster creativity and problem-solving should be available, as should opportunities for exploration and discovery and active play. Engaging in conversations, reading to them, and exposing them to new things enhance their cognitive skills and language development.

Engaging in Interactive Activities and Reading Together.

From an early age, reading to your child fosters language development, vocabulary growth, and a love of learning. Incorporate interactive storytelling into your child's routine and engage your child in storytelling to develop their imagination and cognitive abilities. Building blocks, puzzles, and sensory play are examples of hands-on activities that foster children's fine motor abilities, critical thinking, and creativity. In order to stimulate brain development, let your youngster explore and experiment with various materials.

3. Early Childhood (5-8 years):

Children's brains continue to develop and fortify neural connections as they approach early childhood. Significant advancements in linguistic proficiency, social-emotional growth, and cognitive capacities define this period. Youngsters begin to gain a better awareness of their surroundings and a stronger sense of independence.

- Strategies to Support Brain Development: Encourage self-directed thought, offer chances for socialization and cooperative play, and engage imaginative and creative activities. Children can feel safe and supported as they move through this developmental through setting boundaries and providing consistent routines.

Encouraging Social contacts. Children's social and emotional skills, empathy, and communication abilities are all developed through social interactions, which are vital for brain development. To support healthy brain development, encourage your child to participate in social activities including playdates, teamwork, and community events.

4. Middle Childhood (8-12 years):

The brain continues to develop and specialize during middle childhood, with an emphasis on higher order cognitive processes including problem-solving, emotional control, and critical thinking. At this age, kids are growing increasingly self-reliant, creating identities, and honing their social abilities.

- Strategies to Support Brain Development: Promote the development of critical thinking and decision-making abilities,

offer chances for organized learning and investigation, and aid in the development of emotional intelligence through candid dialogue and constructive criticism. Children can discover their passions and abilities by being encouraged to participate in extracurricular activities, hobbies, and interests.

Music and Art. At a young age, introduce your youngster to art and music as a hobby. Creativity and fine motor skills are enhanced by singing, painting, crafting, and learning an instrument. Through playing musical instruments, improve memory, emotional understanding and mathematical abilities, as well. These exercises also support the growth of fresh approaches to problem-solving and thought processes.

Analysis and results. Comprehending Child Brain Development: In the formative years, a child's brain develops rapidly as billions of new connections form and the circuitry of the brain is shaped. Many cognitive processes, including language development, problem-solving, emotional control, and social skills, depend on these linkages. Parents can improve this vital phase of brain development by providing the correct experiences and stimulation. The process of a child's brain maturing is complex and involves a variety of factors, including emotional support, physical activity, healthy diet, interesting experiences, and a supportive environment. The foundation for lifetime learning, development, and wellbeing can be laid by making an early investment in a child's brain development. A child's brain develops in a fascinating and complex way, laying the groundwork for their future social, emotional, and cognitive growth. The many variables that affect human development, from early life experiences and interventions to genetics and environmental impacts, have been clarified by a number of research.

Conclusion and recommendations. In summary, knowledge of the stages of a child's brain development can assist parents and other caregivers in providing a nurturing atmosphere that promotes the best possible learning and growth. You may assist your child's growth at every stage by involving them in activities that pique their curiosity, foster exploration and discovery, advance linguistic and cognitive abilities, and foster social-emotional development. Keep in mind that each child is different, and as they develop and learn, it is critical to pay attention to and adapt to their own needs and interests. You can influence your child's brain development and position them for success in the future by showing them love, support, and direction. You may foster a supportive and stimulating environment for your child's social, emotional, and cognitive development by implementing these techniques into your everyday routines and interactions. Keep in mind that every child is different, so to optimize your child's potential for healthy brain development, customize these tactics to their specific requirements and interests. You may provide your child the tools they need to succeed in their educational path by showing them love, patience, and consistency.

REFERENCES

1. "The Whole-Brain Child: 12 Revolutionary Strategies to Nurture Your Child's Developing Mind" by Daniel J. Siegel and Tina Payne Bryson
2. "The Yes Brain: How to Cultivate Courage, Curiosity, and Resilience in Your Child" by Daniel J. Siegel and Tina Payne Bryson
3. "Raising An Emotionally Intelligent Child" by John Gottman
4. Lenroot, R. K., & Giedd, J. N. (2006). Brain development in children and adolescents: Insights from anatomical magnetic resonance imaging. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*
5. "Play in Child Development and Psychotherapy" Toward Empirically Supported Practice by Sandra W. Russ (2004)
6. "NurtureShock: New Thinking About Children" by Po Bronson and Ashley Merryman
7. "How Children Succeed: Grit, Curiosity, and the Hidden Power of Character" by Paul Tough
8. "Brain Rules for Baby: How to Raise a Smart and Happy Child from Zero to Five" by John Medina
9. "The Developing Mind: How Relationships and the Brain Interact to Shape Who We Are" by Daniel J. Siegel
10. "Einstein Never Used Flashcards: How Our Children Really Learn--and Why They Need to Play More and Memorize Less" by Kathy Hirsh-Pasek and Roberta Golinkoff
11. Suyarova N.Y. Logicality and metaphor as an adjacent peculiarity of speech // *International Journal of Anglisticum. Literature, Linguistics and Interdisciplinary Studies*. Volume: 7/Issue: 11-Macedonia, 2018. – P. 30-36 (Impact factor ICV: 6.88).

Dilmurod ESHANQULOV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: dilmurodeshanqulov109@gmail.com

ToshDO'TAU professori S. Ashirboyev taqrizi asosida

DESCRIPTION OF RESEARCH ON THE KARLUK LANGUAGES OF SURKHANDARYA

Annotation

In this article, the question of the classification of Surkhandarya dialects is discussed, as well as their phonetic, lexical, morphological, word formation, and syntactic differences. There is also information on the work of our linguists who worked on Surkhandarya Uzbek dialects.

Key words: Dialectology, Qarluq-chigil, dialect, O'ghuz, Kipchak, literary language, national language, dialect, classification.

ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО КАРЛУКСКИМ ЯЗЫКАМ СУРХОНДАРЬИ

Аннотация

В данной статье обсуждается вопрос классификации сурхандарьинских диалектов, а также их различия в фонетическом, лексическом, морфологическом, словообразовательном и синтаксическом аспектах. Также дается информация о работе ученых лингвистов, работавших над сурхандарьинскими узбекскими диалектами.

Ключевые слова: Диалектология, карлук-чигиль, диалект, огузы, кыпчаки, литературный язык, национальный язык, диалект, говор, классификация.

SURXONDARYO QARLUQ SHEVALARI BO'YICHA TADQIQOTLAR TAVSIFI

Аннотация

Ushbu maqolada Surxondaryo shevalarining tasnifi masalasi o'zbek xalq shevalari va ularning bir-biridan ma'lum fonetik, leksik, morfologik, so'z yasalishi va sintaktik jihatdan farqlari haqida fikr yuritilgan. Surxondaryo o'zbek shevalari bo'yicha ish olib borgan shevashunos olimlarimizning ishlari bo'yicha ham ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Diалектология, qarluq-chigil, dialekt, o'g'uz, qipchoq, adabiy til, milliy til, sheva, lahja, tasnif.

Kirish. Shevalar har bir xalqning milliy tili tarkibiga kiruvchi boy xazina desak also mubolag'a bo'lmaydi. To'g'ri, ular milliy adabiy tildan o'zining bir qator jihatlari bilan (fonetik, leksik, grammatik xususiyatlari) farq qilishi mumkin, ammo har bir xalqning tilini asl qadriyatlarini-yu, boy merosini, so'zlardagi jilosi shu xalq tilining shevasida saqlanib, asrlar davomida og'izdan og'izga o'tib keladi. Sheva milliy tilning bir ko'rinishi hisoblanib, adabiy til shevalardan oziqlangan holda rivojlanib, sayqallanib boradi.

O'zbek adabiy tilini o'zbek xalq shevalari boyitadi, lekin ular bir-biridan ma'lum fonetik, leksik, morfologik, so'z yasalishi va sintaktik jihatdan farq qiladi. Hozirgi o'zbek tilshunosligida dialektologiyaning bu sohasini barqarorlashtirishda I. I. Zarubin, E. D. Polivanov, K. K. Yudaxin, B. B. Reshetov, A. K. Borovkov kabi rus turkologlari va G'ozzi Olim Yunusov, Sh.Sh. Shoabduraxmonov, F. Abdullayev, X. Doniyorov, B. Jo'rayev, A. S. Shermatov, A. Jo'rayev, A. To'raqulov kabi yetakchi shevashunoslarning xizmatlari beqiyosdir [1].

Shu bilan birga, o'zbek tili xalq shevalari leksikasini o'rganishga o'z hissasini qo'shgan S. Rahimov, Q. Muhammadjonov, Sh. Nosirov, T. Sodiqov, I. Rajabov,

V. Egamov, T. Qudratov, A. Aliyev, M. Mirzayev, E. Sheraliyev, A. Shermatov kabi shevashunos olimlarning ishlari ham ahamiyatligi bilan ajralib turadi. O'zbek shevalari 2 xil tavsif etilgan bo'lib:

1) shevalarning umumiy tasnifi (mamlakat yoki davlatlar nuqtai nazaridan);

2) shevalarning xususiy tavsifi (voha yoki viloyat doirasida).

Zarubin o'zbek shevalarini to'rtta asosiy guruhga bo'lib tavsif qildi:

1. Xiva. 2. Farg'ona. 3. Toshkent. 4. Samarqand-Buxoro kabi guruhlar.

Yudaxin esa ko'proq shevalarimizning tojik tili bilan o'zaro munosabati tahliliga, ulardagi singarmonizm hodisasiga diqqatini qaratdi. Zarubin tasnifiga qo'shimcha qilib: qipchoq -j lovchi guruhini va shimoliy o'zbek shevalari guruhini qo'shdi,

Samarqand-Buxoroni olmadi [2]. Ammo keyinchalik mufassal tanishgan holda shevalarni 5 guruhga: 1. Toshkent, 2. Farg'ona, 3. Qipchoq, 4. Xiva (Xiva o'g'uz), 5. Shimoliy o'zbek shevalariga bo'lib, Boysun shevasini qipchoq guruhiga ajratadi [3]. Professor E.D. Polivanovning o'zbek tili shevalari tasnifi eng mayda detallarigacha tavsif va tahlil etilgan. Uning tavsifida metsatsiya (qardosh tillar chatishuvi) va gibridizatsiya (qardosh bo'lmagan tillar chatishuvi) kabi holatlar ham tavsif qilingan. Polivanov tavsifida eronlashgan va eronlashmagan shevalar tahlil etilgan (Samarqand va Buxoro eronlashgan); (Farg'ona qipchoq shevasi eronlashmagan).

Polivanov eronlashgan tillarning o'zini yetti tipga bo'lib o'rgangan:

1-tip: Samarqand-Buxoro shevalari, 2-tip: Toshkent shevalari, 3-tip: Qo'qon-Marg'ilon shevasi, 4-tip: Andijon-Shaxrihon shevalari, 5-tip: Uyg'urlashgan shevalar (Namangan, Chortoq), 6-tip: Shimoliy o'zbek shahar shevalari,

7-tip: Shimoliy o'zbek qishloq shevalari [4]. 1936-yildan boshlab, ya'ni Polivanov tavsifidan so'ng Professor G'ozzi Olim Yunusov o'zbek shevalarini tavsif qildi. Olim o'zbek shevalarini uch lahjaga bo'lib o'rgandi:

1) O'zbek-qipchoq lahjasi: Zarafshon, Buxoro, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo hududlarida yashovchi xalqning tili, bundan tashqari Xorazm, Andijon, Namangan, Qo'qon, Chimboy, Qo'ng'iroq tumanlari va Tojikiston va Afg'oniston shimolidagi o'zbeklar shevasi kiradi.

2) Turk-barlos lahjasi: Toshkent, Qo'qon, Namangan, Andijon, Marg'ilon shaharlari shevasi kiradi.

3) Xiva-Urganch lahjasi: Xiva, Xonqa, Kat, Toshhovuz, Eski-Yangi Urganch shaharlari aholisi shevasi kiradi.

Professor G'. O. Yunusov Xivada singarmonizmning saqlanishiga alohida urg'u beradi, ya'ni "q" o'rnida "k" kelishi.

Professor Borovkov o'zbek sheva vakillarini ikki asosiy guruhga ajratdi [5], ya'ni o-lovchi va a-lovchi guruh vakillari. Borovkov dialekt vakillarini to'rtga bo'lib o'rganadi: 1. O'rta o'zbek dialekti; 2. Shayboniy-o'zbek dialekti, j-lovchi; 3. Janubiy-Xorazm dialekti; 4. Alohida guruh o'zbek shevalari dialekti [6].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Surxondaryo shevalarining o'rganilishi. Surxondaryo o'zbek shevalariga oid ilk tasnifiy ma'lumotlar E. D. Polivanov va A. K. Borovkov asarlarida uchrasa-da, viloyat shevalarini ilk marotaba amaliy jihatdan o'rganishni boshlagan olim A. Mahmatqulovdir. Sherabod tuman "jo'qchilar" shevasi yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borgan olim 1960-yilda "Sherabod jo'qchilar shevasi" mavzusida dissertatsiyasini himoya qiladi.

Sherabod "j-lovchi" shevalarida "ravish kategoriyasi", Sherabod "j-lovchi" shevalarida "ko'plik kategoriyasi" ("O'zbek tili adabiyoti masalalari" jurnali 4-son 1960-yil), "Sherabod jo'qchilar shevalarida fe'l materiallari", "Sherabod jo'qchilar shevasida undoshlarning temasi" kabi ilmiy maqolalar o'sha davr uchun muhim voqea sifatida odamlar e'tiborini jalb qilgan edi.

Surxondaryo shevalarini keng mavzuda o'rgangan olim bu Saidmuro Rahimovdir. Saidmuro Rahimovning nomzodlik dissertatsiyasi Surxondaryo viloyatidagi o'zbek shevalari leksikasini o'rganishga bag'ishlangandir. Ishda qayd etilishicha, o'zbek dialektologiyasida u yoki bu shevalarning fonetik va morfologik xususiyatlari ko'proq o'rganilgan bo'lib, shevalar leksikasini tadqiq etish masalasi birmuncha oqsqodir. Avvalo, shuni qayd etishimiz lozimki, ishning kirish qismida

Surxondaryo viloyatining aholisi to'g'risida tarixiy ma'lumotlar beriladi va shevalarga xos ayrim xususiyatlar yoritiladi. Dissertatsiyaning asosiy qismi (tadqiqot obyekti boblariga bo'linmay ayni shu tarzda o'rganilgan) da birinchi navbatda Surxondaryo shevalariga xos leksik birliklar semantik-morfologik guruhlar bo'yicha tasnif qilinadi. S. Rahimovning nomzodlik dissertatsiyasida [7] Surxondaryo shevalarini ikki guruhga ajratadi: 1) y-lovchi (shahar tip) shevalar,

2) j-lovchi qipchoq shevalar. Qayd etilishicha, o'rganilgan shevalar ichida qarluq

y-lovchi va qipchoq j-lovchi shevalar leksikasi tadqiqot obyekti qilib olingan leksik sistemasida butunlay o'zbek adabiy tiliga xos bo'lmagan qator so'z va atamalar mavjud. Ishda bunday leksemalar garchi, adabiy tilda qo'llanmagan bo'lsa-da, o'zbek tilining tayanch shahar shevalarida ishlatilishi ishonarli misollar bilan tasdiqlangan. (Surxondaryoda: adag', adoq, tom, adag', adabiy orfografik axir, so'ng), shuningdek, tadqiqotda qadimgi yozma yodgorliklarda qayd etilgan, o'rganilgan shevalarda saqlanib qolgan, biroq, tilda qo'llanmayotgan leksemalar haqida batafsil fikr yuritiladi. Ishning qiymatini oshirgan omillardan biri shundaki, unda qayd etilgan guruhga oid morin, marin; kelik, kulik; alang, arasi, arasichi kabi qirqa yaqin shevalarda hamda ayrim turkiy tillarda qo'llanayotgan, lekin adabiy tilda muqobili bo'lmagan leksik birliklarning mavjud ekanligini ko'rsatib berishdan iboratligidir.

Mazkur bo'limning ikkinchi qismida Surxondaryo o'zbek shevalaridagi dialektal so'zlar morfologik tarkibiga ko'ra o'rganib chiqilgan. Chunonchi, unda adabiy tilda paralleli bo'lgan dap (doira), kadi (qovoq), o'r (o'rta), tati (hech) singari va adabiy tilda paralleli bo'lmagan qabachoq, qovachaq, qabichaq ("po'st", "po'choq" ma'nolarida) kabi leksemalar tadqiqot obyekti qilib olingan. Shuningdek, unda shevaga xos yasama va qo'shma so'z hamda terminlar ham ayni shu tarzda tahlil qilib chiqilgan.

Surxondaryo o'zbek shevalarining tasnifi masalasi ham doimo olimlar e'tiborida bo'lib kelgan. Prof. E. D. Polivanov tasnifiga ko'ra [8] Surxondaryo o'zbek shevalari uchinchi dialekt qipchoq lahjasining beshinchi tipidagi janubiy o'zbek j-lovchilar guruhiga kiritiladi. E.D. Polivanov o'zbek shevalarini tasnif qilgan ekan, singarmonizm xususiyatining bor yoki yo'qligiga katta e'tibor beradi. Shu nuqtai nazardan Surxondaryo shevalarini singarmonizm xususiyatlarini o'zida saqlagan qipchoq yoki so'f o'zbek shevalari guruhiga kiritiladi. Professor A. K. Borovkovning o'zbek dialekt va shevalari orasidagi munosabatlar hamda tarixiy lingvistik hodisalarini hisobga olgan holda, berilgan keyingi tasnifida Surxondaryo o'zbek shevalari j-lovchilar dialekti deb ko'rsatiladi.

Bu shevada so'zlashuvchi o'zbeklar XVI asrdan boshlab O'zbekistonning turli hududlariga: shimoliy Xorazm, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari va Fargona vodiysining ayrim joylarida hamda Tojikistonning g'arbiy-janubiy qismida joylashganligini yozadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Professor G'ozzi Olim tasnifi bo'yicha mazkur shevalar o'zbek-qipchoq lahjasiga kiritilgan: Bu lahjaga Ohangaron vodiysida, Mirzacho'lda, Samarqand, Zarafshon, Buxoro atroflarida va Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarida yashovchi o'zbeklar va Xorazm, Andijon, Qo'qon, Namangan hududlarida, Qoraqalpog'istonning Qipchoq, Chimboy, Qo'ng'iro't tumanlarida, Tojikiston, Afg'onistonning shimolidagi o'zbek shevalari kiradi"- deb ko'rsatilgan.

Professor G'ozzi Olim Yusunov shevalarini tasnif qilganda ularning fonetik va morfologik xususiyatlariga ko'proq e'tibor bergan.

Olim o'zbek shevalarini o'rganish sohasida shahar tipidagi, xususan, qarluq lahjasiga kiruvchi shevalarni ilmiy asosda chuqur o'rganish bilan qipchoq shevalarini ham dialektologik tekshirish obyekti qilib oldi va shu shevalar haqida bir qancha asarlar yozdi.

Akademik V. V. Reshetov hozirgi O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan o'ziga xos etnolingvistik jarayon hamda qardosh va qardosh bo'lmagan xalqlar tilining bir-biriga ta'sirini nazarda tutar ekan, tarixiy lingvistik jihatdan umumxalq o'zbek tili uchta katta guruhdan, 1) qarluq-uyg'ur, 2) qipchoq, 3) o'g'uz lahjalaridan tashkil topganligini ko'rsatadi.

Olim o'zbek shevalarini tasnif qilishda hududiy joylashish, etnik belgi va til xususiyatlarini e'tiborga oladi. Ana shu tasnifda Surxondaryo o'zbek shevalari hududiy jihatdan shimoliy-g'arbiy guruhga, etnik belgisiga ko'ra qipchoq va til xususiyatlariga ko'ra a-lovchi guruhdagi "j" lashgan shevalar orasida beriladi. U qipchoq lahjasini juda katta hududga tarqalgan. O'zbekistonning barcha viloyatlarida mazkur shevalarning vakillari bor. Sirdayo, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm viloyatlari aholisining ko'pchilik qismi qipchoq lahjasi vakillaridir. Bugina emas, o'zbek tili qipchoq lahjasining shevalari Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston Respublikalari hududlarida ham bor deya ta'kidlaydi.

Akademik V. Reshetov bu shevalarning eng muhim lingvistik xususiyatlarini sifatida fonetik jihatdan "kontrost" ya'ni, juft unli (o-o', y-i, a-e) ning mavjudligi, natijada singarmonizm qonunining saqlanishi, so'z boshida kelgan yuqori o'rta ko'tarilishdagi unli (i-e, u-o, u-e) tarzida diftonglashuvi, qisqa uzun unli (i, u) farqlanmasligi, so'z boshida y>dj, so'z oxirida y>v tovushlarining kelishi, kelishik shakli magon, sag'on, ug'on va hozirgi zamon davom fe'lining -djatur formasi yasalishi, hozirgi-kelasi zamon sifatosh to'g'on shaklida kabi hodisalarni ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Ko'rib o'tkanimizdek, tasniflarning hammasida ham Surxondaryodagi o'zbek shevalari "j" lovchi guruhga kiruvchi qipchoq dialektining bir tarkibiy qismi sifatida qayd qilinadi. S. Rahimov j-lovchi o'zbek shevalaridagi morfologik belgilarning turlarini ko'rsatib quyidagilarni yozadi: "Minor, Boymoqli G'o'rjak, Kallamozor, Istara kabi qishloq shevalarida -lar ko'plik affiksi fe'llarni tushlaganda, ikkinchi shaxsning ko'plik formasi aq, iner, ner shakllarida ishlatiladi. Masalan, boringizar, kengizar [9].

Bu narsa esa olimlarimizning mazkur hududni atroflicha o'rganganligidan dalolat beradi.

Surxondaryo o'zbek shevalarini alohida o'rgangan olim S. Rahimov ushbu jarayonda shunday munosabat bildiradi. "Albatta, bu fikrlar to'g'ri, lekin bu hududda boshqa shevalarning mavjudligini uchratmaymiz" [10]. O'zbek tili xilma-xil dialekt va shevalarni o'z ichiga olishi bilan karakterli ekanligi tilshunos olimlarimiz tomonidan aytilgan. Shu nuqtai nazardan Surxondaryodagi o'zbek aholisining tili ham yaxlit bir butun shevani tashkil etmaydi. Chunki bu yerda turli shevalarni uchratish mumkin [11]. Shundan kelib chiqib olim Surxondaryodagi o'zbek shevalarini quyidagicha tasnif qiladi:

- 1) j-lovchi o'zbek shevalari (qipchoq lahjasiga xos shevalar);
- 2) y-lovchi o'zbek shevalari (qarluq lahjasiga xos shevalar);
- 3) Ikki tilda so'zlashuvchi shevalar [12].

J-lovchi o'zbek shevalarining hammasi o'zining til xususiyatlarini jihatidan butun hudud bo'yicha bir xil emasligini inobatga olish, muallif qipchoq lahjasiga xos shevalarni ham ikki guruhga bo'ladi. Birinchi guruh sheva vakillari hududiy jihatdan

viloyatning janubiy-g'arbiy va shimoliy-g'arbiy tomoni: Boysun tumanidagi Rabot, Yomchi, Pitov, Kofrun, Bandixon (o'sha vaqt Boysun tumaniga qaragan), Tuda Xo'jabulg'on, Munchoq, Tillakamar, Chilonzor, Kallamozor, G'orjak, Xo'jao'lkon, Dashtig'oz, Pulhokim, Pudina, Sarqamish, Tangimush, Xomkon, Padang, Besherkak; Jarqo'rg'on tumanidagi Minor, Oqtepa, Ismoiltepa, Qizilmazor, Cho'pon, Quyun, Boymoqli, Chinobod; Qumqurg'on tumanidagi Azlarsoy, Elbayon (hozirda Sho'rchi tumaniga qarashli hudud) Yantoqli, Achamoyli, Qorsaqli, Xo'jamulki, Zarkamar, Lalmikor, Yangiyer, Bo'ston, Guliston, Qumqurg'on, Sayhon, Paypan, Paxtakor, Ulus; Angor tumanidagi Tallimaron, Takiya, Gilambob, Angor; Sherobod tumanidagi Qulliqsho, G'orjak, Xo'jaqiya, Chuqurko'l, Talashqon, Yangiyo'l, G'o'rin, Achamoyli, Loyliq, G'ambur, Tug'uz, Oqqo'rg'on, Bobotepa; Termiz tumanidagi Dehqon, Ozod, Yangiariq; Muzrabot tumanidagi Beshqo'ton kabi qishloq va aholi manzilgohlarida yashovchi kishilarni kiritadi. Shu guruhdagi shevalarda singarmonizm hodisasi (tanglay garmoniyasi) kuchli ekanligini ta'kidlaydi, so'z va so'z shakllarining o'zak-negiziga qarab affikslarning qattiq-yumshoqligi, o'zgarishini aytadi. Masalan, Munayaqqa (bu yoqqa), barg'anakan (borgan ekan), jarteke (hazilga) kabi. Bu guruhdagi shevalarda (u), (i) kabi lablanuvchi unillar o'rnida (y), (i) singari lablanmagan unilarni ishlatish karakterlidir deya quyidagi misollarni keltiradi: bo'lamo'q (bo'lamo'q-atalaning sut aralashtirib pishirilgan ovqat turi), shiptirki>shivirki (supurgi), shubaq (suvoq).

Qipchoq lahjasiga xos ikkinchi guruh sheva vakillariga esa viloyatning shimoliy-sharqiy qismi: Sariosiyo tumanining Chimildiq, Boybo'ri, Bakati, Konikon, Fayzobod, Oqostona, Qo'rg'oncha, Bobotog', Malik, Oqmasjid hozirda Uzun hududiga mansub), Tolto'g'ay, Xursan, Galamulla, Qo'lmaykan, Jarabod: Denov tumanidagi O'zgarish, Oqtosh, Yangiqishloq, Baxt, Shamolli, Eshako'ldi, Zartepa, Chuqurqishloq, Saksontepa, G'alaba, Hayrabod, Qizilsuv; Sho'rchi tumanidagi Ipoq, Mo'minqul, Obishir, Mirshodi (Hozir bu qishloqlar Oltinsoy hududiga kiradi). Obodon, Qatag'an, Qizilgul qishloqlarida yashovchi aholini kiritgan. Muallif bu guruhdagi shevalarda singarmonizm saqlangan bo'lsa-da, ayrim o'rinlarda bu jarayon buzilganligini ta'kidlaydi. Birinchidan, so'z boshida (j)o'rnida ko'pincha (y) ishlatishga urinish seziladi. Masalan: jebbe > yazna (pochcha), jamaq > yamaq(yaloq).

Ikkinchidan, adabiy tilda (j-bilan aytiladigan so'zlar (jun), (yun) singari shevada jo'q-yo'q tarzida talaffuz holatini uchratish mumkin. Uchinchidan, "ekan" to'liqsiz fe'lidan yasalgan komponentlarga singarmonizm ta'sir etmaydi: bore ken (bor ekan), boruduk (borgan edik), kelemish (kelar emish). To'rtinchidan, qaratqich va tushum kelishigi o'rin-payt va jo'nalish kelishigini farqlamasdan qo'llash kabi holatlar mavjudligini qayd etadi.

Y-lovchi shevalarni S. Rahimov ikki guruhga ajratadi:

1. Termiz-Sariosiyo;

2. Xatak-Xonim guruh shevalari [13].

Y-lovchi qarluq lahjasiga xos shevalar aksariyat viloyatning shimolida joylashganligini aytgan. Bu sheva vakillari hududiy joylashuvi Sariosiyo tumanidagi Dashnobod, Qorasuv, Xokim, Uzun, Vordisoy, Turkqishloq, Gazarak, Denov tumanining Vaxshivor, (bu hozirda Oltinsoy tumani); Sho'rchi tumanidagi Qorluq (Oltinsoy tumani); Sherobod tumanidagi Xatak, Laylagon, Xujaqo, Maydon, Qorabog', Novbog', Chig'atoy va Termiz atrofidagi hududlarda istiqomat qiladi.

Bu sheva vakillari etnik jihatdan turk-barlos, chigatoy, qatag'on, elbegi urug'laridir. Bu shevalarning bir qismi, chunonchi, Xatak, Laylagon, Xujaqo kabi qishloq shevalari xususiyatlariga ko'ra Quyi Qashqadaryodagi g'unlisi shevalariga ancha yaqinlashadi [14].

Xulosa. Biz yuqorida Surxondaryo o'zbek shevalari bo'yicha ish olib borgan olimlarimizning ishlari bilan tanishdik. Ayniqsa, S. Rahimovning uch bosqichli tasnifi Surxondaryo o'zbek shevalari haqida keng ma'lumot olishga imkon beradi.

Keyingi yillarda viloyatlardagi o'zbek xalq shevalari leksikasini bir necha guruhlarga, qismlarga bo'lib o'rganish dialektologiya sohasining talablaridan biriga aylandi. Surxondaryo o'zbek shevalarini ham fonetik-morfologik va leksik sathlarda qismlarga bo'lib o'rganish olimlarimiz oldidagi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Masalan, "Sherobod rayon jo'qchilari shevasi" (A.Mamatqulov), "Janubiy Surxondaryo qipchoq shevalari morfologiyasi" (X.Alimurodov), "Surxondaryo o'zbek shevalari leksikasi", "O'zbek tili Surxondaryo shevalari", "Surxondaryo o'zbek shevalari lug'ati" (S. Rahimov) kabi asarlar shular jumlasidandir.

ADABIYOTLAR

1. Enazarov T.J., Karimjonova V.A., Ernazarova M. S, Mahmadiyev Sh.S., K. G'. Rixsiyeva. "O'zbek dialektologiyasi". Toshkent, 2012. 37-b.
2. Ernazarov M.S., Karimjonova V.A., Enazarov T.J., Mahmadiyev Sh.S., Rixsiyeva K.G'. O'zbek dialektologiyasi. Toshkent, 2012. 23-b.
3. Xolova M.A. O'zbek milliy korpusi tadqiqi, PhD. diss. Termiz, 2022. 7-b.
4. Ernazarova M. S., Karimjonova V.A., Ernazarov T.J., Mahmadiyev Sh.S., Rixsiyeva K.G'. O'zbek dialektologiyasi. Toshkent, 2012.72-b.
5. Ashirboyev S. O'zbek tili. Surxondaryo o'zbek shevalari. Toshkent, 1985, 25-b.
6. Enazarov T.J., Karimjonova V.A., Ernazarova M.S., Mahmadiyev Sh.S., Rixsiyeva K.G'. O'zbek dialektologiyasi. Toshkent, 2012. 27-b.
7. Rahimov S. Surxondaryo viloyati o'zbek shevalari leksikasi. Filologiya fanlari nomzodi diss. Toshkent,1974. 20-b.
8. Polivanov Y. D. Dialektologiya. Toshkent, 1993. 72-b.
9. Fayziyeva X.Q. O'zbek tili Boysun-Sho'rchi guruh shevalarining lug'at xususiyati. PhD. diss. Termiz, 2023. 21-22-b.
10. Rahimov S. Surxondaryo viloyati o'zbek shevalari leksikasi. Toshkent, 1985. 63-b.
11. Rahimov S. O'zbek tili surxondaryo shevalari. Toshkent, 1985. 53-b.
12. Rahimov S. Surxondaryo viloyati o'zbek shevalari leksikasi. Toshkent, 1974. 13-b.
13. Fayziyeva X.Ch., O'zbek tili Boysun-Sho'rchi guruh shevalarining lug'at xususiyati", PhD. diss. Termiz, 2023. 61- b.
14. Rahimov S. Surxondaryo viloyati o'zbek shevalari leksikasi. Toshkent, 1974. 56-b.

Dildor ESHMURATOVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi, PhD

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD Sh.Kayumova taqrizi asosida.

RELIGIONMIK BIRLIKLARNING LISONIY SINTAKTIK XUSUSIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqola teologiyatning obyektini hisoblangan teonimlar hamda religionomik birliklarni o'rganishga bag'ishlangan. Religionomik birliklarning teonimlardan farqi va ushbu birliklarning funktsionallik xususiyatlari tahlilga tortilgan. Maqolaning asosini religionomik birliklarning sintaktik xususiyatlarini aniqlash va stilistik tahlilni amalga oshirishdan iborat.

Kalit so'zlar: diniy madaniyat, sintaktik belgi, metafora, metafirik religionim birliklar.

LINGUISTIC SYNTACTIC CHARACTERISTICS OF RELIGIOUS UNITS

Annotation

This article deals with the theonims and religious units, which are the object of theological linguistics. The differences between religious units and theonims and the functional characteristics of these units are discussed. The basis of the article is the identification of syntactic features and stylistic analysis of religious units.

Key words: religious culture, syntactic sign, metaphor, metaphoric units of religion.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СИНТАКСИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЛИГИОЗНЫХ ЕДИНИЦ

Аннотация

В статье рассматриваются теонимы и религиозно-омические единицы, являющиеся объектом богословской лингвистики. Обсуждаются различия между религиозно-омическими единицами и теонимами, а также функциональные характеристики этих единиц. В основу статьи положено выявление синтаксических особенностей и стилистический анализ религиозных единиц.

Ключевые слова: религиозная культура, синтаксический знак, метафора, метафорические единицы религии.

Kirish. So'nggi o'n yilliklarda olimlar dinning jamiyat hayotidagi rolini ko'rib chiqishga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqdalar. Chunki u insoniyat tarixining turli bosqichlarining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanib bormoqda va rivojlanishning turli bosqichlarini boshidan o'tkazgan.

Mazkur to'plangan tarjima va amaliyda tadbiiq etilayotgan fikrlar til va din o'rtasidagi munosabat bo'lib, u o'z mantiqiga, o'ziga xos xususiyatga egadir. Din bu madaniyatning elementlaridan biri hisoblanib, mazkur element til va dinning ildizlari hisoblangan insoniyatning tafakkuri mas'uli ekanligi tushunishimiz kerak. Madaniyatining barcha tamoyillari din va tilga asoslangan bo'lib, unda insonning o'rni ahamiyatlidir. Chunki nutqda aks etgan religionim birliklari til nuqtai nazardan turli diniy-falsafiy tushunchalar bilan chamvarchas bog'liq. Til va din chorrahasida vujudga kelgan va dinning tilda mustahkam singib ketgan ko'rinishlarini o'rganuvchi soha bu ilohiyotshunoslik va u til va dinning o'zaro ta'siri muommosini hal qilishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikning tilni diniy nuqtai nazardan o'rganuvchi bo'limi teologiyat bo'lib, bu atama haqida turli ilmiy tushunchalar va fikrlar otgan asrimizning o'rtalarida mashhur olim A.K.Gadomskiy tomonidan berib o'tilgan. Dinning evolutsiyasi teologiyatning shakllanishi, rivojlanishi va bugungi kuni bilan bog'liq. Teologiyat tilshunoslikning bir tarmog'i sifatida A.K.Gadomskiyning asarlariga ko'plab tilga olingan va yetarlicha ilmiy manbaalar bilan uning tilni diniy tomomlarini o'rganishni maqsad qilganligini asoslangan.

A.K.Gadomskiy, E.Kucharskaya, Drays va boshqa olimlar diniy sohaning turli elementlarini o'rganishgan. Diniy birliklar va ularni tarkibidagi alohida leksemalar va butun lingvistik-mavzuiy guruhlarining semantikasi va faoliyatini tahlil qilishgan [1].

So'zlar, frazeologik birliklar, religionomik birliklarning o'rganilishida ushbu iboralarning sintaktik belgilarini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Muayyan diniy tushunchalarning o'ziga xosligi, grammatik, leksik-semantik va sintaktik belgilarini S.Bulavin, M.L.Granovskaya, N.M.Shanskiy, R.I.Goryushina,

T.F.Sapronov, Y.T.Listrova-Pravda, A.L.Golovanevskiy kabi olimlar chuqur tahlilga tortgan. Tadqiqotchi M.U.O'rinbekova o'zining ilmiy maqolasida frazeologik birliklarning sintaktik belgilariga quyidagicha ta'rif beradi. "Frazeologik birliklar o'zlarining semantik, funktsional, uslubiy va sintaktik xususiyatlariga ko'ra so'z birikmalari, sodda va qo'shma gaplardan ajralib alohida bir turni tashkil etadi, ya'ni frazeologik birliklarda so'z, so'z birikmalari va gapning struktur belgilari neytrallashib, yaxlitlik kasb etadi" [2].

Shuning uchun bugungi kunda rivojlanib borayotgan ingliz tilshunosligida turli tipdagi so'z yasash qoliplari, semantik-funktsional planda olingan frazeologizmlar orasidagi aloqalar o'rganilishi muhim. Bu esa ingliz tilshunosligi oldida yangi maqsadlarni ochadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Frazeologik birliklar til egalari ongidagi, oraliq hodisalar sifatida tebranuvchi va noaniq xarakterga ega. L.V.Sherba xuddi ana shu tebranuvchi va noaniq hodisalar tilshunoslarni e'tiborini tortishi zarurligini ta'kidlab o'tgan edi. Bilamizki, so'z va so'z birikmalari va gap uzoq yillar davomida tilshunoslikning asosiy birliklari sifatida qabul qilib kelindi. Bu esa birinchidan til birliklarining ierarxiya (pog'onali) munosabatini chuqur tahlil etmaslikka olib keldi, ikkinchidan esa boshqa til birliklari, jumladan frazeologik birliklar semantikasi, funktsional-uslubiy xususiyatlari tadqiqiga soya tashlab turdi.

Tahlil va natijalar. Religionimlar tadqiqi bilan izlanish olib borar ekanmiz teologiyatni teonimlar, teonimlarni esa religionimlik jihatlarini o'rganishni maqsad qildik. Semantik va funktsionallik xususiyatiga ko'ra teonimlarni quyidagicha ajratish mumkin.

- semantik sohaning nomi (butun teonimni ifodalagan so'zlar: God, goddess, Logos va boshqalar).

- eng yuqori darajadagi xudo nomlanishi (qadimgi yunonliklarning fikricha; Lord, Creator, Zeus, Cupid, Venus, Melpomene, Morpheus, Talia, Terpsichore, Fortuna, Aeolus, Prometheus va boshqalar).

- xudoga yaqin mavjudodlar sinflarining nomlanishlari (angels, bacchantes, the muses, nymphs, mermaids, oceanids, the nereids va boshqalar).

- inson kelib chiqishining yarim ilohiy belgilari (Adam, Eve, Mother of God, Solomon va boshqalar).

- shaytoniy belgilar yoki belgilar to'plami, yer dunyosida cheksiz kuchga ega bo'lish, nomlar maxluqlar va quyi darajadagi mavjudotlar sinflari, yovuz ruhlar (devil, demon, gin, legion, vampire va boshqalar).

- ilohiy lashtirilgan mavhum tushunchalar va antropomorfik bo'lmagan obyektlar (soul, sin, spirit, grace, bear, laurel, incense va boshqalar).

- atributlar va belgilarning nomlari, ular bilan bog'liq obyektlar ibodat va dafn marosimlarining xususiyatlari (crown of thorns, laurel, the cross, the temple, church, monastery, priest, archpriest, sexton va boshqalar).

- koinot va koinot elementlari nomlanishlari (water, earth, fire, air, heaven, ocean va boshqalar) [3].

Tahlillar jarayonida yuqoridagi iboralar ishtirokida ko'plab metaforalarga duch keldik. Masalan, monastr religionimi bilan g'arbda quyidagi metafora ma'lum va mashhur. Herman. K. Kappenbergni "najot porti" deb ta'riflagan, u yerda u "bu dunyoning kema halokatidan qochib, yalang'och holda dushman bilan kurashishga tayyor edi". Najot porti degan metaforaning ishlatilishiga sabab monastrlar eski davrlarda dushman xujumidan saqlanadigan eng ma'qul joylar hisoblangan. Balkim shu juhatdan ham "port of salvation" iborasi monastrga tenglashtirilgan deyish mumkin.

Bundan tashqari, Kenterberilik Anselm, Krtureslik Bruno va boshqa yozuvchilar monastrni bu hayotdagi dengizlarining xavf-xatarlaridan holi porti sifatida tasvirlashgan. "Burchard of Worm" kitobining muallifi monastrni har bir a'zoning turli vazifalari bo'lgan kema deb atagan. Rievauluks a'zosi esa "kemani tashlab ketisa, dengizga cho'kib ketadi" degan edi. Boshqa yozuvchilar monastrlarni Nuh alayhissalomning kemasiga qiyoslaganlar, uning nomi orom ma'nosini ham bildirishini ta'kidlagan. Va uning o'zi monastr hayotini hikoya qilgan [4].

Ko'rib turganingizdek har bir religionomik so'zning o'z mohiyatidan kelib chiqib, metaforik ma'no xususiyatlari mavjud.

Gonoriusning diniy hayot haqidagi metaforalaridan biri bu monastrning "qamoqxona"ga o'xshatilishi bo'lib, qamoqxona keng yo'lagidan kelgan aybdorlar jannatning keng zaliga kirishga loyiq bo'lishlari uchun qamoqqa olinadilar. Ya'ni monastrga yuborilganlar jannatga yuborilganlar deb tushunilgan. "Qamoqxona" atamasi bu yerda noaniq tushunchaga aylangan chunki monastrlar jazoni o'tash joyi emas balkim tovba tazarru qilinadigan joy, u yerga yuboriladigan insonlar ko'pincha o'z xohishiga ko'ra qaror qabul qilishadi. Ushbu ibora ma'naviy himoya muassasasi sifatida ishlatilgan. Buning asosi uzoq tarixga

borib taqaladi. 1005 yilda vafot etgan Avliyo Reymat Rimlik abbat Arbodning estetik g'oyasi mavjud. Ushbu g'oyaga asosan inson o'limi to'g'ridan-to'g'ri nargi dunyoga tuynuk orqli o'tish deb tushuntiriladi.

O'tra asrlarda u dunyo ya'ni chin dunyoni ba'zan qamoqxona o'xshatishgan. Shu boisdan insonlar monastrdan chiqishlari chegaralanga ekan monastrni tom ma'noda, ham majoziy ma'noda qamoqxonadagi qamoqxona (jail in jail) deyish mumkin [4]. Qamoqxonadagi qamoqxona ya'ni jail in jail iborasi monastrga nisbatan javobgarliksiz o'z aql idrokidan kelib chiqib, tavba qilishni anglatadi. Chunki monastrda qamoqxonadagidek qattiq tartibli ja'zo o'tash emas, balki tavba tazarru qilish tushunilgan. U yerdagi inson esa o'z ongiga quloq solgan hisoblanadi.

Teolinguistika diniy yoki konfessional terminlar, iboralar, so'z birikmalarini tilshunoslik nuqtai nazardan tadqiq qilishini hisobga olib, teolinguistika haqida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tishimiz to'g'ridir.

Teolinguistika belgiyalik lingvist J.P.Noppen tomonidan 1981 yilda qo'llanilgan va shu bois J.P.Noppenni tilshunoslik sohasida teolinguistikaning otasi sifatida e'tirof etish mumkin. Keyinchalik 1995 yilga kelib, angliyalik lingvist Devid Kristal o'zi tuzgan ensiklopedik lug'atga teolinguistikani lingvistik termin sifatida kiritgan. Teolinguistika – bu inson so'zining qanday ekanligini tasvirlashga harakat qiladigan fan bo'lib, unda asosiy birlik o'laroq Xudoni anglatuvchi nutq birliklari ishlatiladi.

Diniy va qat'iylikka to'g'ri kelmaydigan vaziyatlarda funksiyalar to'g'ridan-to'g'ri bir tomonlama aloqa standartlari, ikkinchi tomonloma uni metafora yoki nutq akti kabi mashhur shakllarda tasvirlash mantiqqa to'g'ri keladi. Darhaqiqat, bunday uslubiy bo'yoqlar tilni boyitish bilan birga, undagi hilma xillikni ham ta'minlay oladi [5].

Yuqoridagi kabi religionimlarga ko'plab misollar bor. Shulardan eng mashhuri manaa from heaven iborasi bo'lib, u "kutilmaganda qabul qilingan juda foydali narsa"ni ifodalaydi va ibora o'zgarmas tushuncha hisoblanadi. Ammo uning zamonaviy ma'nosi ham bo'lib, Egamiz osmondan isroilliklarga oziq-ovqat uchun yuboradigan mannani emas, balki har qanday mannani bildirishi aniqlangan (odamga tushgan orzu qilingan yoki yoqimli).

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, religionomik birliklarning o'rganilishi bugungi zamon talablarining eng muhimlaridan biridir. Chunki religionomik birliklar badiiy matnning asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Ushbu birliklarni semantik, leksik, sintaktik va stilistik tomonlari haligacha to'liq tadqiq etilmagan. Maqolada religionomik birliklarning semantik va sintaktik tahlili ko'rib chiqildi.

ADABIYOTLAR

1. Грановская Л.М. Из истории ораторского красноречия в России // Словарь. Грамматика. Текст: сб. ст. / Отв. ред. Ю.Н.Караулов, М.В.Ляпон. -М., 2016. С.78.
2. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. - Изд. 6-е. -М.: Либроком, 2012. - 272 с. - (Лингвистическое наследие XX века). - ISBN 978-5-397-02318-4.
3. O'rinbekova M.U. Ingliz tilida frazeologik birliklarning oziga xos xususiyatlari. Journal of new century Innovations. Volume 15, ISSUE - 1, October 2022, B.74.
4. Constable G. Metaphors for religious life in the middle ages. London, P.236-235.
5. Eshmuratova D.U. O'zbek va ingliz tillarida teonim komponentli frazeologik birliklarning lingvoviyosiy tadqiqi. Temiz. 2023. B.20.
6. Корнеева А.П. Английские фразеологические единицы библейского происхождения в языке и речи. Автореферат канд. Москва – 2009.
7. Gadoeva M.I. (2021). Expression of the somatizms mouth, year, nose, tongue in the system of different languages // Novateur Publications Journal NX - A Multidisciplinary Reer Reviewed Journal. ISSN No: 2581 ± 4230. Volume 7, Issue 11, Nov. ± P.125-130. (JIF -7.223).
8. Gadoeva M.I. (2021). Lexico-semantic fields of "eye" in English and Uzbek languages//Academicia. An International multidisciplinary Research Journal. ISSN (online): 2249-7137. Vol. 11, Issue 10, October. https://saarj.com DOI NUMBER 10.5958/2249-7137.2021.02176.5. -India,- P.872-879. (Impact Factor: SJIF 2021 - 7.492)
9. Gadoeva M.I. (2021). The expression of Somatizms in English and Uzbek proverbs // European conference on Natural Research. htr://rarers.onlinesonferenses. som/index.rhr/titfl/issue/view/Stockholm. -Sweden,- P. 36-41.

UDK: 378.091.30.428

Xurshid YULDASHEV,

English teacher at department of language teaching Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan

E-mail: xurshidyuldashev1793@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-2746-4428>

Based on PhD, associate professor Abdulmajid Mamadaliev

THE IMPORTANCE OF MOTIVATION IN TEACHING ENGLISH TO MULTI-LEVEL CLASSES

Annotation

Motivation plays an essential role in language acquisition. Therefore, motivated students will show more progress in learning English. Motivation is particularly necessary in teaching English to multi-level classes since it will help less competent students catch up with others. The purpose of this article is to explore the importance of motivation and effective strategies to nurture and maintain motivation in mixed ability classes. Four strategies were used to conduct this study, such as presentations about the importance of English in our lives, the project about successful future self, motivational and positive feedback peers and teachers.

Key words: Motivation, goal, language learning, mixed-level, success, feedback, progress.

INGLIZ TILI BILISH DARAJASI TURLICHA BO‘LGAN GURUHLARNI O‘QITISHDA MOTIVATSIYANING O‘RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolaning maqsadi – ingliz tilini har xil darajada biladigan sinflarda motivatsiyaning ahamiyati, motivatsiya uyg‘otish va uni kuchaytirish uchun samarali strategiyalarni tahlil qilishga qaratilgan. Tilni o‘zlashtirishda motivatsiya muhim ro‘l o‘ynaydi. Shuning uchun ingliz tilini o‘rganishga xohish-istagi kuchli bo‘lgan talabalar ko‘proq muvaffaqiyatga erishadilar. Motivatsiya, ayniqsa, bilim darajasi turlicha bo‘lgan talabalarga, muhim omil sifatida xizmat qilib, u til o‘rganishda orqada qolayotgan talabalarga boshqalarga yetib olishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotni o‘tkazishda ingliz tilining hayotimizdagi ahamiyati haqidagi taqdimotlar, muvaffaqiyatli kelajak haqida loyiha, kursdoshlar va o‘qituvchilarning motivatsion va ijobiy fikrlari kabi o‘rtta strategiyadan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: Motivatsiya, maqsad, til o‘rganish, aralash daraja, muvaffaqiyat, fikr-mulohaza, yuksalish.

ВАЖНОСТЬ МОТИВАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО В МУЛЬТИУРОВНЕВЫХ КЛАССАХ

Аннотация

Целью данной статьи является исследование важности мотивации и эффективных стратегий по ее развитию и поддержанию в группах с разным уровнем знания. Мотивация играет важную роль в усвоении языка. Поэтому мотивированные студенты проявляют значительный прогресс в изучении английского. Мотивация особенно необходима в преподавании английского в группах с разным уровнем знания, поскольку она поможет менее компетентным студентам догнать других. Для проведения исследования использовались четыре стратегии, такие как презентации о важности английского в нашей жизни, проект об успешном будущем, мотивационная и положительная обратная связь со стороны сверстников и преподавателей.

Ключевые слова: Мотивация, цель, изучение языка, смешанный уровень, успех, обратная связь, прогресс.

Introduction. Motivation is the source of power or inspiration that prompts people to take a certain course of action in their lives. It can lay a foundation to great beginnings and lead to significant achievements. According to Johnstone (1999), motivation acts as a propeller to accomplish a particular goal. Similarly, students who are motivated to learn English will progress at a much faster rate in their learning journey as opposed to those who are not inspired to make necessary efforts in the language acquisition process. Out of three factors, such as learner’s age, personality type and level of motivation, the last one is the major contributing factor in language acquisition (Cook, 2000). Therefore, it is crucial to provide regular doses of motivation to students so that they will put consistent efforts in learning a language.

One particular point at which motivating students is simply a necessity is when the class has mixed level students. Chapman and King (2003, as cited in Al-Subaiei, M. S, 2017) state that a multi-level class is comprised of students having varying learning ability levels, interests and competencies. This can present various issues in the lessons ranging from high degree of affective filters, boredom, time constraints, material development, assessment and others. Most vulnerable categories of students who experience some of the mentioned issues are the ones who are less competent and skilled in terms of language since they may feel demotivated, uncomfortable and insecure to actively participate in the presence of those who possess more knowledge. This, in turn, might negatively affect the teaching process and lead to slow progress in the whole class since it may require teachers to pay more attention to lower level students. At the same time, more competent students may feel bored to wait

for others to catch up and can lose motivation to engage as they will receive minimum knowledge during the lesson. This issue presents a significant problem for teachers as they need to cater to all students considering their level, age and preferences, while at the same time reducing a gap between multilevel students. Hence, the purpose of this article is to explore the importance and effects of motivation in teaching English to mixed-ability students as a solution to this prevalent problem. The guiding questions of this work are as follows:

What impact does the motivation make on students who are studying English in a multilevel class

What strategies, methods and activities are necessary to keep the motivation of students high to achieve continuous progress in their learning

Literature review. Definitions of motivation are many and vary. For example, Harmer (2001) states that it is an internal feeling that inspires someone to take action and achieve a particular goal and objective, while Brown (1994) suggests it is a term that defines whether the accomplishment of a certain task is a success or a failure. Williams and Burden (1997) provide interesting characteristics of motivated people, such as high interest, having a curious mind and a burning desire to achieve something. All these definitions and characteristics indicate one common thing: to be driven to achieve a goal.

In language learning, motivation plays a special role. Students can be motivated by different factors. While some simply enjoy the learning process and do not need motivation from outside sources, others are interested in benefits that come with it, such as increased work and educational opportunities. According to Deci and Ryan (1995), these are two types of

motivation, with the former being intrinsic and the latter is extrinsic (figure 1). Intrinsic motivation is closely connected with positive approach to learning a second language since students show a keen interest in the process and derive significant value and pleasure from it (Niemiec & Ryan, 2009, as cited in Aiusheeva, M., & Guntur, L. M. F., 2019). On the other hand, students who are extrinsically motivated will expect some rewards, admiration or have hopes to avoid punishment (Pintrich & Schunk, 1996).

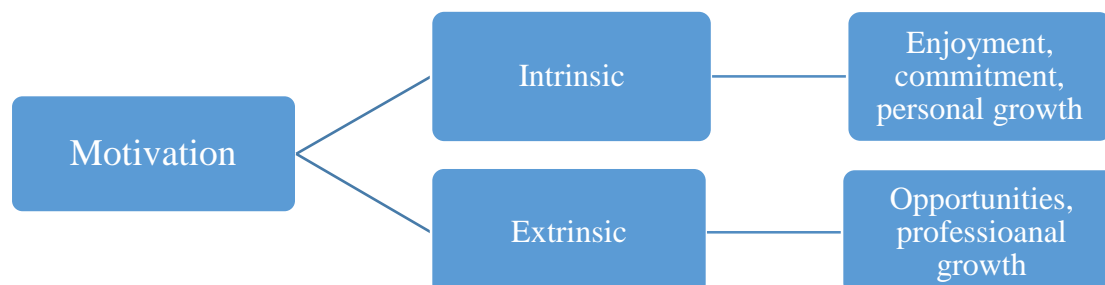

figure 1

However, Cook (2000) believes that the absence of motivation in students will lead to practical difficulties in the acquisition of a language since it would be challenging for students to make progress in the target language, which in turn makes motivation the key aspect of learning (Brewer & Burgess, 2005).

Methods: To understand the importance of motivation in teaching multilevel classes and answer the guiding questions of this work, the study was carried out at the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan with first year students who are majoring in Prosecutorial activity. To conduct the study, two groups with 30 and 35 students were chosen. These group of students are mostly teenagers aged between 18 and 20 and have different English levels since the enrollment process involved both applicants with CEFR B2 (national English exam) certificate, in which case they are given the maximum score for the language section of the exam, and applicants who did not have this type of certificate and whose knowledge of English was rather limited to at most elementary level. Thus, the class of students became multileveled. To conduct the study, qualitative research methods were applied. According to Chalhoub-Deville and Deville (2008) qualitative research approaches are used for gaining significant understanding in language assessment. In particular, observation method and survey were used to collect data from the study. Field observation was conducted during classes in the span of two months, which also included alternative form of assessment, such as performances, feedback and peer assessment.

To nurture motivation of students who are less competent than others in terms of language the following steps were taken:

The students were divided into several groups where they had to deliver presentations about the importance of English in our lives.

After several classes, the students were given individual projects about "Future successful self" where they had to design a poster or a magazine showing their successful image, and explain how English helped them succeed in their vision.

Motivational feedback was given to students after their projects and performances, and they were reminded opportunities

In addition to this, there are two types of motivation similar to the ones mentioned above, such as integrative and instrumental (Gardner & Lambert, 1972). The first type refers to the fact that learners want to immerse and partake in the culture of this language. The second type is when learners pursue professional employment benefits. As such, Ellis (1994) has a firm belief that integrative motivation is best for learning a language since it is thought to be more competent and better organized.

that come with English, such as academic exchange programs with foreign universities, traveling and employment possibilities with better wages and the course of action they can take to develop their language skills independently or in other words they were given advice as to how to develop study skills to become an independent learner.

Students with higher language competence were instructed to give positive feedback to their less competent peers when they worked in groups or in pairs and guide them through language difficulties they may experience during or outside lessons.

After two months of English classes and field observation, the survey was designed and distributed to students. The questions in the survey included the following questions:

Did presentations about the importance of English in our lives motivate you to take language learning seriously?

Did the projects about "Future successful self" motivate you to study English?

Was motivational feedback and advice helpful in pushing you to learn English and develop study skills?

Did positive feedback and guidance from your peers help you to some extent develop your language skills?

Results: The observation of the class for two months after projects and presentations as well as motivational and positive feedback showed positive outcome in students' participation and performance in both groups. The classroom dynamics changed and became more competitive since less competent students wanted to show they, too, are able to partake in the lessons actively. These students, in particular, exhibited a keen interest in English classes and appeared to work harder to catch up with those students whose English level was higher. They started asking supplementary materials to learn English at home independently and asked for additional lessons.

The results of the survey based on four questions also showed mostly positive outcome, which means that projects and presentations to motivate students worked well.

Questions of the survey	The number of positive answers	The number of negative answers
Did presentations about the importance of English in our lives motivate you to take language learning seriously?	47	18
Did the projects about "Future successful self" motivate you to study English?	52	13
Was motivational feedback and advice helpful in pushing you to learn English and develop study skills?	55	10
Did positive feedback and guidance from your peers help you to some extent develop your language skills?	42	23

Discussion. The outcome of the survey indicates the effectiveness of the steps taken to increase the motivation level of multilevel group of students studying English. The given presentation about the importance of English in our life clearly

shows how this language can help them in many ways. Therefore, students need to realize the goal of a particular subject in order to be able to succeed in it. Locke and Latham (1989) for instance, believed that a goal works like an engine and is necessary to

propel a certain action. The second activity (project) gave students a clear vision of their successful version, which made it possible for them to see that it is realistic to achieve this level of success and English can assist them in their journey. However, it should be acknowledged that it is quite a challenge to maintain the motivation of students. It is one of the key factors that ensure students are dedicated to learning (Richards & Schmidt, 2013). Therefore, motivational feedback from teacher and reminders about opportunities associated with learning English were used to sustain the level of motivation among students, which is also reinforced by positive feedback from their peers. When peer feedback is used effectively, it can enhance the level of students' motivation which will also increase their active participation during lessons and develop a sense of autonomy (Nicol & Macfarlane-Dick, 2006). This was evident by the outcome of the survey where the majority of students agreed that strategies and peer All of these actions create conducive environment for learning, which in turn will further motivate students to do well in classes. Alrabai (2014) maintains that positive attitude among students and positive learning environment will contribute to higher motivation to acquire L2.

Overall, it is obvious that motivation plays an important role in language acquisition and it is even more important in mixed ability classes since less competent students will eventually

be able to catch up with students who possess more knowledge and skills.

Conclusion. The outcome of this work shows that motivation plays an integral role in teaching English and is especially necessary in multilevel classes since it can help reduce the gap among them, successfully pushing less competent students to work more on their language skills and catch up with their peers. Field observation and survey indicate that strategies and activities used in conducting this study are effective as it was seen that many lower level students developed more interest in the language and became more autonomous in their study habits. Projects and presentations about the importance of English and successful self-image were effective in motivating students. In addition, the classroom dynamics changed and students became not only more interested in the classes but also more competitive as lower level students did not want to fall behind higher level students. At the same time, this was a healthy competition as more competent students provided their peers feedback and inspired them to work harder because they were making significant progress. It has been found that teachers should constantly remind about the importance of English in our lives and help students set clear goals associated with learning this language in order to nurture and maintain students' motivation.

REFERENCES

1. Aiusheeva, M., & Guntur, L. M. F. (2019). Exploring the Strategies of Raising Motivation among ESL students in a non-English speaking context. *ELS Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 2(3), 452-464. <https://doi.org/10.34050/els-jish.v2i3.7509>
2. Alrabai, F. (2014). 'A model of foreign language anxiety in the Saudi EFL context *English Language Teaching*, 7(7), 82 – 101. E-ISSN 1916-4750
3. Al-Subaiei, M. S. (2017). Challenges in mixed ability classes and strategies utilized by Eli Teachers to cope with them. *English Language Teaching*, 10(6), 182. <https://doi.org/10.5539/elt.v10n6p182>
4. Brown, H. Douglas. (1994). *Principles of Language Learning and Teaching*. New Jersey: Prentice Hall Regents.
5. Brewer, E. W., & Burgess, D. N. (2005). "Professor's role in motivating students to attend class". *Journal of Industrial Teacher Education*, 42(3), 24.
6. Chalhoub-Deville, M., & Deville, C. (2008). Utilizing psychometric methods in assessment. In E. Shohamy, & N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education* (2nd ed., Vol. 7, pp. 211-224). New York, NY: Springer Science + Business Media LLC.
7. Cook, V. (2000). *Linguistics and second language acquisition*. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press and Macmillan Publishers Ltd.
8. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (1995). Human autonomy: The basis for true self-esteem. In Kernis, M. H. (Ed.). *Efficacy, Agency and Selfesteem*. New York: Plenum.
9. Ellis, Rod. (1994). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press. The study of second language acquisition. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press by Arrangement with Oxford University Press.
10. Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and motivation in second language learning*. Newbury House.
11. Harmer, Jeremy. (2001). *The Practice of English Language Teaching*. Essex: Longman Press.
12. Johnstone, K. (1999). *Research on language learning and teaching: 1997-1998*. Language Learning. London: Routledge.
13. Locke, A., & Latham, G. (1989). *A Theory of Goal Setting and Task Performance*.
14. Nicol, D. J., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative assessment and self-regulated learning: A model and seven principles of good feedback practice. *Studies in Higher Education*, 31(2), 199-218.
15. Pintrich, P.L. & Schunk, D. H. 1996. *Motivation in education: Theory, research and applications*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.
16. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2013). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*. Routledge.
17. Williams, Maron and Robert L. Burden. (1997). *Psychology for Language Teachers: a Social Constructivist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Orasta YULDASHEVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
E-mail: yuldashevaorasta@gmail.com

PhD M.Xomidova taqrizi asosida

STUDY OF PROVERBS IN ETHNOLINGUISTICS

Annotation

Interest in the relationship between language and culture in world and Uzbek linguistics is increasing day by day. By the end of the 20th century, new fields of linguistics such as ethnolinguistics and linguoculturology appeared. In these areas, the connection between language and culture, the expression of the national and cultural identity of the "national spirit" and the sum of ethnocultural information are considered. The names of customs, clothes and national dishes used in Uzbek folk proverbs have become one of the objects of study of ethnolinguistics. In our linguistics, ethnolinguistic research of proverbs, which are considered artistic expression of national values, traditions and rituals, is one of the urgent issues on today's agenda.

Key words: ethnolinguistics, linguistics, ethnic unity, ethnos, culture.

ИЗУЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦ В ЭТНОЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

Интерес к взаимосвязи языка и культуры в мировом и узбекском языкознании возрастает с каждым днем. К концу 20 века появились новые области языкознания, такие как этнолингвистика и лингвокультурология. В этих сферах рассматриваются связь языка и культуры, выражение национально-культурного своеобразия «национального духа» и сумма этнокультурной информации. Названия обычаев, одежды и национальных блюд, используемые в узбекских народных пословицах, стали одним из объектов изучения этнолингвистики. В нашей лингвистике этнолингвистическое исследование пословиц, которые считаются художественным выражением национальных ценностей, традиций и обрядов, является одним из актуальных вопросов современной повестки дня.

Ключевые слова: этнолингвистика, языкознание, этническое единство, этнос, культура.

ETNOLINGVISTIKADA MAQOLLARNING O'RGANILISHI

Аннотация

Jahon va o'zbek tilshunosligida hozirgi kunda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatga qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. XX asr oxirlariga kelib tilshunoslikning yangi etnolingvistika va lingvokulturologiya kabi sohalari paydo bo'ldi. Bu sohalarda til va madaniyat aloqasi, "milliy ruh"ning milliy hamda madaniy o'ziga xoslik ifodasi, etnomadaniy ma'lumotlarning yig'indisi sifatida ko'rib chiqiladi. O'zbek xalq maqollarida qo'llanilgan urf-odat, kiyim-kechak va milliy taom nomlari etnolingvistikaning o'rganish obyektlaridan biriga aylandi. Tilshunosligimizda milliy qadriyat, an'ana va marosimlarning badiiy ifodasi hisoblanadigan maqollarni etnolingvistik yo'nalishda tadqiq etish bugungi kun tartibida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: etnolingvistika, lingvistika, etnik birlik, etnos, madaniyat.

Kirish. Dunyo tilshunosligida lingvokulturologiya, psixolingvistika, etnolingvistika, semantika, matnshunoslik masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'lamiga kengaymoqda. Etnolingvistikaning muhim tamoyillaridan biri til birliklarini etnos bilan bog'lagan holda tahlil hamda tadqiq qilishdir. Tilshunoslikda mavjud til birliklari har bir millat madaniyatini namoyon qiluvchi tushunchalar ifodasidir. Etnolingvistikaning muhim vazifasi tilda uchraydigan til birliklarni ajratish, anglash darajasini aniqlash, ma'no jihatdan o'rganilayotgan tilning madaniyati, etnosi bilan bog'liq holda tadqiq qilishdir. Har bir xalqning maqollarida xalq etnosi hamda madaniyati aks etadi. O'zbek xalq maqollarini etnolingvistik tahlil jarayonida ham o'zbek xalqiga xos birliklar hamda o'zbek xalqiga xos bo'lgan madaniyat o'z ifodasini topadi. "O'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro'-e'tiborini tubdan oshirish, unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda davlat tilini to'laqonli joriy etishni ta'minlash" [1] eng muhim masalalardan biri sifatida belgilangan ekan, bu maqollarning etnolingvistik xususiyatlarini tadqiq etish muhimligini yana bir karra isbotlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikning tarkibiy qismi sifatida XX asr boshlarida fanga kirib kelgan etnolingvistika F.Boas va E.Sapir nomlari bilan bog'liq bo'lib, Eduard Sapir amerikalik hindlarning yozma an'ana va madaniyatidan mahrum bo'lgan tillarni o'rgangan. Eduard Sapir etnolingvistika va tilshunoslikni o'zaro bog'liq tamoniga alohida to'xtalib: "Til – jamoaning sof tarixiy merosi, uzoq muddatli

ijtimoiy foydalanish mahsulidir, unda xalqning etnik mahsuli hisoblanmish urf-odatlarini, san'ati yotadi" degan fikrni ilgari suradi [2]. Etnolingvistika – tilshunoslik va etnografiya chorrahasida joylashgan fandır. U etnos va til o'rtasidagi munosabatni barcha xilma-xilligi bilan o'rganib, tilshunoslikning til va ma'naviy madaniyat, til va xalq mentaliteti, til va xalq amaliy san'ati o'rtasidagi munosabat va bog'liqligini ifodalaydi.

I.G.Gerder etnolingvistikada ikkita yo'nalish: diaxron etnolingvistika va sinxron etnolingvistika mavjudligini ta'kidlaydi.

Diaxron etnolingvistika – xalqlarning uzoq o'tmishini, moddiy hamda ma'naviy madaniyati tarixini etnik va lingvistik bog'liqlikda tadqiq etadi.

Sinxron etnolingvistika – hozirgi milliy va ijtimoiy muammolarni til va madaniyat aloqadorligida ko'rib chiqadi [3].

Olimlarning fikriga ko'ra, etnolingvistikaning maqsadi etnos dunyoqarashini, qadriyatlar tizimini, dunyoning an'anaviy tasvirini semantik qayta qurishdir.

Etnos kelib chiqish, tarix, moddiy va ruhiy madaniyat, til, ong umumiyliги asosida vujudga kelgan birlik hisoblanadi. Lingvistika esa tilshunoslik demakdir. Shu ma'noda etnolingvistika etnosning til xususiyatlarini tadqiq etadi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir xalqning o'z an'ana va milliy qadriyatlariga xos bo'lgan bir qancha urf-odat va milliy marosimlari mavjud. Har bir xalqning milliy o'ziga xosligini maqollar yaqqol aks ettiradi. Maqollarning shakllanish tarixi ham turlicha. Avvalo, adabiyotshunoslik va etnografiya, keyinchalik tilshunoslik, so'ngra xususiy soha – uslubshunoslikda tavsifiy

asoslarda o'rganilgan maqollarning til va adabiyot kesimidagi tadqiqi bo'yicha bugungi kunda katta hajmdagi ishlar ko'lami vujudga keldi. Hozirgi kunda esa ular asos vazifasini bajarmoqda. Tilshunoslikda yangi paradigmaning shakllanishi ham maqollarning kengroq o'rganilishiga sabab bo'lmoqda. Xalqning hayot tajribasidan kelib chiqadigan xulosalarining badiiy ifodasi maqollardir. Maishiy hayotimizda, badiiy va ilmiy asarlarda, publisistika, siyosiy va ilmiy adabiyotlarda juda ko'p qo'llangan, hozirda ham qo'llanib kelinmoqda. Maqollar turg'un birikmalardir. Ular tilimizda qoliplashgan holda namoyon bo'ladi. Maqollardagi so'zlarni boshqasi bilan almashtirish, biror so'zni qo'shib yoki o'rniga boshqa bir so'zni qo'llab bo'lmaydi. Maqollar – milliy mentalitet, madaniyat, ramz va o'xshatishlarning ko'zgusi. Maqollarni etnolingvistikada o'rganishning ahamiyati shundaki, maqollar muayyan xalq, davlat yoki aynan bir davrga xos hisoblanadi. Ularning o'ziga xosligi shundaki, ularda xalqning hayot tajribalari, olam haqidagi tasavvurlari bilan bir qatorda til egalari o'ziga xos obrzali tafakkuri ham aks etadi.

Tahlil va natijalar. Har bir xalqning maqollari o'sha xalqning ensiklopediyasidir, chunki ularda hayotimizning har bir qirrasini aks etgan bo'ladi. Maqollardagi urf-odat, milliy marosimlar va diniy marosimlar yoki kiyim-kechak nomlari har bir xalqning milliy o'ziga xosligini ko'rsatadi. Masalan, gupping qalin bo'lsa ham qishdan qo'rq, do'pping qalin bo'lsa ham mushtdan qo'rq maqolidagi do'ppi va guppi bosh va ust kiyim nomlari kulturema sifatida ishtirok etgan.

1. Do'ppi – Avra-astarli, ko'pincha qavima, pilta urilgan, tepa, kizak va jiyakdan tarkib topadigan guldor yoki gulsiz, to'garak yoki to'rtburchak shakldagi bosh kiyimi [5].

Do'ppi – yengil bosh kiyim. Qadimdan eron va turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan. Turkiston xalqlari orasida (ayniqsa, O'zbekiston va Tojikiston hududida) milliy kiyim turiga aylangan. Boshqa xalqlar do'ppilaridan o'zbek do'ppilarilari o'ziga xos shakli, bezagi bilan farqlanadi. Do'ppi uch qismdan iborat — tepa (aylana va to'rtburchak shaklida bichiladi), kizak (gardish shaklida) va jiyakdan tuzilgan, respublikaning turli joylarida turlicha bezatiladi; qismlari birlashtirilganda turlicha ko'rinishga ega bo'ladi [6].

Do'ppi – hozirgi o'zbek tili va turkiy tillarning ayrimlarida quyidagicha fonetik va leksik variantlarda uchraydi: Farg'ona vodiysida do'ppi; Toshkent shevasida to'ppi; Buxoro tojiklari va ikki tilli (o'zbekcha va tojikcha so'zlashuvchi) aholi tilida kallapo'sh // kalavush, Pstdarg'om, Shaxrisabz, Kitob, Samarqandda qalpoq, qalpoq'. Ammo bu joylarda har xil rangli chit yoki satindan iroqi usulda cho'ziqroq shaklda tikilgan va salla tagidan kiyiladigan do'ppi turi ham kallapo'sh //kallapo'sh deb yuritiladi... Qadimiy yozma manbalarda do'ppi (to'ppi) so'zlari uchramaydi. Tarixda arabcha “махя // мақя”, forscha “каллапўш”, turkcha “калпок” so'zlari bor. Tatar, no'g'oylarda “мақья”, marvaridlar qadab tikiladigan turini “калфак”, qozoqlarda – “допы, мақия”, turkmanlarda – “махя”, tojiklarda – “мақи, калапўш” va hokazo. Do'ppining xillari ko'p. Uning “аракчин” deb nomlangan turi папак, кулоқчин, бўрк, қалпок astarini kirlatib qo'ymaslik maqsadida salla tagidan kiyiladi. Yoz uchun surpdan, qish uchun esa tuya junidan to'qilgan matodan tikiladi. Do'ppining bu turini Buxoro tojiklari шаппўш (шаб-кеча, пўш< пўшидан-беркитмок, ёпмок) deyishadi [7].

Do'ppi O'rta Osiyo xalqlari, jumladan O'zbekiston va Tojikiston hududining milliy bosh kiyimi hisoblanadi hamda o'zbek va tojik xalqlarining milliy lingvokodidir. Y.Nurova do'ppi lingvokulturemasining qalpoq varianti etnolingvistik birlik sifatida qo'llanganligini ilmiy ishida keltiradi.

2. Guppi – qalin paxtali kalta chopon. Adolat onasi keltirgan qora duxoba guppisini kiyib ... olgan edi (Saida Zunnunova). Bu ot asli “дўмбаи” ma'nosini anglatgan ko'n felidan -i qo'shimchasi bilan yasalgan; qo'shimcha qo'shilganidan keyin

n undoshi qatlangan; keyinchalik so'z boshlanishidagi k undoshi r undoshiga, o unlisi y unlisiga almashgan; o'zbek tilida y unlisining yumshoqlik belgisi yo'qolgan: коп- +и > коппи > гөппи >гүппи> гуппи [8].

Guppi paxtali qalin ust kiyimi qozoq, qoraqalpoq va o'zbek xalqlarining qishgi ust kiyimi hisoblanadi. Hozirgi kunda ham respublikamizning turli hududlarida guppy kiyishadi. Asosan, qishning sovuq kunlarida tashqarida ishlaydiganlar hamda cho'ponlar kiyishadi.

Xo'janing qizi erga tekkuncha, tuyaning dumi yerga tegadi kinoya mazmunli ushbu maqolda xo'ja antropomorf kod vazifasini bajargan.

Xo'ja – bu ot forscha-ruscha lug'atda “ходже”, tojikcha-ruscha lug'atda “паэр” ta'kidi bilan “хўча” shaklida keltirilib, “хоча” shakliga havola berilgan; o'zbek tiliga tojikcha хўча shakli olingan; asli “biror kimsaning, narsaning egasi”, “otxona boshlig'i” ma'nolarini anglatadi; “Muhammad payg'ambarning, to'rt xalifadan birining avlodi”, “oqsuyak va uning avlodi” kabi ma'nolar keyinchalik yuzaga kelgan [9].

Akademik Yahyo G'ulomovning yozishicha: “Xo'jalar jamiyatning oqsuyak va imtiyozli tabaqasi bo'lgani uchun oddiy fuqarolar xo'ja qizlariga uylanish huquqiga ega emas edi [10]. Xo'jalar o'zlarini jamiyatning oqsuyak qatlami deb bilgan va oddiy aholidan kelgan sovcilarga qiz berishmagan. Lekin o'zlarini oddiy aholining qizlariga uylanishgan, ammo qizlarini faqat xo'jalarga uzatish odatga aylangan. Shuning uchun ham xo'jalarning qizlarida “qariqiz” bo'lib qolish ko'p kuzatilgan. Oddiy aholi esa bu holat ustidan quyidagi maqol bilan ham kulgan: xo'jadan qiz olish – patirdan qil olish. Bu maqolda patir so'zi predmetli kod vazifasini bajargan. Har bir davlatning noni bor, shakli, mazasi bir-biridan farq qilsa ham, lekin patir faqat o'zbeklarga xos bo'lgan non turi. Patir nondan qattiq bo'lgani uchun undan qolib ketgan narsani olish birmuncha qiyin, qilni olishning esa, umuman, iloji yo'q. Ushbu maqolda patir milliy realiyasi ishtirok etgan.

Aslini bilmay so'z demaslar, naslini bilmay qiz bermaslar sovcilik odati asosida shakllangan ushbu maqolda aslini bilmay va naslini bilmay so'z birikmalari – madaniy kod hisoblanadi. O'zbek millatiga xos bo'lgan odatlardan biri – sovcilik. Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'oti-t-turk” asarida “sav” atamasi keltirilgan va uning xabar bermoq ma'nosi borligi qayd qilingan. Shu ma'lumotlarga tayanib, “sovchi” so'zi milliy tilimizda eng qadimiy so'zlardan biri emasmikin, degan fikrga borish mumkin [11]. “Devon”da keltirilishicha, sovcchi so'zi kuyov bilan kelin orasida xat bilan yuruvchi elchi [12] degan ma'noni anglatib, asl kelib chiqishi o'g'uzcha hisoblangan. Bu so'zning kelib chiqishi qadimgi turkiy tilda “nutq, xabar” ma'nosini anglatgan sav otidan kelib chiqqanligi va -chi qo'shimchasini qo'shish orqali yasalganligiga guvoh bo'lamiz. Bundan ko'rinadiki, sovcchi so'zi ham asl turkiy so'z, hamda u o'zida elchilik semasini saqlab qolgan holda “kuyov tomondan qiz tomonning roziligini olish uchun vakil qilingan shaxs” deb kengaygan ma'noni ifodalaydi. Sovchilar bo'lajak kelinning oilasiga kuyov haqida, uning shu qizga uylanish niyati borligi haqida xabar beruvchi, kuyov tomonidan tayinlangan vakillardir. Kuyovga esa kelinning rozi yoki rozi emasligi haqida xabar beruvchi elchi hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Til har bir xalqning madaniyati, ma'naviyati, millat ruhiyatining oynasidir. Madaniyat, urf-odat va marosimlar, milliy qadriyatlar esa maqollarda yaqqol aks etadi. O'zbek xalq maqollarining shakllanish tarixi va ulardagi etnolingvistik birliklar xalqning o'ziga xosligini, turmush tarzini, ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti haqida ma'lumot beruvchi muhim birliklik hisoblanadi. Maqollardagi etnolingvistik birliklarni aniqlash ajododlarimizning turmush tarzi, har bir xalqning o'ziga xos bo'lgan olamning lisoniy manzarasini anglashda muhim manba hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M.Mirziyoyevning “Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF- 6084-son Farmoni.
2. Толстой Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин. (Толстой Н. И.) Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 27-40. <http://www.philology.ru/linguistics1/tolstoy-95a.htm>.

3. Сыдыков А.Н. Этнолингвистическая специфика лексики кыргызского и русского языков. Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук. Бишкек, 2013. - 299 с.
4. Nurova Y. O'zbek xalq paremalarida kiyim va oziq-ovqat nomlarining etnolingvistik tadqiqi. Monografiya. Vuxoro., 2022. – 114 b.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. Бешинчи жилд. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008. – 592 б.
6. <https://meros.uz/object/doppi>
7. Асомиддинова М. Кийим-кечак номлари. – Т.: Фан. 1981. – 116 б.
8. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). 1 жилд. – Тошкент, Университет. 2000. – 600 б.
9. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (форсча, тожикча бирликлар ва улар билан ҳосилалар). 3 жилд. – Тошкент, Университет., 2009. – 283 б.
10. Ғуломов Й. “Хўжа” сўзи қаердан келиб чиққан?. Фан ва турмуш, 1970., 1-сон.
11. Madaev O. “O'zbek xalq og'zaki ijodi” o'quv qo'llanma. -Toshkent: “Mumtoz SO'Z”, 2010. - 230 b.
12. Махмуд ибн Хусайн ибн Муҳаммад Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғоти-т-турк) [3 жилдлик]. Нашрга тайёрловчилар: А.Рустамов, Ҳ.Болтабоев. —Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2016. —388 б.